

СЛАВИСТИКА
XXVIII/1

ПОКРЕНУТ 1997. ГОДИНЕ / FOUNDED IN 1997

Главни уредници:
Editors-in-Chief:

Од 1. до 15. књиге др Богољуб Станковић, оснивач часописа
From Vol. 1 to Vol. 15 Bogoljub Stanković, Ph. D, founder of the journal

Од 16. до 20. књиге др Петар Буњак
From Vol. 16 to Vol. 20 Petar Bunjak, Ph.D.

Од 21. до 26. књиге др Људмила Поповић
From Vol. 21 to Vol. 26 Ljudmila Popović, Ph.D.

Од 27. књиге др Ирина Антанасијевић
Since Vol. 27 Irina Antanasijević, Ph.D.

Секретар Уредништва
Secretary of the Editorial Board
др Ана Јаковљевић Радуновић
Ana Jakovljević Radunović, Ph.D.

Секретаријат
Secretariat
др Стефана Пауновић Родић
Stefana Paunović Rodić, Ph.D.
Мср Стефан Милошевић
Stefan Milošević, M. A.

Часопис излази два пута годишње

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Главни уредник др Ирина Антанасијевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду
Заменик главног уредника др Марија Стефановић, Филозофски факултет Универзитета у
Новом Саду

Др Рајна Драгићевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Ксенија Кончаревић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Александра Корда-Петровић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Биљана Марић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Вучина Раичевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Далибор Соколовић Филолошки факултет Универзитета у Београду

Доп. члан Срето Танасић, доп. члан АНУРС, Институт за српски језик САНУ, Београд

EDITORIAL BOARD

Irina Antanasijević, Ph.D., Editor-in-Chief, Faculty of Philology, University of Belgrade

Deputy Editor-in-Chief Marija Stefanović, Ph.D., Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Rajna Dragičević, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade

Ksenija Končarević, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade

Aleksandra Korda-Petrović, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade

Biljana Marić, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade

Vučina Raičević, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade

Dalibor Sokolović, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade

Corr. Member Sreto Tanasić, Ph.D., Academy of Sciences and Arts of the Republika Srpska,

Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts;

УРЕДНИШТВО

- Др Дајсукe Адаћи, Универзитет у Хокаиду, Јапан
Др Адријан Баренсен, Универзитет у Амстедраму, Холандија
Др Бранка Барчот, Свеучилиште у Загребу, Хрватска
Др Дмитриј Бурaго, Педагошки универзитет „М. Драгоманов” у Кијеву, Украјина
Др Стефано Гарзонио, Универзитет у Пизи, Италија
академик Андреа Желе, Словеначка академија наука и уметности, Љубљана, Словенија
Др Ценка Иванова, Универзитет у Великом Трнову „Свети Ћирило и Методије”, Бугарска
Др Ана Кулеш, Белоруски државни универзитет у Минску, Белорусија
Др Биљана Мирчевска-Бошева, Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, Скопје,
Северна Македонија
Др Туркан Олцај, Универзитет у Истанбулу, Турска
Др Дорота Пазио-Влазловска, Институт за славистику, Пољска Академија наука,
Варшава, Пољска
Др Елена Петрухина, Филолошки факултет, Московски државни универзитет „Ломоносов”,
Русија
Др Фјодор Пољаков, Институт за славистику, Универзитет у Бечу, Аустрија
Др Иво Поспишил, Масариков универзитет у Брну, Чешка Република
Др Доналд Рејфилд, Универзитет Краљице Марије у Лондону, Велика Британија
Др Каролина Скварска, Институт за славистику Чешке академије наука, Праг
Др Марина Сорокина, Дом руске дијаспоре „Александар Солжењин” у Москви, Русија
Др Ричард Темпест, Универзитет у Илиноису, Урбана Шампејн, САД
Др Лидија Томић, Државни универзитет Црне Горе
Др Бранко Тошовић, Институт за славистику, Универзитет у Грацу, Аустрија
Др Данко Шипка, Државни универзитет у Аризони, САД

EDITORIAL BOARD

- Daisuke Adachi, Ph.D., Hokkaido University, Japan
Adriaan Barentsen, Ph.D., University of Amsterdam, the Netherlands
Branka Barčot, Ph.D., University of Zagreb, Croatia
Dmitriy Burago, Ph.D., M. Dragomanov Pedagogical University in Kiev, Ukraine
Stefano Garzonio, Ph.D., University of Pisa, Italy
Academician Andreja Žele, Ph.D., Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, Slovenia
Tsenka Ivanova, Ph.D., St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Bulgaria
Anna Kulesh, Ph.D., Belarusian State University, Minsk, Belarus
Biljana Mirchevska Bosheva, Ph.D., The Saints Cyril and Methodius University in Skopje,
North Macedonia
Türkan Olcay, Ph.D., University of Istanbul, Turkey
Dorota Pazio-Wlazłowska, Ph.D., Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences,
Warsaw, Poland
Elena Petrukhina, Ph.D., Faculty of Philology, Lomonosov Moscow State University, Russia
Fedor Polyakov, Ph.D., Institute of Slavic Studies, University of Vienna, Austria
Ivo Pospíšil, Ph.D., Masaryk University, Brno, Czech Republic
Donald Rayfield, Ph.D., Queen Mary University of London, Great Britain
Karolína Skwarska, Ph.D., Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague
Marina Sorokina, Ph.D., Alexander Solzhenitsyn Centre for the Study of the Russian Diaspora,
Moscow, Russia
Richard Tempest, Ph.D., University of Illinois at Urbana-Champaign, USA
Lidija Tomić, Ph.D., State University of Montenegro
Branko Tošović, Ph.D., Institute of Slavic Studies, University of Graz, Austria
Danko Šipka, Ph.D., Arizona State University, USA

ISSN 1450-5061
e-ISSN 2738-1358

UDC 811.16+821.16

СЛАВИСТИКА

књ. XXVIII, св. 1

<http://casopis.slavistickodrustvo.org.rs/>

Београд 2024

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

СЛАВИСТИКА XXVIII/1 (2024)

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ – TREATISES

- Александра Љ. Корда-Петровић
Карел Тајге о руској авангарди 16–27
- Бранко Тошовић
Генераторская метафора 28–40
- Валерий Михайлович Мокиенко
Из истории славянских фразеологических библеизмов (Земля Обетованная) 41–55

ЧЛАНЦИ – ARTICLES

ЈЕЗИК – LANGUAGE

- Екатерина Якушкина
Интернационализмы в сербско-русском двуязычном словаре 57–64
- Людмила Дячук
Фразеологічні одиниці з колоративним компонентом у французькій та англійській картинах світу та шляхи їх від творення українською мовою 65–80

КЊИЖЕВНОСТ – LITERATURE

ПРЕВОЂЕЊЕ – TRANSLATION

- Adam Svetlík
Krátke prózy Sone Urikovej 82–90
- Мелина Панаотовић
Међава В. Сорокина и Морфијум М. Булгакова – једно могуће читање 91–102
- Dalibor Sokolović
Přehlad Přeložkow serbskeje literatury do serbišćiny 103–109
- Јелена Бајовић, Сузана Стојковић
Турска царевина у очима Срба и Турака (на материјалу Његошева Шћепана Малог и руских превода) 110–137
- Ivana Kočevski
„Priključenja” vrlog soldata Haška kao piščev modus vivendi i modus operandi 138–159
- Arianna Stinchelli
Речевая характеристика героя в определении жанрово-своеобразия романа «Подросток» Ф. М. Достоевского 160–168

МЕТОДИКА – TEACHING METHODOLOGY

Anna Margaréta Lačoková, Daniela Marčoková <i>Vplyv nárečia a srbského jazyka na písomné prejavu žiakov vyšších ročníkov v Slovenskej Vojvodínskej základnej škole v Kysáči</i>	170–184
Željka Čelić, Marina Jajić Novogradec <i>Возможные решения усвоения фонетико-фонологических компетенций на основе психолингвистических методов на уроках РКИ</i>	185–197
Елизавета Захарова <i>Россика: опыт первой русской эмиграции в преподавании русского языка и литературы</i>	198–208
Светлана Гољак, Снежана Поповић <i>Мултидисциплинарност превођења (садржај предмета „Усмено превођење: технике, етика и култура”)</i>	209–220
Маријана Папрић <i>Педагошки допринос Марине Петковић новој концепцији уџбеника руског језика за основно образовање</i>	221–240

ПРИКАЗИ – REVIEWS

Ана Јаковљевић Радуновић <i>Павел Успенский, Травма эмиграции. Случай Владислава Ходасевича. Paris: Éditions Tourgueneff, 2024, 114.</i>	242–245
Бојана Сабо <i>Марина Сорокина, Русский адрес Белграда: профессора Белградского университета. Материалы к биографии. Москва: Дом Русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2021, 196.</i>	246–248
Стефан Д. Милошевић <i>Драгомир Бонџић, Руски емигранти професори Београдског универзитета. Београд: Архипелаг, Институт за савремену историју, 2023, 498.</i>	249–253
Сара Арва <i>Весна Крајишник (ур.), Српски као страни језик у теорији и пракси V. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2023, 447.</i>	254–259
Владимир Живановић <i>Ана Голубовић, Библиографија превода сабраних и изабраних дела руске књижевности на српски језик. Београд: Славистичко друштво Србије: Руски научни институт, 2024, 117.</i>	260–263
Марина Љ. Спасојевић <i>Срето З. Танасић, Српски језик и ћирилица: огледало српско, Лингвистичке едиције, Едиција Расправе, књ. 4, Нови Сад: Прометеј, 2023, 193.</i>	264–269

Дара Дамљановић

Биљана Марић, Јелена Гинић, Лука Меденица (ур.), Руски језик у Србији и Републици Српској данас. Зборник радова поводом 75 година Славистичког друштва Србије. Београд: Славистичко друштво Србије, 2023, 416. 270–281

ХРОНИКА – CHRONICLES

Егор Михайлович Смирнов

Юбилей русского мыслителя: итоги Международной конференции «Метафизика творчества и судьба России. К 150-летию со дня рождения Н. А. Бердяева» 283–295

РЕГИСТРИ КЊ. XXVIII/1

Регистри кључних речи	296–297
Списак сарадника.....	300–302
Упутство за припрему рукописа за штампу	303–323
Рецензенти	325–326

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ – TREATISES

- Aleksandra Lj. Korda-Petrović
Karel Taige on the Russian Avant-garde..... 16–27
- Branko Tošović
Generator's Metaphor..... 28–40
- Valeriy Mikhailovich Mokienko
From the History of Slavic Phraseological Biblicalisms (The Promised Land)..... 41–55

ЧЛАНЦИ – ARTICLES

ЈЕЗИК – LANGUAGE

- Ekaterina I. Yakushkina
Internationalisms in the Bilingual Serbian-Russian Dictionary..... 57–64
- Lyudmila Dyachuk
*Phraseological Units with a Color Component in the French and English
 World Images and the Ways of Their Translation into the Ukrainian Language* 65–80

КЊИЖЕВНОСТ – LITERATURE

ПРЕВОЂЕЊЕ – TRANSLATION

- Adam Svetlík
Short Fiction by SoňaUriková 82–90
- Melina Panaotović
The Blizzard by V. Sorokin and Morphine by M. Bulgakov – A Possible Reading..... 91–102
- Dalibor Sokolović
The Overview of Translations of Sorbian Literature into Serbian..... 103–109
- Jelena Bajović, Suzana Stojković
*The Ottoman Empire Viewed by the Serbs and Turks (Based on Material
 of Stephen the Little by Njegoš and Its Russian Translations)* 110–137
- Ivana Kočevski
*On the Ventures of the Virtuous Soldier Hašek as a Writer's Modus Vivendi
 and Modus Operandi* 138–159
- Arianna Stinchelli
*The Speech Characteristics of the Narrator in Determining the Genre
 Idiosyncrasies of the Novel The Adolescent by F. M. Dostoevsky*..... 160–168

МЕТОДИКА – TEACHING METHODOLOGY

Anna Margaréta Lačoková, Daniela Marčoková <i>Characteristics of the Dialect and of the Serbian Language in Written Essays of the Students in the Higher Classes in Vojvodina Slovak Elementary School in Kisač</i>	170–184
Željka Čelić <i>Some Possible Solutions to the Acquisition of Phonetic and Phonological Competences Using Psychological Methods in RFL Classes</i>	185–197
Elizaveta Zakharova <i>Rossica: the Experience of the First Wave of Russian Emigration in Teaching Russian Language and Literature</i>	198–208
Svetlana Goljak, Snežana Popović <i>Multidisciplinarity of Interpreting (Contents of the Course «Interpreting: Techniques, Ethics and Culture»)</i>	209–220
Marijana Paprić <i>Marina Petković's Pedagogical Contribution to the New Conception of Russian Language Textbooks for Primary Education</i>	221–240

ПРИКАЗИ – REVIEWS

Ana Jakovljević Radunović <i>Павел Успенский, Травма емиграци. Случай Владислава Ходасевича. Paris: Éditions Tourgueneff, 2024, 114.</i>	242–245
Bojana Sabo <i>Марина Сорокина, Русский адрес Белграда: профессора Белградского университета. Материалы к биографии. Москва: Дом Русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2021, 196.</i>	246–248
Stefan D. Milošević <i>Драгомир Бонџић, Руски емигранти професори Београдског универзитета. Београд: Архипелаг, Институт за савремену историју, 2023, 498.</i>	249–253
Sara Arva <i>Весна Крајишник (ур.), Српски као страни језик у теорији и пракси V. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2023, 447.</i>	254–259
Vladimir Živanović <i>Ана Голубовић, Библиографија превода сабраних и изабраних дела руске књижевности на српски језик. Београд: Славистичко друштво Србије: Руски научни институт, 2024, 117.</i>	260–263
Marina Lj. Spasojević, <i>Срето З. Танасић, Српски језик и ћирилица: огледало српско, Лингвистичке едиције, Едиција Расправе, књ. 4, Нови Сад: Прометеј, 2023, 193.</i>	264–269

Dara Damljanović

Биљана Марић, Јелена Гинић, Лука Меденица (ур.), Руски језик у Србији и Републици Српској данас. Зборник радова поводом 75 година Славистичког друштва Србије. Београд: Славистичко друштво Србије, 2023, 416. 270–281

ХРОНИКА – CHRONICLES

Egor Mikhailovich Smirnov

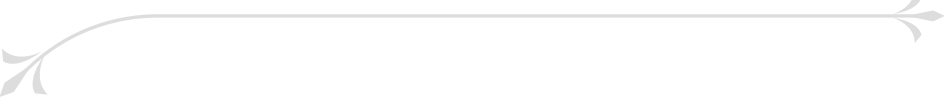
Юбилей русского мыслителя: итоги Международной конференции «Метафизика творчества и судьба России. К 150-летию со дня рождения Н. А. Бердяева» 283–295

INDEXES TO VOL. XXVIII/1

Keyword Index.....	296–297
List of Contributors.....	300–302
Instructions for Authors	303–323
Reviewers.....	325–326

СТУДИЈЕ – TREATISES

КАРЕЛ ТАЈГЕ О РУСКОЈ АВАНГАРДИ

Карел Тајге (Karel Teige, 1900–1951) кључна је личност чехословачког авангардног покрета у међуратном периоду. Његови ставови о уметности формирану су у духу европске авангарде, али истовремено може се сматрати тумачем руске авангарде. Он ће у јесен 1925. путовати у Москву и Лењинград са делегацијом чехословачких комуниста, уметника и интелектуалаца. Две године касније студије и чланке о руској авангардној уметности и култури објављује у књизи *Совјетска култура* (Sovětská kultura, 1927). О руској авангардној уметности и култури Тајге је двадесетих година писао са одушевљењем, понекада некритички и делимично памфлетски, али тридесетих година, бранећи лењинску традицију, његова тумачења руске авангарде добијају историјски значај. У овом раду фокус ће бити на Тајгеовом тумачењу руског конструктивизма у архитектури и уметности, о совјетској кинематографији и типографији, али и о утицају руске авангарде на Тајгеово теоријско мишљење.

Кључне речи: Карел Тајге, руска авангарда, конструктивизам, совјетска култура, чешка авангарда.

Karel Teige (1900–1951) is the leading figure of the Czech avant-garde movement between the two world wars. His attitudes towards art were formed in the spirit of the European avant-garde, but at the same time, he may be seen as an interpreter of the Russian avant-garde. In the autumn of 1925, he travelled to Moscow and Leningrad with a delegation of Czechoslovak Communists, artists and intellectuals. Two years later, he published studies and articles on the Russian avant-garde art and culture in the book titled *Soviet Culture* (Совјетска култура, *Sovětská kultura*, 1927). During the 1920s, Teige wrote about Russian avant-garde art and culture with enthusiasm, sometimes with a lack of criticism and partially using the pamphlet style. On the other hand, in the 1930s, while defending the Leninist tradition, his interpretations of the Russian avant-garde got a historical significance. The focus of this paper is on Teige's interpretation of Russian constructivism in architecture and art, on Soviet cinematography and typography, but also on the influence of the Russian avant-garde on Teige's theoretical thinking.

Keywords: Karel Teige, Russian avant-garde, constructivism, Soviet culture, Czech avant-garde.

О чешкој авангарди се уобичајено размишља у контексту уметности после Првог светског рата, иако контакти чешке и европске авангарде постоје још у предратном периоду, а што се пре свега односи на формирање чешког

* <https://orcid.org/0000-0002-8300-0609>

кубизма. После 1919. године око часописа *Kmen*, *Červen*, *Host* и *Proletkult* формирају се уметничке групе које себе дефинишу као авангардне.¹ Заједничка им је жеља да изграде ново друштво и новог човека (Šámal 2018: 134–135). Тада настају многобројни уметнички манифести и програми, али испред свих је значај прашког уметничког удружења *Девјетсил* (*Devětsil*). Један од оснивача овог удружења крајем 1920. био је теоретичар уметности Карел Тајге (Karel Teige, 1900–1951), који у својим теоријским чланцима² развија мисао о „преломним временима” у друштву и уметности, као и о потреби реализације уметничке револуције која ће променити уметност из корена и поставити темеље новом друштву. Тајге је био и ликовни уметник, публициста, преводилац са француског, добар познавалац архитектуре, ликовне и позоришне уметности, филмске уметности, фотографије и типографије. Једном речју, био је кључна личност чехословачког авангардног покрета у међуратном периоду. Његови ставови о уметности формирани су у духу европске авангарде, али истовремено „Тајге учествује и као стваралац у њеном развоју – као песник, сликар, оснивач поетизма (концепције и праксе уметности као јединствене струје лиризма, или тзв. *ARS UNA*) и чешких варијанти конструктивизма и надреализма ...” (Пић 1977: XII).

Чешки поетизам настао је у оквиру уметничког удружења *Девјетсил*, а први манифест овог покрета написао је Карел Тајге 1924. године у коме је нагласио да је поетизам „уметност живљења и уживања”, „животна атмосфера”, „*modus vivendi*”, „круна живота, чија је основа конструктивизам” и надахнуто саопштио: „Ми смо релативисти, убеђени у скривену ирационалност коју научни систем није опазио нити потиснуо” (Тајге 1924: 79). Идеолошки остајући на левици, Тајгеов поетизам окреће се од тенденционалне пролетерске поезије према лепршавом лиризму слављења живота и уметности, са намером да уметност буде саставни део живота. Ипак, „карактеристично га заправо подвојеност између виђења уметности као аутономне области стваралаштва, и уметности која као аутономна – и ту је она нерешива противречност – треба да допринесе изградњи комунистичког друштва” (Пић 2000: 5–6). Сматрамо да у Тајгеовим ставовима почетком двадесетих година 20. века заправо противречности нема. Већина његових савременика³ и припадника авангардног покрета, без обзира на припадност различитим група-

1 Најзначајније чешке авангардне групе су *Proletkult* (1920) на челу са песником Станиславом Хојманом, *Devětsil* (1920) на чијем челу је критичар и теоретичар уметности Карел Тајге и *Literární skupina* (1921) коју води књижевни критичар Франтишек Гец.

2 Неки од тих чланака били су *Obrazy a předobrazy* (1921) и *Novým směrem* (1921).

3 Ту се мисли на књижевнике који припадају генерацији уметничког удружења *Девјетсил*: Јулиус Фучик, Адам Хофмајстер, Витјеслав Незвал, Јан Верих и др. По идеолошким ставовима били су им блиски и писци нешто старије генерације: Марија Мајерова, Иван Олбрахт, Јинджих Хонзл и Владимир Ванчура (Staszek 2023: 2).

ма или програмима, била је фасцинирана утопијом комунистичке будућности чије су обресе препознавали у постреволуционарној Русији. Као и остале припаднике западне културне левице, тако је и чешке уметнике привлачила тема нове организације бескласног друштва, нова колективна организација рада и становања, прокламована социјална равноправност, али пре свега нова улога уметности у Совјетској Русији 20-их и почетком 30-их година 20. века (Staszek 2023: 1). То је случај и са Карелом Тајгеом. Иако је своју теорију уметности изградио на темељу западно-европске авангарде, пре свега на ставовима Маринетија, Луја Лежеа, Ман Реја или Ле Корбизјеа, Тајгеов поглед се већ почетком 20-их усмерава и према новој совјетској уметности. Он ће у јесен 1925. путовати у Москву и Лењинград са делегацијом чехословачких комуниста, уметника и интелектуалаца. Тамо је на московској Академији одржао предавања о чешкој архитектури, ликовној и филмској уметности, док је песник Јозеф Хора предавао о новој чешкој књижевности, а Јинджих Хонзл о новим тенденцијама чешке позоришне уметности (Teige 1927: 74, 75). Тада је имао прилику да упозна и доживи руску авангардну уметност, архитектуру, филм, да посети значајне културне институције и сагледа процес настајања новог друштва.

О конструктивизму

По повратку из Русије Тајге пише више теоријских студија о совјетској уметности и култури,⁴ а две године касније исте, донекле дорађене, студије и чланке објављује у књизи *Совјетска култура* (Sovětská kultura, 1927). У тим радовима очигладна је Тајгеова надахнутост и одушевљење совјетском авангардом, која додатно утиче на његову теоријску мисао. Дobar пример су студије у којима дефинише појам и садржај конструктивизма. Пре одласка у Москву написао је чланак „Конструктивизам и ликвидација ‘уметности’” (Konstruktivismus a likvidace „umění”, 1925), у коме појашњава овај уметнички правац као почетак нове епохе културе и тврди да „са конструктивизмом приступамо регуларној ликвидацији уметности” и да „конструктивизам проглашава негацију формализма функционализмом” (Тајге 1925: 90), тј. конструктивизму уопште није стало до уметности. Ослањајући се на идеје италијанских футуриста, али и на примере нове француске архитектуре, Тајге узбуђено тврди: „За конструктивисте је човек мера свих ствари. Архитектура, градови, машине, спорт, све је то према људском мерилу. Човек је мера за све кројаче” (Исто, 98). Даље пише о фетишизацији уметности: по Ели

4 По повратку из Москве, у пролеће 1926. објављује студију о совјетској ликовној уметности у зборнику СССР Удружења за зближавање са Новом Русијом (Společnost pro sblížení s Novým Ruskem). Ова студија, допуњена чланцима о издавачкој делатности, филму и архитектури у СССР, објављена је у посебном издању 1927. године.

Фору (Elie Faure), машине ликвидирају уметност и занате и тиме машине замењују уметност, а затим расправља о естетици машине (Исто, 100–108). По повратку из Русије Тајге пише чланак „Конструктивизам” (Konstruktivismus, 1927), у коме полази од тезе да је овај појам и правац настао у сликарству, а претходио му је Маљевичев супрематизам, као и радови Лисицког и Родченка. Његова размишљања о конструктивизму сада се ослањају на примере совјетске уметности. Дела Маљевича, Лисицког и Родченка види као ликовни, естетски рад, чисту уметност, док архитектонска дела Теа ван Дусбурга представљају примену у грађевинарству – то је „апликована уметност” (Teige 1927: 82). Уметници конструктивисти напуштају сликарство и вајарство, престојавају се ка наменској архитектури, индустрији, а посебан значај добија фото-монтажа, типографија, рекламе, плакати, сценска архитектура у позоришту и филмска уметност (Исто: 86). Тајге посебно наглашава да се конструктивизам остварио у позоришној уметности Совјетске Русије. Рођено је ново позориште које негује нове форме и концепције. Тајге то назива „опозориштавањем позоришта”. Наводи примере московског Таировог камерног позоришта. Глумац није више интерпретатор, већ је доминантан као комедијант, говорник, играч, жонглер, акробата. Позориште је више циркус, карневал. Сцена је гола, без сликарске сценографије. (Исто, 86–88).

У истом чланку читамо да је класично сликарство мртво. Као добар познавалац ликовне уметности, Тајге наводи примере и издваја Лисицког и Родченка, који су од супрематизма дошли до елемената просторне ликовне објективизације. Лисицки се бави архитектонским пројектима и теоријом, типографијом и фотографијом (Исто, 90), а Родченко је прешао пут од супрематизма до индустријске уметности (Исто, 91). Одушевљено кличе: „Уметност новог света и новог човека. Изнад преживелих форми прошлости, пун револуционарног елана, израста социјалистички конструктивизам на највишој степеници нове цивилизације. То је конструктивизам који својим радом и стваралаштвом превазилази Русију и гради нову социјалистичку Америку”. (Исто: 99) Врло често у Тајгеовим студијама и чланцима о совјетској култури, које је писао до 30-их година, наилазимо на пароле у социјалистичком духу и на некритичку похвалу новом пролетерском систему и естетици. Занесено подржава изградњу радничке државе, колективну организацију рада и често ставља знак једнакости између принципа конструктивизма и Лењиновог социјализма. Конструктивизам је за њега стил нове социјалистичке цивилизације.

О сликарству и архитектури

Треба нагласити да осим личног искуства приликом боравка у Москви и Лењинграду, где је имао прилику да се упозна са радом културних инсти-

туција,⁵ као и са совјетским уметницима и руским изворима за своје студије, Тајге у својим каснијим текстовима веома аналитично систематизује уметничке појаве авангардног покрета и изражава властите теоријске ставове. Најдетаљније писао је о совјетској ликовној уметности и архитектури. Сматрао је да нову руску уметност није могуће дубље сагледати изоловано од значаја руске револуције и да се она мора упознати на руској територији (Teige 1927: 44). Тајге сматра да се не може ослонити на званичну пропаганду неке националне уметности, јер се у случају руске модерне уметности слика своди само на пролетерску уметност, што је само „преорјентисани академизам”. Мора се сагледати разуђена руска уметничка продукција и то у Третјаковској галерији у Москви или у Руском музеју у Лењинграду (Исто, 48–49), а затим детаљно описује поставке ових музеја. Парадоксално, ове поставке назива „сакупљачком манијом” (Исто, 55) и наводи став Александра Блока из књиге *Русија и интелигенција* да се не треба плашити уништења Кремља, палата, слика, књига. Критикује диктатуру пролетаријата зато што има конзервативни став према споменицима прошлости, јер их чува и користи за узор. Изјављује: „Таква сакупљачка манија делује донекле снобовски” (Исто, 55). Затим даје преглед развоја модерног руског сликарства од пререволуционарног и предратног времена, периода који је донео футуристички екстремизам и антитрадиционализам, а то је пробудило Европу из летаргије. Руски кубизам оцењује као посебан, то је почетак нове „оптичке уметности”. Већина руских кубофутуриста убрзо је прешла на безпредметно сликарство, на супрематизам или конструктивизам, са идејом да сликарски процес споје са индустријском производњом. Објашњава сликарство Василија Кандинског, Михаила Ларионова, Наталије Гончарове и Марка Шагала (Исто, 59–62). О томе пише са пијететом и дивљењем, али посебно издваја период после Октобарске револуције, која је донела велику промену за свеукупну совјетску и светску уметност. Тајге сматра да никада раније пред уметнике није постављен тако велики задатак – социјализовати уметност у духу новог друштва, стварати уметност која се базира на принципима економије и рационализације. Конструктивизам решава проблем социјализације уметности и „конструктивизам је парола целог данашњег СССР” (Исто, 67).

5 Истражујући однос чешких авангардиста према совјетској Русији, К. Шимова истиче да је једна од првих групних одлазака чешких интелектуалаца у СССР била посета деветочлане делегације Удружења за привредно и културно зближање са Новом Русијом у јесен 1925. године. Између осталих, делегацију су чинили Линджих Хонзл, Јозеф Хора, Јарослав Сајферт, Бохумил Матезиус и Карел Тајге. Даље наводи: „По доласку у Москву сачекао их је свечани дочек представника совјетских културних и научних институција, а ВОКС (Савезно удружење за културне односе са иностранством) им је саставио богат програм који је обухватао посету фабрикама, радничким, социјалним и образовним установама и културним догађајима” (Šimová 2023: 6).

Осим што одушевљено пише о односу конструктивизма и марксистичког учења, Тајге подробно описује програме уметничких школа и академија, диви се споју уметничких заната и производње, изучавања питања естетике и социологије уметности. Естетика је постала егзактна наука, док је Западна Европа далеко од тога. Уметност постаје наука и то се најбоље види у Лењинградском државном институту за културу који води Маљевич. Описује простор института и Маљевичеву теорију „оптичке уметности” (Исто, 74–76). Супрематизам види као „радикалну последицу кубизма” и „крајњу тачку апстракције” (Исто, 80), као уметност која ослобађа сликарство од било какве предметности и садржаја.

У више студија и чланака Карел Тајге помиње допринос конструктивизма у области архитектуре. Историја и теорија архитектуре је област коју веома добро познаје,⁶ те није чудно што детаљно описује значајне објекте који су примери модерне архитектуре у СССР. Основе нове руске архитектуре види у намери младих архитеката да створе синтезу архитектуре са сликарством и вајарством. У чланку „Нова архитектура у СССР” (*Nová architektura v SSSR*, 1927) наглашава да нове архитекте стављају акценат „на игру површина, линија, обима, динамично повезаних у целину” (Teige 1927: 108). Подробно пише о удружењу савремених архитеката *Оса* које издаје часопис *Савремена архитектура*. Часопис нуди нову теоријску мисао о конструктивизму у архитектури, а главни носилац ове теорије је Мојсеј Гинзбург, о чијим публикацијама детаљније пише. Уочава и недостатке руске савремене архитектуре, које види у остацима романтизма и формализма, а посебно је критичан према историјским и псеудокласичним објектима. И ову област уметности посматра у контексту новог друштва, објашњава државну политику градње која спроводи индустријализацију грађевинских заната и ради на минимализацији потрошње материјала. Све то повезује са разматрањем социолошког аспекта становања у радничким колонијама и сеоским срединама (Исто, 117, 118).

О штампи, типографији и совјетској кинематографији

У чланку „Књига и штампа у Совјетској Русији” (*Книга и тиск в совјетском Руску*, 1927), Карел Тајге подробно анализира квалитет совјетске дневне штампе, наводећи најтиражније дневне листове. По њему, дневна штампа и часописи по квалитету надиласе западне новине. Редакције су смештене у ве-

6 Карел Тајге написао је следеће студије о архитектури: *Soudobá mezinárodní architektura* (Савремена међународна архитектура, 1928); *Moderní architektura v Československu* (Модерна архитектура у Чехословачкој, 1930); *Nejmenší byt* (Најмањи стан, 1932); *Architektura pravá a levá* (Архитектура десна и лева, 1934); *Vývoj sovětské architektury* (Развој совјетске архитектуре, 1936).

лелепним зградама, постоје читаве мреже дописника, а највећи квалитет види у томе што се у дневној штампи воде оштре полемике и дискусије о савременим проблемима (Исто, 9, 10). Иако закључује да у Совјетској Русији нема цензуре, ипак: „Совјетски режим гарантује демократске слободе само радничкој класи” (Исто, 11). Потпуно је потиснута штампа класно неподобних.

Продукцију књига у Совјетској Русији Тајге статистички приказује и пореди тадашњу ситуацију са периодом пре револуције, у време Царске Русије. У „борби на трећем фронту”, борби против неписмености и за подизање нивоа образовања, СССР је премашио продукцију књига за 42% у односу на предреволюционарни период (Исто, 13). Посебно хвали типографску опрему књига и уметност совјетских плаката: „Модерна конструктивистичка типографија спојена са фотографијом – полиграфија”. Као добар пример издваја књигу Мајаковског, за коју је Ел Лисицки осмислио ликовну опрему у стилу колажа (Исто, 21). Наводи да је у Прагу била организована прва изложба совјетске књиге 1924. године, која је показала уметнички ниво нове типографије.

О совјетском филму се најмање зна у Западној Европи. Техничка и уметничка савршеност руског филма, како наводи Тајге, заслужује посебно дубоко поштовање (Исто, 32). Боравећи у Москви, имао је прилику да види преко тридесет филмова нове руске кинематографије. У фусноти чланка „Биоскоп и филм у СССР” (*Kino a film v SSSR, 1927*), Тајге наводи да је 1925. у Прагу одржао предавање о совјетском филму и да је тврдио да је ова кинематографија равноправна са америчком. Тада је наишао на критику оваквих ставова, али касније се испоставило да је био у праву (Исто, 33). Детаљније пише о делу филмских аутора попут Таирова, Ејзенштејна, Андреја Тарковског, Ивана Москвина и истиче да се они боре против књижевних и позоришних адаптација, да филмску уметност виде као хронику данашњег света, све подређују визуелним захтевима и стварају „сликовну песму у покрету” (Исто, 34).

Утицај руске авангарде на теоријско мишљење Карела Тајгеа

Уколико се приклонимо општеприхваћеној подели чешке авангарде на „руску” (пролетерска уметност) и „француску” (поетизам и надреализам), теоријска размишљања Карела Тајгеа о авангардној уметности не укапају се у ову поједностављену поделу. Још пре него што је стао на чело чешког авангардног удружења *Девјетсил*, он је имао контакте са Ле Курбизјеом, Лујем Арагоном, Полом Елијаром, Андреом Бретоном и сарађивао је са немачким Баухаусом. Са теоријом конструктивизма Карел Тајге вероватно се ближе упознао почетком двадесетих година и то преко информација и текстова из немачке средине, у којој је у то време био присутан и круг руских авангардиста, између осталих и Ел Лисицки (*Bednářková 2013: 25*). За ката-

лог изложбе у прашкој галерији Рудолфинум 1923. године Тајге пише студију о сликарству Александра Архипенка у којој се приклања радикалном заокрету у схватању ликовног израза (Исто: 24). Тајгеов концепт „ликвидације уметности” наговештен је већ у *Манифесту поетизма* (1924): „Нова, безбројна и блистава лепота света је кћи актуелног живота. Није се родила из естетичке спекулације, романтичарског менталитета атељеа, већ је једноставан резултат свесне, дисциплиноване и позитивне продукције и животне активности човечанства. Није се уселила у катедрале или галерије; на улици, у архитектури градова, у освежавајућем зеленилу паркова, буци приста ништа и високим пећима индустрије, која задовољава наше примарне потребе, ова уметност нашла је свој дом.” (Тајге 2000: 84) Ову концепцију дубље ће разрадити у поменутој студији „Конструктивизам и ликвидација ’уметности’” (1925), коју пише непосредно пред пут у Русију, али свој дефинитивни облик добиће после непосредног сусрета са руском авангардом у поменутој књизи *Совјетска култура* (1927).

По повратку из Русије, од 1925. до 1937. године, Тајге је члан *Удружења за привредно и културно зближавање са Новом Русијом* (Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s Novým Ruskem), што доказује његову повезаност са совјетском културом. Наставља да прати и проучава ликовна дела совјетске уметности, а сигуран је утицај Тајгеовог познавање поетке московског Таировог камерног позоришта које је утицало на концепт позоришне секције удружења *Девјетсил* под називом *Osvobozené divadlo*. Прашко авангардно позориште добило је назив на предлог К. Тајгеа, а према немачком преводу књиге Александра Таирова *Das entfesselte Theater* (Holzknecht 1957: 15) и почело је са радом почетком 1926. године на челу са Јиржијем Фрејком (Jiří Frejka). Слично Таировом концепту, и овде је акценат био на интеракцији између глумаца и публике, са доминантним циркуским елементима и било је ослобођено од класичне драматуршке поставке.

Утицај идеја немачког Баухауса, али и руског конструктивизма, видљив је и на пољу Тајгеовог доприноса чешкој типографији. Стотине типографских решења за корице књига и уметничких плаката утицали су на развој чешке издавачке културе међуратног периода. Тајгеови фотоколажи дали су непроцењив допринос на пољу примене у припреми издања књига, пре свега чешких авангардних аутора, поетиста и надреалиста.⁷ Познатији пример Тајгеовог типографског експеримента је фотоколаж за омот Незвалове збирке *Пантомима* (Bednaříková 2013: 26).

7 О томе више у: Karel Srp, Lenka Bydžovská, Polana Bregantová, *Karel Teige a typografie*. Arbor vitae, 2009.

К. Тајге је аутор још једног манифеста поетизма из 1928. године.⁸ Према Александру Илићу, тај текст је „више биланс покрета него програмски изазов” у коме овај теоретичар уметности „покушава да споји тешко спојиво – идеолошке представе о револуцији и лудистичко-хедонистичко-аутономну концепцију поезије и уметности поетизма” (Илић 2000: 26). Ипак, и овде је још увек гласан зов совјетске визије: „Светлост разведених дана јесте зора социјалне револуције. Лењин. Совјетска Русија. Трећа интернационала. Социјализам, обећање нових форми живота. Сирови мирис препорода и врења даје стваралачком духу нове перспективе” (Teige 1966: 324).⁹ Незвал и Тајге схватили су уметност поетизма као мултимедијалну и интермедијалну, уметност која брише границе између филма, слика, речи, музике или позоришта. Ипак, Тајге делимично коригује свој став о „слободном стваралаштву за пет чула” – насупрот поетизму поставио је конструктивизам: „У дуализму конструктивизма и поетизма, дакле изградње и песме,¹⁰ требало је да рационална страна конструктивизма (инспирисана револуционарном совјетском уметношћу) обезбеди практичне стране људског живота” (Šámal a kol. 2018: 138).

Од половине тридесетих година, Тајге постаје члан чехословачке надреалистичке групе (Skupina surrealistů ČSR) и теоретичар овог покрета. Заједно са песником Витјеславом Незвалом, окреће се сарадњи са Бретоном и француским надреалистима. У то време пише и студију *Вашир уметности* (Jarňak umění, 1936) у којој се супротставља ставовима догматског марксизма тј. противи се вулгаризацији Марксове мисли, критикује пролеткулт и ждановизам, а посебно стаљинистичку репресију над уметношћу. Заступа став да је револуционарна функција уметности дијалектички повезана са аутономијом уметности. О истинској слободи уметности пише: „За уметника који ствара, слобода је нужност, унутрашња нужност уметничког стваралаштва. То је она нужност која води перо писца и кичицу сликара. Човек не може поетски да ствара без унутрашњег притиска, без унутрашње нужности” (Тајге 1977: 21–22).

Ипак, руска авангардна уметност не престаје да буде Тајгеова тема.¹¹ Пише обимну студију о стваралаштву Владимира Мајаковског (*Vladimir*

8 Овом Тајгеовом манифесту претходио је и поетски написани манифест поетизма Витјеслава Незвала *Кап мастила* (Карпа inkoustu, 1928).

9 Цитат преузет из књиге Илић 2000: 26.

10 Тако је назвао и своју књигу *Изградња и песма* (Stavba a básně, 1927).

11 Карел Тајге је у то време написао више студија из области руске културе и уметности: *Питања културне сарадње Совјетског савеза са Западом* (Otázky kulturní součinnosti Sovětského svazu se Západem, 1936), *Московски процес* (Moskevský proces, 1936), *Развој совјетске архитектуре* (Vývoj sovětské architektury, 1936) и *Совјетско културно стваралаштво и питања културног наслеђа* (Sovětská kulturní tvorba a otázky kulturního dědictví, 1936).

Majakovskij. K historii ruského futurismu, 1936). Студија је прво објављена на страницама часописа *Svět sovětů*, а на интегралној верзији текста за посебно издање радио је и Роман Јакобсон (Bednaříková 2013: 29). Тајге овде разматра позицију Мајаковског у контексту руске и совјетске авангарде, али и вреднује његов значај у формирању руског футуризма. Разматра расцеп овог покрета на петроградски егифутуризам и московски кубофутуризам, а такође се бави уметничким и идеолошким разликама између италијанских и руских футуриста. Као и у *Vašary umetnosti*, у студији о Мајаковском Тајге се поставио против културне политике идеолошког усмеравања уметности и осуђује прогон уметника¹² инициран стаљинистичком идеологијом (Исто, 31).

Тајге је посебно револтиран када совјетска цензура забрањује излагање дела неких чешких аутора на репрезентативној изложби чехословачке уметности у Москви и Лењинграду 1937. године. Дела сликара Макса Швабинског (Max Švabinský) одбачена су као „неморална”, као и слике Јана Зрзавог (Jan Zrzavý), Штирског (Jindřich Štyrský) и Тојјен (Toyen), који су били перјанице чехословачког надреализма. Тајге оштро реагује и закључује како необичне могу бити интерпретације совјетских критичара, који су ова дела прогласили за „перверзни формализам и Entartete Kunst” (Исто, 32).

Тајгеова осуда стаљинистичке тортуре иницирала је и идеолошко разлижење унутар чешког надреалистичког покрета. Незвал се ограђује од Тајгеове критике стаљинизма и распушта покрет *Skupina surrealistů*, док Тајге пише чланак „Надреализам против струје” (*Surrealism proti proudu*, 1938). Био је то полемички текст у коме Тајге брани легитимно право уметности на независност, аутентичност и неконформизам. Наводи конкретне примере прогона и цензуре совјетских уметника, случај чистке у Третјаковској галерији и примере ућуткивања неугодних критичких гласова. Некада занесени поклоник совјетске културе, сада пише: „Служимо заједничкој ствари авангарде уметности и авангарде пролетаријата, борби за истинску слободу духа уколико протестујемо против сваког прогона независне уметности, без обзира на то ко потписује декрете цензуре. Наше полемике против критеријума на основу којих је, у официјелној совјетској критици, анатемисан Мејерхолд или Пастернак и продукција читавог раздобља модерне уметно-

12 „Песник и позоришни редитељ Игор Терентјев је безуспешно покушавао да емигрира, док није ухапшен, а потом и стрељан, 1937. године. Александар Таиров, велики глумац и редитељ авангардног позоришта, најпре је за свој рад добијао признања, а потом су затворили његово позориште, онемогућили му рад и тако га довели и до физичког ишчезнућа. Славни филмски редитељ Сергеј Ејзенштајн је боравио у иностранству од 1928. до 1932. године, када се на Стаљинов позив, вратио у домовину, наставио да ради, али и доживео забране и цензуру својих филмова. Сличну судбину су имали и бројни други авангардни уметници који су остали у домовини: прогон, хапшења, па и смрт.” (Ђерић 2014: 64)

сти од импресионизма до надреализма (а оцене ове критике папагајишу њени западни епигони) нису биле и нису могле бити дочекане аплаузом реакционарне журналистике, нити искоришћене од идеолога фашизма и реакције, јер њима никако није на срцу слобода ове изопачене, асфалтне, развратне, декадентне и формалистичке уметности” (Тајге 1977: 363).

Карел Тајге је тумачио руску авангардну уметност као социолог и филозоф модерне уметности, али и као познавалац и савременик токова европске уметничке авангарде. Може се рећи да је иза себе оставио целовиту и подробну анализу најзначајнијих појава и уметничких дела руске авангарде од предреволуционарног периода до краја тридесетих година 20. века. Између осталих утицаја, руски авангардни експерименти инспирисали су га да заједно са чешким песником В. Незвалом осмисли поетику поетизма, јединог оригиналног чешког модерног правца, као и да теоријски уобличи и одбрани авангардне тенденције пре свега у чехословачкој међуратној архитектури, ликовној уметности, позоришној и филмској уметности, уметности фотографије и типографије. Како закључује Александар Илић у тексту „Тестамент Карела Тајгеа” (предговор уз избор превода Тајгеових студија *Vašar umetnosti*), Тајге је био поборник лењинистичке политике у култури, поезије Мајаковског и Пастернака, позоришта Мејерхолда и Таирова, филмова Вертова и Ејзенштајна, музике Шостаковича, скулптуре Татлина и Габоа, сликарства Маљевича и Кадинског, архитектуре конструктивиста и функционалиста, те није могао да прихвати повратак преживелим класицистичким и академским формама у уметности, нити стаљинистичке мере у култури (Илић 1977: XIV). О руској авангардној уметности и култури Тајге је двадесетих година писао са одушевљењем, понекада некритички и делимично памфлетски, али тридесетих година, бранећи лењинску традицију, његова тумачења руске авангарде добијају историјски значај. Руска авангардна архитектура и остале уметности добијају посебног тумача који чврсто стоји на позицији одбране јединства социјалне револуције и нове уметности.

Цитирана литература

- Ђерић, Зоран. „Авангарда и Велики рат”. Златна греда 155/156, 2014: 62–67.
[Ђерић, Zoran. „Avangarda i Veliki rat”. Zlatna greda 155/156, 2014: 62–67]
- Bednaříková, Hana. „Karel Teige v kontextech ruské avangardy 20. a 30. let. K vývojevé dynamice Teigeho estetických a uměleckých koncepcí”. *Slavica litteraria* 16/1–2, 2013: 23–34.
- Holzknacht, Václav. Jaroslav Ježek & Osvobozené divadlo. Praha, 1957.
- Ilić, Aleksandar. *Poetizam*. Beograd: Narodna knjiga, 2000.
- Ilić, Aleksandar. „Testament Karela Tajgea”. [U:] K. Tajge. *Vašar umetnosti*. Beograd: Mala edicija ideja, 1977: V–XVII.

- Šámal, Petr, Tomáš Pavlíček, Vladimír Barborík, Pavel Janáček a kol. „Avangarda. Metoda a cíl”. [In:] V. Barborík, P. Janáček, T. Pavlíček, P. Šámal (eds.) Literární kronika První republiky. Události – díla – souvislosti. Praha: Academia, 2018, 132–138.
- Šimová, Kateřina. „Utopické Rusko bylo pojitko levicové kultury”. Časopis Host [online 2018]: <<https://www.h7o.cz/clanky/12151-utopicke-rusko-bylo-pojitko-levicove-kultury>> 23.10.2023.

Извори

- Teige, Karel. Sovětská kultura. Praha: Odeon, 1927.
- Teige, Karel. Výbor z díla, I. Praha: Československý spisovatel, 1966.
- Tajge, Karel. Vašar umetnosti. Beograd: Mala edicija ideja, 1977.
- Tajge, Karel. „Poetizam”. [U:] A. Ilić, Poetizam. Beograd: Narodna knjiga, 2000, 83–92.

Aleksandra Korda-Petrović

KAREL TAIGE ON THE RUSSIAN AVANT-GARDE

Summary

Karel Taige interpreted Russian avant-garde art as a sociologist and philosopher of modern art, but also as a connoisseur and contemporary of European artistic avant-garde trends. It can be said that he left behind a complete and detailed analysis of the most significant phenomena and works of art of the Russian avant-garde from the pre-revolutionary period to the late 1930s. Among other influences, Russian avant-garde experiments inspired him to, together with the Czech poet V. Nezval, invent the poetics of poeticism, the only original Czech modern trend, as well as theoretically shaped and defended avant-garde tendencies, primarily in Czechoslovak interwar architecture, fine art, theater and film art, the art of photography and typography.

Taige wrote about Russian avant-garde art and culture in the 1920s with enthusiasm, sometimes uncritically and partly in pamphlet form, but in the 1930s, defending the Leninist tradition, his interpretations of the Russian avant-garde gained historical significance. Russian avant-garde architecture and other arts received a special interpreter who firmly stands in the position of defending the unity of the social revolution and new art.

Keywords: Karel Teige, Russian avant-garde, constructivism, Soviet culture, Czech avant-garde.

ГЕНАРАТОРСКАЯ МЕТАФОРА

Генераторская метафора представляет собой троп, автором которого является генератор (искусственный интеллект) в процессе автоматического порождения текста (T_{2gen}). Такой вид метафоры возникает и функционирует (а) при взаимодействии человека и искусственного интеллекта, созданного им, (б) в нескольких пространствах: в позитории, т.е. пространстве исходного текста (T_1), в депозитории, т.е. в пространстве выводимого текста (T_{2gen}), в репозитории, т.е. в пространстве распространения выводимого текста (T_{2gen}), автопозитории, т.е. в пространстве искусственного интеллекта (A_1), и гомопозитории – а) пространстве создателя искусственного интеллекта (человек H_1) и б) пространстве пользователя (человек H_2) выводимого текста (T_{2gen}). Генераторская метафора как результат речевой деятельности искусственного интеллекта (A_1) противопоставляется естественной метафоре (результату речевой деятельности человека H_3). Главное различие между двумя типами образности в том, что генераторская метафора по своей природе опосредованная, так как между создателем генератора (человеком H_1) и пользователем этой метафоры (человеком H_2) находится искусственный интеллект (A_1) как промежуточный инструмент, а также инструмент для генерации текста (T_{2gen}). Цель данного исследования заключается в попытке ответить на вопрос, в какой мере и каким образом искусственный интеллект может справиться с, вероятно, наиболее характерной особенностью (а) языка – образностью, (б) стиля – метафорической выразительностью и (в) поэтики – художественного оформления символов. Анализ проводится на материале автоматически сгенерированных метафор на русском и сербском языках. В кратком введении дается толкование новых дисциплин, возникающих в результате внедрения искусственного интеллекта в сферу автоматического создания текстов. Для данных дисциплин автор предлагает свои названия: (а) виртуальная лингвистика, стилистика и поэтика, (б) лингвистика, стилистика и поэтика виртуальности, в) генераторская лингвистика, стилистика и поэтика.

Ключевые слова: метафора, образность, символ, генератор, искусственный интеллект, текст, лингвистика, стилистика, поэтика.

A generator's metaphor is a trope, the author of which is a generator (artificial intelligence) in the process of automatic text generation (T_{2gen}). Such a metaphor arises and functions (a) during the interaction of a person and the artificial intelligence created by them, (b) in several spaces: in the positorium – the space of the source text (T_1), the depositorium – the space of the output text (T_{2gen}), the

* <https://orcid.org/0000-0002-6970-671X>

repositorium – the space of distribution of the output text (T_{2gen}), autopositorium – space of artificial intelligence (A_i), homopositorium – a) space of the creator of artificial intelligence (person H_1), b) space of the user (person H_2) of the output text (T_{2gen}). Generator's metaphor as a result of the speech activity of artificial intelligence (A_i) is opposed to natural metaphor (the result of human speech activity H_3). The main difference between these two types of imagery is that the generator's metaphor is indirect in nature, since between the creator of the generator (person H_1) and the user of the metaphor (person H_2) there is artificial intelligence (A_i) as an intermediary and tool for generating text (T_{2gen}). The purpose of the study is to try to answer the question to what extent and how artificial intelligence is able to “cope” with perhaps the most complex feature of (a) language – imagery, (b) style – metaphorical expressiveness and (c) poetics – artistic design of symbols. The analysis was carried out on the basis of automatically generated metaphors in the Russian and Serbian languages. A brief introduction will give an interpretation of new disciplines arising as a result of the introduction of artificial intelligence into automatic writing of texts, for which (disciplines) the author offers his own names: (a) virtual linguistics, stylistics and poetics, (b) linguistics, stylistics and poetics of virtuality, (c) generator's linguistics, stylistics and poetics.

Keywords: metaphor, imagery, symbol, generator, artificial intelligence, text, linguistics, stylistics, poetics.

Данное исследование относится к последней части названия нашей конференции «Изучение и преподавание славянских языков, литератур и культур и вызовы времени» [LVII скуп слависта Србије, Београд, 11–12. januar 2024], а в центре внимания находится внедрение виртуального разума в лингвистику, стилистику и поэтику. В результате этого зарождаются новые дисциплины: (а) генераторская лингвистика, стилистика и поэтика (анализ языковых, стилистических и поэтических аспектов порождения T_{2gen}), (б) виртуальная лингвистика, стилистика и поэтика (изучение восприятия и использования человеком лингвистического, стилистического и поэтического потенциала T_{2gen}), (в) паравиртуальная лингвистика, стилистика и поэтика (исследование восприятия и использования искусственным интеллектом (ИИ) лингвистических, стилистических и поэтических характеристик T_{2gen}).

Генераторская метафора (M_{gen}) возникает и функционирует (а) при взаимодействии человека и созданного им искусственного интеллекта; (б) в нескольких пространствах: в позиториуме – пространстве исходного текста (T_1), который может быть и нулевым (T_0), депозиториуме – пространстве выходного текста (T_{2gen}), диспозиториуме – пространстве дистрибуции выходного текста (T_{2gen}), парапозиториуме – пространстве искусственного интеллекта (I_i), гомопозиториуме – 1) пространстве создателя биологического

разума (человека H_1) и 2) пространстве заказчика / пользователя (человека H_2) выходного текста (T_{gen}). Метафора, возникшая как результат речевой деятельности ИИ (M_{gen}), противопоставляется естественной метафоре (M_{nat}) – результату речевой деятельности человека (H_3). Основное различие между этими двумя типами образности состоит в том, что генераторская метафора (M_{gen}) имеет опосредованный характер, поскольку между создателем генератора (человеком H_1) и пользователем метафоры (человеком H_2) стоит виртуальный разум как посредник и как инструмент для порождения M_{gen} . На уровне перлокуции центральным вопросом является ответ на вопрос, насколько и каким образом виртуальный разум справляется с, пожалуй, самой сложной особенностью (а) языка – образностью, (б) стиля – метафорической экспрессивностью и (в) поэтики – художественной символизацией. Первый элемент названия *генераторская [метафора]* является переосмыслением данного нелингвистического атрибутивного термина (*генераторский*) и его превращения в лингвистический термин, введенный нами в книгах СТРУКТУРА ИНТЕРНЕТ-СТИЛИСТИКИ (Тошович 2018) и GENERATORSKA LINGVISTIKA [ГЕНЕРАТОРСКАЯ ЛИНГВИСТИКА] (Tošović 2018) для обозначения текстов, которые автоматически порождаются генераторами (устройствами, программами, алгоритмами), обычно называемыми в настоящее время искусственным интеллектом.

Наш анализ представляет собой своеобразный поворот в толковании метафоры, в том отношении, что речь идет о переходе от анализа метафоры, созданной биологическим разумом (M_{nat}), к анализу метафоры, созданной виртуальным разумом (M_{gen}). О том, что внедрение ИИ-а в лингвистику, стилистику и поэтику является настоящей революцией, мы впервые поняли при подготовке монографии Интернет-стилистика (Тошович 2015).

Генераторская метафора (M_{gen}) возникает различными способами. Пользователь может (а) просить ИИ сгенерировать метафору/метафоры по параметрам, предлагаемым им, например: 1. *Напишите метафоры на тему...*; 2. *Образуйте метафору от следующих слов/выражений...*; 3. *Как метафорически сказать...?* и т.п.; (б) не упоминать название *метафора*, а использовать другие выражения; (в) заказать текст (T_{gen}), не требуя никакой метафоры, что ведет к автономному (самопроизвольному) порождению (M_{gen}); (г) ожидать от ИИ определенных метафор (M_{gen}) по его усмотрению.

Существуют четыре аналитических подхода к метафорам, порожденным ИИ-ом (M_{gen}): 1. M_{gen} толкуется имманентно – сугубо как явление внутри текста T_{gen} , сгенерированного ИИ-ом; 2. M_{gen1} соотносится с $M_{gen2,3...x}$; 3. M_{gen} рассматривается по отношению к M_{nat} ; 4. M_{nat} соотносится с M_{gen} . В данном случае мы выбрали последний подход, так как исходным пунктом является M_{nat} , а с целью узнать (а) как ИИ справляется с естественной мета-

форой, метафорой биологического разума (M_{nat}); (б) как ИИ сам порождает метафоры (M_{gen}); (в) как метафоры ИИ-а (M_{gen}) воспринимаются человеком и (г) как метафоры ИИ-а (M_{gen}) и/или человека (M_{nat}) воспринимаются ИИ-ом.

В дальнейшем анализе мы покажем только на одном примере, что такое метафора, созданная/создаваемая искусственным интеллектом, как она функционирует, как соотносится с естественной и как воспринимается человеком, а также ИИ-ом. Речь идет о метафоризации чая.¹ Выбор его как предмета анализа был, в частности, связан с нашей книгой ANDRIĆEVA KRIOROETIKA [Криопозитика Иво Андрича] (Tošović 2023). В ней была рассмотрена поэтика холода Иво Андрича (1892–1975) и русских лауреатов Нобелевской премии И.А. Бродского (1940–1996), И.А. Бунина (1870–1953), Л. Пастернака (1890–1960), А.И. Солженицына (1918–2008), М.А. Шолохова (1905–1984), причем список исследуемых авторов был расширен еще некоторыми русскими, сербскими (Бранко Чопич, Драган Лакичевич и др.), а также одним белорусским (С.А. Алексиевич) и македонским (Блаже Конески) литераторами. Среди них находился и Зоран Живкович (1948–), повесть которого DVANAEST ZBIRKI I ČAJDŽINICA [ДВЕНАДЦАТЬ КОЛЛЕКЦИЙ И ЧАЙНАЯ] (Živković 2005) стала одним из стимулов выбора чая как объекта исследования метафоры в направлении от M_{nat} к M_{gen} . В этом произведении он вводит понятие *netogući čajevi* [невозможные чаи] и различает девять сортов: *čaj od vetra* [чай из ветра], *čaj od oblaka* [чай из облаков], *čaj od mesečine* [чай из лунного света], *čaj od proleća* [чай из весны], *čaj od noći* [чай из ночи], *čaj od tišine* [чай из тишины], *čaj od magle* [чай из тумана], *čaj od snega* [чай из снега] и *čaj od priča* [чай из рассказов].

Na četvrtoj strani nudili su se *netogući čajevi*. Da su okolnosti bile drugačije, trezvenost kojom se inače dičila gospođica Greta navela bi je da se namršti na ono što je tu pisalo, ali sada joj to nije izgledalo kao neumesna neozbiljnost. Šta mari što nije moguće kada tako ljupko zvuči? Iako je mogla da pita od čega se ti čajevi stvarno sastoje, uopšte to neće učiniti zato što bi time samo raspršila čaroliju. □ *Čaj od vetra* razgonio je bezvoljnost, *čaj od oblaka* pobuđivao je žudnju za letenjem, *čaj od mesečine* nadahnjivao je na bezbrižnost, *čaj od proleća* vraćao je u mladost, *čaj od noći* navodio je na grešne misli, *čaj od tišine* ispunjavao je spokojem, *čaj od magle* donosio je razdraganost, *čaj od snega* pružao je nadu. Mogla je da odabere bilo koji od ovih čajeva. Još bi najbolje, zapravo, bilo kada

1 Беглый анализ материала из Национального корпуса русского языка показал, что чай в русском языке не столько метафоризируется, сколько используется в повседневной жизни (Нац. корпус-www). Образному представлению способствует то, что чай можно сделать из самых различных растений и цветов, в то время как его конкурент – кофе проявляет большие ограничения (настоящий кофейный напиток готовится только из зерен кофе или из его заменителей, типа цикории).

bi joj spravili mešavinu svih njih. Oskudevala je u svemu što su oni obećavali. □ Ali na kraju nije uzela nijedan. Odlučila se za poslednji na spisku – *čaj od priča* (Gralis-Korpus-www).

Вторым толчком для выбора чая как предмета анализа метафоры, порожденной/порождаемой генератором (ИИ-ом), был Милорад Павич (1929–2007) и его роман *PREDEO SLIKAN ČAJEM* [Пейзаж, нарисованный чаем] (1988, русское издание вышло в 1998 г.). Это произведение буквально «кишит» самыми необычными, нестандартными, даже и «чокнутыми», метафорами. Одним из необычных сортов чая Милорада Павича является *čaj od brezove metle* [чай из березового веника].

U času kada je *čaj od metle* iznet u skupocenoj šolji proizvodnje «Žolnaj», ja upitah Ceciliju, tek da nešto rekнем: – Ako nam jаdi nisu braća, Cecilija, nego tvoј ko mrsna, a moj ko posna godina, to nije razlog da se svađamo. (*PREDEO SLIKAN ČAJEM*, 257).

Мы попросили ИИ² ответить на вопрос *Какие знаете невозможные чаи?*, исходя из выражения Зорана Живковича *netogici čajevi* [невозможные чаи]. Чтобы от ChatGPT получить как можно больше вариантов, мы повторили свое требование шесть раз, и всегда им были сгенерированы более-менее различные ответы. Оказалось, что этот ИИ чаще всего метафоризирует время, так как во всех шести ответах появляется *чай из времени* типа³: *фантастический чай, варенный из самого понятия времени, предлагающий вкус различных эпох и веков*. Столько же метафоризируется и музыка – *чай из музыки: напиток, в котором каждый глоток означает разные музыкальные ноты и мелодии, создавая уникальный гармонический вкус*. Существует еще одна метафора, повторяющаяся во всех ответах, – *чай из снов: напиток, составленный из материала снов, позволяющий почувствовать нереальность и абстракцию сновидений*. Пять раз предлагается *чай из теней*, например: *мистический чай, сделанный из субстанции теней, предлагающий вкус невидимого и непознанного мира*. Три раза порождается *чай из света звезд* типа: *чай, заваренный из света далеких звезд, символизирующий бесконечность космоса и загадки вселенной*. Дважды появляется прилагательное *звездный: чай, заваренный из света далеких звезд, символизирующий бесконечность космоса и загадки вселенной* и существительное *звезда: напиток, якобы сделанный из пыли звезд, символизирующий космическое величие и бесконечность*. Два раза встречается *чай из северного сияния: волшебный чай, варенный из красок и света северного сияния, предлагающий*

2 ChatGPT (версия 4), 29.12. 2023.

3 Далее приводится только один иллюстративный пример, причем только в русском переводе (в целях экономии).

взрыв световых и вкусовых ощущений. Другие «невозможные чаи» являются единичными: *чай из мечты, чай из молчания, чай из эха, чай из радуги*.

В отличие от Зорана Живковича, который подробно не раскрывает/не уточняет значение им придуманных «невозможных чаев», ИИ дает их более развернутое определение. Кроме детерминации каждого из вышеприведенных генератор создает и их общую характеристику в начале и в конце каждого ответа.

Важной частью данной темы являются модели порождения M_{gen} . Из 22 типов текстов, выделенных нами, как минимум десять относится к M_{gen} и имеют образные названия: 1. «**коктейль**» (на базе определенных параметров T_1 создается T_2); 2. «**наклейка**» (наложением мономедиа M_1 на мономедиа $M_{1,2,3...x}$ возникает мультимедиа M_{2gen}); 3. «**орел – решка**» (форма T_1 модифицируется и трансформируется в T_2); 6. «**ключ**» (T_2 получают кликом на «Еще» или на подобную команду); 10. «**зеркало**» (одному исходному T_1 соответствует один сгенерированный T_2); 15. «**кривое зеркало**» (в левом пространстве зеркала находится подлинник T_1 , в правом – его искажение в форме T_2); 16. «**рамка**» (T_1 является жанром как объектом подражания и превращения в T_2); 18. «**рукав**» (T_1 – элемент, часть для порождения гипотетических, модальных T_2); 19. «**реферат**» (T_2 имеет форму сгенерированного названия темы или интегрального текста на определенную тему T_1); 20. «**укол**» (T_1 получает «инъекцию» – новое содержание и превращается в T_2).

Виртуальную метафору (M_{gen}) характеризуют: (а) способ, процесс и результат ее порождения ИИ-ом (чем занимается генераторская лингвистика, стилистика и поэтика); (б) ее восприятие и использование человеком (что является предметом виртуальной лингвистики, стилистики и поэтики) и (в) ее восприятие и использование искусственным интеллектом (что рассматривается в рамках паравиртуальной лингвистики, стилистики и поэтики).

Существует два способа использования M_{gen} человеком. 1) Он вставляет M_{gen} в свой текст и указывает на ее источник. 2) M_{gen} вносится в свой текст как собственная метафора, что является нарушением авторских прав (ведущем к плагиату).⁴ В использовании M_{gen} человек испытывает восторг от возможностей ИИ-а и головную боль от отрицательных последствий его внедрения в естественную речевую деятельность. Это особенно касается художественной литературы, в которой отсутствие таланта и творческого потенциала компенсируется большими возможностями (уже в настоящее время) ИИ в подготовке и оформлении романа, рассказа, стихотворения, пьесы...

Иногда человек может ошибочно распаковать M_{gen} с противоположными результатами: в M_{gen} находить M_{nat} , и наоборот, в M_{nat} находить M_{gen} .

4 Нужно провести специальное расследование, чтобы разобраться в вопросе, насколько широко представлены случаи корректного использования M_{gen} и злоупотребления ею.

Например, в опросе о стихотворении Иво Андрича LILI LALAUNA [Лили Лалауна] (1950) без ясного смысла и указания на автора, около 50 (из более четырехсот) опрошенных ответили, что этот текст написан компьютером (т.е. ИИ-ом) – Tošović 2023^b.

Одним из предметов паравиртуальной стилистики является восприятие, интерпретация и использование искусственным интеллектом (а) метафоры, созданной человеком (M_{nat}), и (б) метафоры, порожденной им самим (T_{gen}). В качестве важных вопросов для такого толкования выступают в частности: 1) может ли ИИ раскрыть суть метафоризации чая писателя типа Зорана Живковича и Милорада Павича; 2) может ли ИИ расширить список их «невозможных метафор», порождая свои; 3) может ли ИИ сгенерировать текст со собственными метафорами чая. Иными словами: (1) как ИИ создает свои «чайные» метафоры; (2) как ИИ сочиняет тексты на тему «чайных» метафор; (3) как ИИ толкует «чайные» метафоры Зорана Живковича и Милорада Павича?

Для писателей и поэтов виртуальный разум расширяет возможности метафоризации и помогает им составлять тексты, выражаться нестандартно, оригинально и разнообразно.

ИИ в состоянии предложить широкое и подробное толкование M_{nat} . Возьмем в качестве примера метафоры чая Зорана Живковича: *ne mogući čajevi* [невозможные чаи], куда включались девять сортов: *čaj od vetra* [чай из ветра], *čaj od oblaka* [чай из облаков], *čaj od mesečine* [чай из лунного света], *čaj od proleća* [чай из весны], *čaj od noći* [чай из ночи], *čaj od tišine* [чай из тишины], *čaj od magle* [чай из тумана], *čaj od snega* [чай из снега], *čaj od priča* [чай из рассказов], которые ИИ рассматривает следующим образом (ChatGPT, 29. 12. 2023). (а) Метафоры *невозможные чаи* Зорана Живковича, описывающие девять сортов чая, такие как *чай из ветра, облаков, лунного света, весны, ночи, тишины, тумана, снега и рассказов*, представляют собой глубоко символический и воображаемый подход к литературе. (б) Каждый из этих чаев символизирует нечто невещественное и эфемерное, превращая обыденное действие питья чая в магический и поэтический акт. (в) Эти метафоры демонстрируют уникальный способ Живковича видеть мир, пронизанный чудесами и глубокими значениями, заимствованными из повседневной жизни. (г) Они предлагают читателям способ переосмыслить привычное и открыть для себя необычное в обыденном.

Для того чтобы разобраться в том, как ChatGPT оценивает метафоры M_{gen} , порожденные им самим, мы задали вопрос «*Как вы воспринимаете следующие метафоры и кто мог бы быть их автором: чай из звездной пыли, чай из времени, чай из музыки, чай из снов, чай из теней, чай из северного сияния?*», причем мы не указали на то, что речь идет о метафорах M_{gen} , сге-

нерированных им самим. Ответы показали, что ИИ не может декодировать свои M_{gen} , так как в его базе данных, очевидно, отсутствует то, что он сам порождает. Иными словами, в текстах, сгенерированных им, он не в состоянии узнать себя как автора T_{gen} и M_{gen} . ChatGPT авторство собственного текста приписывает писателям, таким как Харуки Мураками, Нил Гейман, Хорхе Луис Борхес, Хосе Сарاماго, Габриэль Гарсиа Маркес (которые, конечно, не написали эти тексты), добавляя информацию о (возможном) литературном направлении: магическом реализме, фантастике (фэнтези) и литературных признаках: «Эти метафоры, такие как *чай из звездной пыли, времени, музыки, снов, теней, северного сияния*, обладают глубоким поэтическим звучанием и визуальной выразительностью. Они могут быть творением писателя или поэта, который стремится превратить абстрактные и эфемерные понятия во что-то конкретное и осязаемое, такое как чай» (ChatGPT, 29. 12. 2023).

Нам хотелось проверить, как ИИ воспринимает метафору Милорада Павича *чай из веника* [*čaj od metla*]. В этих целях мы задали не прямой вопрос, а вопрос, имплицитно указывающий на наличие такого чая как реального, существующего: *Как готовится чай из веника?*⁵ Ответы состояли из двух частей: 1) общей (начальной и финальной), с семантизацией *чая из березового веника*, и 2) конкретной (медиальной, в середине), в которой предлагался способ подготовки такого чая. В общей части дается следующее толкование: [Начало] «*Чай из веника* – это необычный, но вполне реальный напиток, который может быть приготовлен из веточек и листьев веника, обычно используемого в бане или сауне. Традиционно для этого используются ветки березы, дуба, ели или других ароматических растений» (ChatGPT, 29. 12. 2023). [Конец] «*Чай из веника* может обладать различными полезными свойствами, в зависимости от того, какие растения использовались для его приготовления. Например, березовые листья известны своими очищающими и антисептическими свойствами» (ChatGPT, 29. 12. 2023).

Искусственный интеллект расширил метафорический список Милорада Павича. На наш вопрос: *Можете ли придумать свои сорта чая?* – ChatGPT (ответил: *Конечно* [...]) – и предложил «несколько идей для вымышленных сортов чая, которые являются „плодом“ фантазии, но они вдохновлены реальными ингредиентами и традициями чаеварения» и, по его мнению, «могут вдохновить на создание новых вкусов и ароматов в реальном

5 При проверке в интернете оказалось, что есть *чай из березы*, но нет *чая из веника березы*, тем более *чая из веника*. Существует лишь один пример использования сочетания *чай из веника*, но речь шла не о специальном чае, а, наоборот, о чае низкого качества, без вкуса и запаха, от которого нет никакой пользы (Чай из веника-www). В Русском национальном корпусе мы нашли только один пример, причем подобного характера: *Как может нравиться чай из веника? – заявила Марина Степановна* (Дарья Донцова. Микстура от косоглазия, 2003 – Нац. корпус-www).

мире» (ChatGPT, 29. 12. 2023). В первом ответе были представлены следующие сорта чая: *сапфировый зорь* – экзотический чай с лепестками синих орхидей, который имеет нежно-фруктовый вкус и ярко-синий цвет; *лунный шепот* – белый чай, ароматизированный натуральным экстрактом лаванды и ванили, придающий успокаивающий и расслабляющий эффект, идеально подходит для вечернего чаепития; *золотой оазис* – улун, обогащенный золотыми нитями шафрана и кусочками манго, создающий богатый и сладкий вкус, отлично подходит для особых случаев; *туманные вершины* – зеленый чай, смешанный с мягкими листьями мяты и кедровыми хвоинками, что придает ему свежий и лесной аромат, отличный выбор для утреннего настроения; *секрет самурая* – японский матча, смешанный с порошком женьшеня и красными ягодами годжи, обеспечивающий энергетический подъем и укрепление иммунитета; *звездная пыль* – черный чай с добавлением мерцающих съедобных звезд из сахара и кусочков сушеной клубники, создающий визуально впечатляющий напиток, идеальный для праздничных мероприятий; *сказка севера* – ройбуш с добавлением еловых шишек, ягод черники и корицы, создающий теплый и уютный зимний напиток; *путешествие Марокко* – чай с добавлением мятных листьев и лепестков роз, сочетающий в себе восточные специи и свежесть, подходит для вечернего отдыха. Последовал комментарий: «Эти сорта – плод фантазии, но они вдохновлены реальными ингредиентами и традициями чаеварения» (ChatGPT, 29. 12. 2023).

Для данного анализа самой яркой и самой интересной метафорой («метафорой») Милорада Павича является та, которая внесена им в заголовок романа: *PREDEO SLIKAN ČAJEM* [Пейзаж, нарисованный чаем]. В этом произведении нет столько «невозможных чаев», как у Зорана Живковича, но среди десяти сортов встречаются необычные типа: *otrovni čaj zvani vranini nokti ili tamuzica* (*Calcatripae flos*) [*ядовитый чай*, который называется *вороньи когти* или *шпора* (*Calcatripae flos*)].

Prostrano lovište pruža se kroz taj rani jutarnji vazduh u podnožju brega na kojem je zgrada podignuta, i odvaja je od gradske vreve i ulica. Nebo nad njom naslikano je *otrovnim čajem zvanim «vranini nokti» ili «tamuzica» (Calcatripae flos)*, koji je sušen na promaji u hladu i dao je čudno tamno-plavu boju (Pavić 2012: 264).⁶

На наш вопрос: *Как Вы понимаете пейзаж, нарисованный чаем?* последовал ответ ИИ-а, в котором подчеркивается, что сочетание *пейзаж, на-*

6 *Обширные охотничьи угодья протянулись в прозрачном воздухе раннего утра у подножия холма, на котором воздвигнут дом, отделяя его от зноя городских улиц. Небо написано ядовитым чаем, который называется «вороньи когти» или «шпора» (Calcatripae flos). Высушенный на сквозняке в тени, он дает удивительный темно-голубой цвет (Pavić 2001: 201).*

рисованный чай, может быть интерпретировано как метафора или художественный образ, соединяющий искусство рисования с традицией чаепития. «Как художественный образ или метафора *пейзаж, нарисованный чай*, стимулирует воображение и предлагает различные способы восприятия и интерпретации, зависящие от личных переживаний, культурных контекстов и творческого вдохновения.» (ChatGPT, 10. 2. 2023). Значит, *пейзаж, нарисованный чай* понимает виртуальный разум как символическое выражение, связывающее чай, искусство и философию и создающее многоуровневый опыт (который превосходит простое действие питья чая). Сочетание *пейзаж, нарисованный чай* может, по мнению виртуального разума, трактоваться как метафора или символическое выражение, сочетающее в себе искусство и чайную культуру. «Каждое из этих толкований подчеркивает уникальное переплетение искусства, культуры и природы, присущее чаю и его традициям» (ChatGPT, 10. 2. 2023).

Если нашу параллель Живкович – Павич расширим третьим писателем: Андричем, то замечаем, что отличие между ними касается производных слов от существительного *čaj* [чай]: у Андрича это *čajanka* [чайная], а у Живковича – *čajdžinica* [чайхана], причем в криольском контексте.⁷ Самая большая разница между ними заключается во введении в повествование неодинаковых сортов чая. В то время как Андрич поэтизирует только классические чаи, традиционные в своем роде, – *čaj od nane* [чай из мяты] (*čelija je uvek čista, provetrena, prijatna i miriše ponajčešće na smrekovu bobu ili čaj od nane*; TRAVNIČKA HRONIKA, 1945); чаи, отличающиеся крепкостью, – *jak čaj* [крепкий чай] (*Dolazi doručak sa jakim čajem, svežim voćem, mlekom i pecivom*; LETOVANJE NA JUGU, 1959); ароматом – *mirisan čaj* [ароматный чай] (*fra Luka je pristavljao na svojoj mangali lončić sa travama i nosio mu lično vruć i mirisan čaj u čeliju i nagonio ga da pije*; TRAVNIČKA HRONIKA, 1945) и качеством – *dobar i tanak čaj* [хороший и слабый чай] (*čaj je bio bolji, kolači ukusniji, reči vedrije, a između reči i zalogaja bilo je smeha, dobrog, dragocenog ljudskog smeha kakav Margitina kuća nije nikad poznavala*; ZEKO, 1948; *prodalo se sve što se prodati može i sad se živi od hleba i tanka čaja, i umire od gladi*; KROZ AUSTRIJU, 1923),⁸ у Живковича значительно расширяется список (с дополнительными толкованиями их назначения или действия) с девятью очень экзотическими, «окказиональными» чаями, среди которых находится и криольский – *čaj od snega* (чай из снега): *čaj od vetra razgonio je bezvoljnost, čaj od oblaka pobuđivao je žudnju za letenjem, čaj od mesečine nadahnjivao je na*

7 *Bilo nam je potrebno nekoliko časaka da nam se oči, prilagođene sunčanom, premda hladnom danu, priviknu na crvenkasti polumrak čajdžinice* (POSLEDNJA KNJIGA, 2007). ♦ *Hajdemo u čajdžinicu. Dovoljno je bilo romantike na hladnoći* (POSLEDNJA KNJIGA, 2007).

8 Примеры из текстов Иво Андрича взяты из Gralis-Koprur-www.

bezbriznost, čaj od proleća vraćao je u mladost, čaj od noći navodio je na grešne misli, čaj od tišine ispunjavao je spokojem, čaj od magle donosio je razdraganost, čaj od snega pružao je nadu (DVANAEST ZBIRKI I ČAJDŽINICA, 2005 – Gralis-Korpus-www). Название *čaj od priča* [чай из рассказов] Зорана Живковича сигнализирует о том, что повествование будет необычным (что сопровождается другими знаками такого типа, например официант поставил перед дамой белую чашку, похожую на перевернутый колокольчик, с ручкой в виде мышиного уха). Цвет чая – зеленый – соответствовал духу обстановки данной чайной.⁹ Богатый выбор необычных чаев Живковичу послужит поводом для того, чтобы привлечь внимание читателя к повествованию, пожалуй, о самом необычном – о *чае из рассказов [čaj od priča]*.¹⁰ Мотив чая Живкович внедряет и в повесть POSLEDNJA KNJIGA [Последняя книга]. Здесь он помимо традиционного *čaja od lipe* [чая из липы] вводит *čaj od smokava* [чай из инжира], *čaj od lotosa* [чай из лотоса], *čaj od leptirovog praha* [чай из порошка бабочки], *čaj od algi* [чай из водорослей], *čaj od cvekle* [чай из свеклы], *čaj od drenjina* [чай из кизила]. Но и в этом произведении мы не нашли ответа на вопрос, что такое *čaj od snega* [чай из снега].¹¹

Проведенный анализ представляет собой своеобразный поворот в толковании метафоры, в том отношении, что речь идет о переходе от анализа метафоры, созданной биологическим разумом (M_{nat}), к анализу метафоры, созданной виртуальным разумом (M_{gen}). Генераторская метафора (M_{gen}) возникает и функционирует (**a**) при взаимодействии человека и созданного им искусственного интеллекта различными способами – пользователь может: (**a**) просить ИИ сгенерировать метафору/метафоры по параметрам, предлагаемым им, и т.п.; (**b**) не упоминать название *метафора*, а использовать другие выражения; (**b**) заказать текст (T_{gen}), не требуя никакой метафоры, но что ведет автономно (самопроизвольно) порожденной (M_{gen}); (**r**) просить напи-

9 *Uz nazive čajeva navodila su se njihova blagotvorna svojstva. Neka su je začudila, druga su joj izmamila smešak, zbog trećih je blago porumenela. Nije ni znala da postoje čajevi od kupusa ('lekovito deluje kod poteškoća s varenjem'), spanaća ('olakšava tegobe zbog okoštalih vratnih pršljenova') i šargarepe ('pomaže kod anemičnosti'). Za čaj od koprive tvrdilo se da poboljšava pamćenje, onaj od mahovine navodno umiruje napete živce, dok bi čaj od paprati trebalo da rasplamsa zgaslu ljubavnu želju* (Čajdžinica [Dvanaest zbirki i čajdžinica], 2005 – Gralis-Korpus-www).

10 Госпожа Грета слушала рассказ от тех, кто, казалось бы, случайно оказался в чайхане напротив вокзала, куда она приехала на поезде (который опаздывал, поэтому она не смогла продолжить путь в запланированное время и ей пришлось ждать следующего поезда). Рассказчики по очереди продолжают свое повествование: официант, кассир, сидящая за столиком у окна молодая пара (сначала юноша, потом девушка), дама в темно-синем костюме и господин, читавший газету.

11 Зоран Живкович только добавил, что этот чай предоставляет надежду. Более подробно обо всем этом см.: Tošović 2023^a: 455–465.

сать текст (T_{gen}), ожидая от ИИ определенных метафор (M_{gen}). Существуют четыре аналитических подхода к метафорам, порожденным ИИ-ом (M_{gen}): 1. M_{gen} толкуется имманентно – сугубо как явление внутри текста T_{gen} , сгенерированного ИИ-ом; 2. M_{gen1} соотносится с $M_{gen2,3...x}$; 3. M_{gen} рассматривается по отношению к M_{nat} ; 4. M_{nat} соотносится с M_{gen} . Важной частью данной темы являются модели порождения M_{gen} . Из 23 типов текстов, выделенных нами, как минимум десять относится к M_{gen} . Виртуальную метафору (M_{gen}) характеризуют: (а) способ, процесс и результат ее порождения ИИ-ом (чем занимается генераторская лингвистика, стилистика и поэтика); (б) ее восприятие и использование человеком (что является предметом виртуальной лингвистики, стилистики и поэтики) и (в) ее восприятие и использование искусственным интеллектом (что рассматривается в рамках паравиртуальной лингвистики, стилистики и поэтики). Существует два способа использования M_{gen} человеком: (1) он вставляет M_{gen} в свой текст, указывая на ее источник. (2) M_{gen} вносится им в свой текст как собственная метафора, что является нарушением авторских прав (ведущем к плагиату). Для писателей и поэтов, виртуальный разум расширяет возможности метафоризации и помогает им составлять тексты, выражаться нестандартно, оригинально и разнообразно.

Цитированная литература

- Тошович, Бранко. Интернет-стилистика: монография. Москва: Флинта, 2015.
[Toshovich, Branko. Internet-stilistika: monografija. Moskva: Flinta, 2015]
- Тошович, Бранко. Структура интернет-стилистики: монография. Москва: Флинта, 2018.
[Toshovich, Branko. Struktura internet-stilistiki: monografija. Moskva: Flinta, 2018]
- Тошович, Бранко. «Генераторская лингвистика.» [В:] Н. И. Клушина, С. Ф. Барышева (отв. ред.) Настоящее и будущее стилистики. Москва: Факультет журналистики МГУ – Стилистическая комиссия Международного комитета славистов, 2019, 760–767.
[Toshovich, Branko. «Generatorskaia lingvistika.» [V:] N. I. Klushina, S. F. Barysheva (otv. red.) Nastoiashchee i budushchee stilistiki. Moskva: Fakul'tet zhurnalistiki MGU – Stilisticheskaia komissia Mezhdunarodnogo komiteta slavistov, 2019, 760–767]
- Gordić-Petković Vladislava. Virtuelna književnost. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenike i nastavna sredstva, 2004.
- Tošović Branko. Generatorska lingvistika. Beograd: Svet knjige, 2018^a.
- Tošović Branko. Andrićeva kriopoetika. Beograd: Čigoja štampa, 2023^a.
- Tošović Branko. «LILI LALAUNA integralno». [U:] B. Tošović (Hg.) Andrićeva poezija / Andrićs Poesie. Graz/Grac – Beograd – Banjaluka – Sokobanja. Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Re-

Источники

- Нац. корпус-www: Национальный корпус русского языка. <<http://www.ruscorpora.ru/corpora-structure.html>> 14. 12. 2018.
- Павич, Милорад. Пейзаж, нарисованный чаем. Санкт-Петербург: Азбука, 2001.
- Чай из веника-www: <<https://tea.ru/article/chay-iz-venika-pyl-iz-chaynogo-tsekha-i-drugie-mify-pro-lismu/>> 7. 1. 2024.
- ChatGPT-www: ChatGPT. <<https://chat.openai.com/>> 10. 01. 2024.
- Gralis.Korpus-www: Gralis-Korpus. <<http://dh.uni-graz.at/cocoon/gralis/>> 10. 01. 2024.
- Pavić, Milorad. Predeo slikan čajem. Beograd: Plato Books, 2012.
- Živković, Zoran. Dvanaest zbirki i čajdžinica. Beograd: Polaris, 2005.

Бранко Тошовић

ГЕНЕРАТОРСКА МЕТАФОРА

Резиме

Генаторска метафора (M_{gen}) представља троп чији је аутор генератор (вјештачка интелигенција) у процесу аутоматског генерисања текста (T_{2gen}). Циљ истраживања састоји се у томе да се добије одговор на питање у којој је мјери и како вјештачка интелигенција у стању да се „снађе” са можда најкомплекснијом специфичношћу (а) језика – сликовитошћу, (б) стила – метафоричком експресивношћу и (в) поезике – умјетничким обликовањем исказа. Анализа је спроведена на основу аутоматски генерисаних метафора руског и српског језика.

Кључне ријечи: метафора, сликовитост, симбол, генератор, вјештачка интелигенција, текст, лингвистика, стилистика, поезика.

Валерий М. Мокиенко*

Санкт-Петербургский государственный университет
Филологический факультет
Кафедра славянской филологии
mokienko40@mail.ru

УДК 811.16'373.7
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.3>
оригинални научни рад
примљен 16. 1. 2024.
прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

ИЗ ИСТОРИИ СЛАВЯНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ БИБЛЕИЗМОВ (*Земля обетованная*)**

Переводы Библии оказали существенное влияние на историю литературных языков Славии. С одной стороны, они укрепляли и расширяли узнаваемость лексики и фразеологии, обусловленную праславянской генетикой. С другой стороны, конфессиональные и другие различия накладывали на такие переводы свою специфику, что приводило к достаточно большой дифференциации лексико-фразеологического фонда библеизмов в славянских языках. Особо действенной при этом оказывалась ориентация на книжную или разговорную норму, избираемую при переводе. В статье такого рода сходства и различия демонстрируются на примере истории библейского фразеологизма *земля обетованная*, который в русском языке имеет высокую (книжную) стилистику и положительную семантику, а в современных публицистических текстах обнаруживает стилистический перепад, становясь своего рода журналистской перифразой, обозначающей государство Израиль.

Ключевые слова: славянские переводы Библии, библеизмы, крылатые слова, библейское выражение *земля обетованная*.

Bible translations had a significant impact on the history of the literary languages of Slavia. On the one hand, they strengthened and expanded the recognition of vocabulary and phraseology due to Proto-Slavic genetics. On the other hand, confessional and other differences imposed their own specifics on such translations, which led to a fairly large differentiation of the lexical and phraseological fund of biblical words in Slavic languages. Particularly effective in this case was the orientation towards the bookish or colloquial norm chosen during translation. The article demonstrates similarities and differences of this kind using the example of the history of the biblical phraseological unit Promised Land, which in the Russian language has high (bookish) stylistics and positive semantic

* <https://orcid.org/0000-0002-0264-0576>

** Исследование выполняется за счет гранта Российского научного фонда (проект № 23-18-00252, реализуемый в период 2023–2025 гг. в Санкт-Петербургском государственном университете) в рамках проекта «Библейское наследие восточнославянских языков в лингвокультурологической и лексикографической интерпретации (Большой русско-белорусско-украинско-русинский словарь библеизмов)».

charge, and in modern journalistic texts it reveals a stylistic difference, becoming a kind of journalistic periphrasis denoting the state of Israel.

Keywords: Slavic translations of the Bible, biblicalisms, winged words, biblical expression *promised land*.

Введение

Известно, какое судьбоносное влияние на историю литературных языков Европы, в том числе и Славии, оказали переводы Библии. С одной стороны, они укрепляли и расширяли узнаваемость лексики и фразеологии, обусловленную праславянской генетикой. С другой стороны, конфессиональные и другие различия накладывали на такие переводы свою специфику, что приводило к достаточно большой дифференциации лексико-фразеологического фонда библеизмов в славянских языках. Особо действенной при этом оказывалась ориентация на книжную или разговорную норму, избираемую при переводе. Библейское наследие в европейских языках давно уже привлекает разностороннее внимание теологов, мифологов, культурологов, лингвистов и представителей других гуманитарных наук. Многие из таких работ обозначены в нашей монографии «Наследие Библии в языках и культурах народов России» (Иванов, Маслова, Мокиенко 2022), в которой представлена обширная (около 400 публикаций – сс. 366–404) библиография таких исследований.

При том, что комментирование текста Библии является одним из древнейших и традиционнейших занятий филологов, многие аспекты этой сложной проблематики до сих пор относят к недостаточно разработанным. Такковы, в частности, вопросы о специфике усвоения конкретными языками тех элементов, которые восходят к тексту Библии, о характере их дальнейшего развития в каждом из этих языков и др.

В какой-то степени язык Библии – это язык «в себе», своеобразный духовный код, объединяющий народы христианских культур. Вот почему переводчикам, несмотря на разные традиции, передача библеизмов, содержащихся в тексте переводимого произведения, даётся намного легче, чем перевод иных языковых элементов – имён собственных, идиоматики и других единиц, относимых к области «непереводимого в переводе». Тем более значимы с точки зрения сравнительного изучения литературных языков те расхождения, которые наблюдаются именно в области лексико-семантических явлений, восходящих к общему источнику – тексту Священного Писания. Такие расхождения во многом определяют специфику национальной адаптации библеизмов, их фразеологизацию и паремиологизацию в отдельных языковых системах (Мокиенко 2018). При общности источника библеизмов в языках, находящихся под влиянием христианской культуры, обна-

руживаются большие различия в составе этих единиц как в количественном, так и в качественном плане (Baláková, Kováčová, Mokienko 2020). Показательно, что даже в таких близкородственных славянских языках, как польский и кашубский, подверженных общему католическому влиянию, подобные различия весьма ощутимы (Treder 1989: 127–156).

Основная часть

Русский язык, в котором православная вера с ориентацией на церковнославянские сакральные тексты гармонически сближалась с общеевропейской культурой и влиянием польского, французского, немецкого и других языков, обнаруживает здесь специфичные особенности. По мнению В.Г. Гака, эта специфичность проявляется именно в сочетании книжно-церковного и разговорного (навеянного во многом кальками с европейских языков) начал, значительно обогатившем фонд русских библеизмов (Гак 1997а; Гак 1997б). Количественно он превосходит поэтому корпус библеизмов французского языка. И действительно, материал «Толкового словаря библейских выражений и слов» (ТСБВС 2010) показывает, что русские библеизмы представлены именно в этих двух ипостасях, связанных как с историей книжной культуры на Руси, так и историей русского языка послепетровского периода.

Как известно, в русской православной церкви в качестве языка богослужения используется церковнославянский перевод Библии, восходящий к кирилло-мефодиевскому и естественно претерпевший в ходе многовекового развития немало редакторских замен, направленных на унификацию текста и приближение его к русскому литературному и народному языку. В 1816 году впервые был издан текст русского Евангелия, а в 1876 году на русском языке впервые появился полный перевод Библии, утверждённый священным Синодом (Логачев 1991). Понятно, что библеизмы, издревле проникавшие в русский литературный язык, входили в него первоначально в церковнославянской форме. По мере же вытеснения из литературного обихода старославянизмов и замены их собственно русскими формами библеизмы также подвергались этому процессу.

На форму библеизмов в русском языке несомненно наложило отпечаток и функционирование с XIX века двух переводов Священного Писания – церковнославянского и русского, так называемого синодального. Этим частично объясняется вариантность библеизмов, совмещение в одном выражении церковнославянизмов и чисто русских фонетических и грамматических черт и т.д. Сохранились и такие единицы, которые возводимы лишь к тексту церковнославянского перевода. Таково, например, выражение *глас вопиющего в пустыне* ‘о тщетном, напрасном призыве к кому-, чему-л.’, восходящее к словам Иоанна Крестителя: «Он (Иоанн Креститель) сказал: я *глас вопиющего*

чего в пустыне: исправьте путь Господу, как сказал пророк Исаия» (Ио 1, 23; также см.: Ис 40, 3; Мф 3, 3; Мк 1, 3 и др.). В русском языке оно сохраняет и архаичную старославянскую фонетическую тональность (неполногласие), и высокую книжную (resp. публицистическую) специфику. В других же славянских языках стилистическая амплитуда этого выражения весьма широка – от книжно-торжественного до разговорно-просторечного: белор. (*марны*) *лямант (голос) у пустыні*; укр. *голос волаючого в пустелі*; польск. *głos wołającego na pustyni*; словацк. *hlas volajúceho na púšti*; чеш. *hlas volajícího na poušti*; серб. *glas vapujuћeg у пустыњи*; хорв. *glas vapijuћeg u pustinji*; словен. *glas vpijoћega v puščavi*; болг. *глас на викация в пустинята*; мак. *глас (на оној што вика) во пустина*. Сама такая современная стилистическая градация – это довольно точный слепок истории переводов Священного Писания на соответствующие языки с различиями и их взаимодействия с первоисточником. И, естественно, истории (иногда многолетней) адаптации библеизмов в художественных и публицистических текстах.

Русский язык, в отличие от других европейских, воспринял через церковнославянские переводы и немало заимствований из греческого, которые приобрели в литературном и речевом употреблении маркированную стилистику и семантику и потому обрели статус библеизмов. Таким образом, практически ни один из европейских языков – в том числе и ни один язык славянский – не изоморфен по составу библейских крылатых слов и выражений. И поэтому корпус библеизмов любого национального языка следует рассматривать не только как интегрирующий, общеевропейский ресурс, но и – как это ни парадоксально – источник национальной специфики, отражающий культурологическое и языковое своеобразие того или иного народа, принадлежащего к христианскому миру.

Русский язык, например, в этом отношении не только не исключение, но и своеобразное «правило». Как показывает специализированное словарное описание русских библеизмов в одноязычном (ТСБВС 2010) и двуязычном (DRWBF 2009) словарях, их корпус значительно отличается от состава подобных языковых единиц в других языках.

Универсальность символики Священного Писания, с одной стороны, обусловила общность символического кода многих библейских слов и выражений для всего европейского и тем более славянского языкового пространства. Этот код подкреплялся и европеизировался благодаря буквальному переводу многих библеизмов с немецкого, французского и других языков на славянские языки. С другой стороны, глубокая историческая привязанность к православной традиции и старославянскому тексту Библии в русском языке наложила свой отпечаток на специфику библеизмов, чего нет, например, в западнославянских языках. Симбиоз «своего» и «чужого», вообще весь-

ма значимый для русской лексики и фразеологии, значительно обогатил состав библеизмов и сделал многие из них структурно, семантически, стилистически, а тем самым и национально маркированными.

Одним из результатов такого симбиоза являются библеизмы-«консерванты» с затемнённой внутренней формой или архаичной языковой структурой. Особая экспрессивность здесь генерируется оппозицией между их всем известной синхронной семантикой и активной употребительностью, с одной стороны, и загадочностью, затемнённостью их диахронического содержания и формы, с другой стороны. Таковы выражения *на злобу дня, вносить лепту, темна вода во облацех, глас вопиющего в пустыне, видеть сучок в чужом глазу (и не видеть бревна в своём)* и т.п. Несмотря на общность источника, большинство славянских и неславянских языков не образуют соответствующих библеизмов в том же семантическом, стилистическом и частотном диапазоне, как в русском. Говоря словами В.Г. Гака, ситуация здесь такова: «библеизмы существуют практически во всех языках, но это не всегда одна и та же фразеологическая единица» (Гак 1997а: 55). Различия в их восприятии, стилистической тональности и контекстуальной привязке могут придавать библеизмам различный смысл и оттенок в зависимости от культурных и лингвистических особенностей языковых сообществ.

Парадоксальность употребления и восприятия таких библеизмов в русском и других славянских языках определяется прежде всего оппозицией – «актуальность vs. неактуальность». Именно она обеспечивает довольно большой группе этих единиц особый функциональный статус и семантическую амбивалентность. С одной стороны, большинство из них отличается довольно высокой частотностью, что свидетельствует об их актуальности в современном употреблении. С другой стороны, будучи узнаваемы и употребляемы на синхронном уровне, многие из них не идентифицируются говорящими диахронически. Тем самым библеизмы оказываются и в зоне третьей, более общей языковой оппозиции – «синхрония vs. диахрония», которая создаёт их особую экспрессию.

Сопоставление массива славянских библеизмов с библеизмами других языков свидетельствует об их известном параллелизме. Но более существенно то, что сопоставляемые литературные языки (например, русский, с одной стороны, чешский и словацкий или чешский и немецкий – с другой (Лилич, Мокиенко, Степанова 1993; Яцевич 2003) заметно противопоставлены вследствие разных переводческих традиций. Западнославянские и немецкий тексты Библии восходят к латинскому посреднику, русские же находятся в рамках византийской традиции.

Разумеется, различиями переводческих традиций далеко не исчерпываются внешнеязыковые и внеязыковые факторы, влияющие на характер би-

блеизмов в разных языках. Неодинакова вся социально-культурная среда их бытования в «греко-славянском» ареале (*Slavia Otrhodoxa*) и в ареале «славяно-латинском» (*Slavia Latina*) и германском (Толстой 1988: 188). Имеют значение особенности конфессиональной ориентации носителей разных языков; различия во взаимодействии христианских представлений с дохристианскими, языческими, у разных народов; специфика языковой ситуации в разные исторические периоды (например, наличие, характер и степень распространённости билингвизма) и др. В сочетании с этими факторами проявляются собственно языковые, внутренние тенденции и закономерности лексико-семантического развития, что и приводит к тем или иным расхождениям в форме, семантике и употреблении библеизмов в разных языках.

Нередко импульс к таким расхождениям задаётся семантическим синкретизмом самого первоисточника – текста Книги книг. Такой синкретизм, естественно, обеспечивает образную узнаваемость библеизмов в разных языках, но в то же время даёт и достаточно ощутимые – пусть и не всегда опознаваемые на первый взгляд – различия, обусловленные их функционированием в конкретных литературно-публицистических текстах. Попытка лексикографически выявить и лексикографически продемонстрировать эти различия была предпринята группой фразеологов из разных стран (Лепта 2018). Этот словарь включает 130 крылатых выражений и афоризмов из Библии или восходящих к Библии, наиболее известных в современном русском языке (русскоязычная часть словаря подготовлена В.М. Мокиенко), и их соответствия в современных десяти славянских и восьми неславянских европейских языках – белорусском (подготовил Е.Е. Иванов), болгарском, македонском (Н. Прасолова-Милчовска), польском (Э. Коморовска), сербском (Д. Дракулич-Прийма), словацком (Д. Балакова), словенском (Э. Кржишник), чешском (Н. Райнохова, Я. Шинделаржова), украинском (Н.Ф. Венжинович), хорватском (Ж. Финк-Арсовски), а также английском (М.С. Гутовская), немецком (Х. Вальтер), шведском (А.С. Алёшин), испанском (М. Руис-Соррилья), итальянском (А. Морпурго), французском (А.С. Макарова), армянском (А. Саркисян) и грузинском (З.К. Адамия, протоиерей М. Чабашвили). В избранных для сопоставления библеизмах обнаружилось сходство и различия, отражающие историю и динамику освоения текстов Священного Писания соответствующими народами.

Продемонстрируем некоторые из них на примере библейского фразеологизма *земля обетованная*. Его происхождение хорошо известно и источник, естественно, точно документирован. В Библии выражение обозначает обещанную (ст.-сл. *обетованную*) землю Ханаанскую (область в Палестине), куда Бог, выполняя свое обещание, привел потомков Авраама – евреев из Египта, где они томились в плену. Согласно библейскому мифу, Бог сказал

Моисею, что приведет евреев в «землю хорошую и пространную, где течет молоко и мед» (Исход, 3, 8 и 17). *Обетованной землей* Палестина названа в Послании к Евреям (11, 9). (ТСБВС 2010: 220-222; Лепта 2018, 1: 118–124). Выражение известно всем славянским языкам: бел. *зямя (краіна) обяцаная*, укр. *обітована (обітна) земля (країна), обітований (обітний) край*; пол. *obiecana ziemia*, чеш. *země zaslíbená*, слвцк. *krajina zaslúbená*, серб. *обећана земља*, хорв. *obećana zemlja*, болг. *обетована земя*, макед. *ветената земја*. Ср. также: лит. *pažadėtosisis žemės*, латыш. *apsolīto zemi*; англ. *promised land*, ит. *la terra promessa*, исп. *la tierra prometida*, португ. *la terra prometida*, фр. *la terre promise*; иврит. *לְאָרֶץ מְבֹרָכָה* и др. При всем формальном сходстве, однако, это выражение имеет и различную употребительность, и различные стилистические нюансы, и различную ассоциативность, корни которых – в истории соответствующих переводов Библии и судьбе библеизмов. Такого рода нюансы вскрываются при контекстуальном анализе каждого из них в конкретном языке. Некоторые различия на общеевропейском языковом пространстве обусловлены семантической и стилистической динамикой соответствующего глагольного компонента. Так, рус. *обетованная земля*, как и в старославянском, означает «обещанная (Богом) земля». Немецкая же *das Gelobte Land* семантически весьма отличается от этого фразеологического ряда, причиной чего может быть как смысловой синкретизм в языке-источнике, где значения «обещанный» и «хвалёный» обозначались одним и тем же словом, либо полисемией немецкого глагола *loben*, который в прошлом имел более широкий семантический диапазон. Ср. современное *etw. ausloben* (напр., *einen Preis*) – ‘объявлять, назначить приз, премию, выигрыш’, в котором актуализируется именно старое значение ‘обещать’ (Walter, Mokienko 2011: 265).

В русском языке наше выражение имеет высокую (книжную) стилистику и положительную семантику – ‘место, куда кто-л. страстно мечтает и стремится попасть’, ‘предмет страстных желаний, устремлений, надежд и т.п.’, ‘место, где царит довольство, изобилие, счастье’. Ср. также выражения *страна обетованная* и *небеса обетованные*, сохраняющие эту высокую стилистику благодаря старославянскому по происхождению глаголу *обетовать*. В большинстве славянских языков этот глагол сохраняет нейтральную стилистику, а некоторую торжественность таким выражениям придает хорошо известный сюжет Священного Писания: бел. *зямя (краіна) обяцаная*, пол. *obiecana ziemia*, чеш. *země zaslíbená*, слвцк. *krajina zaslúbená*, серб. *обећана земља*, хорв. *obećana zemlja*, болг. *обетована земя*, макед. *ветената земја*. Украинское же выражение, как мы видели, представлено в двух стилистических вариантах: *обітована (обітна) земля (країна), обітований (обітний) край*.

Посмотрим, как характерная для русского языка стилистическая гамма иллюстрируется конкретным контекстуальным материалом.

В русском литературном языке выражение известно с древнерусских времен, отражаясь с памятниках с XI в. как обозначение Палестины, обещанной Богом еврейскому народу при выходе его из Египта. При этом оно употреблялось и в вариантах *земля обѣтная* (Изборник Святослава 1073 г.) и *земля обѣтования* (Пролог XV в.) именно как библейский топоним (СлРЯ XI–XVII вв.: 12: 40). Переносное же значение – ‘о чем-л. желанном, предмете надежд, желаний’ – этот оборот развивает лишь с XVII в., судя по его фиксации в челобитной дьяка Игнатия около 1676 г.: «Аще кто ни зло страдав тако, люто же есть, воистину люто, свою первую доброту отложить, *земли обетованной духовной*, и единому земному запустению страдати вышнему малым чим единому» (там же: 40–41). С XVIII в. этот библейский фразеологизм употребляется уже в трех значениях: ‘Палестина, в которую, по библейскому сказанию, Бог привел евреев из Египта’; ‘плодородная, плодоносная земля’; ‘место, где царит довольство, изобилие’ (СлРЯ XVIII в. 15: 232–233).

В литературном языке XIX века наш оборот также нередко употребляется в ассоциативной привязке к библейскому сюжету. Вот несколько таких контекстов из собрания М.И. Михельсона (1903, 1: 728–729):

Еще далека та страна, Где протекают реки медом... Не вам дано в ней отдохнуть, Кончая подвиг жизни бранной... Но хорошо окончить путь В виду *земли обетованной*. Омулевский. К молодому поколению.

Грезится ему, что он достиг той *обетованной земли*, где текут реки меду и молока, где едят незаработанный хлеб, ходят в золоте и серебре. Гончаров. Обломов.

Мы – израильтяне, блуждающие по степи, которым никогда не суждено узреть *обетованной земли*. В. Г. Белинский.

В то же время этот библеизм уже давно развивает переносные значения, обозначая разные топосы – например, Петербург, Дрезден или Правобережную Украину, заселявшуюся русскими крестьянами со времен Екатерины II-й:

Он молча и задумчиво указал рукой вдаль... там, между полей, змеей вилась дорога и убегала за лес дорога *в обетованную землю*, в Петербург. Гончаров. Обыкновенная история.

Столица мирная искусств и общежитья, *Обетованный край*, избранный уголок, Где бурь народных шум, где грозных дней события Прошли, как невзначай ворвавшийся поток... Кн. П. А. Вяземский. Дрезден.

Семья потянулась от родных степей заволжских далеко-далеко, к цветущей заднепровской Украине, к этой *обетованной земле* великорусского крепостного, убегавшего от своей горегорькой жизни. Лесков. Обойденные.

Эти две доминирующие линии развития семантики нашего библеизма, подмеченные М.И. Михельсоном, актуальны и в современном русском литературном языке, что регистрируется и нашими специализированными словарями фразеологии и крылатых слов (ТСБВС 2010: 320–322; БМШ 2008, 1: 406–407; Мелерович, Мокиенко, Якимов 2016: 208–209). При этом об активности употребления библеизма свидетельствуют и разного рода актуализации семантики и лексическая варьированность. Вот несколько характерных иллюстраций:

I. Обозначение Палестины, куда Бог привёл евреев из египетского плена.

Про дом свой он (Н.Лукашевич) знал так, как евреи знали, живя в Египте, про *обетованную страну*, - что там есть что-то, кипящее млеком и мёдом. На самом же деле, этой страны он не знал, он только мечтал о ней. Ф. Плевако. Речь по делу Лукашевича.

Земля, земля! - хочется кричать в упоении. - Вот она: не текут в ней, как в библейской *обетованной земле*, мёд и млеко, не зеленеют, как сочный лист, пастбища, не шумят, как могучие водопады, леса. Р. Кумов. Земля.

*... Там остановился Моисей и увидел с горы *страну обещанную, страну обетованную*, жёлтую, соляную, серебряно блестящую на свету, зелёную, цветущую, усыпанную по весне кровавыми маками, звёздчатыми анемонами, страну, текущую млеком и мёдом... Т. Толстая. Туристы и паломники, 1999.

II. *Высок*. Место, край, куда кто-л. страстно стремится попасть, где царит довольство, изобилие, счастье.

«Там, в этой чудесной стране (Сибири): картошка - двугривенный, хлеб - четвертак, мясо - три копейки, лес - даром бери». В таком съедобном стиле рисуют себе синюю птицу и *страну обетованную* люди земли, оторванные от неё. М. Пришвин. Моя страна.

Бла-алепие, милая, бла-алепие! Красота дивная! Да что уж говорить! В обетованной земле живёте! А. Островский. Гроза.

Освежала Италия, куда, как в *страну обетованную*, неудержимо влекло и откуда всегда возвращались напоенные красотой и поэзией. Б.Зайцев. Молодость - Россия.

* Так вот, наступил «час» романа о войне... Это большая, сложная работа, рассчитанная не на год, совпала с переездом из Вологды в Сибирь, в родные красноярские места, в милую сердцу Овсянку. Высадившись на «*обетованный берег*», о чём давно мечтал, я обрёл на склоне лет какое-то хотя бы в житейском смысле успокоение. В.Астафьев. (ЛГ 25.04.1987, с.7.)

* Ещё один шаг, последний, третий, и вот его милый ночной *обетованный край* – кухня. С. Есин. Гладиатор.

III. Высок. (часто в сравн.). О желанной, но трудно достижимой цели.

Об учительском месте он мечтал вслух, *как об обетованной земле*. А. Чехов. Перекати-поле.

Мы отброшены в прошлое, из которого советский период русской истории смотрится как будущее, *как земля обетованная*. Сов.Россия, 1998, 17 дек.

IV. Публ. часто ирон. Об Израиле.

Речь в этих предпасхальных заметках пойдёт об Израиле. Обещая не вдаваться в политические перипетии этого, как принято выражаться, напряжённого, взрывоопасного и прочая-прочая региона, а просто передать ощущения и впечатления дилетанта, впервые увидевшего своими глазами *землю обетованную*. В. Лопахин. Открытая виза.

Число лиц еврейской национальности, решивших покинуть *«обетованную землю»*, согласно данным Центрального бюро статистики Израиля за последние 12 месяцев превысило 15 тысяч человек. Известия, 1983, 20 сен.

Иерусалим стал столицей евреев, не только тех, кто проживал на *земле обетованной*, но и тех, кто был рассеян по чужим землям. В. Тендряков. Покушение на миражи. Новый мир, №4, 1987.

Когда народ Израиля заселяет *обетованную землю*, в нём пробуждается не всегда осознанная, но тем более сильная тоска по своей этнической религии. В. Микушевич. Дух дышит, где хочет. Родина, №4-5, 2002.

Как видим, контексты показывают, что в русском языке выражение *земля обетованная* стилистически синкретично: оно объединяет полюса высокого (книжного, торжественного) и низкого (ироничного), обнаруживая в современных публицистических текстах стилистический перепад, становясь своего рода заезженной перифразой, обозначающей государство Израиль. Тем не менее, его высокая стилистика, генетически заложенная в сакральном тексте, преобладает. Свидетельство тому – употребление библеизма в поэтических текстах, где оно нередко взмывается на недостижимые стилистические высоты:

Но труден путь - шумит вода
 Чернеет лес, молчат поля...
Обетованная земля –
 Недостижимая звезда...
 А. Блок. Стою на царственном пути...

Разомкните ряды, всё же мы корабли,
Всем нам хватит воды,
Всем нам хватит земли
Этой обетованной, желанной
И Колумбовой, и Магеланновой.
В. Высоцкий. Песня к кинофильму «Земля Санникова».
Моя земля обетованная,
Мой остров, мой утлый плот, моя спасительная шлюпка
Над штормовую глубиной девятибалльной,
Меня несущая меж Сциллой и Харибдой
На свет маячный, одинокий свет зеленый
Горящей за полночь моей настольной лампы.
Юр. Левитанский. Кровать и стол, и ничего не надо больше.
В заветных ладанках не носим на груди,
О ней стихи навзрыд не сочиняем,
Наш горький сон она не берedit,
Не кажется обетованным раем.
Но делаем её в душе своей
Предметом купли и продажи,
Страдая, бедствуя, немотствуя на ней,
О ней не вспоминаем даже.
 Да, для нас это *грязь* на калошах,
 Да, для нас это *хруст* на зубах,
 И мы мелем, и месим, и крошим
 Тот ни в чём не замешанный *прах*.
Но ложимся в неё и становимся ею,
Оттого и зовём так свободно – своею.

А. Ахматова, Родная земля

Заключение

Как видим, в процессе адаптации к конкретным языковым системам выражение *обетованная земля* может обрести и дополнительные коннотации, и некоторые своеобразные (по выражению Б.А. Ларина) «обертонны смысла», и стилистическую маркировку, специфическую для того или иного языка. Но при всех таких различиях это выражение, естественно, сохранило и дух, и букву соответствующего места сакрального текста. Вспомним его еще раз – в несколько расширенном варианте и в звучании сербского языка, перевод Библии на который был осуществлен Джуро Даниичем и Вуком Караджичем:

И сиђоџ да га избавим из руку Мисирских, и да га изведем из оне земље у земљу добру и пространу, у земљу где млијеко и мед тече, на мјесто гдје су Хананеји и Хетеји и Амореји и Ферезеји и Јевреји и Јевусеји. (2 Мој 3, 8)

Вјером дође Аврам у земљу обећану, као у туђу, и у колибама живља-ше с Исаком и с Јаковом, сунашљедницима обећања тога. (Јевр 11, 9)

В этом кратком фрагменте Ветхого завета, как мы видим, сокрыта очень актуальная для нашего новейшего времени информация. Ведь земля, обетованная Моисеем его соотечественникам, которые вырвались из египетского пленения и 40 лет скитались в пустыне, питаюсь манной небесной, не пустовала. Она была уже несколько тысячелетий заселена разными племенами, обреченными жить по-соседски. «Земля добра и пространа, где млијеко и мед тече» была таковой, ибо ее уже возделывали «Хананеји, Хетеји, Амореји, Ферезеји, Јевреји и Јевусеји» до того, как ее обетовал переселенцам-жителям шатров из Египта великий пророк Израиля Моисей. И если бы эти племена договорились с пришельцами о мире уже в те ветхозаветные времена, то молока и меда в Палестине было бы сейчас намного больше и наверняка всем бы хватило. Именно этой древней мудрости, как мне кажется, и учит нас библейское сказание о земле *Обетованной*.

Использованная литература

- Гак, Владимир Г. «Специфика библейской фразеологии в русском языке». [В:] А.М. Lewicki i W. Chlebda (red.) Problemy frazeologii europejskiej II. Frazeologia a religia. Warszawa: Energeia. 1997a, 95–103.
- [Gak, Vladimir G. «Spetsifika bibleyskoy frazeologii v russkom yazyke». [V:] A.M. Lewicki i W. Chlebda (red.) Problemy frazeologii europejskiej II. Frazeologia a religia. Warszawa: Energeia, 1997a, 95–103]
- Гак, Владимир Г. «Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами)». Вопросы языкознания 5, 1997б: 55–65.
- [Gak, Vladimir G. «Osobennosti bibleyskikh frazeologizmov v russkom yazyke (v sopostavlenii s frantsuzskimi bibleizmami)». Voprosy yazykoznanija 5, 1997b: 55–65]
- Иванов Е.Е., В.А. Маслова, В.М. Мокиенко. Наследие Библии в языках и культурах народов России и Беларуси. Москва: РУДН, 2022.
- [Ivanov Ye.Ye., V.A. Maslova, V.M. Mokiyyenko. Naslediye Biblii v yazykakh i kul'turakh narodov Rossii i Belarusi. Moskva: RUDN, 2022]
- Лилич Галина А., Валерий М. Мокиенко, Людмила И Степанова. «Библеизмы в русском, чешском и словацком литературных языках». Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 2. История, языкознание, литературоведение 3, 1993: 51–59.

- [Lilich Galina A., Valeriy M. Mokiienko, Lyudmila I. Stepanova. «Bibleizmy v russkom, cheshskom i slovatskom literaturnykh yazykakh». Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ser. 2. Istoriya, yazykoznanie, literaturovedeniye 3, 1993: 51–59]
- Логачев, Константин И. «Русская Библия вчера, сегодня и завтра». [В:] Евангелие. Перевод с древнегреческого священника Православной Церкви о. Леонида Лутковского. Москва: Дружба народов, 1991, 287–295.
- [Logachev, Konstantin I. «Russkaya Bibliya vchera, segodnya i zavtra». [V:] Yevangeliye. Perevod s drevnegrecheskogo svyashchennika Pravoslavnoy Tserkvi o. Leonida Lutkovskogo. Moskva: Druzhba narodov, 1991, 287–295]
- Мокиенко, Валерий М. «Русские библеизмы в европейском контексте». *Językoznawstwo* 12/1, 2018: 33–45.
- [Mokiienko, Valeriy M. «Russkiye bibleizmy v yevropeyskom kontekste». *Językoznawstwo* 12/1, 2018: 33–45]
- Толстой, Никита И. «Славянская фразеология sub specie этнографии». [В:] М. Basaj i D. Rytel (ed.) *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej IV*. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1988, 15–25.
- [Tolstoy, Nikita I. «Slavyanskaya frazeologiya sub specie etnografii». [V:] М. Basaj i D. Rytel (ed.) *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej IV*. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1988, 15–25]
- Яцевич, Ксения В. Библеизмы в чешском, русском и немецком языках. Кандидатская диссертация на соискания ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2003.
- [Yatsevich, Kseniya V. Bibleizmy v cheshskom, russkom i nemetskom yazykakh. Kandidatskaya dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk. S.-Peterburg: SPbGU, 2003]
- Baláková, Dana, Viera Kováčová, Valerij Mihajlovič Mokienko. «Biblijska frazeologija z vidika jezikovnih uporabnikov ruščine (iz izsledkov sociolingvistične raziskave)». *Slavistična revija*, 68/2, 2020: 299–310]
- Treder, Jerzy. *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównaczym)*. Wejherowo: Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, 1989.

Источники

- БМШ 2008–2009: Берков В. П., В. М. Мокиенко, С. Г. Шулежкова. Большой словарь крылатых слов и выражений русского языка : ок. 5000 ед. : в 2-х т. (Т. I. А–М; – Т. II. Н–Я.) / под ред. С. Г. Шулежковой. – 2-е изд., испр. и доп. – Магнитогорск : МаГУ; Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2008–2009.
- [BMŠ 2008–2009: Berkov, V. P., V. M. Mokienko, S. G. Šuležkova. Bol’šoj slovar’ krylatykh slov i vyraženiĭ russkogo ŷyzyka : ok. 5000 ed. : v 2-h t. (T. I. A–M; – T. II. N–Ja.) / pod red. S. G. Šuležkovej. – 2-e izd., ispr. i dop. – Magnitogorsk : MaGU; Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2008–2009]
- Лепта 2018: Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, роман-

- ских, армянском и грузинском языках: в 2 томах / под общ. ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. Авторы-составители: З.К. Адамия, А.С. Алёшин, Д. Балакова, Х. Вальтер, Н.Ф. Венжинович, М.С. Гутовская, Д. Дракулич-Прийма, Е.Е. Иванов, Э. Коморовская, Э. Кржишник, А.С. Макарова, В.М. Мокиенко, А. Морпурго, Н. Прасолова-Милчовска, Н. Райнохова, М. Руис-Соррилья, А. Саркисян, Ж. Финк-Арсовски, протоиерей М. Чабашвили, Я. Шинделаржова. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2018. – Т. 1 : А – О; Т. 2 : П – Я.
- [Lepta 2018: Lepta bibleyskoj mudrosti : russko-slavyanskiy slovar' bibleyskikh krylatykh vyrazheniy i aforizmov s sootvetstviyami v germanskikh, romanskikh, armyanskom i gruzinskom yazykakh: v 2 tomakh / pod obshch. red. Ye. Ye. Ivanova, V. M. Mokiyenko. Avtory-sostaviteli: Z.K. Adamiya, A.S. Alëshin, D. Balakova, KH. Val'ter, N.F. Venzhinovich, M.S. Gutovskaya, D. Drakulich-Priyma, Ye. Ye. Ivanov, E. Komorovska, E. Krzhishnik, A.S. Makarova, V.M. Mokiyenko, A. Morpurgo, N. Prasolova-Milchovska, N. Raynokhova, M. Ruis-Sorril'ya, A. Sarkisyan, ZH. Fink-Arsovski, protoiyerey M. Chabashvili, YA. Shindelartzhova. Mogilev : MGU imeni A. A. Kuleshova, 2018. – Т. 1 : А – О.; Т. 2 : Р – ЯА]
- Мелерович, А. М., В.М. Мокиенко, А.Е. Якимов. Фразеология в русской поэзии XIX–XXI вв. Словарь: опыт лексикографической систематизации употреблений фразеологизмов в русской поэзии. Под научн. ред. В.М. Мокиенко. Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2016.
- [Melerovič A. M., V.M. Mokienko, A.E. Jakimov. Frazeologija v russkoj poezii XIX–XXI vv. Slovar': opyt leksikografičeskoj sistematizacii upotreblenij frazeologizmov v russkoj poezii. Pod naučn. red. V.M. Mokienko. Kostroma: KGU im. N.A. Nekrasova, 2016]
- Михельсон, М. И. Русская мысль и речь. Своё и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. Санкт-Петербург: (печатан в типографии Академии наук) – Т. 1, 1903. Т. 2, 1904.
- [Mihel'son, M. I. Russkaja mysl' i reč'. Svojo i čužoje. Opyt russkoj frazeologii. Sbornik obraznyh slov i inoskazanij. Sankt-Peterburg: (pečatan v tipografii Akademii nauk) – Т. 1, 1903. Т. 2, 1904].
- СлРЯ XI–XVII вв.: Словарь русского языка XI–XVII вв. / Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Вып. 1–31. Москва: Наука – Азбуковник. 1975–2019. (Издание продолжается)
- [SIRJa XI–XVII vv.: Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv. / Institut russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN. Vyp. 1–31. Moskva: Nauka – Azbukovnik. 1975–2019. (Izdanie prodolžajetsja)]
- СлРЯ XVIII в.: Словарь русского языка XVIII в. Вып. 1–23. Ленинград (Санкт-Петербург): Наука, 1984–2019. (издание продолжается)
- [SIRJa XVIII v.: Slovar' russkogo jazyka XVIII v. Vyp. 1–23. Leningrad (Sankt-Peterburg): Nauka, 1984–2019. (izdanie prodolžajetsja)].
- ТСБВС 2010: Лилич, Г. А., В. М. Мокиенко, О. И. Трофимкина. Толковый словарь библейских выражений и слов: ок. 2000 единиц. Москва: АСТ, Астрель, 2010.

- [TSBVS 2010: Lilič, G. A., V. M. Mokienko, O. I. Trofimkina. Tolkovyj slovar' biblejskih vyraženiј i slov: ok. 2000 edinic. Moskva: AST, Astrel', 2010].
- DRWBF 2009: Walter, H., V.M. Mokienko. Deutsch-russisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen. Mit historisch-etymologischen Kommentaren. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Philosophische Fakultät, 2009.
- Walter, H., V.M. Mokienko. (K)Ein Buch mit sieben Siegeln. Historisch-etymologische Skizzen zur deutschen Phraseologie. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Philosophische Fakultät, 2011.

Валериј М. Мокијенко

ИЗ ИСТОРИЈЕ СЛОВЕНСКИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ БИБЛИЗАМА (*Земля обетованная/Обећана земља*)

Резиме

Преводи Библије извршили су значајан утицај на књижевне језике Словена. С једне стране, они су учвршћивали и ширили препознатљивост лексике и фразеологије условљену прасловенским пореклом. С друге стране, конвенционалне и друге разлике давале су свој печат тим преводима што је доводило до прилично велике диференцијације лексичко-фразеолошког фонда библизама у словенским језицима. У томе је веома важну улогу имала оријентација превода на књижевну или разговорну норму. Такве сличности и разлике показују се у чланку на примеру историје библијског фразеологизма *земля обетованная (обећана земља)*, који у руском језику има високу (књишку) стилску вредност и позитивну семантику, а у савременим публицистичким текстовима показује промену нивоа употребе јер постаје својеврсна новинарска перифраза која означава Израел као државу.

Кључне речи: словенски преводи Библије, библизми, крилатице, библијски израз *земля обетованная/обећана земља*.

ЧЛАНЦИ – ARTICLES
ЈЕЗИК – LANGUAGE

Екатерина Якушкина*

Московский государственный университет
имени М. В. Ломоносова
Филологический факультет
Кафедра славянской филологии
jkatia@yandex.ru

УДК 811.161.1'373:811.163.41'373

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.4>

оригинални научни рад

примљен 1. 6. 2024.

прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМЫ В СЕРБСКО-РУССКОМ ДВУЯЗЫЧНОМ СЛОВАРЕ**

В статье сопоставляется состав, семантика и словообразовательные свойства интернациональных слов, общих для сербского и русского языков. Материалом для исследования послужили слова на букву А из нового сербско-русского словаря, который в настоящее время составляется на базе однотомного толкового словаря сербского языка. Сопоставление показывает, что в сербском языке больше интернациональных слов, чем в русском, они чаще имеют более широкое значение или развивают вторичные значения, порождают словообразовательное гнездо.

Ключевые слова: сербский язык, русский язык, двуязычный словарь, лексика, лексикография, лексикология, заимствования, интернационализмы.

The article compares the structural, semantic and word-formation features of international words common to the Serbian and Russian languages. As the material for the study we use words starting with the letter A from the new Serbian-Russian dictionary, which is currently being compiled on the basis of a one-volume dictionary of the Serbian language. The comparison shows that in the Serbian language there are more international words than in Russian, they often have a broader meaning or develop secondary meanings as well as develop derivatives.

Keywords: Serbian language, Russian language, bilingual dictionary, vocabulary, lexicography, lexicology, borrowings, international words.

Настоящее исследование является результатом работы над новым сербско-русским словарем (НСРС, подробно об этом проекте см. Драгичевич, Королькова, Рыжова, Шапич, Якушкина 2024), в ходе которой были сделаны наблюдения над соотношением заимствованной лексики в сербском и русском языках. Материалом для исследования послужила выборка из словника НСРС на букву А, составленного на основе однотомного толкового словаря РСЈ 2018 (подробно о составе словника НСРС см. Драгићевић 2024) и насчитывающего около 1900 слов. Буква А была выбрана для анализа потому, что из уже составленных букв НСРС (А–Е) именно эта буква преимуще-

* <https://orcid.org/0000-0002-0052-1338>

** Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда № 23-28-00126, <https://rscf.ru/project/23-28-00126/>.

ственно состоит из заимствований (исключение составляют служебные слова, слова, образованные с помощью заимствованных аффиксоидов, а также на основе заимствований).

В центре внимания данной статьи – интернационализмы, то есть слова, восходящие к словам греческого и латинского языков (и параллельно к обоим языкам), а также к современным живым языкам, и слова, сложившиеся на основе международных словообразовательных формантов. Оговоримся, что отнесение того или иного слова к интернационализмам при сопоставлении сербского и русского языков затрудняется тем, что не существует словарей, которые бы подтверждали статус интернационального слова, и отнесение к этой группе конкретной лексемы осуществляется на основании личного языкового опыта исследователя. Обработка материала затрудняется и тем, что толковый словарь сербского языка РСЈ далеко не все заимствования сопровождает этимологическими пометами, то есть фактически далеко не все заимствования трактует как заимствования (ср. отсутствие помет при интернациональных словах *авокадо*, *абразив*, *агроном*).

Естественно, что сербский и русский языки объединяются большим числом общих заимствований, в том числе интернационализмов: *абразив*, *абреакција* (нем.), *авангарда* (фр.), *авијација* (лат.), *авитаминоза* (греч.-лат.), *авокадо*, *агент* (лат.), *агитација* (лат.), *агитатор*, *агломерат* (лат.), *агломерација* (лат.), *аглутинација* (лат.), *агнозија* (греч.), *агностицизам* (греч.), *агностик*, *агонија* (греч.), *агрегат* (лат.), *агрегација* (лат.), *агреман* (фр.), *агресија* (лат.), *агресор*, *агрикултура* (лат.), *агроиндустрија*, *агроном*, *агрономија*, *агротехника*, *агрехемија*, *адвентизам* (лат.), *адвокат* (лат.), *адекватан* (лат.), *адепт* (лат.), *администрација* (лат.) и т. д. У приведенных слов, насколько смогли установить авторы НСРС, нет семантических различий или по крайней мере нет существенных семантических различий. Большинство приведенных слов являются терминами, но, например, такие слова, как *адекватан*, *агент* не относятся к какой-то специальной области знания, что, однако, не препятствует им быть точными эквивалентами русских соответствий. Применительно к близкородственным языкам, видимо, можно предположить существование абсолютных эквивалентов, в том числе среди заимствованной, но не терминологической лексики.

Однако часто семантика интернационализмов в сербском и русском языках различается. Первый тип отличий заключается в том, что у сербского слова присутствует вторичное (или второе, то есть не производное от первого) значение, которого нет у русского слова. В ряде случаев таких значений в сербском языке, в отличие от русского, присутствует даже несколько. Приведем примеры (значения, отсутствующие в русском языке, подчеркнуты):

академија¹ 1. академия (собрание академиков) 2. академия (учебное заведение) 3. торжественное заседание, собрание

активан 1. активный 2. действующий (о лицах, исполняющих какую-л. должность, об объектах, выполняющих свою функцию); ~ан **офицер** действующий офицер, ~ **вулкан** действующий вулкан, ~на **туберкулоза** открытый туберкулёз 3. воен. **наступательный**; ~ **дејство** артиљерије артиллерийское наступление 4. банк. активный (о счете)

активизирати 1. активизировать, ввести, вводить в действие; ~ **омладину** активизировать молодёжь 2. мобилизировать, мобилизовать, призвать, призывать на службу (запасников, пенсионеров, отставных); ~ **офицере** призвать, призывать офицеров запаса на действительную службу

На это явление указывал В. П. Гудков в работе «О русско-сербско-хорватских и сербскохорватско-русских словарях» (Гудков 1974), призывая быть внимательными с такого рода словами. Вторые или вторичные значения интернационализмов, отсутствующие в русском языке, бывают нескольких типов. Многочисленную группу составляют метафоры, которые развиваются в том числе на базе терминов.

атом 1. хим. атом 2. *мн. перен.* крохи; **са последњим** ~има снаге с последними остатками сил

амфибија 1. зоол., бот., техн. амфибия 2. *перен.* приспособленец, подхалим

анемија *мед.* 1. анемия, малокровие 2. *перен.* слабость (в том числе душевная, слабость воли)

акробат(а) 1. акробат; **циркуски** ~ цирковой акробат 2. *перен.* находчивый, хваткий человек, не промах

апсорбовати 1. *физ.* и *хим.* абсорбировать 2. *перен.* поглощать, завладеть; ~ **нечију пажњу** завладеть чьим-то вниманием

аспирација 1. *мед., техн.* аспирация, всасывание 2. стремление к чему-либо, претензия на что-либо; **имати аспирације на нешто** претендовать на что-либо

артикулисати 1. артикулировать 2. *перен.* сформировать, формировать, сформулировать, формулировать, обосновать, обосновывать; ~ **предмет** сформулировать, формулировать суть вопроса

Второй тип дополнительных значений сербских интернационализмов можно назвать конкретизацией, или специализацией, сужением значения до обозначения конкретного объекта, действия или признака.

адаптација 1. адаптация 2. ремонт, перестройка; ~ **зграде** капитальный ремонт здания, ~ **стана** ремонт квартиры

1 Словарные статьи приводятся в сокращенном виде и без ударений.

адаптирати 1. адаптировать; приспособить, приспособливать; ~ **превод** адаптировать перевод 2. ремонтировать, отремонтировать (*о здании, помещении*)

апстракција 1. абстракция 2. *разг.* абстрактное искусство

амортизација 1. *экон., техн.* амортизация; ~ **дуга** амортизация, погашение долга 2. признание документа недействительным (*в результате решения суда*); ~ **исправе** признание документа недействительным, аннулирование документа

абсолютан 1. абсолютный 2. *хим.* беспримесный; ~ **алкогол** чистый алкоголь, чистый спирт

С другой стороны, среди русско-сербских различий есть слова, у которых дополнительное значение представляет собой расширение исходного.

апстинент 1. абстинент (*тот, кто воздерживается от алкоголя, наркотиков и т.п.*) 2. тот, кто отказывается от участия в чем-л.; ~ **на изборима** тот, кто воздерживается от участия в голосовании

апстинирати 1. воздерживаться (*от алкоголя, от половых отношений и т.п.*) 2. отказываться от участия в чем-л.; ~ **на изборима** не участвовать в голосовании

анонимус 1. аноним (*неизвестный автор*) 2. *унич.* неизвестно кто; **ко је овај, обичан анонимус, а прича нам о медицини, шта он зна о томе!** то же мне, специалист, рассуждает о медицине, что он об этом знает!

алтерација 1. повреждение, изменение, ухудшение; ~ **климе** изменение климата 2. порча, подделка, ухудшение качества (*вина, молока и др.*)

апендикс 1. *анат.* аппендикс 2. приложение

анатомија 1. анатомия 2. *перен.* детальный анализ

Случаи, когда в русском есть вторичные значения, которых нет в сербском, редки, ср.:

аберација 1. *астр., физ., биол.* абберрация; ~ **светлости** абберрация света 2. *перен.* отклонение; **морална** ~ отклонение от нравственной нормы, извращение, патология

и русское *абберрация* в значении ‘обман’ в контекстах: *абберрация памяти, историческая абберрация, абберрация зрения, вполне возможно, здесь опять некоторая абберрация* (НКРЯ).

Помимо наличия у сербского слова большего числа значений, значение у него может быть шире русского, то есть синкретично соотноситься с более широким кругом денотатов, быть применимо к большему числу ситуаций, в результате чего сербское денотативное поле оказывается шире русского, включает его. При лексикографическом описании таких сербских слов встает вопрос о том, как представлять их семантику: так же синкретично, как она представлена в сербском толковом словаре или у сербского слова выделять значения согласно русским эквивалентам. Во многих случаях

эти нюансы значения проявляются в сочетаемости или в ясной из контекста денотативной соотнесенности. Приведем примеры.

активност активность, деятельность, нагрузка; **пуна** ~ полноценная нагрузка; **након шест недеља лечења дозвољава се пуна активност** после шести недель лечения разрешается полноценная нагрузка, **друштвена** ~ общественная деятельность, ~ **мозга** деятельность мозга

актуелан актуальный; современный, нынешний, относящийся к настоящему моменту; ~**но питање** актуальный вопрос, ~**но стање** современное, нынешнее состояние

абонент абонент, подписчик, владелец абонеента, постоянный клиент; ~ **студентских ресторана** студент, имеющий право посещать столовые для учащихся

аккумуляција накопление, аккумуляирование, аккумуляция

абортус мед. аборт, выкидыш; **спонтани** ~ внезапный выкидыш, **криминални** ~ нелегальный аборт

авантура рискованное предприятие, авантюра, приключение; **љубавна** ~ любовная авантюра, **имати бројне ~е** иметь много романов, ~**е Тома Сојера** приключения Тома Сойера

авантюризам авантюризм; любовь к приключениям

амнестирати амнестилировать, оправдать, оправдывать; ~ **дугове** амнестилировать задолженность, ~ **некога од одговорности** снять, снимать ответственность с кого-то за что-то

Следующий, очень редкий, тип семантических различий идентичных по форме сербских и русских интернационализмов характеризуется тем, что их значения вообще не совпадают:

аспирант претендент; готовящийся заняться какой-то деятельностью, приступить к какой-то деятельности; ~ **на место, за место** претендент, кандидат на место; ~ **за чланство** претендент, кандидат на членство

В подобном случае для одного означаемого в сербском и русском языках могут использоваться разные интернациональные означающие:

апстракт аннотация (*текста, выступления*); ~ рада аннотация статьи Большую группу (около 100 слов) составляют сербские интернационализмы, которым соответствуют собственно русские слова. В этой группе есть термины, но преобладают слова с нетерминологическим значением.

аднекс 1. *мн. анат.* придатки (*матки*) **2.** приложение

адопција *юрид.* усыновление, удочерение

азил 1. убежище; **тражити (политички)** ~ просить (политического) убежища **2.** приют; ~ **за псе** приют для собак

акламација единогласное, единодушное, восторженное одобрение;

усвојити (изгласати) ~ом принять единогласно, принять на ура

алијенација отчуждение
аматер любитель (*не професионал*); **фотограф** ~ фотограф-любитель,
глумац ~ актер-любитель
аверзија отвращение
адолесцент подросток, юноша, девушка
акциони рабочий; ~и **план** план действий
афирмација 1. утверждение 2. подтверждение
апел 1. призыв, обращение, воззвание 2. *юрид.* см. **апелација** 3. *воен.*
 сбор (*команда для вызова личного состава*)
атракција 1. привлекательность 2. *нечто* привлекательное, привлекающее внимание; *что-л.* занимательное; эффектный номер; достопримечательность

Среди сербских интернационализмов, которым соответствуют русские слова, в особую группу выделяется лингвистическая терминология, которая в сербском языке преимущественно латинская:

актив *лингв.* действительный залог
адверзативан *лингв.* противительный
адноминалан *лингв.* приименной
аниматни *лингв.:* ~е именице одушевлённые существительные
апозитив *лингв.* постпозитивное обособленное согласованное определение

асиндетски бессоюзный
акцен(а)т 1. *лингв.* ударение 2. акцент

В немногих случаях сербскому интернационализму в русском языке соответствует и интернационализм, и собственно русское слово:

аспиратор *техн.* aspirator, вытяжка
адитив аддитив, технологическая добавка
аксијалан осевой, аксиальный

Еще одно различие между интернационализмами в русском и сербском языках, которое обращает на себя внимание, – это развитие сербскими словами большего числа дериватов (в русском языке приведенные ниже дериваты отсутствуют): *аукција* – *аукционирати*, *антипод* – *антиподан*, *алкогол* – *алкоголизовати*, *алтернатива* – *алтернативац*, *алуминијум* – *алуминизирати*, *аналогија* – *аналогизирати*, *апостроф* – *апострофирати*.

Проведенный анализ показывает, что в русском языке сербским интернационализмам обычно соответствуют аналогичные интернационализмы. Однако ряд наблюдений дает возможность констатировать, что *сербский язык более открыт для заимствований, чем русский. Об этом свидетельствует большее число интернациональной лексики в сербском языке и более глубокая ее адаптация, семантическая и словообразовательная. По сравнению с русским языком в сербском языке интернационализмы могут иметь более*

широкое значение, они чаще развивают вторичные значения и словообразовательные связи. Особый интерес представляет тот случай, когда в обоих языках при единстве означающего означаемые несколько различаются, и только предстоит ответить на вопрос, в чем причина этого явления, как оно исторически сложилось, какова в его формировании роль языка-донора и языка-реципиента.

Более широкое, чем в русском языке, усвоение интернационализмов, представляется важной типологической чертой сербской лексико-семантической системы, которая, вероятно, вследствие своего балканского характера предельно открыта для влияний чужих языков. Благодаря позиции Вука Караджича, о котором Павле Ивич образно писал, что ему был чужд пуризм как «болезнь слабых, малодушных и боящихся за свое существование» (Ивич 2017: 256), эта открытость утвердилась как тенденция развития сербского литературного языка.

Использованная литература

- Гудков, Владимир Павлович. «Двуязычные словари русско-сербскохорватские, сербскохорватско-русские и перспектива их совершенствования». Советское славяноведение 6, 1974: 65–73.
- [Gudkov, Vladimir Pavlovich. «Dvuyazychnye slovari russko-serbskoxorvatskie, serbskoxorvatsko-russkie i perspektiva ix sovershenstvovaniya». Sovetskoe slavyanovedenie 6, 1974: 65–73]
- Драгићевић Рајна. «Проблеми у избору одредница у српско-руском речнику». Stephanos 1, 2024: 54–64.
- [Dragićević Rajna. «Problemi u izboru odrednica u srpsko-ruskom rečniku». Stephanos 1, 2024: 54–64]
- Драгичевич Райна, Мария Денисовна Королькова, Дарья Александровна Рыжова, Юлия Леонидовна Шапич, Екатерина Ивановна Якушкина. «Новый большой сербско-русский словарь (общая концепция и проблемы лексикографического описания)». Вопросы лексикографии (в печати).
- [Dragichevich Raïna, Mariiā Denisovna Korol'kova, Dar'iā Aleksandrovna Ryzhova, Iŭliiā Leonidovna Shapich, Ekaterina Ivanovna ĪAkushkina. «Novyi bol'shoi serbsko-russkii slovar' (obshchaiā kontseptsiïā i problemy leksikograficheskogo opisaniïā)». Voprosy leksikografii (v pečati)]
- Ивич Павле. Сербский народ и его язык. Москва: Индрик, 2017.
- [Ivich Pavle. Serbskii narod i ego iazyk. Moskva: Indrik, 2017]

Источники

- РСЈ: Речник српског језика. Нови Сад: Матица Српска, 2018.
- [RSJ: Rečnik srpskog jezika. Novi Sad: Matica Srpska, 2018].
- НКРЯ: Национальный корпус русского языка (<https://ruscorpora.ru>)
- [NKRĪĀ: Natsional'nyĭ korpus russkogo iazyka (<https://ruscorpora.ru>)]

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМИ У СРПСКО-РУСКОМ ДВОЈЕЗИЧНОМ РЕЧНИКУ

Резиме

Дато истраживање је резултат рада на новом српско-руском речнику и обраде позајмљеница у српском и руском језику. Као грађа за истраживање послужили су интернационализми који почињу на слово А.

Српски и руски језик обједињује велики број интернационализама који немају битних семантичких разлика и који се могу сматрати тачним речничким еквивалентима. Већина њих су термини, али неки не припадају одређеној области знања. Међутим, семантика интернационализама у српском и руском језику често се разликује. Прва разлика је у томе што српска реч има секундарно (или другачије, односно неизведено из првог) значење, које руска реч нема (уп. академия 1. академија (скуп академика) 2. академија (образовна установа) 3. академија (свечани састанак). Велику групу чине метафоре, које се развијају, између осталог, и на основу термина (уп. *атом*, -а 1. *хим.* атом 2. *перен. мн.* крохи; *са последњим* ~има с последњим остатцима сил). Други тип додатних значења српских интернационализама може се назвати сужавањем значења на ознаку конкретног објекта, радње или особине (уп. **адаптација** 1. адаптација 2. ремонт, перестройка; ~ **зграде** капиталный ремонт здања, ~ **стана** ремонт квартиры). Такође, међу руско-српским диференцијалним разликама постоје речи чије је додатно значење настало проширењем првобитног. Осим што има већи број значења за српску реч, њено значење се може применити на већи број ситуација, услед чега је српско денотативно поље шире од руског (уп. **актуелан** актуальный; **современный**, **нынешний**, **относящийся** к **настоящему** моменту; ~**но питање** актуальный вопрос, ~**но стање** современное, нынешнее состояние).

Велику групу (око 100 речи) чине српски интернационализми којима одговарају стварне руске речи. У овој групи има појмова, али преовлађују речи са нетерминолошким значењем (уп. **атракција** 1. привлекательность 2. *нечто* привлекательное, привлекающее внимание; *что-л.* занимательное; эффектный номер; достопримечательность).

Друга разлика између интернационализама у руском и српском језику, која привлачи пажњу, јесте већи број изведеница у српским речима (у руском језику изведенице изостају), уп. ср. *аукција* – *аукционирати*.

Чини се да је шира асимилација интернационализама него у руском језику важна типолошка одлика српског лексичко-семантичког система.

Кључне речи: српски језик, руски језик, двојезични речник, лексика, лексикографија, лексикологија, позајмљенице, интернационализми.

Людмила Дячук*

Університет Монса
Факультет письмового та усного перекладу (FTI-EII)
Кафедра з дослідження пострадянського простору
та слов'янських культур
liudmyla.diachuk@umons.ac.be

УДК 811.161.2'373.7::811.111:811.133.1
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.5>

оригінальний науковий рад
прим'єнен 29. 1. 2024.
прихвачен за штампу 25. 9. 2024.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОЛОРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ КАРТИНАХ СВІТУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглянуто фразеологізми французької та англійської мов з кольоролексемами та визначено найбільш адекватні способи їх відтворення українською мовою. Встановлено, що фразеологічні одиниці, до складу яких входять кольороназви, несуть інформацію про культурні норми країни, відображають специфіку світогляду кожної мовної картини світу. Доведено, що основні способи перекладу фразеологічних одиниць з колоремами поділяються на фразеологічні (переклад за допомогою абсолютного еквівалента та переклад за допомогою фразеологічного аналога) та нефразеологічні (описовий переклад, дослівний переклад).

Ключові слова: мовна картина світу, фразеологічні одиниці, колороніми, способи перекладу, фразеологічний еквівалент, фразеологічний аналог, описовий переклад, дослівний переклад.

The article examines French and English phraseological units with a color component and determines the most adequate ways of their rendering into Ukrainian. It has been established that phraseological units, which include the color name, carry information about the cultural norms of the country and reflect the peculiarities of the worldview of each “linguistic image of the world”. It is proved that the translation of phraseological units with a color naming component is carried out by means of phraseological (phraseological analogue, phraseological equivalent) and non-phraseological (descriptive translation, word-for-word translation) methods of reproduction.

Keywords: linguistic image of the world, phraseological units, color concept, ways of translation, phraseological equivalent, phraseological analogue, descriptive translation, word-for-word translation.

ВСТУП

Усі фразеологізми відображають специфіку світогляду кожного окремого народу, тому доцільним та актуальним вважаємо розглянути репрезентацію фразеологізмів з кольоремами у французькій і англійській картинах світу та їх відтворення українською мовою. Символіка кольору у французь-

* <https://orcid.org/0000-0002-0076-5236>

кій, англійській та українській мовах сприймається відповідно по-різному. На таке сприйняття, зокрема, впливає культура, побут, звичаї, ментальність етносу, історичні аспекти розвитку, адже кольори є важливими концептами, які повністю відображають картину світу певної лінгвокультури.

Оскільки в лексичному значенні тема вживання кольорів є досить поширеною для аналізу в лінгвістичних студіях, видається нагальним проведення дослідження в рамках культурологічно орієнтованого перекладознавства, що зумовлює актуальність дослідження. При перекладі встановлюються мовні відповідності між вихідною мовою і мовою перекладу, зіставляються не тільки мовні форми, але також і мовне бачення світу і ситуації спілкування поряд з широким колом позамовних чинників, що визначаються загальним поняттям культури.

У «Словнику термінів міжкультурної комунікації» Ф. Бацевича термін «картина світу» визначається як «сукупність знань, думок, уявлень тощо учасників спілкування стосовно реальної або уявної дійсності, що формується за допомогою мови конкретної національної лінгвокультурної спільноти» (Бацевич 2007: 71). Фразеологія тісно пов'язана з культурою окремо взятого народу, що відображає сформований культурно-історичний досвід пізнання світу у вигляді образних сталих зворотів у мові. Як справедливо зазначає Л. Савченко, що «фразеологія це відбиток картин реальності, у якій містяться фрагменти культури, історії, етнографії, психології, світогляду, релігії, менталітету, відтворюється національний характер народу, це своєрідний зразок ретельного та пильного кодування його духовної культури» (Савченко 2013: 522).

При перекладі фразеологічних одиниць неминучі відмінності від тексту оригіналу із залученням різних перекладацьких трансформацій (заміни, додавання, опущення), викликані такими факторами, як національно-культурне забарвлення фразеологізмів, у яких найчастіше план змісту не збігається з планом вираження, розбіжностями будови мов, відмінностями соціокультурного середовища.

Метою дослідження є порівняльний аналіз фразеологічних одиниць (ФО далі) з колірним компонентом у французькій, англійській, українській мовах та встановлення найбільш адекватних відповідників та можливих способів їх відтворення.

Досягнення мети передбачає розв'язання наступних **завдань**: уточнити поняття фразеологізму; виокремити фразеологізми з колірним елементом; визначити особливості перекладу цих лексичних одиниць.

Об'єктом дослідження є колороніми як компоненти фразеологічних одиниць у французькій, англійській, українській мовах. **Предметом дослід-**

ження є шляхи передачі французьких та англійських ФО з компонентом кольороназва українською мовою.

У дослідженні були використані такі методи, як описовий, метод лексико-семантичного аналізу значення кольорів у фразеологізмах та зіставний методи. Для аналізу було виокремлено 60 ФО з колірним компонентом з лексикографічних та фразеологічних джерел, що забезпечує достовірність дослідження: *Dictionnaire des expressions et locutions* (Rey A. & Chantreau S., 1991), *Les expressions idiomatiques* (Chollet, 2008), *Longman Dictionary of English Idioms* (London, 1996), *Oxford Dictionary of English Idioms* (New York: Oxford University Press, 2009), *Словник української мови в 11-ти томах* (далі СУМ) (Київ, 1970-1980), *Словник фразеологізмів української мови* (далі СФУМ) /Авт.уклад. В.М. Білоноженко (Київ, 2008), *Новий тлумачний словник української мови в 3-х томах* (далі НТСУМ) /Авт.уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко (Київ, 2007: Т. 1 /А-К/. 926, Т. 2 /К-П/. 926, Т. 3 /П-Я/. 862), *Словник стійких народних порівнянь* (далі ССНП) /Авт.уклад О.С. Юрченко, А.О. Івченко (Харків, 1993), *Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник* /Авт.уклад. М.А. Венгренівська, Г.Ф. Венгренівська, Т. Б.Оратовський (Київ, 2000), *Англо-український фразеологічний словник* (далі АУФС) /Авт.уклад. уклад. К.Т. Баранцев (Київ, 2006).

Видається актуальним дослідити специфіку функціонування ФО з колоративним компонентом у лінгвокультурологічному та перекладацькому аспектах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одними із перших у французькій лінгвістичній традиції явище фразеології висвітлювали у своїх працях “Курс загальної лінгвістики” Ф. де Сосюр (Saussure, 1922) та «Французька стилістика» Ш. Балі (Bally, 1951). Серед англомовних вчених можна виділити Ф. Читра «Ідіоми та ідіоматика» (Chitra, 1996), Р. Муна «Сталі вирази та ідіоми англійської мови» (Moon, 1998). В українському мовознавстві опубліковано низку монографій, у яких у різних аспектах досліджено фразеологічні одиниці: Л. Скрипник «Фразеологія української мови» (1973), Ю. Прадід «Фразеологічна ідеографія» (1997), О. Селіванової, «Нариси з української фразеології психокогнітивний та етнокультурний аспекти» (2004), М. Жуйкова Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов (2007), В. Забіяка & І. Забіяка «Світ фразеологізмів» (2012), Л. Савченко «Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти» (2013).

Л. Попович пов'язує когнітивну теорію світогляду з фразеологією кольорів, показуючи, як кожна мовна картина світу формує унікальні асоціа-

ції. Прототипи кольорів, як-от світлі й яскраві відтінки, зазвичай пов'язані з позитивними символами, тоді як непрототипові тьмяні кольори відображають негативні стереотипи. Ці відмінності в концептуалізації кольорів демонструють специфіку кожної мовної картини світу, де символіка кольору формується через історичні та культурні контексти, а також через асоціативні й психолінгвістичні чинники, характерні для кожної культури (Попович 2007: 408–422). У дослідженні Л. Попович висунуто гіпотезу, що категоризація кольорів у слов'янському фольклорі базується не на хроматичних властивостях, а на ознаці світозарності. Авторка вважає, що це пояснює амбівалентність символіки кольорів (Попович 2012: 7–40).

На сьогоднішній день існує багато наукових визначень терміну фразеологізм, у нашому дослідженні наведемо визначення О. Селіванової з «Сучасної термінологічної енциклопедії», фразеологізмами слід вважати «стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполуки або висловлення, що ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу та характеризуються образністю й експресивністю» [Селіванової 2003: 641].

Специфіку перекладу фразеологічних одиниць вивчали зарубіжні і українські науковці такі як: Р. Зорівчак (1989), О. Чередниченко (2007), І. Корунець (2003), М. Бейкер (2011) та інші. Існують різні підходи до відтворення фразеологічних одиниць, але беручи до уваги надбання теоретиків і практиків перекладу [Р. Зорівчак (1989), О. Чередниченко (2007), І. Корунець (2003), В. Карабан (2004), М. Бейкер (2011)], виділяємо такі способи перекладу фразеологізмів з колірним компонентом:

- 1) переклад за допомогою абсолютного еквівалента;
- 2) переклад за допомогою фразеологічного аналога;
- 3) дослівний переклад (калькування);
- 4) описовий переклад.

Отже, перший спосіб перекладу фразеологізмів із кольоремами, що базується на співвідношенні між одиницями французької та англійської мов є **повний еквівалент** у мові перекладу. Із загальної сукупності фразеологізмів, лише незначна частина фразеологізмів із кольоремами перекладаються в такий спосіб. Так, яскравими прикладами є наступні (DEL 1991; Chollet 2008; LDEI 1996; ODEI 2009; ODO 2024; DT 2024; ССНП 1993; НТСУМ 2007; АУФС 2006; СУМ 1970-1980; СФУМ 2008, Венгренівська 2000, Словопедія):

noir – black – чорний

- (1) *marché noir* (франц.) – *black market* (англ.) – чорний ринок (укр.);
- (2) *noir comme du charbon* (франц.) – *black as coals* (англ.) – вугільно-чорний, як смола (укр.) у значенні досить темного кольору;

(3) *ingratitude noire* (франц.) – *black ingratitude* (англ.) – чорна невдячність (укр.) у значенні віддячити людині за добро злом;

(4) *c'est écrit noir sur blanc* (франц.) – *it is written in black and white* (англ.) – написано чорним по білому у значенні цілком ясно, виразно, зрозуміло;
blanc – white – білий

(5) *blanc comme neige* (франц.) – *as white as snow* (англ.) – білий, як сніг;

(6) *mariage en blanc* (франц.) – *white wedding* (англ.) – весілля в білому;

(7) *col blanc* (франц.) – *white-collar worker* (англ.) – білий комірець;
rouge – red – червоний

(8) *rouge comme le sang* (франц.) – *red as blood* (англ.) – червоний як кров (укр.) у значенні відтінку червоного кольору так званого «криваво-червоного»;

(9) *rouge comme une tomate* (франц.) – *red like a tomato* (англ.) – червоний як помідор у значенні червоніти, зніжковіти;
gris – grey – сірий

(10) *mener une vie grise* (франц.) – *lead grey everyday life* (англ.) – вести сіре життя;

(11) *la barbe grise* (франц.) – *grey beard* (англ.) – сива борода (укр.) у значенні старий;
vert – green – зелений

(12) *donner le feu vert* (франц.) – *to give the green light* (англ.) – дати зелене світло, що означає надати дозвіл або погодитися з чимось;
bleu – blue – синій, блакитний

(13) *col bleu* (франц.) – *blue collar* (англ.) – блакитний комірець (укр.), тобто працівник робітничих професій;

(14) *avoir le sang bleu* (франц.) – *blue-blooded* (англ.) – блакитка кров (укр.);

rose – rose – рожевий

(15) *voir à travers des lunettes roses/ voir la vie en rose* (франц.) – *see through rose-coloured glasses* (англ.) – дивитися крізь рожеві окуляри (укр.) у значенні не помічати чиїсь або якісь недоліки.

Так, можна зробити висновок, що фразеологічний еквівалент передає повністю всі елементи фразеологізму оригіналу, французькі, англійські та українські ФО мають однаковий лексичний склад, стилістичну маркованість, семантику, точне відтворення зі збереженням компонента кольору.

Також до такого способу перекладу фразеологізмів із кольоремами з французької та англійської мов належать неповні еквіваленти, або іншими словами **аналоги** до французьких та англійських фразеологізмів в українській мові. Так, яскравими прикладами виступають наступні фразеологізми

(DEL 1991; Chollet 2008; LDEI 1996; ODEI 2009; ODO 2024; DT 2024; ССНП 1993; НТСУМ 2007; АУФС 2006; СУМ 1970–1980; СФУМ 2008):

jaune – yellow – жовтий

(16) être jaune comme un cierge pascal (франц.) – yellow as a guinea (англ.) – жовтий як лимон (укр.) у значенні дуже жовтого відтінку шкіри на обличчі;

(17) rire jaune (франц.) – to laugh on the other side of one’s face (англ.) – сміятися крізь сльози;

rouge – red – червоний

(18) rouge comme une écrevisse / une pivoine (франц.) – red as beetroot (англ.) – червоний як рак (укр.) у значенні відтінку шкіри, що почервонів, зазвичай при сором’язливості;

(19) poisson rouge (франц.) – goldfish (англ.) – золота рибка (укр.) у значенні символу здійснення найсміливіших бажань, символ справедливості;

noir – black – чорний

(20) être dans le collimateur de quelqu’un / être sur la liste noire de quelqu’un (франц.) – to be in black books (англ.) – потрапити до чорного списку (укр.) у значенні заборони діяти кому-небудь у певному середовищі;

noir – black – аналог без колірною компоненту в українській мові

(21) économie au noir (économie souterraine) (франц.) – black economy (англ.) – тіньова економіка (укр.);

noir – аналог без колірною компоненту в англійській мові – аналог з колірним компонентом в українській мові

(22) heure noire (франц.) – night hours (англ.) – темна нічка (укр.);

(23) payer au noir (франц.) – pay off the books (англ.) – чорна зарплата (укр.);

noir – black – аналог з іншим колірним компонентом в укр. мові

(24) mouton noir (франц.) – black sheep (англ.) – біла ворона (укр.);

blanc – white – аналог без колірною компоненту в українській мові

(25) chauffé à blanc (франц.) – whitehot (англ.) – допікати (дошкулити) до живого (укр.);

blanc – (переклад фразеологізму із збереженням кольороназви, але зі зміною образного порівняння)

(26) être blanc comme un linge (франц.) – to be as white as a sheet (англ.) – білий як стіна, полотно (укр.);

vert – аналог з іншим колірним компонентом в англ. мові – аналог з іншим колірним компонентом в укр. мові

(27) être vert de rage (франц.) – to be purple with rage (англ.) – бути червоним від люті (укр.);

rouge – red – аналог без колірною компоненту в українській мові

(28) franchir la ligne rouge (франц.) – cross the red line (англ.) – переходити / перейти межу, що значить не відповідати допустимій нормі чого-небудь дозволеного;

rose – pink – аналог з іншим колірним компонентом в укр.мові

(29) voir des éléphants roses (франц.) – see pink elephants (англ.) – напитися (допитися) до зеленого змія (до чортиків, до нестями) (укр.);

gris – аналог без колірнього компоненту в англ.мові – аналог без колірнього компоненту в українській мові

(30) être gris comme un cordelier (франц.) – be three sheets in the wind (англ.) – п'яний як чіп (укр.);

bleu – аналог без колірнього компоненту в англ.мові – аналог без колірнього компоненту в українській мові

(31) cultiver la petite fleur bleue (франц.) – to indulge in sentiment / be romantic (англ.) – розводити / розвести сентименти (укр.);

or – аналог з колірним компонентом у англ.мові – аналог без колірнього компоненту в українській мові

(32) poule aux œufs d'or (франц.) – goose that lays the golden eggs (англ.) – золота жила (укр.).

Слід зазначити, що саме метод аналогів при перекладі фразеологізмів є поширеним у перекладацькій традиції і може бути застосований, коли фразеологічні одиниці мови оригіналу і перекладу є ідентичними за змістом, але базуються на іншій образності.

Наступним способом є нефразеологічний переклад фразеологізмів із кольоремами з французької та англійської мов українською, а саме дослівний. Його використовують у тому випадку, коли неможливо підібрати повний чи частковий еквівалент до фразеологізму мови оригіналу. Зокрема, перекладачі вдаються до **калькування**, що полягає у дослівній передачі образу фразеологізму вихідної мови. Проте даний спосіб є не часто вживаним у перекладацькій практиці, оскільки дослівний переклад фразеологізмів часто змінює сам зміст фразеологізму оригіналу та в більшості випадків призводить до часткової чи повної втрати його значення. Так, яскравим прикладом є наступне калькування (DEL 1991; LDEI 1996; ODEI 2009; ODO 2024; СУМ 1970-1980; Словопедія 2024):

vert – green – зелений

(33) la lune est faite de fromage vert (prendre des vessies pour des lanternes) (франц.) – believe that the moon is made of green cheese (англ.) – вірити, що місяць зроблений із зеленого сиру (укр.) у значенні вірити у вигадки;

(34) l'herbe est toujours plus verte ailleurs (франц.) – the grass is always greener on the other side of the hill (англ.) – трава завжди зеленіша з іншого

боку пагорба (укр.) у значенні, що колись буде краще, або десь буде краще, або у когось краще;

rouge – red – червоний

(35) dérouler le tapis rouge (франц.) – roll out the red carpet (англ.) – розіслати червону доріжку (укр.), тобто приймати з почестями;

(36) agiter une cape rouge devant un taureau (франц.) – like waving a red flag in front of a bull (англ.) – махати перед биком червоною ганчіркою, тобто дратувати когось, викликати гнів або бурхливу реакцію.

Отже, можна зрозуміти, що при такому способі перекладу фразеологізмів із кольоремами з'являються певні втрати образності, експресивності, конотації.

Наступним способом перекладу фразеологізмів із кольоремами з французької та англійської мов українською є **описовий переклад**. Під описовим перекладом слід розуміти пояснення фразеологізму мови оригіналу, що застосовується при неможливості застосування всіх інших способів перекладу і розкриває значення ФО за допомогою вільного пояснення.

Таким чином, описовий переклад ФО зводиться до перекладу не самого фразеологізму, а до його тлумачення. Це може бути пояснення, порівняння, опис, усі засоби, що передають в короткій формі зміст певної ФО (DEL 1991; Chollet 2008; LDEI 1996; ODEI 2009; ODO 2024; DT 2024; НТСУМ 2007; АУФС 2006; СУМ 1970–1980; Словопедія 2024):

black – пояснення у франц. мові – пояснення в укр. мові

(37) be in the black (англ.) – être solvable (франц.) – бути в прибутку (укр.);

(38) black leg (англ.) – briseur de grève (франц.) – штрейкбрехер / людина, яка продовжує працювати, а інші, в цей час страйкують (укр.);

(39) be in a black mood (англ.) – être de mauvaise humeur (франц.) – бути в поганому настрої (укр.);

poir – пояснення в англ. мові – пояснення в укр. мові

(40) série noire (франц.) – string of misfortunes, series of misfortunes (англ.) – низка страшних подій (укр.);

(41) papillons noirs (франц.) – temporary melancholy (англ.) – похмурі думки, тривоги / депресивні стани (укр.);

white – пояснення у франц. мові – пояснення в укр. мові

(42) white elephant (англ.) – chose sans utilité (франц.) – непотрібна річ (укр.);

blanc – пояснення в англ. мові – пояснення в укр. мові

(43) connu comme le loup blanc (франц.) – known to everyone, very well-known (англ.) – бути відомим (укр.);

(44) manger son pain blanc (франц.) – to begin with the easiest part; to enjoy something while it lasts; to have it easy (англ.) – переживати дуже щасливий період життя (укр.);

(45) regarder dans le blanc des yeux (франц.) – look smb straight in the eye (англ.) – дивитися прямо у очі (укр.);

(46) passer la nuit blanche (франц.) – spend a sleepless night (англ.) – провести безсонну ніч (укр.);

(47) mariage blanc (франц.) – sham marriage, fake marriage (англ.) – фіктивний шлюб (укр.);

(48) être une oie blanche (франц.) – naive young girl (англ.) – бути наївним (укр.);

(49) vote blanc (франц.) – blank vote (англ.) – не голосувати, не підтримати жодного із кандидатів (укр.);

red – пояснення у франц.мові – пояснення в укр. мові

(50) be in the red (англ.) – être en déficit (франц.) – бути в збитку (укр.);

(51) to come out of the red (англ.) – financièrement stable (франц.) – виплутатися із боргів (укр.);

(52) red tape (англ.) – bureaucratie (франц.) – бюрократія;

blue – пояснення у франц.мові – пояснення в укр. мові

(53) the blue-sky law (англ.) – loi sur la protection de l'épargne (франц.) – американський закон, який регулює продаж акцій та цінних паперів (укр.);

bleu – пояснення в англ.мові – пояснення в укр. мові

(54) être fleur bleue (франц.) – to be soppy / to be sentimental (англ.) – бути наївним (укр.);

yellow – пояснення у франц.мові – пояснення в укр. мові

(55) yellow streak (англ.) – être lâche (франц.) – боягузлива людини (укр.);

jaune – yellow – пояснення в укр. мові

(56) les pages jaune (франц.) – yellow pages (англ.) – телефонний довідник

purple – пояснення у франц.мові – пояснення в укр. мові

(57) to marry into the purple (англ.) – épouser un membre de la famille royale (франц.) – взяти шлюб з членом королівської сім'ї (укр.);

vert – green – пояснення в укр. мові

(58) penser vert (франц.) – think green (англ.) – піклуватися про довкілля;

(59) avoir la main verte (франц.) – have green fingers (англ.) – мати здатність до садівництва (укр.) тощо;

pink – пояснення у франц.мові – пояснення в укр. мові

(60) be tickled pink (англ.) – être heureux comme tout (франц.) – бути дуже задоволеним, радісним (укр.).

Зауважимо, що деякі французькі і англійські ФО з колоративним компонентом не мають еквівалентів в українській мові й перекладаються описово, що призводить до десемантизації ФО.

Узагальнені кількісні дані щодо застосування способів відтворення французьких та англійських фразеологізмів із кольоремами українською мовою представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Кількісна характеристика способів перекладу фразеологізмів із кольоремами з французької та англійської мов українською

Вид перекладу	Спосіб перекладу	Кількість фразеологізмів	Відсоткове відношення
Фразеологічний переклад	Повний (абсолютний) еквівалент	15	25 %
	Аналог	17	28 %
Нефразеологічний переклад	Описовий переклад	24	40 %
	Калькування	4	7 %
Всього	-	60	100 %

Із вищенаведеної таблиці щодо відсоткового співвідношення видно, що при відтворенні ФО з колоративним елементом можуть використовуватися фразеологічні способи перекладу (за допомогою абсолютного еквівалента та фразеологічного аналога), що становить 53 % від всіх видів перекладу і нефразеологічний вид перекладу (описовий переклад, дослівний переклад) і складає 47 %. Слід зазначити, що збереження колірнього компоненту у ФО відбувалося тоді, коли застосовувався еквівалентний та дослівний переклад. Добираючи абсолютний еквівалент не змінювалась образність і повністю передавався культурологічний елемент ФО. Фразеологічні кальки зберігали оригінальну образність та національну специфіку фразеологізму, але інколи значення фразеологізму могло бути некоректно відтворене та незрозумілим цільовому адресату. Фразеологічний аналог точно передав значення ФО мови оригіналу, але був побудований на іншому образі у мові перекладу. Описовий переклад, як нефразеологічних способів перекладу, пояснював значення вихідного фразеологізму, за допомогою словосполучення чи

речення. У такому випадку кольороназва не зберігалась і сама ФО не відтворювалась, а лише описувалась.

Кругова діаграма з кількісними даними демонструє різні способи як фразеологічного, так і нефразеологічного перекладу фразеологізмів у відтворенні французьких та англійських ФО з колоративом в українських перекладах відібраних методом суцільної вибірки з лексиграфічних джерел (рис. 2).

Рис 2. Структура вживання способів перекладу фразеологізмів із елементами кольорів з французької та англійської мов українською

ВИСНОВКИ

Отже, наукова розвідка підтвердила, що найбільш характерним видом перекладу фразеологізмів із кольоремами з французької та англійської мов українською є такий нефразеологічний спосіб перекладу, як описовий переклад, що становить 40 % (24 фразеологізмів із кольоремами) з усієї сукупності розглянутих методів. Слід вважати підбір аналога (традиційного еквіваленту) фразеологічного виду перекладу, другим за частотою способом передачі фразеологічних одиниць із кольоремами із французької та англійської мов українською, що становить 28 % від всіх способів (17 фразеологізмів). Менш поширеними є вживання повного еквівалента (фразеологічний вид перекладу), що становить 25 % (15 фразеологізмів) та найменшу частину – калькування (нефразеологічний вид перекладу), що становить 7 % (4 фразеологізми). Зустрічаються випадки, коли при перекладі ФО з колоративом з французької та англійської мов українською, не завжди вдається зберегти кольороназву, а іноді вона замінюється іншим колоронімом, що є типовим для мови перекладу.

Проведений аналіз засвідчив, що у французькій та англійській картинах світу спостерігається багато спільного у сприйнятті кольорів. В обох мо-

вох присутнє майже ідентичне сприйняття білого і чорного кольорів (*white Christmas – Noël blanc; black hole – trou noir*). Жовтий колір має негативну семантику у французькій та англійській мовах (*yellow press, colère jaune*) і українській мові (*жовта преса, жовтий диявол, жовтороте пташеня*); синьому кольору властиве похмуре забарвлення, що передає смуток і печаль (*feel blue, avoir une peur bleue, avoir du bleu à l'âme, бідний, аж синій*). Червоний колір у французькій картині світу асоціюється іноді з небезпокою (*travailler dans le rouge – вбивати*), в українській мові, червоний є символом краси (*червоний як рожа*). Для англійської картини світу червоний колір типовий і може мати як позитивні (*as red as cherry – кров з молоком*) так і негативні конотації (*to be in the red – мати заборгованість*). Сірий вважається кольором похмурості та буденності і у фразеологізмах з цим компонентом часто актуалізуються метонімічне перейменування (*faire travailler sa matière grise – use your gray matter – змусити працювати свою сіру речовину, свій мозок*) та відображається негативне значення (*grise mine – кисла фізіономія, the men in gray suits – сірий кардинал*). Рожевий подається у французькій і англійській картинах світу з семами позитивного настрою, впевненості, щастя, задоволення (*get into the pink of health, voir tout en rose, рожеві мрії*). Зелений колір в ідіоматичних одиницях має найчастіше позитивну оцінку (*avoir la main verte – have green fingers – мати здатність до садівництва*). Фіолетовий колір вважається кольором аристократії, приналежності до знатного роду у британській культурі, адже до XIX століття колір був дуже рідкісним і тому таке вбрання могли собі дозволити тільки члени королівської родини (*born in the purple – народитися в розкоші*), фіолетовий колір менше представлений у франкомовній картині світу. Коричневий не часто був представлений в складі фразеологізмів та асоціюється з брехнею, недовірою, нещирістю у французькій, англійській та українській картинах світу (*brown power, flambé de brun au coeur, langue brune, коричнева чума*).

Таким чином, фразеологічна картина світу є складником мовної системи, вона несе певний символізм, інформацію про культурні норми, відображає світогляд та асоціації в кожній мові. При відтворенні семантики колірної лексики ФО слід враховувати, що колір є соціокультурний елемент, який віддзеркалює національно-культурну специфіку мови.

Використана література

- Бацевич, Флорій С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007.
[Bacevič, Florij S. Slovník terminiv mižkul'turnoj komunikacii. Kijiv: Dovira, 2007]
- Венгренивська, Марія А., Г.Ф. Венгренівська, Т.Б. Оратовський (упоряд.) «Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник». Київ: Генеза, 2000.

- [Vengreniv's'ka, Marià A., G.F. Vengrenov's'ka, T.B. Oratov's'kij (uporâd.) Ukraïns'ko-francuz'kij i francuz'ko-ukraïns'kij frazeologičnij slovník. Kiïv: Geneza, 2000: 274]
- Жуйкова, Маргарита В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов (монографія). Луцьк: Вежа, 2007.
- [Žujkova, Margarita V. Dinamični procesi u frazeologičnij sistemì shìdnoslov'âns'kih mov (monografiâ). Luc'k: Veža, 2007]
- Забіяка, Віра А., І. М. Забіяка «Світ фразеологізмів». Етимологія, тлумачення, застосування (практ. посібник). Київ: ВЦ Академія, 2012.
- [Zabiâka, Vira A., Ì. M. Zabiâka «Svit frazeologizmiv». Etimologija, tumačennâ, zastosuvannâ (prakt. posibnik). Kiïv: VC Akademiâ, 2012]
- Зорівчак, Роксолана П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів: Видавництво Львівського університету, 1989.
- [Zorivčak, Roksolana P. Frazeologična odinicâ âk perekladoznavča kategoriâ (na materialì perekladiv tvoriv ukraïns'koï literaturi anglijs'koû movoû). L'viv: Vidavnictvo L'viv's'kogo universitetu, 1989]
- Карабан, В'ячеслав І. «Переклад англійської наукової і технічної літератури». Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми (посібник). Вінниця: Нова книга, 2004.
- [Karaban, V'âčeslav Ì. «Pereklad anglijs'koï naukoivoï i tehničnoï literaturi». Gramatični trudnoši, leksični, terminologični ta žanrovo-stilistični problemi (posibnik). Vinnicâ: Nova kniga, 2004]
- Корунець, Ілько В. Теорія і практика перекладу» (аспектний переклад). Вінниця: Нова книга, 2003.
- [Korunec', Ì'ko V. Teoriâ i praktika perekladu» (aspektnij pereklad). Vinnicâ: Nova kniga, 2003]
- Поповић, Лjudмила. «Опозиција „сјајно” – „без сјаја” као основа категоризације назива за боје у словенском фолклору». Зборник Матице српске за славистику 77, 2012: 7–40.
- [Popović, Ljudmila. «Opozicija „sjajno” – „bez sjaja” kao osnova kategorizacije naziva za boje u slovenskom folkloru». Zbornik Matice srpske za slavistiku 77, 2012: 7–40]
- Прадід, Юрій Ф. Фразеологічна ідеографія (практика досліджень). Крим: Сімферополь, 1997.
- [Pradid, Ūrij F. Frazeologična ideografiâ (praktika doslidžen'). Krim: Simferopol', 1997]
- Савченко, Любов В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови. Етимологічний та етнолінгвістичний аспекти (монографія). Сімферополь: Доля, 2013.
- [Savčenko, Lûbov V. Fenomen etnokodiv duhovnoï kul'turi u frazeologiji ukraïns'koï movi. Etimologičnij ta etnolingvistični aspekti (monografiâ). Simferopol': Dolâ, 2013]
- Селіванова, Олена О. Нариси з української фразеології» психокогнітивний та етнокультурний аспекти (монографія). Київ, Черкаси: Брама, 2004.

- [Selivanova, Olena O. Narisi z ukraïns'koï frazeologïi] psihokognitivnij ta etnokul'turnij aspekti (monografiâ). Kiïv, Ćerkasi: Brama, 2004]
- Селіванова, Олена О. Сучасна лінгвістика (термінологічна енциклопедія). Полтава: Довкілля, 2003.
- [Selivanova, Olena O. Sučasna lingvistika (terminologična enciklopediâ). Poltava: Dovkillâ, 2003]
- Скрипник, Лариса Г. Фразеологія української мови (монографія). Київ: Наукова думка, 1973.
- [Skripnik, Larisa G. Frazeologiâ ukraïns'koï movi (monografiâ). Kiïv: Naukova dumka, 1973]
- Чередниченко, Олександр І. Про мову і переклад. Київ: Либідь, 2007.
[Ćeredniĉenko, Oleksandr Ĭ. «Pro movu i pereklad». Kiïv: Libid', 2007]
- Baker, Mona. In *Other Words: a Coursebook on Translation*. London and NewYork: Routledge, 2011.
- Bally, Charles. *Traité de stylistique française*. Heidelberg, 1909, 2e éd. Heidelberg, 1930–1931, 3-e éd. Genève, Paris, 1951.
- Chitra, Fernando. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Moon, Rosamund. *Fixed Expressions and Idioms in English: a Corpus-Based Study*. Oxford: Clarendon, 1998.
- Popovic, Lyudmila. «Prototypical and stereotypical color in Slavic languages: Models based on folklore». [In]: R. E. MacLaurry, G. V. Paramei & D. Dedrick (eds.) *Anthropology of Color: Interdisciplinary Multilevel Modeling*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007, 408–422.
- Saussure, Ferdinand de. «Cours de linguistique générale» publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger. Paris, 1922.

Джерела

- АУФС: Англо-український фразеологічний словник (уклад. К.Т. Баранцев). 3-тє вид. Київ: Т-во Знання, КОО, 2006.
- [AUFS: Anglo-ukraïns'kij frazeologiĉnij slovník (uklad. K.T. Barancev). 3-tê vid. Kiïv: T-vo Znannâ, KOO, 2006]
- НТСУМ: Новий тлумачний словник української мови в 3-х томах. (уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко). Київ: Аконт, 2007: Т. 1 /А-К/. 926, Т. 2 /К-П/. 926, Т. 3 /П-Я/
- [NTSUM: Novij tlumaĉnij slovník ukraïns'koï movi v 3-h tomah. (uklad.: V. V. Āremenko, O. M. Slipuško). Kiïv: Akonit, 2007: T. 1 /A-K/. 926, T. 2 /K-P/. 926, T. 3 /P-Ā/]
- Словопедія. Українські тлумачні словники. <<http://slovopedia.org.ua>> 07.01.2024.
- [Slovopediâ. Ukraïns'ki tlumaĉni slovníki. <<http://slovopedia.org.ua>> 07.01.2024]
- ССНП: Словник стійких народних порівнянь (уклад. О.С. Юрченко, А.О. Івченко). Харків: Основа, 1993.

- [SSNP: Slovník stýjkých narodních porůvnán' (uklad. O.S. Ťrčenko, A.O. Īvčenko). Harkiv: Osnova, 1993]
- СУМ: Словник української мови в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Том IX, 1978.
- [SUM: Slovník ukraíns'koї movi v 11 tomah. Kiiv: Naukova dumka, 1970–1980. Tom ĪH, 1978]
- СФУМ: Словник фразеологізмів української мови (уклад. В.М. Білоноженко). Київ: Наук. думка, 2008.
- [SFUM: Slovník frazeologizmův ukraíns'koї movi (uklad. V.M. Bìlonoženko). Kiiv: Nauk. dumka, 2008]
- Chollet I. Les expressions idiomatiques. CLE INTERNATIONAL, 2008.
- DEL: Dictionnaire des expressions et locutions d'Alain Rey et de Sophie Chantreau. Paris: Le Robert, 1991.
- DT: Dictionary and Thesaurus. Merriam-Webster Online. <<http://www.merriam-webster.com/dictionary>> 07.01.2024.
- LDEI: Longman Dictionary of English Idioms. London: Longman Group UK Ltd, 1996.
- ODEI: Oxford Dictionary of English Idioms. Volume 2. / A.P. Cowie, R.Mackin & I.R. McCaig. New York: Oxford University Press, 2009.
- ODO: Oxford Dictionaries Online. Oxford University Press. <<http://www.oxforddictionaries.com>> 07.01.2024.

ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ С НАЗИВОМ БОЈЕ У ФРАНЦУСКОЈ И ЕНГЛЕСКОЈ СЛИЦИ СВЕТА И НАЧИНИ ЊИХОВОГ ПРЕНОШЕЊА У УКРАЈИНСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У раду се анализирају карактеристике употребе назива за боје у фразеологизмима у француском и енглеском језику и описију начини њиховог преношења у украјинском језику. Компаративна анализа симболичких значења боја врши се узимајући у обзир језичку и вањезичку културолошку специфичност различитих фразеолошких слика света будући да фразеолошке јединице припадају низу лингвокултуролошких појава захваљујући својој способности да одражавају национални менталитет и систем вредности народа. Фразеолошке јединице могу се сматрати и за ванлингвистички елемент у коме су представљени универзални појмови сваке културе који чине својеврсни модел света. Разматра се на који начин називи боја одражавају стилску маркираност фразеолошке јединице и показује да већина фразеологизама с наведеном компонентом служи за вредновање – изражавају негативну или позитивну карактеристику, а понекад су и вредносно неутрално обојени.

Као материјал за истраживање послужило је 60 назива за боје у саставу фразеолошких јединица француске и енглеске слике света издвојених ексцерпцијом и њихов превод на украјински језик. Као резултат, издвојена је у пракси најчешће коришћена класификација типова репродукције фразеолошких јединица према фразеолошком и нефразеолошком преводу. Анализом је установљено да се 47% од укупног броја фразеологизама преводи путем нефразеолошке врсте превода (описни или дословни превод), док се 53% преводи путем фразеолошког превода (апсолутни еквивалент и аналог). Уочени су још и начини превода као што су: потпуни еквивалент (25%), аналог (28%), описни превод (40%), калкирање (7%).

Потпуни еквивалент представља фразеолошку конструкцију која постоји у украјинском језику и поклапа се у садржају с француским и енглеским фразеологизмима уз очување елемента назива за боју. Аналог, одн. таква устаљена украјинска конструкција, по значењу је еквивалента француском или енглеском фразеологизму, али се на сликовном плану потпуно или делимично разликује од њега, некада је без компонентне с називом боје или је она другачија. Описни превод преноси смисао француског или енглеског фразеологизма слободним изразима без чувања компоненте за назив боје. Калкирање се примењује у оним случајевима када се издваја сликовна основа фразеологизма или када француска или енглеска конструкција не могу да се пренесу помоћу других преводилачких техника.

Кључне речи: језичка слика света, фразеолошке јединице, називи боја, начини превођења, фразеолошки еквивалент, фразеолошки аналог, описни превод, дословни превод.

КЊИЖЕВНОСТ – LITERATURE
ПРЕВОЂЕЊЕ – TRANSLATION

KRÁTKE PRÓZY SONE URIKOVEJ

V príspevku analyzujem krátke prózy Sone Urikovej publikované v knihách *Živé ploty* (2015) a *Dôvod na radosť* (2022). Soňa Uriková, narodená v roku 1988, patrí do mladšej generácie slovenských spisovateľov a za zbierku próz *Dôvod na radosť* získala v roku 2023 cenu Anasoft litera za najlepšiu slovenskú prozaickú knihu. Vo svojich prózach táto spisovateľka zobrazuje skutočnosť spravidla odpozorovanú z pozície dievčaťa alebo mladej ženy, využívajúc pritom najčastejšie priameho alebo personálneho, zriedka autorského rozprávača, čo signalizuje postup autoštylizácie, respektíve autobiografickosti v prozaickej textotvorbe. Iste aj z tohto dôvodu je spisovateľka najpresvedčivejšia pri fragmentárnom zobrazovaní sveta mladých protagonistov a protagonistiek, ich vzájomných vzťahov, ale tiež postojov k dospelým, najmä rodičom a starým rodičom. Východiskom značnej časti príbehov Urikovej próz sú ľúbostné relácie, ktoré sa realizujú v problematických rodinných či sociálnych situáciách a frekventovane vyúsťujú do dramatických až tragických koncov, čo svedčí o autorkinom výrazne kritickom a deziluzívnom pohľade na zobrazenú skutočnosť.

Kľúčové slová: Soňa Uriková, slovenská próza, svet mladých, autoštylizácia, kritickosť.

In the article, I analyze the short fiction of Soňa Uriková published in the books *Živéploty* (2015) and *Dôvod na radosť* (2022). Soňa Uriková, born in 1988, belongs to the younger generation of Slovak writers and is the winner of the Anasoftlitera prize for the best Slovak prose book *Dôvod na radosť* in 2023. Uriková portrays a reality usually observed from the position of a girl or a young woman, using a personal, less authorial narrator, which suggests the process of autostylization or autobiography in her prose writing. Due to this narrative strategy, this author is the most convincing in her fragmentary portrayal of the world of young protagonists, their mutual relationships, and their attitudes towards adults, especially parents, and grandparents. The starting point for a significant part of Uriková's prose stories are love motifs, which occur in problematic family or social situations and most often result in dramatic or tragic endings. This approach faithfully reflects her critical and delusional view of the reality depicted in her prose text.

Keywords: Soňa Uriková, Slovak fiction, the world of young people, autostylization, criticism.

Nositelkou prestížnej ceny Anasoft litera za najlepšiu prozaickú knihu na Slovensku v roku 2023 sa stala mladá prozaička Soňa Uriková, narodená v roku 1988 v Považskej Bystrici. Vo svojich zatiaľ len dvoch publikovaných knihách

* <https://orcid.org/0000-0002-8843-9741>

krátkych próz pre dospelých, *Živé ploty* (2015) a *Dôvod na radosť* (2022),¹ Uriková zobrazuje skutočnosť spravidla odpozorovanú z perspektívy dievčaťa, respektíve mladej ženy, využívajúc pritom priameho alebo personálneho, zriedka autorského rozprávača. Evidentné (auto)biografické fakty i niektoré naratívne stratégie v Urikovej krátkych prózach signalizujú postup autoštylizácie,² častý najmä v dielach mladých spisovateľov, ktorí literárnym spracovaním búrlivého vnútorného citovo-myšlienkového sveta a využívaním vlastnej imaginácie kompenzujú svoju objektívne skromnú životnú skúsenosť, teda časovo a neraz i priestorovo obmedzené poznanie skutočnosti. Práve preto sú najvydarenejšie prvé (prozaické) knihy väčšinou tie, v ktorých spisovatelia primárne píšu o sebe, o svojich pocitoch, zážitkoch, myšlienkach a náhľadoch na skutočnosť a len sekundárne o svete iných, ale aj vtedy sprostredkované, t. j. na základe osobnej skúsenosti a zo svojej vlastnej životnej perspektívy.³ Iste aj z tohto dôvodu je Soňa Uriková najpresvedčivejšia pri zobrazení sveta mladých protagonistov, predovšetkým protagonistiek,⁴ ich vnímania žitej skutočnosti a vzájomných vzťahov alebo postojov k dospelým, najmä rodičom, prípadne starým rodičom. Na druhej strane, Urikovej stváranie sveta dospelých je už menej presvedčivé a postavy dospelých sú u tejto spisovateľke neraz zobrazené stereotypne alebo s dostatočne nerozpracovanou povahokresbou, respektíve psychologickou motiváciou ich konania.

Takéto naratívne tvorivé tendencie vidno už v Urikovej sedemnástich prózach debutovej zbierky *Živé ploty*, v ktorých sú príbehy vyrozprávané väčšinou z perspektívy dievčaťa alebo mladej ženy. Dominujútu ľúbostné motívy, ktoré sú však v niektorých krátkych prózach, napríklad v poviedkach „Čierna ovca“ a „Lubica“, časťou mozaikovitej kompozície zobrazujúcej proces dospievania mladého dievčaťa v podmienkach slovenskej periférie. V niektorých dlhších prózach v Urikovej prvej knihe, napríklad v poviedkach „S prvou hviezdou“, „Piatkové noci, sobotné rána“ a „Fotky od mora“, sú ľúbostné motívy aj východiskom pre

1 Okrem dvoch kníh pre dospelých Uriková spolu s Tomášom Kompaníkom publikovala v roku 2020 aj knihu pre deti *Jašo na jarmoku*.

2 O tomto postupe v súčasnej slovenskej próze posledne písala Marta Součková v texte *Od autobiografie k autofikcii (v slovenskej ponovembrovej próze)* (Součková 2024). Součková však namiesto autoštylizácie používa termíny autobiografickosť, autofikcia a seba-zapisovanie so zámerom vystupňovať mieru tematizácie spisovateľovho života a fikcie v naratívnom texte. Tento, v podstate teoretický literárny problém je však pre bežného čitateľa nepodstatný, lebo ten môže len ťažko odlíšiť biografické fakty od fikcie. Pre takéhoto čitateľa je každý (prozaický) text vždy len fikciou, bez ohľadu na to, koľko je v ňom reálnych autobiografických faktov.

3 V slovenskej próze posledného obdobia takáto tendencia je výrazná najmä v jej „ženskej“ línii, napríklad v prózach Ivany Dobrákovovej, Moniky Kompaníkovej, Kataríny Kucbelovej, Zusky Kepplovej, Michaely Rosovej, Aleny Sabuchovej či Ivany Gibovej.

4 Zo všetkých Urikovej próz má jedine *Kľžo* z debutu mužského fokalizátora, rozprávanie v 3. osobe, ktoré je však odpozorované z perspektívy mužského protagonistu.

evokovanie komplexnejších existenciálnych situácií odohrávajúcich sa spravidla v problematických rodinných, respektíve sociálnych podmienkach.

Takýto spôsob narácie, pre Urikovej neskoršiu prozaickú tvorbu podnetnejší, je podľa mňa v prvej zbierke najpresvedčivejšie uplatnený v próze „S prvou hviezdou“. V tejto významovo navrstvenej a kompozične premyslenej, ucelenej poviedke spisovateľka kreuje rodinný príbeh mladomanželov, videný z manželkinej perspektívy a vyrozprávaný v ich-forme. Východisková, štedrovečerná, čiže sakrálna a harmonizujúca, atmosféra sa tu neustále narúša a dramatizuje manželovým konfliktným, až násilným správaním voči žene. Vyústenie prózy je tragické – týraná manželka zavraždí manžela, no neuvedomujúc si svoj čin, v stave šoku či tranzu, odchádza na polnočnú veľkonočnú omšu:

„Napriahol sa ešte raz, keď som mu v tom zabránila a celou silou som doňho sotila. Spadol na zem, udrúc sa hlavou o roh stola. Obliekla som si pančuchy a sviatočné nohavice, na tieľko som navrstvila tričko, rolák a sveter, na nohy si natiahla hrubé ponožky. Prekročila som Mareka ležiaceho na zemi a umyla som si zuby, aby mi z úst nepáchla ryba, keby ma chcel pred kostolom pobožkať niekto známy. Trochu som sa primaľovala, obliekla si čiapku, šála kabát. Rukavice som si natiahla až potom, čo som skontrolovala Marekov pulz.“ (Uriková 2015: 41).

Próza sa končí protagonistkiným snom, v ktorom sa prostredníctvom zložitej symboliky ryby krížia jednak sakrálna (symbol Krista), jednak profánne (ryba ako symbol penisu, teda muža) významy. „S prvou hviezdou“ je v istom zmysle modelová poviedka, lebo Uriková v nej využila témy a naratívne postupy typické pre väčšinu jej próz: priameho rozprávača, ktorý je zároveň aj jednou z postáv, spravidla ženská, ľúbostnú tému, problematické partnerské, respektíve rodinné vzťahy, prestupovanie skutočnosti, sna a fantastickosti v narácii, groteskný, no zároveň i deprimujúci, deziluzívny obraz skutočnosti, kulminujúci v neočakávanom, často tragickom ukončení príbehu.

Ďalšie naratívne tvorivé tendencie načrtnuté v Urikovej debute môžu reprezentovať magickorealisticke prózy „Hmla“, „Údolím“ a „V noci“, ktoré majú primárne realistické východisko, spravidla nejakú vyhrotenú problémovú životnú situáciu, prípadne anomáliu (stiesnenosť, nespavosť, halucinácie či sebadeštrukciu), táto však postupne vyúsťuje do nedopovedaných, záhadných, fantasticko-hororových, často i tragických koncov. Takýto naratívny model je výrazný najmä v próze „V noci“, v ktorej hlavná postava, študentka, trpí nespavosťou, čo sa pokúsi vyriešiť odchodom z internátu do chaty starého otca v rodisku na vidieku. Ani takouto zmenou sa jej však nedarí vyriešiť problém: „Po štyroch dňoch naordinovanej samoliečby na chate sa nič nezmenilo. Spánok prichádzal až nadránom, bol prerušovaný a snivali sa mi bláznivé sny. Navyše som sa často z ničoho nič rozplakala.“ (Uriková 2015: 113). Životná situácia sa

protagonistke ešte väčšmi skomplikuje nadviazaním priateľsko-lúboštného vzťahu s mladým susedom, ktorý svoje životné ťažkosti, v próze bližšie nevysvetlené, „rieši“ sebadeštrukciou. Táto Urikovej próza, evokujúca akúsi naturalistickú, priam švantnerovskú atmosféru, vyúsťuje do neočakávaného fantazmagoricko-hororového zakončenia: „O kúsok ďalej bol on, môj úhlavný nepriateľ. Vzal na seba podobu medveďa. Nehýbal sa, vetril, akoby mi chcel dať náskok. Chcela som sa premeniť na vodu, no nešlo to. Už ma našiel, pripravený zabiť.“ (Uriková 2015: 117–118).

Najmenej presvedčivé prózy v zbierke *Živé ploty* sú tie, v ktorých Uriková skutočnosť groteskne deformuje prostredníctvom naturalistických, expresívnych a neraz i triviálno-bizarných motívov, a to najmä vprózach „Príbeh s jarabinou“, „Tri motyky“, „Amazonka v nádrži“ a „Klžo“. Predovšetkým v próze „Príbeh s jarabinou“ sa spisovateľka pokúsila ironicky, miestami až burleskne vyznievajúci príbeh vybudovať na triviálnom nedorozumení. Hlavná postava poviedky, dievča Martina, omylom nájde v sliepkiných vnútornostiach prsteň, ktorý pre jej sestru Katku takýmto bizarným spôsobom „odoslal“ snúbenec Vlado: „Začula škrípôt bránky práve vtedy, keď vyberala sliepke vnútornosti. Vedela, že musí držať pevne a dobre šklbnúť, aby vytrhla všetko. V stisnutej pästi však cítila niečo tvrdé, tak ju vytiahla z mŕtveho zvierat'a. Popučila všetko, čo mala v ruke, a na dlani jej medzi spracovanou potravou zostal lesknúť sa chladný prsteň s akýmsi kameňom.“ (Uriková 2015: 29–30). Náznamy komplexného, napätého vzťahu rešpektíve konfliktu medzi sestrami (ich súperenie a vzájomná žiarlivosť, nerovnaký vzťah rodičov k dcéram), tiež aj deprimujúci, miestami až naturalistický obraz slovenskej dedinskej periférie, v ktorej sa ústredný príbeh odohráva, však nezabránia celkovému pocitu nezáživnosti a banality, t. j. i nízkej estetickéj úrovne danej prózy.

Evidentné je, že prózy v zbierke *Živé ploty* sú svojráznym výberom z Urikovej začiatočnickej tvorby, v ktorom sa odzrkadľuje predovšetkým spisovateľkino hľadanie, rešpektíve kreovanie vlastného prozaického výrazu. Napriek niektorým nedostatkom, typickým pre literárne začiatky, vidno v krátkych prózach z debutu rozpoznateľný, originálny rozprávačský rukopis či štýl, v ktorom prichádza k slovu nielen spisovateľkino nadanie pre vyzroprávanie príbehu, v tých vydarenejších textoch ozvláštneného nevšedným, prekvapivým detailom, originálnym humorom alebo aspoň dôvtipom, ale tiež jej schopnosť sugestívne evokovať vlastné videnie žitej skutočnosti. Hoci je autorský postoj niekedy prvoplánový, je často len zdanlivo nadľahčený či naivne vyznievajúci, no vo vzťahu k zobrazenej, najmä sociálnej realite, je predovšetkým výrazne kritický a deziluzívny.

Lúboštné motívy dominujú aj vo väčšine zo siedmich prozaických textov v druhej Urikovej knihe *Dôvod na radosť*, najvýraznejšie v poviedkach „Slimačie denníky“, „Najkrajší kút na širom svete“ a „Zlá strana“, ale aj v nich už dané motívy nemajú takú dôležitú významotvornú funkciu ako v debute. Ukázkovým príkladom pre takúto tendenciu v Urikovej tvorbe je poviedka „Slimačie denníky“,

ktorá je vystavaná na jednoduchom rodinnom príbehu, založenom na všedných, až banálnych problémoch mladých rodičov, predovšetkým matky, pri realizácii domácej úlohy ich detí. Spod tohto prvoplánového, navonok nekonfliktného príbehu však presvitá oveľa „dramatickejší“, významovo zaťažený príbeh mladej mamy, respektíve manželky, v ktorom Uriková, postupne a nuansovane, prostredníctvom celého radu nepatrných udalostí a detailov, odhaľuje jej komplexné existenciálne problémy (životnú neskúsenosť, ktorá sa prejavuje ako neistota vo výchove detí, ale aj v emocionálno-sexuálnom vzťahu k manželovi). V príbehu tak možno pozorovať protagonistkin rozporuplný, v podstate nedôverčivý postoj ku kompetenciám učiteľky jej dvoch detí, no tiež v erotických fantáziách o cudzom mužovi, knihovníkovi Andrejovi: „Knihovník však pôsobil sebavedomo, nevyberal jednu knihu za druhou, siahal po hrubých tituloch a falošne si pohmkával, ak sa to vôbec dá. Takto zhora som si všimla, aké má široké ramená a ako sa mu pod tenkým tričkom rysujú svaly. Zrýchliť sa mi tep, otriasla som sa a zhlboka si nad sebou vzdychla.“ (Uriková 2022: 13). Ako svojrázny appendix v tejto próze, atraktívno-provokatívny a nanajvýš aktuálny, ale z tematického a najmä kompozičného aspektu podľa mňa nefunkčný, spisovateľka „dopísala“ problémový minipríbeh knihovníka, ktorého jedna z návštevníčok detského oddelenia v knižnici obvinila z pedofílie – čitateľ sa však nedozvie, či právom.

Ústredné miesto v Urikovej druhej prozaickej zbierke majú prózy „Na samote“, „Marika a Zajaci“, v ktorých spisovateľka posúva tematický a významový dôraz z ľúbostnej nakomplexnejšiu existenciálnu a sociálnu problematiku, najvýraznejšie v poviedke „Na samote“, začínajúcej sa návratom protagonistky Pavly domov, do rodiska. Hneď na začiatku rozprávania sa nenaplnia čitateľovi očakávania, pretože Uriková vybočí zo stereotypných predstáv o harmonickom detstve a spomienky na detstvo tu nie sú vôbec nostalgické, tobôž nie idylické. V tejto próze, ako aj vo väčšej časti Urikovej prozaickej tvorby, detstvo, rodisko, ale i (starí) rodičia, predstavujú niečo, čo chcú protagonisti čím skôr opustiť, respektíve na čo chcú zabudnúť: „Pavla cítila zápach zhnitých sliviek, atmosféru humna počas zimy, keď chodila kŕmiť zvieratá a plody kvasili v obrovských sudoch, keď otec prišiel z krčmy alebo len tak sedel v šope, s niekým alebo sám, smrad každého predmetu v pálenici aj okolo nej, roje dotieravých ovadov, otcove zvratky, ktoré drhla z kobercov, zápach, o ktorom Pavla nevedela, či ho matka na seba nasala z otca, zo spoločnej manželskej postele, alebo či tak páchla odjakživa.“ (Uriková 2022: 41). Obraz rodičovského domu, ale aj rodiska v provincii je v tejto poviedke zobrazený v čiernych farbách a je výrazne deprimujúci, lebo evokuje chudobu a nízku životnú úroveň, problematické rodinné situácie, nezamestnanosť, alkoholizmus, no najmä ťapákovskú pasivitu, až letargiu ľudí žijúcich v tomto prostredí. Podobne ako v niektorých prózach z debutu, aj v poviedke „Na samote“ Uriková využíva postupy pripomínajúce poetiku magického realizmu,

pretože kombinuje spomienky, čiže minulosť a prítomnosť hlavnej postavy takým spôsobom, že nemožno rozlíšiť, čo je minulé a čo prítomné, realita alebo fikcia. Povedka sa končí výrazne deprimujúcim obrazom, pravdepodobne protagonistických rodičov: „Pavla cez špinavé okno videla pred vchodom do krčmy na vyvýšenom obrubníku sedieť dve postavy. Rozčapený, s nohami vystrčenými do cesty, vracal. Zvrátky mu padali aj na obnosenú košeľu, no nevšimol si to. Žena pri ňom si z krku stiahla šatku, červenú a hebkú, s bielymi bodkami, a spakruky mu utrela ústa. Sama bola špinavá a pri boku sa jej váľala prázdna fľaša. Práve keď dvihla hlavu, autobus s Pavlou sa pohol preč.“ (Uriková 2022: 46).

Pochmúrny obraz skutočnosti v prozaickej tvorbe Sone Urikovej vrcholí v poviedke „Marika“. Spisovateľka sa o tejto próze v jednom rozhovore zmienila nasledovne: „[...]poviedka Marika je môj najintímnejší text, aký som kedy napísala, pretože som doňho pretavila veľa osobných spomienok na moju starú mamu. Na pohľad bola veľmi tvrdá žena a ja som sa v dospelosti chcela za našim vzťahom obzrieť, povedať si, čo na ňom bolo krásne, aj prečo som ju tak videla.“ (Uriková 2023). Evidentné je, že v próze rozprávaný príbeh osemročného dievčaťa Marienky či Mariky má, podobne ako vo väčšine Urikovej próz, autobiografický podklad. Narácia sa tu realizuje v 3. osobe jednotného čísla, ale príbeh je odpozorovaný z perspektívy hlavnej postavy Mariky, ktorá žije na dedines otcom a starou mamou. Zatiaľ čo mama, ktorá opustila rodinu a založila si novú, je tabuizovanou témou, otec je konkretizovaný ako človek, ktorý sa dostatočne nestará o svoju dcéru, lebo je prepracovaný, depresívny a má sklony k pitiu: „[...]no z otca nemala strach – zas len povie, nech poslúcha, sadne si k večeri a potom pred televízor, unavený a apatický.“ (Uriková 2022: 57). Napätie v próze vzniká predovšetkým z túžby mladého dievčaťa dostať sa z ťažkej existenciálnej situácie, v akej sa už na začiatku života ocitlo, čo je vyhrotené zvlášť v jej konfliktoch s babkou, ktorá sa o ňu najviac stará, ale zároveň jej nemôže nahradiť neprítomnú mamu. Príbeh prózy vrcholí v groteskno-tragickej zrážke Mariky so starou mamou:

„Marika ju videla jasne aj cez výpary a vzbĺkla v nej nenávisť. Keď sa babka priblížila, z celej sily do nej strčila. Babka sa v šoku zahnila vrecom plným žihľavy, dostatočne ťažkým na to, aby po zrážke s ním Marika stratila rovnováhu. Keď pravou nohou hľadala oporný bod na zemi, aby ranu ustála, na nohe od chodidla až po koleno začítala príšerné pálenie, akoby jej kožu prepichlo tisíc včiel naraz. Začula ešte otcov výkrik a do nosa jej udrel zápach siloniek, ktoré sa jej priškvarili na kožu. Než stihla vytiahnuť nohu z hrnca, stratila vedomie.“ (Uriková 2022: 59).

Marikina babka vo veľkej miere reprezentuje všetko to, čo mladé dievča chce opustiť: dedinský život poznačený biedou, špinou, poverami či náboženským fatalizmom. Próza má sčasti rozprávkovú štruktúru a už samotným menom protagonistky (Marienka), ale najmä jej životným osudom, pripomína

rozprávky o dvanástich mesiačikoch, respektíve Popoluške. Aj záver prózy je priam rozprávkový, lebo stará mama, hrdinkin najväčší „protivník“, umiera na porážku.⁵ Samozrejme, takéto finále je len zdanlivo rozprávkovovo šťastné, lebo hlavné problémy v tejto poviedke, predovšetkým sociálny stav slovenského vidieka a život v problematickej či neúplnej rodine, sa smrťou „zlej“ starej mamy na spôsob *deus ex machina* nevyriešili.

Prostredníctvom tematizácie sociálnych problémov slovenskej spoločnosti, predovšetkým jej periférie, sa Uriková zapája do silnej tendencie v súčasnej próze, písanej najmä mladšou generáciou spisovateliek (Ivana Dobráková, Monika Kompaniková, Michaela Rosová, Zuska Kepplová, Alena Sabuchová a i.), ktoré svoje spomienky na detstvo strávené v dedinskom alebo malomestskom prostredí, autoštylizácie zobrazujú výrazne čiernymi farbami, zdôrazňujúc pritom najmä nízku úroveň života v danom priestore, ale zároveň deidealizujú rodinu, často neúplnú, problematickú, ktorá je príčinou neskorších životných tráum a komplexov postáv. V protiklade s ustálenou tradíciou či literárnymi konvenciami sú rodičia a starí rodičia v „spomienkových“ prózach týchto spisovateliek frekventovane modelovaní ako komplikovaní, psychicky labilní, bezcitní až agresívni, so sklonnosťou k alkoholizmu. Aj napriek evidentne vyvinutej sociálnej empatii týchto spisovateliek a prenikavej, sugestívnej dignózy súdobeho stavu spoločnosti, sú jej príčiny a následne i „terapie“ neraz až naivne explikované, lebo autorky nevidia ani nehľadajú riešenia problémov v zlepšení, respektíve v zmene spoločensko-sociálnych podmienok a vzťahov, ale ich postavy odchádzajú, priam defetisticky utekajú z dediny do veľkého mesta, respektíve do vyspelejších štátov v zahraničí.

Jeden zo spoľahlivých dokladov naratívneho postupu autoštylizácie v Urikovej tvorbe, okrem priameho svedectva samotnej autorky, je aj fakt, že väčšina príbehov v jej prózach, najmä v debute *Živé ploty*, sa odohráva na dedine, respektíve v slovenskom malomeste, t. j. v prostredí, odkiaľ autorka pochádza a ktoré preto aj najlepšie pozná. Už v druhej knihe *Dôvod na radosť* sa okrem typických, podľa môjho názoru nosných ruralistických próz („Na samote“ a „Marika“) a krátkej črty „O tuhom“, nachádzajú štyri prózy s urbánou témou, predovšetkým v poviedke „Najkrajší kút na svete“, v ktorej Uriková prostredníctvom magickorealistickej postupov evokuje (veľko)mestskú atmosféru. Príbeh v tejto próze je väčšinou lokalizovaný do baru vo veľkom meste, zrejme Bratislave, aj postavy sú viac-menej urbane: čašníčky, baroví hostia, umelci, narkomani či homosexuáli. Všedný, len navonok bezkonfliktný príbeh spisovateľka magickorealistickejšie ozvlášťuje – fokalizátor diania v próze je mŕtvy človek, konkrétne hlavná hrdinka Lyda, ktorá potratila, čo spôsobilo jej rozchod s milencom a pravdepodobne i jej smrť.

5 Zaujímavé je, že aj na konci poviedky „Lubica“ v prvej Urikovej zbierke zomiera protagonistkina stará mama, no tak, že sa utopí v potoku.

Urbánna tendencia v Urikovej prozaickej tvorbe vrcholí v „expatovskej“ próze „Zajaci“, ktorej rámcovú časť autorka umiestnila do rodiska, avšak ústredný príbeh autobiograficky vypovedá o protagonistkinej krátkej životnej epizóde vo vysnívanom západoeurópskom „raji“, v konkrétnej próze reprezentovanom Londýnom. Podobne ako napríklad Zuska Kepplová alebo Michaela Rosová v niektorých prózach aj Uriková kreuje deziluzívny obraz súčasných mladých „nomádov“, ktorí sa po páde železnej opony rozprchli po západnej Európe a Amerike, no ich očakávania sa nenaplnili. V próze „Zajaci“ sa protagonistkin exkurz „do sveta“ končí na spôsob archetypálneho márnotrátneho syna, t. j. návratom do rodiska a boľavou konfrontáciou so skutočnosťou. Próza sa končí alegoricky vyznievajúcim príbehom o domácom zajacovi:

„Otec akoby vedel, že sa niečo deje, príbehol za ňou. Všimol si prázdny košík aj veľkú bielu zajačicu, ktorá práve unikla cez otvorenú bránku do poľa. ‚To si ju mohla rovno zabiť‘, povedal mierne. Nadskočila, lebo ju vytrhol zo zamyslenia. ‚Nech si pobehá,‘ dojímal sa, ‚kým ju niečo chytí.‘ Pomyslel si, že aká blbá do sveta odišla, taká sa z neho vrátila, ale povedal iba: ‚Zajaci z kletky sú neni zvyknutí na toľko miesta. Pobeží, potom do čohosi narazí, do kameňa, do stromu. A tak sa zabije.‘ Mal ešte trochu blata na bagandžiach. Otreľ si ho o murovaný základ plota a zamieril do domu.“ (Uriková 2022: 86).

Citovaná literatúra:

Součková, Marta. „Od autobiografie k autofikcii (v slovenskej ponovembrovej próze)“. In S. Paunović Rodić, R. Raffaj (eds.). *Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2023, 469–483.

Uriková, Soňa: „Chcem byť ako moje hrdinky, hovorí autorka najlepšej prózy Soňa Uriková“ (rozhovor). *Pravda* (online). Dostupné z <<https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/686605-chcem-byt-ako-moje-hrdinky-hovori-autorka-najlepsej-prozy/>> Publikované: 29. 10.2023.

Pramene:

Uriková, Soňa. *Živé ploty*. Levice: Koloman Kertész Bagala, 2015.

Uriková Soňa. *Dôvod na radosť*. Levice: Koloman Kertész Bagala, 2022.

KRATKE PROZE SONJE URIKOVE

Rezime

U radu analiziram kratke proze Sonje Urikove objavljene u knjigama *Žive ograde* (2015) i *Razlog za radost* (2022). Sonja Urikova, rođena 1988. godine, spada u mlađu generaciju slovačkih pisaca i za zbirku proza *Razlog za radost* je 2023. godine dobila nagradu Anasoft litera za najbolje slovačko prozno ostvarenje. U svojim prozama ova književnica predstavlja stvarnost pretežno sagledanu iz pozicije devojčice odnosno mlade žene, iskorišćavajući pri tome najčešće personalnog, ponekad i autorskog naratora, što signalizira postupak autostilizacije u proznom stvaralaštvu. Sigurno je i zbog ovakve narativne strategije ova književnica najuverljivija u fragmentarnom oslikavanju sveta mladih prozanih protagonista, njihovih uzajamnih odnosa, ali i stava prema odraslima, naročito roditeljima i njihovim roditeljima (babama i dedama). Ishodište najvećeg dela priča u prozama Sonje Urikove su ljubavni motivi, koji se ostvaruju u problematičnim porodičnim odnosno socijalnim situacijama, poprimajući pritom dramatični a često i tragični oblik, što govori o izuzetno kritičnom i deziluzivnom odnosu prema prozom predstavljene stvarnosti ove književnice.

Ključne reči: Sonja Urikova, slovačka proza, svet mladih, autostilizacija, kritika.

Мелина Панаотовић*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
melina.panaotovic@ff.uns.ac.rs

УДК 811.161.1.09-3"19/20"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.7>
Оригинални научни рад
примљен 25. 5. 2024.
прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

МЕЋАВА В. СОРОКИНА И МОРФИЈУМ М. БУЛГАКОВА

У делу М. Булгакова и В. Сорокина мотиви морфинизма и међаве могу се ишчитавати као доминантни елементи књижевног хронотопа: управо *морфинизам* (тј. наркотици као над-искушење за интелектуалца) и *међава* дају оквире месту и времену радње, како на физичком, спољашњем плану, тако и на метафизичком, дубоко унутрашњем. Климатски услови, наиме, могу бити схваћени као фактор одређеног психолошког типа јунака, док управо потреба за наркотицима сведочи о потреби за другом реалношћу.

У овом раду указаћемо на одређене аспекте упоредног ишчитавања Сорокиновог романа *Међава* и Булгаковљеве приповетке *Морфијум*. Ова два књижевна текста, осим споменутих мотива, повезује и психолошки тип главног јунака. И код Булгакова, и код Сорокина уочавамо јунака интелектуалца, који у суочавању са новим околностима, испољава своје слабости. Такође, третманом главног јунака, писци кодирају и друштвене околности епохе у којој стварају. Поред наведеног, у раду ћемо се осврнути на цикличност ових књижевних текстова, као и на одређене уметничке поступке, који, уз све остале наведене елементе, указују на својеврсни уметнички дијалог Сорокиновог романа и Булгаковљеве приповетке.

Кључне речи: цикличност, психолошки тип, мотив међаве, морфинизам, пластичност израза, персонификација стихије.

The motif of morphinism (and narcotics) and the motif of the blizzard, understood in their literal, meteorological, but also in its metaphorical meaning (the destruction of the old order), form two important discourses in Russian literature. In the literary works of M. Bulgakov and V. Sorokin, these motifs can also be read as dominant elements of the literary chronotope.

The main focus of this work is the comparative analysis of Sorokin's novel *The Blizzard* and Bulgakov's short story "Morphine". Apart from the motifs mentioned above, these two literary texts are also linked by the psychological type of the main character. In both Bulgakov's and Sorokin's literary works, the main character is an intellectual whose weaknesses become apparent in the face of new geographical, physical and psychological circumstances. In their treatment of the main character, the authors also encode the social circumstances of the era in which they create. In addition to the above, in this work we will look at the cyclicity of these literary texts, as well as certain artistic techniques, which, along with all the other mentioned elements, point to a kind of artistic dialogue between Sorokin's novel and Bulgakov's short story.

Keywords: cyclicity, psychological type, blizzard motif, morphinism, plasticity of expression, personification of the elements.

* <https://orcid.org/0009-0002-4990-5364>

Морфијум је приповетка Михаила Булгакова, објављена први пут 1927. године у часопису *Медицински радник*. Такође, *Морфијум* је назив и за циклус, збирку приповедака, која обухвата *Записе младог лекара*, којима је прикључена и сама приповетка *Морфијум*. *Записи младог лекара* објављивани су 1925/26. године у часописима *Медицински радник* и *Црвена панорама*. У овај циклус укључене су приповетке *Полотенце с петухом*, *Стално горло*, *Крещение поворотом*, *Вьюга*, *Тьма египетская*, *Пропавший глаз*, *Звёздная сыпь*. Сви ови текстови су аутобиографски. По образовању лекар, апсолвент Медицинског факултета Кијевског универзитета, Булгаков је радио као лекар у селу Никољско у Смоленској губернији од септембра 1916. до септембра 1917. године, а такође и у градићу Вјазми исте губерније од 1917. до септембра 1918. године. У приповеци *Морфијум*, као и у *Записима младог лекара* приказани су догађаји које је доживео сам Булгаков, радећи као млад лекар.

Први пут објављен као циклус од шест приповедака, *Записи младог лекара* појавили су се 1963. године. С обзиром на то да је приповетка *Морфијум* настала годину дана касније у односу на текстове из збирке *Записи младог лекара*, дакле 1927. године, као и на то да се по форми разликује од осталих текстова, многи истраживачи сматрају да она не припада овом циклусу, иако му је по тематици блиска.

У нашем раду користили смо се руским издањем из 2022. године, које је у себи објединило *Записе младог лекара* и приповетку *Морфијум*, као и српским издањем из 2023, које је практично превод тог руског издања. Пре него што приступимо анализи саме приповетке *Морфијум*, обратићемо ћемо пажњу на цикличност овог зборника приповедака, која је својствена и Сорокиновој *Мећави*.

Без обзира на то, да ли је то намера аутора, као у примеру Сорокинове трилогије (*Мећава*, рус. *Метель*, 2010, *Доктор Гарин*, 2021, *Наслеђе* рус. *Наследие*, 2023), или је то резултат издавачких интенција (сам Булгаков, као ни његова супруга Јелена Сергејевна која је 1963. године објавила *Записе младог лекара* нису овом зборнику прикључивали приповетку *Морфијум*), цикличност, то јест припадност текста неком *надтексту* повезује ова два књижевна дела.

Мећава В. Сорокина објављена је 2010. године, и практично је отворила циклус о спашавању: „*Метель* была историей о спасении других, *Доктор Гарин* – о спасении себя, в *Наследии* спасать уже нечего”, тврди Лиза Биргер у свом тексту „Наследие – завершение трилогии Владимира Сорокина о докторе Гарине” (Биргер 2024). Ипак, доктор Гарин наставља да иде напред: „Да, мир лежит во зле, согласен. Но живы мы все-таки добром”, говори главни јунак романа Доктор Гарин. У *Наслеђу* овај јунак се надовезује

на своју тезу: „Добро већ каплей прольется, стаканом, океаном водки вернется” (Биргер 2024).

Шта су ова два дела, роман *Мећава* и приповетка *Морфијум* добила, захваљујући цикличности, тј. очигледној интенцији да буду део једне веће уметничке целине?

Мећава отвара трилогију, циклус, *Морфијум* га затвара. *Мећава* даје основни тон свега што ће се даље дешавати у сва три дела трилогије, она обликује место и време радње, док *Морфијум* тонира завршну ноту. Осврнућемо се на биографичност Булгаковљеве прозе и чињеницу да је писац свесно мењао реалије зарад уметничке идеје.

О модификацији реалних догађаја зарад уметничке фикције у делу Булгакова можемо говорити много. Овом приликом ћемо најпре скренути пажњу на то да се и у *Записима младог лекара*, тј. у другим приповеткама циклуса *Морфијум* такође запажају извесна одступања од реалних, аутобиографичних догађаја.

На пример, приповетка *Ватрено криштење* друга је у овом зборнику, иако би по хронолошкој веродостојности требало да буде прва. Наиме, по сведочењима тадашње Булгаковљеве жене, догађаји описани у овој приповеци десили су се првог дана њиховог доласка у Никољско, 18. 09. 1916. године, а не након извесног времена, како то стоји у уметничкој фикцији. Из стварног догађаја, у овој приповеци избачен је сурови, груби муж, који је претио доктору да ће га заклати, уколико његова жена која се порађа не преживи. Такође, избачен је аутобиографски детаљ да је жена заједно са доктором читала књигу о акушерству током овог подухвата. Из сведочења Т. Лапе Булгакове сазнајемо да је она седела у пријемној соби са књигом, а Булгаков-лекар би дотрчао, погледао и књигу и враћао се породиљи (Соколов 2000: 251–252).

Треба, такође, посебно обратити пажњу на замену места у хронологији прве две приповетке циклуса, као и на пишчеву идеју да се све завршава морфинизмом, тј. овисношћу и самоубиством морфинисте. На тај начин, акценат није искључиво на једној индивидуалној несрећи – зависности, већ на атмосфери епохе: проблематика морфинизма, којом се практично завршава овај циклус приповедака, доминантна је тема епохе. Наиме, потреба за наркотицима ишчитава се у кључу опште присутне потребе за другачијом реалношћу од оне у којој се живи.

Уколико говоримо о цикличности у делу Сорокина, осим наведеног тумачења, учили смо да поједини истраживачи сматрају да је роман *Мећава* трећи део „цикла о Русији будућег”, после *Дана опричника* и *Шећерног Кремља* (Андреева, Биберган 2012: 394). Други, пак, аутори тврде да „хотя тезис о цикле выглядит неубедительно, большинство автоцитат в Ме-

тели действительно отсылает к двум предшествующим произведениям – *Дню опричника* и *Сахарному Кремлю*” (Уффелман 2022: 233). Овде треба напоменути да је овакво сагледавање цикличности у делу Сорокина настало пре настанка романа *Доктор Гарин* и *Наслеђе*. Иако је роман *Доктор Гарин* објављен 2021. године, он није био предмет Уффелманове студије, објављене годину дана након овог Сорокиновог романа. У својој студији, објављеној 2022, Уффелман анализу Сорокиновог прозног опуса завршава анализом романа *Манарага* из 2017. године. Ипак, занимљиво је осврнути се на његову тезу о „другој трилогији” Сорокина. Уффелман сматра да отворене ауто-текстуалне алузије, попут времена радње, попут обраћања „Государь” што се изговара као ритуална формула и дају повод да се три Сорокинова текста, три „ретро футуристичке књиге” *Мећава*, *Дан опричника* и *Шећерни Кремљ* обједине у „другу трилогију” (Уффелман 2022: 241).

Уффелман у једном аспекту свог тумачења Сорокинове *Мећаве* директно ступа у дијалог и са Булгаковљевим текстом. Наиме, анализирајући лик главног јунака, Уффелман тврди да „путешествие увлекает Гарина и в глубины собственного сознания, потому что доктор у Сорокина, как и булгаковский Михаил Поляков из *Морфия* (1927) употребляет наркотики и страдает от галлюцинаций” (Уффелман 2022: 229). Иако се у свом тумачењу ослања, са једне стране, на друге истраживаче, док са друге стране упућује на прилично површну, спољашњу сличност јунака, нама је овде изузетно занимљива могућа „психомиметическая трактовка” (Уффелман 2022: 229), то јест покушај сагледавања и довођења у везу ова два књижевна текста кроз призму психологије главног јунака. Стога ћемо у нашем раду обратити пажњу на психолошке портрете доктора Пољакова и доктора Гарина, са циљем да детаљније сагледамо могућа психолошко-миметичка тумачења датих психолошких типова.

У сагледавању психолошког портрета Булгаковљевог јунака, доктора Пољакова, треба најпре обратити пажњу на његову реакцију на неиспуњена очекивања на емотивном плану, која се тумаче као трагичан неуспех у личном животу. Наиме, и после извесног времена, када се кроз сећања враћа у прошлост, Пољаков је бесан, разочаран, зао, те размишља „како је чудновато да је глас јасан, тако јак, дат бедној души” (Булгаков 2023: 138). Јасно је да је ово реакција повређеног и остављеног човека, да он заправо не пати за вољеном, већ га искључиво повређује чињеница да је он тај који је остављен. Таква самоусмереност и самодовољност заправо су црте његовог карактера, о чему нам сведоче и његови ставови, који сада већ условљавају и одређени начин живота: Пољаков тврди да је „што забаченије, тим боље”, и не жели ни да види, ни да чује људе (Булгаков 2023: 137).

Потпуна одсеченост од света, потреба да се бави искључиво собом и својим „личним неуспехом”, код оваквог психолошког типа јунака створила је једну посебну врсту изолације у којој је и свака физичка бол постала неподношљива. Избегавање физичке боли доводи га до учесталог убризгавања морфијума, то јест до овисности. Наравно, посезање за морфијумом може се повезати са докторевљевом радозналешћу – он сматра да би било добро „када би лекар имао могућност да на себи провери многе лекове. После тога би сасвим другачије поимао њихово деловање” (Булгаков 2023: 140). Али чињеница је да је, иако убеђен да он влада морфијумом, морфијум преузео његову вољу: под дејством морфијума он није више натмурен и ћутљив. Овиснички живот претвара се у живот пун лажи, самообмањивања (он верује да ће се фантастичном снагом воље, коју има, спасити од овисности), беса и злобе. Према најближим сарадницима постаје груб. У свађи са Аном К. он открива нова својства свог карактера: открива непријатну способност да бесни и да виче на људе када није у праву. Бес овисника физички се манифестује бацањем шприца, злбом која стеже, грубости кроз тело које се тресе... Овисничко понашање прате двојни снови, халуцинације и истрзаност мисли. Физиолошке промене су све уочљивије, ту је „жалосни дрхтај”, „дрхтава рука”, „трзање тела” услед страха да ће сви сазнати за његову болест, те је и његова одвојеност од света све доминантнија: „Мене се ништа не тиче, ништа ми није потребно и никуда ме ништа не вуче”, говори доктор (Булгаков 2023: 150).

Доктор Пољаков је интелектуални тип јунака, он је образован и посвећен својој професији, те као такав, наизглед, има потребу за усамљеничким животом. Међутим, не бисмо рекли да је то истинска потреба његове душе. Очигледно је да Пољаков жели да избегне сваку непријатност, душевну и физичку (чак му је и рад „био страشان” док га ратне околности нису сместиле у болницу и приморале да се навикне на рад), што прикрива наводном потребом за самоћом. Такође, на такав склоп личности утицале су и животне околности – живот и рад у забити, а касније и пуцњава на улицама Москве. Могли бисмо рећи да је такав живот додатно допринео и психолошкој слабости: некада јака воља сломила се под влашћу морфијума, потреба за јасним мислима уступила је место тренутачном испуњењу такве потребе. Булгаков детаљно описује физиолошко стање приликом узимања морфијума: „необична јасноћа мисли и експлозија радне способности”, „Апсолутно сви непријатни осећаји нестају. То је највиша тачка испољавања човекове духовне снаге” (Булгаков 2023: 141). Дакле, овај образовани млад човек духовну снагу препушта тренутку и случају. То нам даје за право да говоримо о моралној и душевној малодушности, у којој интелектуални типови очекују помоћ од спољашњих фактора.

Под изговором да ради за друге, Пољаков заправо брине једино о сопственој комфорности. Код сваког искушења на које наиђе ми видимо његове слабости: доктор заправо не подноси друге људе, затвара се у себе, бежи из реалности. По свим тим особинама, управо је доктор Пољаков пандан Сорокиновом доктору Гарину, Платону Иљичу.

Доктор Гарин је такође егоистички усмерен јунак, човек слабог карактера. Он носи маску углађеног, узвишеног доктора који хита да помогне другима. Његова слабост се најпре разоткрива у епизоди са воденичаревом женом, а затим и у сцени конзумирања наркотика. Дакле, као и Булгаковљев лекар, и Гарин је неспособан да се одупре овоземаљским искушењима, лако заборавља на свој узвишени подвиг, запоставља дужност зарад неколико тренутака личног задовољства.

Уфелман у својој студији, посвећеној дискурсима Владимира Сорокина, тврди да: „Доктором в повести Сорокина движет не меркантильный интерес, а гуманная миссия” (Уфелманн 2022: 228). Такође, „Самоотверженная миссия доктора вызывает все больше сомнения, постепенно отступая перед его эгоистическими планами” (Уфелманн 2022: 230).

У свом тумачењу, Уфелман истиче „мужскую силу” доктора Гарина. На први поглед овај јунак не личи на остале јунаке интелектуалце руске књижевности, који пате од импотенције. Гарин „занимается любовью с супругой мельника <...> однако, у Гарина происходит преждевременное семяизвержение” (Уфелманн 2022: 237). Уфелман истиче да све неуобичајене размере предмета зависе од докторове перцепције, посматра „психику доктора” и закључује да „воображаемое превосходство других говорит нечто о сексуальности самого Гарина” (Уфелманн 2022: 238). Алтруистичка мисија доктора и његов „сексуални егоизам” приморавају нас да се разочарамо у тог јунака: „Доктор <...> теряется в влелеречивых рассуждениях о помощи простым людям. По мере развития сюжета его высказывания обесцениваются как пустые заявления” (Уфелманн 2022: 243). Овај немачки слависта Сорокинов роман *Мећава* посматра као моралистички текст који раскрива лицемерног Гарина и који се поиграва са „лицемерием и маскулинностью классика XIX века” (Уфелманн 2022: 243). Наиме, основна теза овог аутора је да је Сорокин у *Мећави* транспоновео мотиве приповетке Л. Толстоја из 1895. године *Домаћин и радник (Хозяин и работник)* (Види: Уфелманн 2022: 227).

И доктор Пољаков и доктор Гарин подсећају на Чеховљевог доктора, углађеног јунака, окружног лекара са цвикерима. Шљивар у свом раду о „Интертекстуалном дијалогу у Сорокиновом роману *Мећава*“ истиче да је „Чеховљев јунак смештен у Толстојеву причу – то је формула датог дела”,

те говори и о везама са М. А. Булгаковим (пре свега са делима *Записи младог лекара и Морфијум*) (Шљивар 2021: 140).

Четири су доминантна искушења са којима се сусреће Сорокинов јунак. Најпре, у епизоди са воденичаревом женом Гарин испољава своју физичку и моралну слабост. Затим, у сусрету са витаминдерима разотрива се његова грамзивост и потреба за другом стварношћу, тј. за наркотицима. У сцени физичког напада на кочијаша и коње ми видимо његову неконтролисану потребу за доминацијом. На пример, када кочијаш крене да брани своје коњиће од бича, доктор „замахну песницом и удари Кашљуцка у лице” (Сорокин 2013: 123). И, најзад, у финалној сцени, уочљива је Гаринова саможивост: „Доктор, мешкољећи се као медвед у брлогу, није мислио ни на коње ни на Кашљуцка и страховито је желео само једно: да се сакрије од проклете хладноће, да се угреје” (Сорокин 2023: 152). Такође, иако се наизглед брине о другима (носи вакцину у село), у конкретним животним ситуацијама Гарин није у стању да заиста брине о другима. У тој истој финалној сцени, док Кашљуцко размишља „Заједно ћемо се угрејати”, Гарин мисли: „Само да не умрем” (Булгаков 2023: 154).

Дакле, и у Сорокиновом роману *Мећави*, и у Булгаковљевој приповеци *Морфијум* сусрећемо се са ликом доктора – то је интелектуалац који живот промишља, посматра и *служи народу*. Међутим, животна искушења доводе до тога да се испоље и његове слабости – егоизам, презаштићеност од стварног живота, неоствареност у личном животу и услед тога вечита незајажљива глад, са примесамa инфантилности у склопу са јаком интроспекцијом и идејом о јаком карактеру, несаломивој снази воље. Такође, у оба поменута дела, доктори су овисници. Најпре, они бивају посматрачи. Док Пољаков реализује идеју да као лекар мора сам да испроба оно што прописује пацијентима, Гарин промишља своје ново искуство са пирамидама: „После пирамиде желиш не само да живиш, него да живиш као да ти је први и последњи пут, да певаш радосну химну животу” (Сорокин 2023: 105). А потом, обојица постају прави овисници: Пољаков од морфијума, а доктор Гарин од идеје да све мора да буде по његовом. Можемо додати да је на ове ликове у великој мери утицао и географски простор и специфични климатски услови. Управо климатски и географски услови утичу на стварање одређеног склопа личности, који је, са једне стране, склон „важним мислима, созерцанију, спокојству, мудрости” и који је способан за живот у потпуној усамљености (Булгаковљев Пољаков), а са друге – то је тип личности који љутито негодује, тј. из неприхватања личне немоћи, из сталног опирања и револта према животу, он је изразито горд и саможив (Сорокинов Гарин).

Говорећи о климатским условима и географском простору као битним факторима у формирању књижевног лика, осврнућемо се и на мотив *мећа-*

ве. Тумачење мотива *мећава* у историјском контексту није новина у руској књижевности. Несумњиво се може закључити да су аутори посредством да-тог историјског контекста и поновног актуелизовања историософског про-блема ступили у дијалог пре свега са руском књижевношћу с почетка XX века, будући да је дата тема управо у том периоду била веома заступљена у делима руских писаца и песника. Отуда и епиграф у Сорокином роману, строфа из песме А. Блока, написане готово девет деценија раније (види: Шљивар 2017: 142).

Мећава у делу Сорокина иступа као главни јунак, као главна тема, „субјекат и објекат”, како наводи сам аутор у једном од интервјуа (види: Сорокин 2023). Стихија која руши, уништава веома је честа појава у руској књижевности.

У Сорокином роману примарна је рушилачка природа мећава: пред нама су два јунака који у снегом покривеној степи, усред велике мећава, покушавају да дођу до одредишта, стално скрећу с пута, круже, што на крају резултира смрћу једног од њих. Међутим, са друге стране, мећава усмерава путнике у неколико праваца, услед чега они ступају у случајне сусрете са другим јунацима (ноћ код воденичара, посета витаминдерима).

Говорећи о свом делу, сам аутор судбинску природу мећава ставља у први план: „То је стихија која одређује живот људи, њихову судбину. У великој мери сам желео да пишем о стихији, а не о државном уређењу“, тврди Сорокин (види: Сорокин 2023).

У Булгаковљевом тексту *мећава* се најпре појављује као *олуја*, околност која предоређује судбину и живот главног јунака. Доктор Бомгард на почетку приповетке *Морфијум* каже: „Олуја ме је дограбила као комадић поцепаних новина и пребацила из забити у окружни град” (Булгаков, 2023: 124). Стихија која предоређује живот и поступке једног од главних јунака, биће и револуција: „и ако ме револуција прихвати у своје окриље – мораћу можда онда још мало да путујем” (Булгаков, 2023: 128). Мећава је такође и препрека за брзо деловање, управо она утиче на одлуке јунака, диктира темпо живота и ток радње: „Зашто ја то морам кроз мећаву да јурим код њега?”, пита се Бомгард (Булгаков, 2023: 132). Веома често ова стихија се у Булгаковљевом тексту персонификује. Истиче се, на пример, „тупо *завијање* мећава по пољима” (Булгаков, 2023: 127); „сурова мећава, сува и бодљикава, *ошинула* ме по образима на улазу, *дигла* ми пешове капута, *заледила* преплашено тело” (Булгаков, 2023: 134).

У белешкама морфинисте, доктора Пољакова, мећава је најпре нешто уобичајено, константа са којом се живи: „Мећава. Ничег новог” (Булгаков, 2023: 138). Осим у свом буквалном значењу, ова временска не/прилика често представља и метафору за душевно стање главног јунака. На пример, не-

посредно пре него што ће доктор Пољаков као будући овисник о морфијуму изгубити све оријентире у свом животу он констатује: „Стална мећава, и мећава. Замешће ме” (Булгаков, 2023: 138). Такође, он говори како „јаким мразева више нема, али се мећаве понекад обнављају” (Булгаков, 2023: 141). Ово „обнављање мећаве” заправо је наговештај овисничке буре која долази – свађе са својом помоћницом и тајном женом Аном К., у којој ће доктор открити неке нове црте своје личности. У овисничком животу, мећава може да буде и од користи – када је мећава, нема пријема (о чему сведочи запис доктора Пољакова од 17. јануара 1918. године), морфиниста нема од кога да се крије и нема потребе за новим лажима.

Смештањем радње дела у широку руску степу, прекривену снегом, дакле у један сасвим обезличен, пуст простор, Сорокин ствара погодну атмосферу у којој се хаос још лакше развија. Са друге стране, смештањем доктора овисника од морфијума у забит, па затим на хаотичне улице Москве, Булгаков ствара погодну атмосферу у којој се душевни хаос јунака још лакше, такорећи *неометано* развија. Иако је он сам тврдио друго, лажући себе и доктора на клиници код кога се лечио.

Видели смо већ да је, осим у свом буквалном значењу, *мећава* код Булгакова такође и метафора за промене, *буру* живота. Поред ове метафоре, која је иначе у руској књижевности честа и позната као метафора за револуцију, метеж, нејасну и наглу промену поретка, код Булгакова се и директно спомињу реалије епохе, тј. немира у Русији 1917/18. године. Пољаков у свом дневнику бележи да му је много „помогла болница за време рата” (Булгаков, 2023: 139). Даље, он директно сведочи о преврату: „Пуцњава и преврат преживео сам још у клиници. Али мисао да напустим то лечење лоповски је sazрела у мени још пре почетка борби на московским улицама” (Булгаков, 2023: 146). Иако већ увелико у овисничкој кризи, изгубљених оријентира на личном плану (одлагање лечења, лагање свих), морфиниста и даље сведочи о епохи. У свом дневнику, непосредно пред самоубиство, забележиће: „Далеко, далеко је разбарушена, бучна Москва. Мене се ништа не тиче, ништа ми није потребно и никуда ме ништа не вуче” (Булгаков, 2023: 150). Не треба раздвајати ово његово виђење догађаја и времена у коме живи од личне борбе једног морфинисте: „Гори пламен у мојој лампи, гори тихо, хоћу да се одморим после московских доживљаја, хоћу да их заборавим” (Булгаков, 2023: 150). На личном плану, Пољаков је већ изнурен сопственом слабошћу, сумњама, контрадикторношћу између жеља и реалних душевних могућности (он бежи из клинике у којој се добровољно лечио). С друге стране, јунаковљеву личну борбу прате пуцњава и борбе на улицама Москве. Код Булгакова су ова два плана, лични и друштвено-социјални, повезани, дубоко испреплетени и не треба их посматрати раздвојено.

У Булгаковљевом *Морифујму* се о временским приликама најчешће говори помоћу минус поступка. У примеру „Кроз неколико тренутака нудиља је била преда мном и снег се топио на искрзаном крзну мачке која је послужила као материјал за оковратник” (Булгаков 2023: 130) видимо да снег који се топи на собној температури сведочи о спољашњој температури. Такође, мачка која је послужила као материјал за оковратник говори о забити из које јунакиња долази. То није приказ суровости или заосталости те жене, већ илустрација тога како географски простор условљава свест и навике људи.

За разлику од минус поступка у Булгаковљевом тексту, Сорокин у својој *Мењави* персонификује стихију. Код Сорокина снег пада тешко, без ветра, <...> „Као да се подмева путницима, као да се свети за сат-два ведрине и мира...” (Сорокин 2013: 145). Такође, „тама њишти” (Сорокин 2013:161) и „пут као да се истопио у јаругама” (Сорокин 2013: 148).

У оба текста учили смо и физиолошко-натуралистичке, изузетно пластичне описе. Пластичности израза Булгаковљевог писма доприноси и метонимија, на пример: „Још нечије очи промакле су ми из рамена. Пришао је још један лекар”, (Булгаков 2023: 135), као и честе метафоре. Метафоричност је, у Булгаковљевом тексту, најчешће повезана са мотивима светлости и мењаве. За разлику од Булгакова, метафоричност и пластичност Сорокиновог текста највише су изражене у описима физиолошких стања, најчешће испреплетеним са фантастичним елементима, намерно пренаглашеним: прisetимо се, на пример, главе мртвог цина са упалом синуса, или снешка са „надигнутим мушким полним органом”, који од мењаве и вејавице „постаје још дебљи” (Сорокин 2013:150).

Уочљив је и својеврсни директан дијалог Сорокиновог и Булгаковљевог текста: код Булгакова се спомиње лек против мигрене, пирамидон (рус. *пиримидон*) – „и увече гуташ пирамидон са кофеином. А како то изгледа возити се санкама са пирамидоном?” (Булгаков, 2023: 132), а могући одговор на то питање као да даје Сорокин у својој *Мењави* – доктор Гарин се најпре враћа по своје „пирамиде”, наркотик на који је наишао на свом путу, возећи се санкама. Могуће је поставити питање, шта је заправо лек (пиримидон за мигрену), а шта наркотик (пирамиде које доктор Гарин касније и купује). Обојица доктора, заправо, доводе у сумњу свој позив. Док Пољаков својим понашањем отворено омаловажава значај медицинских наука (он бежи из клинике у коју је добровољно отишао на лечење, лаже колеге, краде морфијум), доктор Гарин, величајући значај пирамиде-наркотика, упућује и на друге потенцијалне путеве излечења света.

У једном од могућих ишчитавања два уметничка текста истакли смо цикличност као заједничку потребу за својеврсним надтекстом. У потенцијални надтекст могу се учитати и психолошко-миметичка тумачења пси-

холошких типова протагониста, као и мотив мећаве, присутан у оба посматрана књижевна дела. И Сорокин и Булгаков у својим текстовима, служећи се специфичним уметничким поступцима, приказују епохе, што чини да сам текст такође конотира с надтекстом. Све ово нам даје за право да говоримо о уметничком дијалогу Сорокиновог романа *Мећава* и Булгаковљеве приповетке *Морфијум*.

Цитирана литература

- Биргер, Лиза. „Наследие — завершение трилогии Владимира Сорокина о докторе Гарине”. <meduza.io/feature/2023/11/26/nasledie-zavershenie-trilogii-vladimira-sorokina-o-doktore-garine> 5. 01. 2024.
- [Birger, Liza. „Nasledie – zaveršenie triologii Vladimira Sorokina o doktore Garine”. <meduza.io/feature/2023/11/26/nasledie-zavershenie-trilogii-vladimira-sorokina-o-doktore-garine> 5.01.2024]
- Соколов, Борис. Энциклопедия Булгаковская. Москва: Локид – Миф, 2000.
- [Sokolov, Boris. Ėntšiklopediiã Bulgakovskaiã. Moskva: Lokid – Mif, 2000]
- Уффельманн, Дирк. Дискурсы Владимира Сорокина. Москва: НЛО, 2022.
- [Uffel'mann, Dirk. Diskursy Vladimira Sorokina. Moskva: NLO, 2022]
- Шљивар, Василиса. „Интертекстуални дијалог у Сорокиновом роману *Мећава*”. Зборник Матице српске за славистику 91, 2017: 135–144.
- [Šljivar, Vasilisa. „Intertekstualni dijalog u Sorokinovom romanu Mećava”. Zbornik Matice srpske za slavistiku 91, 2017: 135 –144]

Извори

- Булгаков, Михаил. Морфијум. Записи младог лекара. Београд: ЛОМ, 2023.
- [Bulgakov, Mihail. Morfijum. Zapisi mladog lekara. Beograd: LOM, 2023]
- Сорокин, Владимир. Мећава. Београд: Геопоетика, 2013.
- [Sorokin, Vladimir. Mećava. Beograd: Geopoetika, 2013]
- Сорокин, Владимир. «Обнять метель» <www.srkn.ru/interview/obnyatmetel.html> 10. 01. 2023.
- [Sorokin, Vladimir. „Obnât' metel'“ <www.srkn.ru/interview/obnyatmetel.html> 10. 01. 2023]

МЕТЕЛЬ В. СОРОКИНА И МОРФИЙ М. БУЛГАКОВА

Резюме

В творчестве М. Булгакова и В. Сорокина мотивы морфинизма и метели можно интерпретировать как доминанты литературного хронотопа: именно морфий (т.е. наркотики как сверхискушение для интеллектуала) и метель задают рамки места и времени действия, как на физическом, внешнем, так и на метафизическом, глубоко внутреннем уровне. Также, климатические условия можно понимать как фактор определенного психологического типа героя – именно потребность в наркотиках свидетельствует о потребности в иной реальности.

В данной статье мы предлагаем одну из возможных интерпретаций взаимосвязи романа Сорокина *Метель* и рассказа Булгакова *Морфий*. Эти два литературных текста, помимо вышеупомянутых мотивов, связывает и психологический тип главного героя. И у Булгакова, и у Сорокина мы видим героя интеллигента, который перед лицом новых обстоятельств обнаруживает свои слабости. Также, обращаясь к главному герою, писатели кодируют социальные обстоятельства эпохи. В дополнение к вышесказанному, в данной статье мы рассмотрели цикличность этих литературных текстов, а также некоторые художественные приемы, которые, наряду со всеми остальными упомянутыми элементами, указывают на своеобразный художественный диалог между романом Сорокина и рассказом Булгакова.

Ключевые слова: цикличность, психологический тип, мотив метели, морфинизм, пластика выражений, персонификация стихии.

ПРЕГЛАД ПРЕЛОЖКОВ SERBSKEJE LITERATURE DO SERBIŠĆINY

Twórby serbskeje literatury, kotrež so wozjewichu w přeložku do serbiskeje řeče wustupowachu w 19. a 20. lětstotku jara sporadisce. Přěni wopyt předstajenja serbskich twórbow bě publikacija *Ludowe bajki Serbow*, kotruž lěta 1974 přihotowi Nikola Jeremić. Cyłkowny wuběr z tworjenja Serbow wuńdže lěta 1984, a knihu je pod titulom *Literatura Serbow* w časopisu *Koraci* (XIX/7–8) wuhotowił Radoslav Bratić. We wobłuku digitalneje biblioteki *Rastko Łužica* je so antologija *Poezija Serbow* w lěće 2002 wozjewiła, kaž tež wuběr *Powědančka Serbow*. Serbiski sorabist Mićo Cvijetić je tohorunja 2002 dvě knižce serbskich bajkow spřihotował: *Tři krasne pjeršćenje a Rjana a wohidna holca*. Po tym je 2013 hromadže z Janom Krasnym antologiju načasneho basnistwa Łužiskich Serbow pod titulom *Сунчани тренуци/Wokomiki slónca* wozjewił.

Ključowe słowa: serbska literatura, přeložki do serbišćiny, Nikola Jeremić, Radoslav Bratić, Mićo Cvijetić.

The works of Sorbian literature published in translation into Serbian appeared very sporadically in the 19th and 20th centuries. The first attempt to present Sorbian literature was the publication *Folk Tales of the Sorbs*, prepared by Nikola Jeremić in 1974. A complete selection of works of the Sorbs was published in 1984, and the book was edited by Radoslav Bratić under the title *Literature of the Sorbs* in the journal *Koraci* (XIX/7–8). In 2002, the Rastko Lusatia digital library published an anthology *Poetry of the Sorbs*, as well as a selection *Short Stories of the Sorbs*. Serbian Sorbian studies scholar Mito Cvijetić also prepared two books of Sorbian fairy tales in 2002: *Three Beautiful Rings* and *A Beautiful and an Ugly Girl*. In 2013, together with Jan Krasny, he published the anthology of contemporary poetry of the Sorbs under the title *Сунчани тренуци/Wokomiki slónca*.

Keywords: Sorbian literature, translations into Serbian, Nikola Jeremić, Radoslav Bratić, Mićo Cvijetić.

Прелоžки twórbow serbskich awtorow do serbišćiny wustupowachu w druhej połojcy 19. a nimale w běhu cyłeho 20. lětstotka jenož sporadisce. Nic raz Mićo Cvijetić w swojim džěle *Луџички Срби и Југословени* (Цвијетић 1995), kotrež přepytuje literarne a kulturne styki mjez Serbami a juhosłowjanskimi ludami w času 1840–1918, njepriwobroća so wosebje tematicke přeložkow ze serbišćiny do serbišćiny (serbochorwatsćiny). Wažniše přeložki njeeksistuja ani w času mjez dvě-

* <https://orcid.org/0009-0007-1525-7078>

maj swětowymaj wójnomaj,¹ a nachwilne styki mjez serbskimi a serbiskimi literatami, slawistami a kulturnymi džělačerjemi njejsu nic raz w dobjje po Druhej swětowej wójnje płody žnjeli. W interviewje Nikole Bratića z Jurjom Bržanom (Братић 1984), kotryž bu 1984 wozjewjenu, serbski awtor rjekny: „У нашем позоришту смо извели низ преведених драмских комада српских аутора. Објавили смо старије и савремене српске и југословенске писце. Али кажемо, превођење наше књижевности у Србији и у Југославији још је увек само симболично.”² Jeho twórby buchu přeložene (najznačiši přeložk romana *Christa: die Geschichte eines jungen Mädchens*, serbisce *Krista, priča o jednoj devojčici*, Brežan 1978), ale to běchu přeložki z němčiny. Nada Djordjevićowa, najwuznamniša serbiska sora-bistka w 20. lětstotku, takle komentowaše 1974 situaciju na polu přeložka a wobjima kulturnych roćahow mjez dvěmaj narodomaj: „Напротив, као да баш данас, кад тај народ први пут у својој хиљадугодишњој историји живи и ствара као слободан и равноправан народ Немачке Демократске Републике и упиње све своје ограничене снаге да иде укорак са много срећнијим и већим народима, ми показујемо скоро потпуну равнодушност према његовим достигнућима”³ (Ђорђевић 1974: 341).

Přeni kompaktny wopyt předstajenja tworjenja w serbskej rěči je kniha *Ludowe bajki Serbow* (serbisce *Народне бајке Лужичких Срба*), kotraž bu wot Nikole Jeremića připrawjena (Jeremiћ 1974). Tuta publikacija wudospolnja wulku prózdnotu w serbiskej přeložkowej literaturje. To wězo njerěka, zo njepräložowaše so serbska ludowa literatura tež zašo do serbišćiny, ale zo bu wona bjez do-kładneho plana přeložowana, a najhuscišo na zakładže přeložkow druhich rěčow a nic z originala. Do wuběrka bajkow Nikole Jeremića z lěta 1974 słušachu zasadnje bajki z knihi Pawoła Neda *Lučlany Pětr – Serbske bajki* (Nedo 1966). Wón je swoje publikacije w dorěčenju z čěskimi wudawaćelimi sprihotował, při tym keđzbujo, zo njepräindže nutř do zběrki přewjele bajkow podobnych tym čěskim (kulturno-stawizniske zwiski mjez Serbami a Čechami rezultowachu z križowan-

1 Naspomnjenja hódna je na tutym městnje *Антологија савремених приповедача Западных Словена* (Antologija načasných powědarjow zapadnych Słowjanow), kotraž bu do spočatka Druheje swětoweje wójny w lěće 1938 wot Maćicy Serbiskeje w Nowym Sadze wudata. Wudawaćel bě Jaroslav Mali, a Jovanej Krašičej, kiž bě tež awtor předslowa, słuša za wozjewjenje wulke připóznaće. Antologija wobsahuje nimo pólskich, čěskich a słowakich tež přeložki serbskich prozowych twórbow, powědančce „Serbscy rjekojo“ Jakuba Lorenca-Zalěškeho a „Wusadny“ Marje Kubašec, přeloženej wot Leopolda Lenarda.

2 „...W našim džiwadle smy rjad přeloženych džiwadłowych kruchow serbiskich awtorow předstajili. Smy staršich a načasných serbiskich a juhosłowjanskich spisowaćelow wozjewili. Ale budu prajić, přeložowanje našeje literatury w Serbiskej a Juhosłowjanskej je hišće jenož symboliske.”

3 “Nawopak, jako by džensa, hdžež je tutón narod přeni króc žiwy a twori w swojich tysačlětných stawiznach jako swobodny a runoprawny narod Němskeje demokratiskeje republiki, a so ze wšěmi swojimi wobmjezowanymi mocami prócuje, zo by z wjele zbožownišimi a wjetšich narodami krok dđeržał, my pokazamy nimale dospolnu wšojadnosć napřećo jeho wudobyćam.”

jom motiwow we ertnej literaturje wobeju ludow). Na tute wašnje je zběrka bajkow nastala, kiž su po swojich kajkosćach pak wuwzaćnje lužiskoserbske pak tež druhim słowjanskim ludam bliske, a tež serbiskim. Z tym bywaše zběrka atraktiwna a chětro zajimawa za komparatiwne přepytowanje słowjanskeje folkloru. Najwjětši džěl bajkow, stawizničkow a powědančkow bu z hornjoserbsćinje přeloženy. Krótke powědančka z ertneje tradicije: *Лутки са Кошинске горе* (Lutki z Košinskeje hory), *Шумска вила* (Lěsna wila), *О светлости која лута* (Wo swětłosci, kotraž dunda), *Водењак и медвед* (Wódny muž a mjedwjedž), *Побеђена Сунчаница* (Poražena Připođnica), *О гори Капоници* (Wo lěsu Kaponica) a *О великом Спревнику* (Wo wulkim Sprjewniku) su z rušćiny přeložene. Nada Djordjevićowa je řeč přeložkow wysoko hódnoćiła: „Оно што одликује књигу Н. Јеремића, и што данас треба истаћи јесте богат, леп и чист језик којим је написана”⁴ (Ђорђевић 1974: 342).

Lěta 1984 wuńdže cyłkowny wuběr z tworjenja Łužiskich Serbow. Wuhotowar běše Radoslav Bratić. Publikacija je pod titulom *Књижевност Лужичких Срба* (Literatura Serbow) w časopisu *Кораци* (Kročele) wušla (Bratić 1984). Zastupjeni su mnozy awtorojo ze wšěch dobow wuwieća serbskeje literatury: Jan Rak, Jurij Mjeń, Handrij Zejler, Michał Frencl, Měrcin Nowak-Njehorński, Jakub Bart-Ćišinski, Mina Witkojc, Kito Lorenc, Beno Budar a druzu. Přeložowarjo su: z němčiny Gabrijela Arc, Zlatko Krasni, Jovan Koprivnica, Zvonimir Kostić Palanski, Snežana Minić, z łaconšćiny Sinan Gudjević a ze serbsćiny Nada Djordjevićowa.

Prilog br. 1

Nada Djordjevićowa⁵ přeložowaše tež nachwilnje twórby Zejlerja, Čišinskeho, Jozefa a Měrcina Nowaka a Mina Witkojc. Wyše toho, hromadže z Mile Manewskim wuda w Skopju 1981 antologiju serbskich powědančkow *Бадник* (w makedonskej řeči).

Spočatk 2000tych lět je so wuznamny serbiski slawist Predrag Piper za Serbow, jich řeč, literaturu a kulturu zajimował a je biblioteku *Rastko-Łužica*⁶ založil, kotraž wobsahuje wjace hač 80 awtorow a něhdže 200 džěłow w něšto řečach a je jedna z najwjětšich digitalnych sorabistiskich knihownjow na swěće (wo přinošku profesora Пипера k wuwieću sorabistiskich slědženjow w Serbiskej hlej tež Соколовић 2022).

4 “Štož knihu Nikole Jeremića wuznamjenja a štož měło so džensa wuzběhnyć, je bohata, rjana a čista řeč, w kotrejž je so pisała.”

5 Dalše detaile k žiwjenju a twórbje tuteje wulkeje serbiskeje sorabistki namakaće w nastawku Sokolović 2005.

6 <https://www.rastko.rs/rastko-lu> [wot. 21.06.2024]

Prilog br. 2

We wobľuku tuteje biblioteki je so 2002 antologija *Поезија Лужичких Срба* (Poezija Serbow) wozjewiła. Tutón wuběrk z poezije Serbow je přeni swojeho razu, kiž je w serbišćinje wustupował. Jemu je jeniče předchadzał jedyn po wob-sahu a wobjimje hinaši, mały wuběr z basnistwa Serbow (17 basnjow), kotryž bu w Krušewacu w léće 1961 wot wuhotowarja Miodraga M. Parunowaca wozjewjeny (Папуновац 1961). Poezija Serbow móžeše so dotal w serbiskej rěči jenož w literarnych časopisach čitać, druhdy tež w studentskich a džěćacych łopjenach a podobnje, ale tež tam porědko. W přihotowanju běše tež šěrše wudaće tuteje basniskeje zběrki, kotraž dyrbeješe klasisku formu knihi měć, a kotrejež wozjewjenje so srjedź 2002 wočakowaše. Tute wudaće njeje so bohužel naposledku wozjewiło. W tutym wuběrje poezije Serbow su serbscy basnicy zastupjeni, kotrychž basnje móža chětro dobry dohlad do serbskeje lyriki 20. lětstotka dać. Jich rjad je chronologiski. Wuwzaće z principa, zo so do zběrki přiliča jenož spisowaceljo 20. lětstotka, je so w padže hymny Łužiskich Serbow sćiniło, kotraž je w 19. lětstotku nastala a je wurězk basnje znateho serbskeho basnjerja Handrija Zejlerja. Najwjetši podžěl basnjow w tutym wuběrku je ze serbsćiny Nada Djordjevićowa přeložila, basnje Jakuba Barta-Ćišinskeho, Handrija Zejlerja, Mata Kosyka, Josefa Nowaka, Jana Skały a Miny Witkoje je Miodrag Parunovac přeložil, jednu balseň je tohorunja Predrag Piper přeložil. Přispomnjenja na kóncu tutoho basniskeho wuběra (*Белешке о песницима*), kotrež posrědkuja čitarjam zakładne podaća wo w tutym wuběrje zastupjenych awtorach, je zestajiła Danica Piper.

W léće 2002 je so wuběr *Приповетке Лужичких Срба* (Powědančka Serbow) w digitalnej formje w bibliotece *Rastko-Łužica* wozjewił, kotryž je tež Predrag Piper sprihotował. Tuta zběrka powědančkow je přěnja zběrka powědančkow serbskich powědarjow w serbiskej rěči. Dotal su so powědančka Serbow jenož w literarnych časopisach čitać móhli, samo tam tohorunja zrědka. K tej zběrce słušeja serbscy spisowaceljo, kotrychž powědančka móhli chětro dobry dohlad do serbskeje powědančkoweje prozy 20. lětstotka poskićić. Jich slěd je chronologiski. Najwjetši podžěl powědančkow w tutym wuběru je ze serbsćiny Nada Djordjevićowa přeložila, a powědančka Jurja Brězana a Křescana Krawca je Ljubica Rajinac přeložila. Přispomnjenja na kóncu zběrki powědančkow je tohorunja Danica Piper zestajiła.

W hišće jednym džělu, kiž je profesor Piper sprihotował a 2002 wozjewił pod titulom *Увод у сорабистику: Хрестоматија за српске слависте* (Zawod do sorabistiki: Chrestomatija za serbskich slawistow) nadeńdžeš přewažnje wědomostne přinoški, ale tež přeložki serbskich studijow Hinca Šustera-Šewca, Helmuta Faski, Ludwiga Ele, Jurja Krawče a druhich.

W přěních lětdžesatkach 21. lětstotka, Mičo Cvijetić, serbski basnik, spisowacel pućowanskich chronikow a slědžer serbsko-serbskich počahow, je tohorunja 2002 dvě knižce serbskich bajkow sprihotował: *Три красна прстена* (Tři

krasne pjeršćenje) a *Лена и ружна девојка* (Rjana a wohidna holca). Po tym je 2013 hromadže z Janom Krasnym antologiju načasneho basnistwa Łužiskich Serbow pod titulom *Сунчани тренуци/Вокотики слонца* (Smederevo – Budyšin) wozjewił. W tej antologiji zastupjeni su Dorothea Šolćina, Měrana Cušcyna, Lubina Hajduk-Veljkovičowa, Tomasz Nawka, Maksymilian M. Nawka, Benjamin Nawka, Jurij Łušćanski, Kito Lorenc, Lenka (Christiana Piniekowa), Marion Kwicojc, Róža Domašcyna, Benedikt Dyrlich a Beno Budar. Wudawaćelej běštej mjezynarodny festiwal poezije *Смедеревска песничка јесен* (Smederevska basniska nazyma) a Zwjazk serbskich wumělcow. Spěchowana bu kniha wot Założby za serbski lud a podpěrana wot Ludoweho nakładnistwa Domowina. Přebasnili do serbišćiny su serbske teksty Zlatko a Jan Krasni, Mičo Cvijetić, Stevan Raičković, Lubina a Dušan Hajduk-Veljković.

Prilog br. 3

W léce 2016 je serbiska literariska organizacija Српска књижевна задруга (Serbiske literariske nakładnistwo) w swojej ediciji *Мала библиотека* (Mała biblioteka) wozjewiła dwurěčne wudaće knihi Benedikta Dyrlicha pod titulom *Јанске носу/Ивањске ноћу* (Běłohród), z přebasnjenjom Mića Cvijetića.

Prilog br. 4

Snano najwažniše džěło z minjeneje doby je přeložk romana Marje Młynkoweje *Dny w dalinje*, wo kotrymž je so wědžało, zo je Nada Djordjević jón sćiniła, ale njeje wozjewjeny był a dołho po jeje smjerću njebě znate, hdže je wón ležał. Loni smy tutón přeložk namakali, kotryž w přichodnym času budže sprihotowany za čišć a poskićeny wudawaćelej.

Z nam znatych iniciatiwow, wěmy, zo so prihotuje přeložk powědančka *Gero*, z antologije Jurija Krawže z lěta 1987 *Zabyte hrodžišća*, kiž budže z ilustracijemi molerja a profesora z Běłohroda Dragana Bosnića kombinowany.

Nadawki, kotrež w přichodže steja před serbiskimi sorabistami a přeložowarjami su wozjewjenje a popularizowanje toho, štož je hižo wozjewjene, prihotowanje dalšich dwurěčnych přeložkow (kaž *Јанске носу/Ивањске ноћу*), a wutworjenje wjetšej skupiny ludži w Serbiskej, kotriž budu so z přeložkami ze serbsćiny zaběrać.

Literatura

Brežan, Jurij. Krista, priča o jednoj devojčici. Beograd: Nolit, 1978.

Krawža, Jurij. Zabyte hrodžišća. Bautzen: Domowina, 1987.

Pawoł, Nedo. (ed.) Łučlany Pětr – Serbske bajki. Bautzen: Domowina, 1966.

Sokolović, Dalibor. „Nada Đorđević – významná kapitola dějin bělehradské bohemistiky a slavistiky”. *Славистика* 9, 2005: 347–351.

- Братић, Радослав. (прир.) Књижевност Лужичких Срба, тематски број часописа Кораци XIX, 7–8, Крагујевац, 1984.
- [Bratić, Radoslav. (prir.) Književnost Lužičkih Srba, tematski broj časopisa Koraci XIX, 7–8, Kragujevac, 1984]
- Дирлих, Бенедикт. Сунчани тренуци/Wokomiki slónca. Смедерево: Међународни фестивал поезије Смедеревска песничка јесен, 2013.
- [Dirlih, Benedikt. Sunčani trenuci/Wokomiki slónca. Smederevo: Međunarodni festival poezije Smederevska pesnička jesen, 2013]
- Дирлих, Бенедикт. Janske носу/Ивањске ноћи. Београд: Српска књижевна задруга, 2016.
- [Dirlih, Benedikt. Janske nosu/Ivanjske noći. Beograd: Srpska književna zadruga, 2016]
- Ђорђевић, Нада. „Једна збирка бајки: Народне бајке Лужичких Срба. Избрао и превоо Никола Јеремић, Народна књига, Београд, 1974”. Мостови VI, 4/24, Београд, 1975: 341–343.
- [Đorđević, Nada. „Jedna zbirka bajki: Narodne bajke Lužičkih Srba. Izabrao i preveo Nikola Jeremić, Narodna knjiga, Beograd, 1974”. Mostovi VI, 4/24, Beograd, 1975: 341–343]
- Јеремић, Никола. (прир.) Народне бајке Лужичких Срба. Београд: Народна књига 1974.
- [Jeremić, Nikola. (prir.) Narodne bajke Lužičkih Srba. Beograd: Narodna knjiga 1974]
- Мали, Јарослав. (ур.) Антологија савремених приповедача Западних Словена. Нови Сад: Матица српска, 1938.
- [Mali, Jaroslav. (ur.) Antologija savremenih pripovedača Zapadnih Slovena. Novi Sad: Matica srpska, 1938]
- Маневски, Миле, Нада Ђорђевић. (ур.) Бадник: современи лужичкосрпски раскази. Скопје: Македонска ревија, 1981.
- [Manevski, Mile, Nada Đorđević. (ur.) Badnik: savremeni lužičkosrpski raskazi. Skopje: Makedonska revija, 1981]
- Паруновац, Миодраг М. Поезија Лужичких Срба, Крушевац: Багдала, 1961.
- [Parunovac, Miodrag M. Poezija Lužičkih Srba, Kruševac: Bagdala, 1961]
- Соколовић, Далибор. „О сорабистичким интересовањима Предрага Пипера”. Славистика 26/1, 2022: 221–227.
- [Sokolović, Dalibor. „O sorabističkim interesovanjima Predraga Pipera”. Slavistika 26/1, 2022: 221–227]
- Цвијетић, Мићо. Лепа и ружна девојка: лужичкосрпска бајка. Нова Пазова: Бонарт, 2002.
- [Cvijetić, Mićo. Lepa i ružna devojka: lužičkosrpska bajka. Nova Pazova: Bonart, 2002]
- Цвијетић, Мићо. Лужички Срби и Југословени, узајамне литерарне везе у периодици за књижевност, науку и културу (1840–1918). Нови Сад: Матица српска, 1995.
- [Cvijetić, Mićo. Lužički Srbi i Jugosloveni, uzajamne literarne veze u periodici za književnost, nauku i kulturu (1840–1918). Novi Sad: Matica srpska, 1995]
- Цвијетић, Мићо. Три красна прстена: лужичкосрпска бајка. Нова Пазова: Бонарт, 2002.
- [Cvijetić, Mićo. Tri krasna prstena: lužičkosrpska bajka. Nova Pazova: Bonart, 2002]

Далибор Соколовић

ПРЕГЛЕД ПРЕВОДА ЛУЖИЧКОСРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ НА СРПСКИ

Резиме

Дела лужичкосрпске књижевности у српском преводу у 19. и 20. веку појављивала су се врло спорадично. Први покушај представљања лужичкосрпске књижевности била је публикација *Народне бајке Лужичких Срба*, коју је 1974. године приредио Никола Јеремић. Комплетан избор дела Лужичких Срба објављен је 1984. године, а књигу је приредио Радослав Братић под насловом *Књижевност Лужичких Срба* у часопису *Корац* (XIX/7–8). На дигиталној библиотеци Растко Лујица издата је 2002. године антологија *Поезија Лужичких Срба*, као и избор *Приповетке Лужичких Срба*. Српски сорабиста Мићо Цвијетић приредио је такође 2002. године две књиге лужичких бајки у преводу на српски језик: *Три красна прстена* и *Лепа и ружна девојка*. Цвијетић је 2013. године, заједно са Јаном Красним, објавио антологију савремене поезије Лужичких Срба под насловом *Сунчани тренуци/Wokomiki słónca*.

Кључне речи: лужичкосрпска књижевност, преводи на српски, Никола Јеремић, Радослав Братић, Мићо Цвијетић.

Јелена Бајовић*

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност
jelena.bajovic@pr.ac.rs

УДК 811.164.3*255.4=161.1

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.9>

оригинални научни рад

примљен 8. 5. 2024.

прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

Сузана Стојковић

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност
suzana.stojkovic@pr.ac.rs

ТУРСКА ЦАРЕВИНА У ОЧИМА СРБА И ТУРАКА (НА МАТЕРИЈАЛУ ЊЕГОШЕВА *ШЋЕПАНА МАЛОГ* И РУСКИХ ПРЕВОДА)**

У овом раду анализира се однос према Турској царевини у Његошевем спеву *Шћепан Мали* и руским преводима Владимира Корнилова и Олега Мраморнова, посведочен у репликама представника српског и турског рода. У размаганом периоду Отоманска империја се налази на почетку заласка, Његош то преноси кроз размишљања својих јунака. Културолошки је занимљив и превод на руски језик, с обзиром на то да се руски такође налазио под утицајем туркијских језика, али не турског (као српски) већ других и у значајно мањој мери.

Кључне речи: Петар II Петровић-Његош, спев *Шћепан Мали*, Срби и Турци, руски преводи.

This paper analyzes the attitude towards the Ottoman Empire in the epic *Stephen the Little* (*Šćepan Mali*) by Njegoš and in the Russian translations by Vladimir Kornilov and Oleg Mramornov, as reflected in the dialogues between representatives of the Serbian and Turkish peoples. During the period in question, the Ottoman Empire was entering its decline, which Njegoš conveyed through the reflections of his characters. The Russian translation is also culturally significant, given that the Russian language, like Serbian, was influenced by Turkic languages, though to a lesser extent and not by Turkish specifically.

Keywords: Petar II Petrović-Njegoš, *Stephen the Little*, Serbs and Turks, Russian translations.

Увод

0. У свом хронолошки последњем спеву *Шћепан Мали* Његош даје широк историјски контекст, који ћемо сагледати кроз реплике представника српског и турског рода. Турски великодостојници помињу значајне исто-

* <https://orcid.org/0009-0009-4332-3284>

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184). Рад је представљен на 62. скупу слависта Србије, одржаном 11–12. јануара 2024. године у Београду.

ријске догађаје (освајање Цариграда, Родоса итд.) који временски нису блиски савременом читаоцу и захтевају посебан коментар.

Такође ћемо показати специфичности посведочене у два руска превода (Владимира Корнилова, који се цитира са ССМ, и Олега Мраморнова, који се цитира са ЛСМ), наведена након српског оригинала. С обзиром на то да су у питању два словенска народа која припадају једном цивилизацијском моделу (у ширем смислу) и истој конфесији, дакле поседују доста подударности – преводи ће бити анализирани фрагментарно.

Турска империја у *Шћепану Малом* и руским преводима

1.1. У комплементарном раду је наведено: „док читамо Његошевог *Шћепана Малог* стиче се утисак да су два основна дијалога у спеву разговор између игумана Теодосије Мркојевића и беглер-бега румели валиса, те разговор који такође води игуман Теодосија са представником руске царице Катарине Друге књазом Долгоруковом. Реплике су пуне мудрости, језички и фразеолошки богате, домишљате, осликавају историју и културолошки код Црногораца” (Бајовић 2022: 314). И Турака, додали бисмо овде. Његош је био одличан познавалац турцизама, турског културолошког кода и историјских прилика у Османској империји.

1.2. У овом раду нас тематски занима разговор између Теодосије Мркојевића и беглер-бега румели валиса, који представља срж турско-српског супарништва и перцепције света – Његош једнако аргументовано брани ставове и једних и других.

Беглер-бег први следећим стиховима показује гордост и самоувереност:

Црногорче, не бива једнако
када није оно што ја мишљах. [ШМ 966–967]

Корнилов добро разуме први наведени стих и даје адекватан превод (у ширем контексту је одражена Његошева мисао):

А вот не все равно, черногорец,
раз уж я рассуждаю иначе. [ССМ с. 198]

Други преводилац, Олег Мраморнов, даје занимљиво преводилачко решење – одлучује се за лексему *едино*, тј. сазвучност са оригиналом. На први поглед се чини да је то преводилачки окационализам, што потврђује и речник у редакцији А. П. Јевгењеве у коме је наведено да је **едино**... „первая составляющая часть сложных слов, соответствующая по значению слову единый (в 1 и 3 знач.)” (РРЈ I 1981: 462); единый '1. (*обычно с отри-*

цанием) один; [...] 3. один и тот же, общий; одинаковый' (РРЈ I 1981: 463) – дакле није самостална реч, међутим, *Новый словарь русского языка* наводи прилог *едино* (НРРЈ 2000: 441) који по значењу одговара придеву *единый* (2*2) 'один, общий' (НРРЈ 2000: 442). (На наведеном примеру се види колико сваки језик представља динамичну категорију.). Стога се, без обзира на постигнуту сазвучност, семантички ово решење не може сматрати адекватним, јер не одражава Његошеву мисао:

Это не едино, черногорец,
если я иначе рассуждаю. [ЛСМ с. 86]

1.3. Игуман Теодосија Мркојевић отворено говори беглер-бегу да Црногорци немају поверење када им се 'турска вера дава', тј. не верују турској речи:

Тисућу им задавали вјера –
фајде није, доћ никако неће. [ШМ 1003–1004]

Корнилов даје неуобичајено преводилачко решење – одлучује се за колоквијалну варијанту именице *тысяча – тыща*, што може бити оправдано и због структуре стиха (један је слог мање и ритам јамба) и стилски (у дијалогу, дакле усменом разговору, то је допуштено). Уз то се задржава оригинална Његошева именица у иницијалној позицији стиха:

Тыщу раз хотя бы поклянитесь,
пользы нет – не придут сюда они. [ССМ с. 200]
Мраморнов переводом достиже сазвучност са оригиналом:
Хоть бы тысячу имели заверений,
не пойдут, пустое это дело. [ЛСМ с. 88]

Наравно, речи *задавати* и *заверение* припадају различитим врстама речи и имају потпуно различито значење, међутим, цео стих је пренет успешно, чему доприноси исти префикс (*за-*) са струјним звуком з.

1.4. Уз ручак двојица кадија, или како би Његош рекао – два кадије Бошњака, поју уз тамбуре:

Сулемане, Орканови сине,
красна дара којим нас обдари
кад нам даде кључа од Европе; [ШМ 1046–1048]

Иако је тешко пренети Његошеву поезију 1047. стиха, оба преводиоца успешно користе глагол *преподнести* '1. торжественно поднести, вручити кому-л.' (РРЈ III 1983: 381–382), а Мраморнов чува и оригиналну инверзију:

Сулейман, сын Орхана, который
преподнес нам прекрасный подарок,
подарил нам ключи от Европы. [ССМ с. 201–202]
Сулейман, наследный сын Оркана,
ты прекрасный преподнес подарок,
подарил ключи нам от Европы! [ЛСМ с. 91]

1.5. Први кадија кроз песму даје врхунску оцену турске моћи, дочарава страх и трепет који представља за покорене народе:

Мухамеде, Свечев имењаче,
сједи Свецу уз десно кољено,
а остави нама баљумеза
којим Стамбол велики потурчи;
падиша си и цар над царима
кад ти једре по суху ђемије,
кад тутуном окади Софију;
ти ћеш живјет док Турчина траје,
привиђат се влашкој гаталици
до посљедњег дана кијамета –
дао си им јаде неизброј'не
и угнао воду у ушима. [ШМ 1065–1076]

Овде бисмо додали и версолошку напомену у вези са преводом наведеног сегмента на руски језик.

За превод Његошевих *падиша си* и *окади* (дакле, у првом примеру се помоћни глагол налази у постпозицији, а у другом је заменица *ти* елидирана), Корнилов се одлучује за *ты падишах* и *окадил ты*, а Мраморнов за *падишах ты* и *ты окадил*. Оба решења су, наравно, у реду, али нам се чини да је у овом типу стиха увек боље употребити инверзију, јер савремени руски језик, за разлику од српског, не поседује друга (аналогна) језичка средства која би пренела архаичност и сликовитост оригинала.

Такође, наредни стихови илуструју једну специфичност руске транскрипције. Централна фигура ислама, пророк Мухамед, на руском језику се пише на различите начине – *Мухаммед*, *Магомет*, *Магомед*, *Мохаммед*, *Мухаммад* итд., између осталог је то повезано и са чињеницом да се у арапском

писму самогласници обично ортографски изостављају, па су могуће варијанте. Управо то је посведочено у преводу – Корнилов се одлучује за варијанту Магомет, а Мраморнов за мање уобичајену Магомед (сугласници [д] – [т] представљају пар по звучности–беззвучности):

Славься, Магомет, тезка святого,
 сядь по правую руку пророка
 и оставь свои балюмезы,
 которыми Стамбул отуречил;
 ты падишах и царь над царями,
 твои парусники шли посуху,
 табаком окадил ты Софию.
 Ты живой, пока жива Турция,
 и гяурской прорицательнице
 до Страшного суда будешь сниться;
 столько беды принес ты гяурам,
 и с тех пор им деваться некуда. [ССМ с. 202–203]

Магомед, пророка имя носишь,
 сядь по правую пророка руку
 и открой нам тайны и секреты,
 коими Стамбул ты отуречил;
 падишах ты и царь над царями,
 посуху на кораблях ты плавал,
 табаком ты окадил Софию.
 Будешь жить всегда в сердцах турецких,
 будешь влашской ведьме ты являться
 до конца, до светопреставленья;
 потравил гяуров ты бессечно,
 и заставил их себя бояться. [ЛСМ с. 92–93]

1.6. Кнез Лазо Богдановић даје свој коментар на гоњење пећког патријарха:

Зли су Турци, пашо, безлијека.
 Куку томе од кога сте јачи –
 њему дана не свиће бијела,
 но сте гори од куге свакоје. [ШМ 1132–1135]

Да би постигао интензитет Његошевог текста и превео израз *куга свакојака*, Корнилов користи хендиадис као стилску фигуру и фразеолошки жанр – *(и) чума и зараза*:

Против злобы турок нет лекарства.
Плохо тем, кого турки сильнее;
света белого тем не увидеть,
вы страшней и чумы и заразы. [ССМ с. 205]

Издвојени сегмент садржи стални епитет *дан бијели* који се у српском језику користи са глаголом *(не) свитати* и укључује се у ширу фразеолошку структуру идиома; преводиоци се у руском такође одлучују за стални епитет *белый (божий) свет* (РХСФР II 1980: 385) који се у руском користи са глаголом свршеног вида *(не) увидеть*, дакле такође са негацијом.

Додаћемо да Мраморнов успешно преводи наведени сегмент средствима савременог руског језика:

Турки злы, лекарства от них нету.
Гроб тому, кого они сильнее;
света белого он не увидит,
хуже той чумы нет во всем мире. [ЛСМ с. 96]

1.7. Истаћи ћемо културолошку паралелу посведочену у *Шћепану Малом* у вези са заклетвама. Караман-паша дукађински одговара: *Није, кнеже, тако ми Курана*, [ШМ 1136]; *Кнез, готов я поклясться Кораном*, [ССМ с. 205]; *Нет же, князь, клянусь святым Кораном*, [ЛСМ с. 96]. Дакле: Његош користи титулу *кнез* (Долгоруков је *књаз*) за означавање дужности Лаза Богдановића (*кнез* је у Црној Гори био представник власти), и, што је занимљивије, Корнилов је у руском задржава. Мраморнов ту дистинкцију не прави.

У даљем разговору представника црногорског и турског табора прото Јован Аврамовић на питање Осман-паше везира босанског одговара такође користећи заклетву: *Не везире, четверо ми поста!* [ШМ 1296].

Овде ћемо цитирати Р. Маројевића који наводи да „коментар изискује синтагма *четверо поста̄(x)* у саставу заклетве као фразеолошког жанра. Тај се израз данас поима онако како га је објашњавао Јевто М. Миловић: *’Четверо ми постах – то су Божићи пост, Велики пост, Петров пост и Великогоспођински пост. Божићи пост траје шест седмица пред Божић, Велики пост седам седмица пред Ускрс, Петров пост пет седмица пред Петровдан, а Великогоспођински пост двије седмице испред Велике госпође’* [Миловић 1965: 325] (трајање постова је непрецизно; поред тога, апостолски

пост, тј. пост пред Петровдан, зависи од покретних празника). / Послије нашег објашњења 'тамног мјеста' – значења израза (ак.) *часне двоје поста(x)* у *Горском вијенцу* [види подробно у Маројевић 2005: 485–515] – савремено схватање о четири вишедневна поста мора се кориговати старим односно изворним: то су два велика или часна поста – *Велика четрдесница* и *Страсна седмица* (данас саставни дјелови јединственог Васкршњег поста), и два мала поста – *Божјићни* и *Апостолски*, по традицији која сеже до типика Светог Саве (*Великогоспођински* пост се није тада, а ни до тада, ни постио)" (Маројевић 2021: 121–122).

Дакле, наведена заклетва је изразито културолошки обојена, граматички нестандардна (у савременом језику бисмо рекли *четири ми поста*) и семантички сложена. Стога је донекле објашњиво погрешно тумачење стихова у оба руска превода: *Нет, визирь, знаем лишь мы четверо*. [ССМ с. 211]; *Мы лишь четверо об этом знаем*. [ЛСМ с. 104].

1.8. На грађи свега јасно се види да се у турској војсци поштује хијерархија и ко је доносилац коначне одлуке.

Али ето румели-валиса –
он је глава и војсци и нама,
он умије свашто разумјети:
нека чини што за боље нађе –
ми смо дужни слушат' и мучати. [ШМ 1322–1326]

Руски превод је поетичан и течан, оба преводиоца се одлучују за повратне глаголе *разобраться* и *повиноваться*, Корнилов у последњем стиху у постпозицији остварује риму:

Но надо выслушать сераскира –
он возглавляет и нас и войско,
он сумеет во всем разобраться;
пусть поступает, как сочтет нужным,
наш долг молчать и повиноваться. [ССМ с. 212]

Но послушать надо сераскира –
предводителя всех нас и войска,
он сумеет во всем разобраться;
как он скажет, так и будем делать,
мы должны повиноваться молча. [ЛСМ с. 105]

1.9. Беглер-бег размишља о предлогу црногорских посланика и говори:

Чим ћемо се показат Турцима,
од којијех цио свијет трепти?
Чим ћемо се показат свијету?
Чим ћемо се показат девлету? [ШМ 1342–1345]

За превод крњег инфинитива *показат* у три суседна Његошева стиха, Корнилов користи глагол *предъявить* у 1.л. множине. Речник га семантизује ‘показати, представити као потврду нечега’ (РРЈ III 1983: 374–375), и семантички и стилски представља одлично преводиолачко решење – фокус целог сегмента је и у руском управо на овом глаголу.

Корнилов оставља Његошеве именице *свет – девлет* и постиже женску риму, која у руском звучи још поетичније јер је звуковно понављање у оригиналу слабије изражено због ијекавског рефлекса јата у првом цитираном стиху.

Что же тогда мы предъявим туркам,
перед которыми мир трепещет?
Что мы предъявим целому свету?
Что предъявим нашему девлету? [ССМ с. 213]

Мраморнов се у прва два случаја такође одлучује за наведени глагол (у последњем стиху задржава оригинални Његошев), али и за предлог *пред* (уместо књижевног *перед*), чиме се стих сажима за један слог и постиже ефекат архаизације:

Что же мы тогда предъявим туркам,
перед которыми весь мир трепещет?
Что же мы тогда предъявим миру?
Что девлету нашему покажем? [ЛСМ с. 106]

1.10. Његош у више стихова показује турску перцепцију света, нарочито изражену код великодостојника на високој функцији у империји. Тако беглер-бег први сматра да турскоме султану припада читав свет и да је он вољан да ради што му се прохте, пред Богом и људима је то сасвим оправдано:

унапријед да сањат не смију
о другоме цару до једноме,
који држи свијет у рукама [ШМ 1358–1360]

Да би делимично пренео сликовит Његошев српски језик средине XIX века, Корнилов користи лексику карактеристичну за високе језичке стилове – *иные, ежели, отныне*, а за поетизацију користи инверзију. То је посведочено у наредним стиховима, тачније, у целом разговору турског великодостојника и црногорског монаха. Мраморнов се у појединачним случајевима такође одлучује за таква стилски маркирана решења.

чтобы отныне им и не снились
иные цари, кроме султана,
который мир в своих руках держит... [ССМ с. 213]

чтоб цари иные им не снились,
кроме правоверного султана –
он весь мир в своих руках содержит... [ЛСМ с. 107]

1.11. Беглер-бег даље објашњава колика је моћ султана:

да му дође у султанску главу,
са помоћом турскога Аллаха,
може бацит свијет да му прсне [ШМ 1362–1364]

Према савременој српској књижевној норми облик би био *помоћу* (турскога Алаха) и без предлога *са*.

И у преводу ових стихова посведочене су горенаведене стилске карактеристике:

ежели вздумается султану,
с помощью турецкого аллаха
мир он может расколоть вот так же, [ССМ с. 213]

Одлика преводилачко-уметничког стила Олега Мраморнова је трансформација редоследа стихова у односу на Његошев оригинал (то смо закључили у претходним радовима на материјалу превода *Шћепана Малог* (види Бајовић и др. 2023) и посебно *Луче микорокозма* (види Бајовић 2023)), а посведочена је и у следећим стиховима:

С помощью турецкого аллаха,
может наш султан, коль пожелает,
сделать так, чтоб весь мир раскололся, [ЛСМ с. 107]

1.12. Према мишљењу беглер-бега првог, велика је и моћ турске вере:

Вјеруј вјери која се не ломи,
која земљу с небесима веже. [ШМ 1415–1416]

Превод на руски не представља сложен преводилачки задатак – преводиоци задржавају изведенице од основе *вер-*:

Доверься вере несокрушимой,
что связала с небесами землю. [ССМ с. 215]

Веруй верою несокрушимой,
она связывает землю с небом. [ЛСМ с. 110]

1.13. У даљем разговору са Теодосијом Мркојевићем беглер-бег износи своје становиште, које би се према савременим схватањима могло сматрати империјалистичком тезом:

Цио свијет Богу принадлежи
а Бог га је силни даровао
својој сјенки и свом намјестнику,
правосудном калифу Мустафи,
па по бож'јој и султанској вољи [ШМ 1424–1428]

Корниловљев превод је изашао у совјетско доба и лексема *бог* се према правописној норми писала малим словом, док Мраморнов користи савремени узус и у свим случајевима је пише великим словом, и то не само именицу *Бог* него и придев *Божий*. (Према савременом руском правопису лексема *бог* пише се малим словом.). Такође, у односу на Корнилова чешће користи лексему *Господь*. Све наведене одлике посведочене су у наредним стиховима:

Весь этот мир принадлежит богу,
а даровал его бог всесильный
своему наместнику и тени,
Мустафе, праведному калифу;
по воле божьей и султановой [ССМ с. 216]

Бог владеет целым этим миром,
даровал его Господь всесильный
своему наместнику и тени –
Мустафе, великому калифу
правосудному, по Божьей воле [ЛСМ с. 110–111]

1.14. Наравно, беглер-бег као високи турски великодостојник не може да не помене златни тренутак Османске историје – освајање Цариграда 1453. године и пад Источног римског царства.

покоритељ Грка и Стамбола,
султан силни, коме неј’ма пара. [ШМ 1471–1472]

Кратким екскурсом у историју прокоментарисаћемо издвојене стихове. *Покоритељем Грка и Стамбола* беглер-бег назива султана Мехмеда II и истиче његов значај у историји Османске империје – султан је за њега силан и јединствен у својој снази и моћи. Османлије су под његовим вођством освојиле престоницу Источног римског царства – Константинопољ (познат и под словенизираним називом Цариград) 29. маја 1453. године, након опсаде која је отпочела 7. априла исте године. Падом Цариграда срушено је православно Источно римско царство.¹ У част освајања Цариграда, султан је добио надимак Фатих (у преводу са арапског ‘освајач’). Беглер-бег у поменутом стиху становнике Источног римског царства назива Грцима, иако су они сами себе именовали Ромејима, што је грчки назив за Римљане. Матерњи језик већине становништва јесте био грчки, али су Источно римско царство, поред Грка, насељавали и други народи. Своју престоницу су називали Други Рим, Нови Рим, потом Константинополис, а често само Град (грч. πόλις). Данашњи назив Истанбул потиче од грчког израза εις την πόλιν (у изговору [εис тин полин], са значењем: ‘у Град’; ‘ка Граду’). Стамбол и Стамбул су варијанте словенизираниог назива – Стамбол је назив који се користио у српском језику и на словенским територијама Балкана под османском управом, док се у руском језику некадашња престоница Источног римског царства, а данашњи најпознатији турски град назива Стамбул.²

Оба руска преводиоца користе адекватна језичка средства којима преносе карактеризацију султана Мехмеда II Освајача као најјачег, најмоћнијег, јединственог, који се ни са ким не може поредити. За разлику од Његоша који користи облик позитива придева (одређени вид) *силни*, Корнилов употребљава сложеницу *вsesильный* са првом компонентом *все-* која доноси значење суперлативности, док Мраморнов уводи суперлатив *сильнейший* са суфиксом *-ейш-* који може имати и елативно значење (особина у високом степену). Да би остварио силабичку структуру стиха, Мраморнов даје присвојну заменицу *наш*.

покоритель греков и Стамбула –
султан всесильный, нет кому равных. [ССМ с. 218]

1 Више о паду Цариграда: Острогорски 1993: 525–530.

2 Више о називу града видети у Радић 2011; Мантран 2022.

покоритель греков и Стамбула,
наш султан сильнейший, несравненный. [ЛСМ с. 113]

1.15. Црногорски слободарски дух се не уклапа у турски приступ према коме:

него слаб’ји мора поклекнути:
пред великом силом Османовом
Исток паде а Запад се тресе;
од нашега силнога ударца
каква људска падоше страшила – [ШМ 1561–1565]

Поетски је наведени сегмент веома успешно пренет на руски језик. Наравно, за преводиоце је лакши преводилачки задатак уколико стихови нису културолошки обојени:

но, однако, покорится слабый.
Перед великим войском Османа
пал Восток, содрогается Запад;
от нашего мощного натиска
рухнули такие страшилища! [ССМ с. 221]
впрочем, покоряется лишь слабый.

Пред великим воинством Османа
пал Восток, давно трепещет Запад.
Под ударом нашим всепобедным
рухнули мощнейшие твердыни. [ЛСМ с. 117]

1.16. Даље, у контексту турске силе и освајања, беглер-бег први помиње Родос и пита игумана Теодосију Мркојевића:

јеси л чуо стари калуђере
како смо им Божић честитали? [ШМ 1587–1588]

Беглер-бег користи иронију да искаже своје ликовање због турског освајања Родоса на Божић 1522. године. Овај стих такође захтева коментар заснован на историјским чињеницама. Након исцрпљујуће шестомесечне опсаде, крајем новембра, султан Сулејман Величанствени је грађанима Родоса у замену за предају понудио мир. Алтернатива предаји били су смрт и ропство уколико Турци буду приморани да силом заузму град. Споразум о

предаји склопљен је 21. децембра 1522. године. У њему је султан гарантовао неповредивост хришћанских богомоља и слободан пролаз витезовима, браниоцима Родоса. Међутим, четири дана касније, 25. децембра, на Божић, јањичари су упали у град. Главна мета била им је Црква Св. Јована, седиште витезова Реда Св. Јована – бранилаца Родоса, коју су дивљачки оскрнавили и разорили. Са црквеног торња позивали су на молитву и објављивали своје „сјајно” заузеће Родоса, док је са торња Св. Николе одзвањала турска музика. Убијали су сваког ко би покушао да им се супротстави, скрнавили гробове витезова, пљували на крстове или их вукли по блату. „Све се то догађало ујутро на Божић, у вријеме када је папа Хадријан у цркви св. Петра у Риму служио мису” (Von Hammer 1979: 352–352). У свести беглер-бега, чињеница да су се описани крвави догађаји на Родосу одиграли управо на један од два највећа хришћанска празника – Божић, означава не само победу Османлија над витезовима – браниоцима Родоса већ и победу ислама над хришћанством и он не пропушта прилику да својим речима испровоцира игумана.

Оба преводиоца на руски језик проналазе адекватно преводилачко решење:

Старый монах, ты, наверно, слышал,
как с Рождеством мы их поздравили? [ССМ с. 221]

Не слыхал ли ты случайно, старый,
как мы с Рождеством их поздравляли? [ЛСМ с. 118]

1.17. Наредни стихови представљају квинтесенцију турског погледа на свет – свака радња султанова је оправдана – пророк је Турцима земљу даровао, а небеса отворио. Наводимо шири контекст из којег се види како беглер-бег перципира место султана и сопственог царства у своме времену:

цар најјачи може л слијеп бити,
којему су очи ка два сунца
а још[т] даље но два сунца виде?
Па у оба да је слијеп ока,
ко би смио рећи да је слијеп?
Каква зловна да поричу уста
правосудне исламске калифе,
којијема Куран допуштава
свашто чинит што им срце жуди?
Зло и добро – све им једно бива:
зло њихово Бог за добро прима –
Бог је њима то допушта самим

све за хајтер старога 'ације,
Великога нашега Пророка,
који земљу дарова Турцима
а за Турке отвори небеса. [ШМ 1635–1651]

За превод прилога *једно* из 1644. стиха оба преводиоца се одлучују за прилог *едино* (горе су наведене његове семантичке и стилске одлике), што представља одлично преводилачко решење.

Ты кого назвал слепым, отшельник?
Слеп ли могущественный властитель,
если глаза его как два солнца
и видит он дальше, чем два солнца?
Да будь он и слеп на оба глаза,
кто, что он слеп, сказать осмелится?
Что за злобные уста ругают
справедливых исламских калифов,
которым разрешено Кораном
делать все, что угодно их сердцу?
Что зло, что добро – для них едино,
их зло за добро примет всевышний;
он позволяет им все на свете
во имя давнего паломника,
пророка нашего великого,
который туркам даровал землю
и небеса отворил туркам. [ССМ с. 225]

Горе смо такође навели да се централна фигура ислама, пророк Мухамед, на руском језику пише на различите начине – *Мухаммед*, *Магомет*, *Магомед*, *Мохаммед*, *Мухаммад* итд. и да је то повезано и са чињеницом да се у арапском писму самогласници ортографски изостављају. У преводу Мраморнов задржава Његошево *велики наш пророк*, али уместо Његошеве заменице *који* (и Корниловљеве *который*) уводи једну од варијанти имена пророка – *Мухаммад* (у претходно анализираним стиховима одлучио се за такође малоубичајену варијанту *Магомед*):

Ты кого назвал слепым, пустынный?!
Слеп могущественнейший властитель,
чьи глаза похожи на два солнца
и кто видит дальше, чем два солнца?

Будь он даже слеп на оба глаза,
 что ослеп он, кто сказать посмеет?
 Чьи там злобные уста позорят
 справедливейших владык исламских,
 коим сам Коран позволил делать
 все, что только им на сердце ляжет?
 И добро, и зло – для них едино,
 зло их за добро Всевышний примет;
 позволяет Он им все на свете
 по заслугам праведного мужа,
 нашего великого пророка;
 туркам землю даровал Мухаммад,
 небеса он отворил для турок. [ЛСМ с. 123–124]

1.18. Одговор Теодосије Мркојевића недвосмислено говори да такво понашање мора довести до логичних последица и пропасти; наредни стихови представљају врхунац монашке мудрости и српског песништва:

И будале многе то вјерују
 да је дошло с неба допуштење
 султанима да брат брата коље,
 отац сина а син оца гуши,
 те је Сарај поста мучилиштем
 самом себи, сваком кога може,
 те му провре на седмеро врата
 крв ђетињска и крв мучитељска –
 е то каже, честити валису,
 што је ваша вјера наопака! [ШМ 1653–1662]

Тешко је објаснити зашто се за Његошев израз *да брат брата коље* (не каже се не кога се конкретно мисли!), Корнилов одлучује за превод *брату султана убивањ брата* (што је историјска конкретизација која упрошћава Његошеву мисао):

И немало глупцов поверило,
 будто с неба пришло дозволение
 брату султана убивањ брата,
 отцу сына, сыну родителя,
 так и стал дворец местом для пыток
 и для вас самих, и для всякого,

из семи ворот льют ручьи крови
и ребяческой и палаческой.
Это все, валис достопочтенный,
говорит, что ваша вера злая. [ССМ с. 225–226]

Мраморнов даје одлично преводиначко решење – и семантички, и поетски, и стилски – *чтоб брат брата гробил* (даје сажет облик везника *чтобы – чтоб*, чиме се стих сажима за један слог и тиме остварује петостопни трохеј (руски: хорей)):

Многие глупцы такому верят,
будто с неба пришло повеленье
для султанов, чтоб
брат брата гробил,
чтоб отец убийцею был сына,
сын отца прикончить мог в серале;
стал мучилищем дворец султанский,
из семи ворот льют реки крови,
кровь детей с палаческой смешалась.
Это все, валис достопочтенный,
говорит, что ваша вера – злая. [ЛСМ с. 124]

1.19. Однос српскога народа Црне Горе према Турцима најбоље је посведочен у песмама народних кола. Турци су *зли, клети, враж'ја сила мах узела, на све стране ужас сије; бјеснило их бешчовјечно на злочинство њино стеже* итд.

Наводимо најупечатљивији пример из кола:

Турчин пљуском на нас удри –
с'јече, вјеша, роби, пали:
природна га злоћа води
а освета гони стара
варварскога свога срца
на нас злобу да искали
и слободу дично име
гадном ногом да замаара. [ШМ 2139–2142]

Турок налетел, как буря, вешал, жег, рубил, гнал
в рабство
злость врожденная толкала вместе с мезтью

окаянной,
 было варварское сердце на палачества гораздо,
 имя чести и свободы враг попрал ногой поганой. [ССМ с. 246]

Колет враг, палит и рубит, турки с воем
 напирают,
 варварского сердца злобу на нас, горцах,
 вымещают,
 злость природная ведет их, месть им не
 дает покоя,
 и свободы нашей им топчут грязною
 ногою. [ЛСМ с. 154]

1.20. Сердар Јово Петровић говори:

Ми смо у рат довијек с Турцима –
 јошт се никад мирили нијесмо,
 нити ћемо док је од нас трага; [ШМ 2708–2710]

Оба преводиоца се одлучују за удвајање глагола *мириться* на руском,
 у другом стиху са префиксом *по-*, дакле свршеног вида.

Мы все время воюем с турками,
 и никогда с ними не миримся,
 и не помиримся, пока живы; [ССМ с. 271]

Мраморнов у свом уметничком духу даје занимљиво преводилачко
 решење – прилог *испокон* у иницијалној позицији стиха, који речник наво-
 ди само као компоненту фразеолошке јединице *испокон веку (веков)* (РРЈ I
 1981: 683), што се свакако може сматрати преводилачким околионализмом:

Испокон мы с турками воюем,
 никогда мы с ними не мирились,
 и не помиримся, пока живы; [ЛСМ с. 192]

1.21. У ширем контексту такође наводимо разговор књаза Долгоруко-
 ва с игуманом Теодосијом Мркојевићем о Турској империји, као сведочан-
 ство почетка пада царства. Књаз говори:

Није Турчин оно што је био,
 но је грдно на нос посрнуо;
 а сачувај Боже да је оно

што се једном о њему збораше;
да му кола у глиб не падоше,
већ би свијет црњи пака био. [ШМ 2730–2735]

Израз *кола у глиб не падоше* представља Његошев фразеолошки окационализам.

Међутим, овде ћемо првенствено обратити пажњу на српску фразеолошку јединицу *на нос посрнути* ‘бити поражен, изгубити моћ, настрадати’ и преводилачка решења на руском. Дакле, Корнилов се одлучује за фразеологизам *повесить/вешать нос* (разг. шаљ.) ‘објесити/вјешати нос (главу), покуњити се, увриједити се, бити потиштен’ (РХСФР I 1979: 741):

Нынче турок не тот, что прежде,
потерял кураж и нос повесил;
спасибо богу, что не остался
турок таким, каким был некогда;
не отвернись от турка удача,
стал бы белый свет наш черным адом. [ССМ с. 271]

Мраморнов се такође одлучује за фразеолошку јединицу са компонентом *нос – утереть нос кому* (прост.) ‘дати по носу, натрљати (обрисати) нос кому; надмашити, прешишати кога’ (РХСФР I 1979: 741):

Нынче турок уж не тот, что раньше,
нос ему утерли хорошенько,
сохрани нас, Боже, от тех турок,
каковыми Ты их раньше создал;
а не измени удача туркам,
белый свет давно б стал черным пеклом. [ЛСМ с. 193]

Наравно, ниједно од ових преводилачких решења се не може сматрати адекватним и једино се могу објаснити жељом преводилаца да и на руском употребе фразеологизме са компонентом *нос*. Међутим, семантички ни у најширем обрису немају подударача с оригиналом.

Успешно преводилачко решење представља контраст који дају оба преводиоца у последњем стиху разматраног сегмента *белый свет – черный ад* (*черное пекло*).

1.22. Игуман одговара књазу Долгорукову:

Крај имаде куга и зло свако,
а да краја не бише имали,
цијели би свијет поморили

те би земља постала пустиња
да се по њој дивља стада шире. [ШМ 2736–2740]

И чуме конец, и злу любому
наступае, а не наступил бы,
целый свет они бы уморили,
и стала бы земля пустынею,
лишь стада бы дикие плодились. [ССМ с. 271–272]

Овде ћемо дати транслатолошку напомену у вези са преводом на руски Олега Мраморнова. Иако се у ширем контексту реплика игумана Теодосије Мркојевића односи на Турке и њихова злодела, „цијели би свијет поморили” – куга и зло свако, а не Турци, како стоји у преводу:

И чуме, и злу конец бывает,
если б это без конца все длилось,
целый мир бы турки уморили,
стала бы земля тогда пустыней,
там стада бы дикие водились. [ЛСМ с. 193]

1.23. Прото Јован Аврамовић говори: *Баи су Турци слијепе будале* [ШМ 3095]; *Ети турки как дурни слепые* [ССМ с. 285]; *Ети турки – дураки слепые* [ЛСМ с. 213], а поп Андрија Ђурашковић додаје: *Гордост сл’јена јесте душа турска* [ШМ 3102]; *в их душе одно слепое чванство* [ССМ с. 286]; *гордост ослепила душу турок* [ЛСМ с. 214]. Однос Црногораца према Турцима је неспоран, Његош то преноси у репликама већине јунака.

Теодосија Мркојевић говори Пеју Мадару који жури у Скадар да пренесе одговор Црногораца (Његош даје главну цивилизацијску паралелу: Руси – браћа, Турци – ђаволи):

Ти на уста поздрави везира
и кажи му чисто и открито:
Црногорци жељет не умију
са Турчином мира ни љубави,
добра турског никако не хоће,
а од зла се не плаше турскога.
Јошт му и то придодај Мадаре
да су Руси наша родна браћа –
неј’ма силе у свијет никакве
која би нас могла разбра[т]ствити;

па да нама ни браћа нијесу,
него да су из пакла ђаволи –
опет су нам милији но Турци. [ШМ 3152–3164]

Превод на руски је веома поетичан, јасну мисао игумана Теодосије
Мркојевића је лако пренети:

На словах поприветствуй визиря,
скажи ему честно и открыто:
не хотят с турками черногорцы
ничего – ни любви и ни мира;
им не нужно милости турецкой,
не страшно турецкой немилости.
И еще скажи, Мадьяр, визирю,
что русские нам родные братья,
что на свете силы не същется,
которая бы нас рассорила.
Да и не будь они нам братьями,
будь они из ада дьяволами,
были б нам они милее турок. [ССМ с. 288]

На словах ты визиря приветствуй
и скажи ему открыто, ясно.
Черногорцы не хотят ни мира,
ни любви – такие уж упрямы;
милостей турецких не желают,
зла турецкого не устроятся.
И еще, Мадьяр, скажи визирю:
русские для нас – родные братья,
нет на свете силы, что могла бы
наше братство крепкое разрушить.
Пусть бы и не братья они были,
а исчадья адские и черти,
были б нам они милее турок. [ЛСМ с. 217]

1.24. Последње, пето действије представља кулминацију спева и садржи значајан материјал посвећен разматрању теми. Представници турског табора у Скадру разговарају о томе колико је људства погинуло, а малена Црна Гора није покорена: *што се с нама сав свијет калижи, ђе се наше силе изломише на хајдучком једноме гњијезду*. [ШМ 3485–3487]; *и мир вправо над*

нами смеяться, что потерпели поражение в каком-то гайдуцком гнездовиши. [ССМ с. 303]; и не раз над нами посмеются, что теперь мы терпим поражение от гайдуков в этом их гнездовье. [ЛСМ с. 237]; бих волио, радије прегнуо, врело гвожђе дохватит зубима, но на Црну Гору ударити [ШМ 3494–3496]; я охотнее согласился бы взять зубами сталь раскаленную, чем на Черную Гору двинуться [ССМ с. 303]; проще раскаленное железо мне на зуб попробовать, чем двинуть в скалы Черногории зловредной [ЛСМ с. 237]. Мехмед-паша скадарски додаје веома сликовито: кад те ћера – утећ му не можеш, кад ти бјежи – виђет га не можеш, удара ти – откуд се не надаш, крије ти се – зазрет га не можеш, кад помислиши да си га добио – од њега се надај погибији. [ШМ 3840–3845]; откуда появятся, не знаешь, за ними бежишь, их не увидишь, если спрячутся, найти не можешь; когда ты считаешь, что схватил их, ты ближе всего к своей гибели [ССМ с. 315]; убежать от них никак не можешь, а откуда явятся, не знаешь, станешь их преследовать – не видно, спрячутся – найти их невозможно; когда ты считаешь, что настиг их, в этот миг и ждет тебя гибель. [ЛСМ с. 254–255].

1.25. Основни дијалог у коме Његош такође даје сликовит приказ стања у империји (а радња пева се дешава у другој половини XVIII века) јесте разговор између Мехмед-паше скадарског и имама Хусеина у четвртом јављењу петого дејствија.

Мехмед-паша говори:

Давно ли се нама окренуло –
 тек султани наши утекоше
 са престола у харем несрећњи,
 тек почеше копати бунаре
 у одаје у своме харему
 и сасипат рушпе у бунаре,
 на њих лежат и ноћу и дању,
 караулу чувати рушпама,
 тек султани на Коран пљунуше,
 сташе дријет вино и ракију
 те посташе безумне бекрије.
 Куд ће веће на свијет лудости
 но учини баш у наше доба
 мер'аметли падиша Мустафа:
 рат објави силноме Москову –
 рат објави, па га заборави,
 но окупјај паше и везире
 од цијела његовога царства

на огледу махнитој Хадици
кога ће му сестра бегенисат –
шеснаест је пута окупљао
сву господу своју на огледу,
шеснаест је пута удавао
своју сестру једном за другијем;
Москов дивно познаде падишу –
навали му са свакоје стране,
на мору га – на суху утуче
и ухвати Турке за вилице. [ШМ 3632–3659]

Дакле, Мехмед-паша критикује султане и наводи узроке тога пада – сладострашће, лењост, љубав према новцу, употреба алкохола. Посебно наглашава да се падишах Мустафа више бавио периферним стварима (удајом сестре), него непромишљено објављеним ратом против Русије – Москов га је прозрео и ударио у слаба места – *ухватио Турке за вилице*.

1.26. Одговор имама Хусеина је прави свештенички – нада се у молитву у џамијама, минаретима и богомољама широм царства:

Ја се уздам, драги господаре,
у стотину педесет џамија,
у два пута толико мунара,
у пет пута толико другијех
богомоља што су у Стамболу:
све су ово царске задужбине,
свуд се овдје права вјера слави,
непрестано и дневи и ноћи
уз сваку се ријеч припијева
турски Аллах и Пророк Велики – [ШМ 3660–3669]

Његошове стихове (од 3661. до 3663) који садрже набрајање и конструкције са предлогом у у иницијалној позицији стиха (анафора), преводиоци на руски нису могли да саобразе са предлогом *на* (јер стилски не би одговарало – било би пренаглашено), међутим, успешно су пренели поетику и мисао имама Хусеина о величанствености праве вере и мноштву места у којима се она прославља. Занимљиво је да Корнилов у руском оставља именицу *задужбина*, што је оправдано, руски извори је наводе као србизам:

Полагаюсь, господин дражайший,
на все полторы сотни мечетей

и на дважды больше минаретов
и без числа иных богомолий,
что поставлены в нашем Стамбуле.
Все это султана задужбины,
всюду там правую веру славят
без перерыва днем и ночью;
и обращено каждое слово
к аллаху и к нашему пророку. [ССМ с. 309]

Я надеюсь, господин достойный,
на сто пятьдесят мечетей наших,
минаретов у нас много больше
и не счесть всех мест для поклонений,
что находятся в Стамбуле дивном.
Это все построили султаны,
всюду славят правую там веру,
беспрерывно славят, днем и ночью,
чествуют повсюду там аллаха
и пророка имя именуют. [ЛСМ с. 245–246]

1.27. Даље Мехмед-паша скадарски даје кључну оцену тренутног стања у империји, дакле седамдесетих година XVIII века. Његош језичким средствима и интерпункцијом преноси очајање које га је обузело услед тог сазнања и могуће перспективе:

Султани су нам пропили вино;
наскоро ће Турци видијети
ђе султани једу крметину;
попуцаће срца у Турака,
попуцати срца од жалости –
ослачаће дину крметина,
сви ће Турци муком умукнути! [ШМ 3691–3697]

Глагол *разорваться*, посведочен такође у иницијалној позицији два суседна стиха у оба руска превода, представља одлично песничко и преводилачко решење:

Из-за вина погубили султаны;
турки увидят в скором времени,
как султаны будут есть свинину

разорвутся сердца турецкие,
разорвутся сердца от печали.
Понравится исламу свинина,
и все турки навеки умолкнут! [ССМ с. 310]

И у овим стиховима могу се запазити трансформације О. Мраморно-ва, што редоследа стихова, што оригиналног Његошевог текста:

Утопили все в вине султаны,
скоро будут заедать свининой,
сами турки в этом убедятся;
разорвутся все сердца у турок,
разорвутся от печали лютой,
как увидят, что свинина стала
выше чести, то замолкнут турки. [ЛСМ с. 247]

1.28. Следећи сегмент је врло занимљив зато што са позиција православне вере ниједно злодело не може бити оправдано. Међутим, Његошеви јунаци Турци коментаришу и правдају тровање црногорске стоке као вид борбе против непријатеља, и то уз речи да ће починиоци тог злодела седети:

уз кољено турскоме Аллаху
и његову драгоме Пророку –
кад зло ново смислити знадoste
којијем се може пакостити
противнику Табе и Курана! [ШМ 3792–3796]

За постизање ефекта архаизације текста Корнилов користи инверзију и одговарајућа језичка средства – у наведеном сегменту бисмо издвојили заменицу *кой* ‘који’ (РРЈ II 1983: 69) за коју речник наводи стилске ознаке *застарело* и *покрајински* (руски: *областное*), посведочену у инструменталу јединине *коим*, и именицу *недруги* за превод Његошеве именице *противник*, са ознаком *застарело* и *народно-поетско* за друго значење ‘противник у војној борби, непријатељ’ (РРЈ II 1983: 441).

у колен турецкогo аллаха
и его пророка дражайшего,
если новое зло замыслите,
коим сумеете напакостить
недругам святыни и Корана. [ССМ с. 313]

Мраморнов архаичност постиже употребом везника *ибо* (позајмљенице из старословенског језика), карактеристичног за високе језичке стилове:

у колен турецког аллаха
и его пророка дорогого –
ибо зло придумали такое,
что напакостить им можно было
всем врагам Каабы и Корана. [ЛСМ с. 252]

Закључак

2.1. Анализирана тема је показала да се Турска империја налази у фази пада, Његош то показује у репликама јунака Турака. Беглер-бег први, као високи представник султана, о владару и царству говори искључиво у суперлативу – илустровали смо то мноштвом примера. Међутим, најреалније је бојазан за царство показана у размишљањима Мехмед-паше скадарског, који види слабљење доследности понашања сународника и спровођења тврде праве вере.

2.2. У претходним радовима посвећеним анализи Његошевог спева *Шћепан Мали* и руских превода дошло се до закључка да је језик и стил највећег српског песника веома тешко, скоро немогуће у потпуности пренети на стране језике, па и на руски. Дело одликују богат, архаичан и сликовит језик, проткан мноштвом асоцијација, дијалектизама и алузија познатих савременицима, те стваралачка сила која се огледа у репликама главних јунака.

2.3. Његош изузетно добро познаје турцизме и оријентализме (невероватан је број употребљен у спеву!), обичаје и историјске прилике. У овом Његошевом делу турцизми су најзаступљенији, као и број јунака Турака. Турцизми, а у ствари оријентализми у ширем смислу, заступљени су не само у лексици него и у фразеологији, а одражени су и древни етнокултурни концепти оријенталних народа.

2.4. Иако се руски преводи у сваком погледу могу сматрати течним и лексички богатим, наводимо одређена запажања. Историзми и архаизми су редуковани и прилагођени широј образованој читалачкој публици. Турцизми су остављени само у случајевима где је то било неопходно због структуре и значења самог сегмента текста. Руски се налазио под утицајем других туркијских језика и позајмљенице из турског читаоцу нити су блиске, нити познате, стога је већина тих лексема на руски језик пренета неутралном лексиком, дакле – на савремени руски језик.

Услед различитог развоја српског и руског језика на историјском путу неизбежна је стилска неспојивост оригинала и превода. Стога у неким стихо-

вима који садрже дубоки смисао, и нејасни су чак и савременом српском читаоцу Његошевог пева, значење и објашњење можемо наћи у руском преводу.

Такође, у раду су наведени примери погрешног тумачења текста у оба руска превода, условљеног временском, језичком и културолошком дистанцом (Његош је спев писао средином XIX, а преводи су рађени у другој половини XX и у првој половини XXI века).

Цитирана литература

- Бајовић, Јелена. „Етнокултурни концепти на релацији ‘своје : туђе’ у језичкој слици света на грађи Његошевог *Шћепана Малог* и руских превода”. Научни саста-
нак слависта у Вукове дане, 51/1, 2022: 313–325.
- [Bajović, Jelena. „Etnokulturni koncepti na relaciji ‘svoje : tuđe’ u jezičkoj slici sveta na
građi Njegoševog *Šćepana Malog* i ruskih prevoda”. Naučni sastanak slavista u
Vukove dane, 51/1, 2022: 313–325]
- Бајовић, Јелена. „Хендиадис као фразеолошки жанр у *Лучи микрокозма* и руским
преводима”. Српски језик: студије српске и словенске, XXVIII, 2023: 227–239.
- [Bajović, Jelena. „Hendiadis kao frazeološki žanr u *Luči mikrokozma* i ruskim prevodima”.
Srpski jezik: studije srpske i slovenske, XXVIII, 2023: 227–239]
- Бајовић, Јелена, Василије Стоилковић, Јелена Јовановић. „Узречице као транслато-
лошки изазов (на грађи Његошевог пева *Шћепан Мали* и руских превода)”.
Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, 53/2, 2023: 67–80.
- [Bajović, Jelena, Vasilije Stoilković, Jelena Jovanović. „Uzrečice kao translato-
loški izazov (na građi Njegoševog speva *Šćepan Mali* i ruskih prevoda)”. Zbornik radova
Filozofskog fakulteta u Prištini, 53/2, 2023: 67–80]
- Мантран, Робер. Историја Цариграда. Лозница: Карпос, 2022.
- [Mantran, Rober. Istorija Carigrada. Loznica: Karpos, 2022]
- Маројевић, Радмило. „Фразеолошки контексти у *Шћепану Малом*”. Гласник
Одјељења хуманистичких наука, књ. 7. Подгорица: Црногорска академија на-
ука и умјетности, 2021: 105–134.
- [Marojević, Radmilo. „Frazeološki konteksti u *Šćepanu Malom*”. Glasnik Odjeljenja
humanističkih nauka, knj. 7. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti,
2021: 105–134]
- НРРЈ: Новый словарь русского языка, толково-словообразовательный (ред. Ефремо-
ва Т. Ф.). Т. 1–2, Москва: Издательство „Русский язык”, 2000.
- [Novyj slovar' russkogo ŗzyka, tolkovo-slovoobrazovatel'nyj (red. Efremova T. F.). Т. 1–2,
Moskva: Izdatel'stvo „Russkij ŗzyk”, 2000]
- Острогорски, Григорије. Историја Византије. Београд: Просвета, 1993.
- [Ostrogorski, Grigorije. Istorija Vizantije. Beograd: Prosveta, 1993]
- Радић, Радивој. „ЦАРИГРАД ИЛИ СТАНБОЛ? (Престоница на Босфору у старим
српским родословима, летописима, записима и натписима XV–XIX века)”.

- [У:] Д. Маликовић, М. Атлагић, Д. Елезовић (ур.) Живот и дело академика Богумила Храбака. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2011: 377–397.
- [Radić, Radivoj. „CARIGRAD ILI STANBOL? (Prestonica na Bosforu u starim srpskim rodoslovima, letopisima, zapisima i natpisima XV–XIX veka)”. [U:] D. Maliković, M. Atagić, D. Elezović (ur.) Život i delo akademika Bogumila Hrabaka. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet, 2011: 377–397]
- РРЈ I: Словарь русского языка в четырех томах. Т. I. Москва: Русский язык, 1981.
[Slovar' russkogo âzyka v četyreh tomah. T. I. Moskva: Russkij âzyk, 1981]
- РРЈ II: Словарь русского языка в четырех томах. Т. II. Москва: Русский язык, 1983.
[Slovar' russkogo âzyka v četyreh tomah. T. II. Moskva: Russkij âzyk, 1983]
- РРЈ III: Словарь русского языка в четырех томах. Т. III. Москва: Русский язык, 1983.
[Slovar' russkogo âzyka v četyreh tomah. T. III. Moskva: Russkij âzyk, 1983]
- Jozeph von Hammer. Historija Turskog (Otomanskog) carstva. Zagreb: Nerkez Smailagić, 1979.
- РХСФР I: Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik. Т. I. Zagreb: Školska knjiga, 1979.
- РХСФР II: Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik. Т. II. Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Извори

- ЛСМ: Лжецарь Степан Малый. Драма в переводе Олега Мраморнова. Москва: Спасское дело, 2019.
[Lzhetsar' Stepan Malyi. Drama v perevode Olega Mramornova. Moskva: Spasskoe delo, 2019]
- ССМ: Самозванец Степан Малый. Перевод В. Корнилова. [В:] Петр Негош. Горный венец. Самозванец Степан Малый. Перевод с сербскохорватского под редакцией О. Кутасовой. Москва: Художественная литература, 1988.
[Samozvanets Stepan Malyi. Perevod V. Kornilova. [V:] Petr Negosh. Gornyi venets. Samozvanets Stepan Malyi. Perevod s serbskokhorvatskogo pod redaktsiej O. Kutasovoi. Moskva: Khudozhestvennaiâ literatura, 1988]
- ШМ: Шћепан Мали. [У:] Петар II Петровић-Његош. Луча микроkozма. Горски вијенац. Шћепан Мали. Основно издање. Ортографија и ортоeпија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка eпархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- [Šćepan Mali. [U:] Petar II Petrović Njegoš. Luča mikrokozma. Gorski vijenac. Šćepan Mali. Osnovno izdanje. Ortografija i ortoepija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević. Nikšić: Budimljansko nikšićka eparhija – Beograd: Društvo za negovanje Njegoševog dela, 2018]

Елена Байович
Сузана Стойкович

ТУРЕЦКОЕ ЦАРСТВО В ГЛАЗАХ СЕРБОВ И ТУРОК
НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭМЫ ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА-НЕГОША
СТЕПАН МАЛЫЙ И РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ

Резюме

В настоящей работе рассматривается отношение к Турецкой империи в поэме Петра II Петровича-Негоша *Степан Малый*, засвидетельствованное в репликах представителей сербского и турецкого народа, а также в русских переводах Владимира Корнилова и Олега Мраморнова. В рассматриваемом периоде Османская империя находится в начале упадка, Негош это передает через высказывания своих героев. Культурологически интересным является и русский перевод, учитывая тот факт, что русский язык также находился под влиянием тюркских языков, но не турецкого (как сербский), и в значительно меньшей степени.

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош, *Степан Малый*, Турецкое царство, русский перевод.

„PRIKLJUČENIJA” VRLOG SOLDATA HAŠEKA KAO PIŠČEV MODUS VIVENDI I MODUS OPERANDI

Rad predstavlja svojevrsnu retrospekciju Hašekovog književnog ostvarenja izde-
ljenog prema uočljivim tematskim celinama njegovog književnog opusa. U okviru ovih
celina nastojali smo da komparativno predstavimo poznate elemente iz piščevog života
u vidu faktografskih podataka, te da se istovremeno osvrnemo na sadržaj piščevih krat-
kih priča, kao i romana, koji paralelno imaju veze sa onim što je Hašek uistinu proživeo.
U tu svrhu koristili smo obiman korpus piščevih pripovedaka sabranih u poznatim anto-
logijskim i tematskim izborima, kao i nekolicinu monografija o književnikovom životu
različitih autora. Ovim radom želeli smo da pokažemo da je ležernost kojom su pisane
priče Jaroslava Haška bila i način na koji je on sam živeo, odnosno, da u većini slučajeva
fikcija i život postaju jedno, te da ih je najčešće teško razlučiti u Hašekovom slučaju.

Ključne reči: Jaroslav Hašek, biografija, avantura, kratke priče, mistifikacija, sati-
ra, dobri vojnici Švejk.

This work is a kind of review of Hašek's literary oeuvre, organised according to
the conspicuous thematic sections of his literary output. Within these sections, we have
attempted to compare known elements from the writer's life in the form of factual data
and at the same time to look back at the content of the writer's stories and novels, which
have a parallel to what Hašek actually experienced. For this purpose, we have used an
extensive corpus of the writer's short stories collected in well-known anthological and
thematic selections, as well as several monographs on the writer's life by various authors.

With this work we wanted to show that the casualness with which Jaroslav Hašek's
stories were written was also the way in which he himself lived, i.e. that in most cases fi-
ction and life become one, and that in Hašek's case it is often difficult to tell them apart.

Keywords: Jaroslav Hašek, biography, adventure, short stories, mystification, sa-
tire, good soldier Švejk.

Hašekove kratke priče kao književni obrazac

Ponovno vraćanje čitanju Hašekove proze postavlja pitanje, da li i nakon
brojnih monografija¹ o njegovom životu i književnoj zaostavštini možemo reći

* <https://orcid.org/0000-0003-0717-5754>

1 Spisak monografija o Jaroslavu Hašku je zaista impozantan i njihov pregled, kao i ocena,
zahtevali bi zasebnu studiju, no u svrhu ilustracije toga da su Hašekov život i delo imali
nepodeljenu pažnju književnika i istoričara književnosti, u ovom radu ćemo navesti samo

nešto novo o Hašku, ili barem promeniti poziciju sa koje bismo ponovo čitali i razumeli sve što je književnik napisao. Engleski diplomata, profesor i autor dve monografije o životu i stvaralaštvu Jaroslava Haška – Sesil Parot (Cecil Parrott²), uočava jednu važnu stvar, a to je da i pored mnogobrojnih kratkih priča objavljenih u različitoj periodici, sem *Dobrog vojnika Švejka u svetskome ratu (Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války)*, Hašek nije za sobom ostavio drugu prozu, te da se njegov pripovedački model nije dovoljno razvio, odnosno, da se jednako i likovi i situacije ponavljaju.³ Pripovetke Jaroslava Haška se stoga mogu čitati i tumačiti kao modla, obrazac i uzorak književnikovog načina razmišljanja kao i pripovedačkih postupaka. Zdena Ančik (Zdena Ančík), takođe Haškov biograf, ističe da se samo kroz pripovetke može spoznati razvoj realističkog pisca i da se mogu shvatiti izvori umetnosti autora *Doživljaja dobrog vojnika Švejka* (Ančík 1955: 599). Ovo je i razlog zbog čega pažnju upućujemo njegovim kratkim pričama u kojima su opisane najrazličitije prilike i pozicije junaka, koje su kod Haška stalno iznova proživljavane i minuciozno zabeležene, čime ih on zaveštava u književni artefakt. Mogli bismo na ovo dodati činjenicu da pisac nikada nije vođio miran i uredan način života, koji je sve više postajao avantura puna izazova, i često u granicama zakona; a konačno, sve što je sam Hašek na svojim mnogobrojnim lutanjima i putevima susreo, sve ono o čemu je razmišljao i grozničavo zapisivao po tavernama, postalo je izvor književne građe. Mnogobrojne avanture su se pretvorile u način života neobičnog pisca, dok je sam život kod njega dobijao obrasce karakterističnog ponašanja, ali i funkcionisanja u profesionalnom smislu – pisanje je postalo jedna velika avantura u fragmentima.

neke od njih: Václav Menger (*Jaroslav Hašek doma*, 1935; *Lidský profil Jaroslava Haška*, 1946), Zdena Ančík (*O životě Jaroslava Haška*, 1955), Jaroslav Křížek (*Jaroslav Hašek v revolučním Rusku*, 1957), Milan Jankovič (*Umělecká pravdivost Haškova Švejka*, 1960), Radko Pytlík (*Jaroslav Hašek*, 1962), František Langer (*Byli a bylo*, 1963), Radko Pytlík (*O Jaroslavu Haškovi, Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house*, 1982), Ladislav Soldan (*Jaroslav Hašek*, 1982), Jiří Hájek (*Jaroslav Hašek*, 1983), Zdeněk Hoření (*Jaroslav Hašek novinář*, 1983), Emil Artur Longen (*Můj přítel Jaroslav Hašek*, 1983), i jedna od poslednjih monografija u izdavaštvu Češke akademije nauka na kojoj je radila nekolicina autora je *Fikce Jaroslava Haška* (2016).

- 2 Sesil Parot (Sir Cecil Cuthbert Parrott, 1909–1984) bio je britanski diplomata i profesor ruskog jezika i sovjetskih studija. U godinama od 1960. do 1966. bio je britanski ambasador u Čehoslovačkoj. Poznat je po svom prevodu Haškovog romana *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* na engleski jezik; autor je dve monografije o Jaroslavu Hašku sledećih naziva: *Jaroslav Hašek: The Bad Bohemian: A Life of Jaroslav Hašek, Creator of the Good Soldier Švejk* (1978), i *A Study of Švejk and the Short Stories* (1982).
- 3 Na ovo se može dodati komentar čuvenog češkog književnog kritičara Františka Ksavera Šalde (František Xaver Šalda) da je Hašku nenamerno pošlo za rukom da stvori veliko delo u pogledu na Švejka koji kao mali čovek postaje neuništiv, iako pisac nije imao nikakvih književnih ambicija niti pretenzija (Šalda 1948: 117).

Hronologija nastanka Hašekove kratke proze, te kasnije i nedovršenog romana o poslušnom vojniku Švejku, sukcesivno je nastajala uporedo sa hronologijom piščevog imanentnog bunta, prkosa i provokacije malograđanskog društva, lažnog morala, izveštačene sentimentalnosti, autoritarne vlasti. Stoga se već na samom početku izučavanja kratkih priča može zaključiti da one zapravo predstavljaju svojevrsnu sublimaciju lično proživljenih iskustava i pripovedačke uobrazilje. Haškov način života i karakteristike naracije, s tim u vezi, imaju sve odlike velike pustolovine pune neizvesnosti, neobičnih obrta, te je upravo ovo stanovište sa kog bismo mogli da čitamo i analiziramo njegove kratke priče. U radu, stoga, pravimo tek retrospekciju Haškovih pripovedaka tematski razvrstanih prema uočljivim piščevim interesovanjima.

Književni istoričar i vrsni poznavalac Haškovog književnog opusa, Ratko Pitlik (Radko Pytlík), deli piščevo stvaralaštvo na četiri uočljive teme kojima se književnik bavio malo više od dve decenije književne delatnosti, a to su – Crtice i pripovetke s putovanja (Črty a povídky z cest), Socijalna satira i ironija (Sociální satira a ironie), Parodija i mistifikacija (Parodie a mystifikace) i Nastanak lika dobrog vojnika Švejka (Vznik postavy dobrého vojáka Švejka). U radu se na sličan način koristimo ovom podelom, jer se mnogobrojne Hašekove pripovetke tako mogu tematski predstaviti radi lakšeg uočavanja sličnosti između stvarnosti (Haškovog života), i fikcije (Hašekove proze). Ove četiri celine ne iscrpljuju sve teme kojih se Hašek svojim pričama dotiče, ali daju jasnu podelu na najvažnije probleme koji su zaokupljali piščevu pažnju.

Velike Hašekove teme se, pak, hronološki mogu nizati u sledećem poretku: to su najpre – priče vezane za lutanja po Austrougarskoj monarhiji, Balkanu, Poljskoj, Nemačkoj i šire (1901–1903) što je kasnije rezultiralo knjigom *Průvodčí cizinců a jiné satiry z cest i z domova (Vodič za strance i druge satire sa puta i kod kuće*, 1913), priče iz perioda saradnje sa anarhistima (1904–1907), priče iz stare apoteke (gde je Hašek bio apotekarski šegrt) predstavljene u ciklusu humoreski pod nazivom *Ze staré drogerie (Iz stare apoteke⁴)*, priče proizašle iz tumačenja po Pragu (gde se mogu uvrstiti jednako razne mistifikacije, priče sa socijalnim elementom i ironijom, ali pre svega priče u kojima po prvi put oživljava lik dobrog vojnika Švejka – *Dobry voják Švejk a jiné podivné historky*, 1912), priče iz perioda kada Hašek pokušava da vodi preduzeće, kasnije poznato kao trgovina psima sabrane pod nazivom *Můj obchod se psy (Moja trgovina psima*, 1915); potom su tu priče koje u sebi sadrže političke konotacije kao što su one svrstane u izbor *Galerie karikatur (Galerija karikatura*, 1912) i *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*, objavljenih posthumno (*Istorija partije umerenog na-*

4 Ove priče su izvorno bile objavljene u periodu između 1909. i 1910. godine u časopisu *Nová Praha*, i kasnije u izborima pripovedaka kao što su: *Aféra s křečkem a jiné povídky* (1954), *Zrádce národa v Chotěboři* (1962).

pretka u granicama zakona, 1911⁵); onda je tu period Velikog rata i Hašekovo prvobitno oduševljenje češkim legijama, a potom i razočaranje u njih, što se može prepoznati u pričama vezanim za satiru imenovanu kao *Klub Českých Pickwicků* (*Klub čeških Pikvika*, 1917).⁶ Tokom rata nastaje i proza *Dobry voják Švejk v zajetí* (*Dobri vojnik Švjek u zarobljeništvu*, 1917), koja se smatra prelaznom fazom od kratkih priča ka romanu. Nakon rata usledile su priče vezane za Haškov angažman u Rusiji objedinjene u izboru *Velitetelem města Bugulmy* (*Zapovednik grada Bugulme*, 1921), i kao kruna Haškovog dugog, pa ipak kratkog književnog puta, nastaje roman o dobrom vojniku Švejk (1921–1923).

Haškova dualnost kao priklučenije per se

Ličnost Jaroslava Haška je puna kontradiktornosti, što se može nazreti ne samo iz proze koju je za sobom ostavio, već i kada se konsultuju naučni tekstovi o književničkom životu i delu. Upravo se to konstatuje iz komentara Jindžiha Halupeckog (Jindřich Chalupecký) koji tvrdi da je u pitanju književnik o kome se tako puno zna, i o kome se isto tako puno ne zna. (Chalupecký 1992: 175). Halupecki ističe i da je Hašek fabulizovao svoj život, ali da je ta fabula prerasla stvarnost, što nam samo govori da je u Haškovoj prozi nemoguće prepoznati šta je književnik uistinu doživeo, a šta je samo deo njegove spisateljske uobrazilje.

Po Ladislavu Soldanu postoji nekoliko različitih uglova iz kojih bi se mogao posmatrati Jaroslav Hašek u vezi sa poslovima kojima se bavio, i književnim stvaralaštvom koje je tim povodom nastajalo; on pritom razlikuje Haška – apotekarskog šegrt, Haška – urednika *Životinjskog sveta*, Haška – trgovca psima, Haška – anarhistu, Haška – osnivača Stranke umerenog napretka u granicama zakona, Haška – boljševičkog komesara (Soldán 1982: 13). No, i povrh širokog spektra mogućih uloga koje je Hašek u životu uzimao ili tumačio, dve su naročito karakteristične za ovog neobičnog čoveka – a to su: Hašek koji istupa kao boem, pijanac i posetilac kafana, i Hašek koji se proslavlja kao pisac satiričar i humorista. Pisac Eduard Bas (Eduard Bass) kod svog prijatelja Haška isticao je njegovu dvodomost, danas bismo možda pre rekli – bipolarnost ili psihološko dvojništvo, koje je ovako opisao: „U Hašku su uvek postojala dva čoveka – jedan koji je uvek činio ludosti, i drugi koji je sve to posmatrao” (ibid, 13). Hašek je uistinu stalno iznenađivao i zbunjivao sve one koji su mislili da ga poznaju. O dualnoj prirodi pisca svedoči i epizoda koju je predstavio Ivan Olbraht to-

5 Ova knjiga je bila štampana tek 1963. iako je napisana 1911. godine.

6 Mimo književne satire, Hašek je u štampi objavljivao feljtone u kojima je zauzimao jasno stanovište o tome kako lično vidi ostvarivanje državne samostalnosti, što se ni u kom slučaju nije slagalo sa pogledima čeških legija. O tome piše u tekstovima poput „Bylo by velmi smutné...” i „Černožluté vánoce českého dělníka” (*Čechoslován* 7, 1917, č.52, 24/12, potpisan kao dr Vladimír Stanko).

kom boravka u Rusiji kada se raspitivao o Hašek, i dobio odgovor da tovarišč Gašek, imenovani Jaroslav Osipovič, ne pije, da je veoma ozbiljna i odgovorna persona (Olbracht 2014: 18).

Upravo u vezi sa konzumiranjem alkohola, postoji nekoliko verzija tumačenja ovog aspekta piščevog života – da je Hašek bio notorni alkoholičar, ili da je pio, ali da nije bio alkoholičar, kao i da je možda on lično želeo da stvori upravo takav utisak o sebi. Demistifikaciju o Hašekom alkoholizmu Antonjin Kahlik (Antonín Kachlík) dobija od gostioničara Lekse iz Lipnjica, gde se Hašek preseleo pred kraj života, jer Leksa svedoči:

„Znaš, momče, neke Jardine šale, naročito one pred kraj života, bile su zaista nerazumljive za poimanje normalnih seljana. Ali pijanac nikada nije bio. Pio je dosta. I dosta je podnosio [...] Jednako se ne usuđujem da tvrdim šta je kod Hašeka uopšte značilo da bude trezan. A koliko je pio, to nikada nije moglo da se ustanovi” (Kachlík 2003: 6).⁷

Kahlik takođe saznaje od gostioničara, da je ovaj krišom posmatrao Haška kroz rupicu na zidu, i da je video pisca kako plače u momentima osame, što opet govori o dva lica čuvenog autora većito nasmejanog Švejka. Čak i Halupec ki tvrdi da, ko je poznavao Haška lično, znao je da Hašek ni pored sveg svog humora nije bio veseo čovek (Chalupecký 1992: 182). O dualnoj Hašekovoj prirodi svedoči i pisac František Langer kada govori o neočekivano ozbiljnom Hašek, a ne lakrdijašu, u vezi sa govorom koji je održao povodom regrutacije, kao i u vezi sa borbom za nezavisnost Čehoslovačke od Austrougarske. Langer pritom hvali Haška i zapaža, kako je to bio potpuno drugačiji Hašek od onog kog je lično poznavao, što se ogleda u sledećem tekstu:

„On koji je uvek bio protiv militarizma i patriotizma, u stvari uvek je bio protiv nečega, sada je po prvi put govorio za nešto. Sada je to bilo ništa manje nego iskren i dosledan patriotizam, dobrovoljačka vojska i njena borba za nacionalnu nezavisnost. Slušao sam ga i imao osećaj da, iako ih je ponovio bog zna koliko puta, ovo nisu bile samo puke fraze, već su dolazile direktno iz njegovog srca” (Parrot 2010: 58).

Langer je, zapravo, odlično primetio nešto što jeste bila zbunjujuće dvostruka priroda pisca. Ma koliko Hašek neozbiljan bio, i ma koliko se trudio da razbije bilo kakav lažan poredak u društvu, on je jednako umeo da bude privržen ideji koja je njemu lično zaokupljala misao i prožimala sva njegova uverenja, kao što je to slučaj sa praškim predratnim anarhizmom, ili rodoljubivim osećanjima u momentu saradnje sa češkim legijama tokom rata, ili posleratnim revolucionarnim boljševizmom. Međutim, upravo na ovom mestu zbunjuje činjenica, da po povratku iz Rusije u Češku, on ne samo što ne ostvaruje kontakt sa češkim komu-

7 Ovaj i svi ostali citati u radu sa češkog jezika dati su u prevodu autorke rada.

nistima, već svoj podsmeš na iskustvo iz Bugulme najpre objavljuje u antikomunističkom časopisu *Tribuna*, a potom svoje članke šalje u časopis *Právo lidu*, što je bilo upravo glasilo socijaldemokratske partije koju su komunisti napustili, da bi potom osnovali svoj list *Rudé právo*.

Možda je najprovokativnija tvrdnja o Haškovoj dualnoj prirodi ipak ona koja se direktno odnosi na njegovu skrivenu seksualnost. Halupecki govori o Haškovoj različitosti u odnosu na druge ljude samom teatralizacijom života, dako povezanom sa piščevom navodnom homoseksualnom prirodom sa kojom se on tobože borio, jer je želeo da živi u okviru postavljenih društveno-prihvatljivih normi (u šta se uveravamo u vezi sa njegovim pokušajem braka sa Jarmilom Majerovom). Halupecki ilustruje svoju tvrdnju ističući da u Hašku postoji konstantna potreba da nadilazi očekivano i prihvatljivo ponašanje i društvene norme stvarajući nove, što lično teško postiže zbog svesne različitosti, u pogledu čega mu ništa drugo nije preostalo nego da život izmišlja i da ga realizuje tek kroz igru (Chalupecký 1992: 181). Kulminacija Haškove „dvostrukosti” jeste i povratak iz Rusije sa drugom, zakonski venčanom suprugom, Aleksandrom Ljvovom, zvanom – Šura. Ova avantura se ipak dobro završila po književnika, jer češke vlasti nisu priznavale brak sklopljen u Rusiji, te se Hašku nije sudilo za bigamiju.

Što se tiče pripovedaka u kojima se mogu prepoznati elementi iz sfere Haškovog privatnog života, u pitanju su „Psychiatrická záhada” („Psihijatrijska zagonetka” i „Můj přítel Hanuška” („Moj prijatelj Hanuška”). Naime, u toku braka sa Majerovom, desila se neobična epizoda sa Haškovim navodnim pokušajem samoubistva. Mnogi piščevi biografi beleže ovu epizodu budući da je Hašek zaista proveo mesec dana na psihijatrijskom odeljenju, te se o mogućem sledu događaja može samo nagađati, iako se sličnosti sa onim što se stvarno dogodilo pronalaze u dijalogu prve pripovetke, između doktora i pana Huriha o mogućim razlozima tako drastičnog čina. Između ostalog, doktor pacijenta teši sledećim rečima: „Sve će biti dobro gospodine, sve će se rešiti, čak i ako je u pitanju neka nesrećna ljubav [...] A ukoliko su u pitanju neke porodične svađe, odselite se, ne doživljavajte to tako ozbiljno” (Hašek 1972: 185–186). Halupecki insistira da se Haškov razlaz sa Majerovom, odmah po ovoj nesrećnoj epizodi tokom 1912. godine, poklapa sa nastankom i druge pripovetke koja se zove „Moj prijatelj Hanuška” (Chalupecký 1992: 180). Pripovetka je ispričana u prvom licu, gde lik Jaruške govori sa dosta srdačnosti i topline o svom neobičnom poznanstvu sa prestupnikom Hanuškom, koga upoznaje u zatvoru. O čudnoj naklonosti Hanuškinjoj prema pripovedaču-Jaruški saznaje se iz gotovo intimne ispovesti – da mu ovaj dobavlja cigarete u zatvoru, ustupa mu svoj jastuk (jer je pripovedač tobože učena glava, pa da mu se ne pobrkaju misli), moli potom pisca da mu pripoveda o Indijancima, brani ga od muva. Kada se nađu na slobodi zajedno idu u besciljno tumaranje po Bavarskoj gde je Hanuška ponovo uhapšen jer je nekom bogatom seljaku za-

klaao kozu. Nakon dosta godina, Jaruška susreće Hanušku u nekoj praškoj birtiji, ali ga odmah po izlasku ponovo hapsi policija. Pravo ime „prijatelja Hanuške” je Oldžih Zounek (Oldřich Zounek) kako otkriva Vaclav Menger u svojim svedočenjima o Jaroslavu Hašku, i odmah potom opisuje način na koji je Hašek predstavio svog zagonetnog prijatelja:

„Došao je u Monmartr u pratnji čudnog čoveka i predstavio ga rečima: Ovo je moj prijatelj Hanuška. Svaku reč je pritom izgovarao posebno je naglašavajući. Zvučalo je to skoro umiljato, dok su mu se oči iskrile nekom čudnom unutrašnjom radošću, gotovo ponosom” (Menger 2022: 243).

Bilo kako bilo, bez obzira na pretpostavke i fakta, književnikova nepredvidiva priroda zbunjivala je, kako one koji su ga lično poznavali, naročito jer se činilo da u Hašku postoje uvek dva lica – što jeste priključenije *per se*, tako još više zbunjuje tumače njegovog dela i biografe, dok čitaocima jedino preostaje svedočanstvo Haškovog nemirnog duha i književno zaveštanje zabavnih, a ponekad i vrlo gorkih pripovesti.

Priključenija sa putovanja

Mnoge Haškovke pripovetke nastale su kao proizvod lutalačkih avantura. Čežnja za putovanjem kod Haška bila je pojačana putopisnim knjigama koje je rado čitao (Soldan 1982: 21). Vaclav Menger, koji je lično poznao Haška, zapisuje u monografiji – *Jaroslav Hašek doma (Jaroslav Hašek kod kuće, 1935)*, da je književnik prošao kroz celu Austrougarsku monarhiju, Srbiju, Bugarsku, Rumuniju i Rusiju (Menger 1935: 70). Zdena Ančik u Pogovoru izbora Haškovih priča sabranih u izboru pod nazivom *Črty, povídky a humoresky z cest (Crtice, pripovetke i humoreske sa putovanja, 1955)* konkretnije navodi uz pomenu te zemlje i Galiciju, Hrvatsku, Sloveniju, Italiju, Švajcarsku i Nemačku – te da su upravo prostori ovih zemalja bili meta Haškovih čežnji za putovanjem (Ančik 1955: 605). U vezi sa ovim i Soldan dodaje da se po temi Haškovo stvaralaštvo diferenciralo, jer je neka mesta posetio više puta (na primer mnogo mu se svidela Slovačka, Mađarska i još neki krajevi). Takođe je važno napomenuti, da iz putopisnih crtica postepeno izostaju reportažne beleške, dok se razvija fabula, karakteri ličnosti i elementi građe dela, a mnoge putopisne crtice sadrže odlike političke satire (Soldán 1982: 33).

Haškovke priče i humorističke crte inspirisane lutanjima po Austrougarskoj monarhiji zauzimaju značajan deo njegovog književnog stvaralaštva – uostalom, i doživljaji dobrog vojnika Švejka mogu se svrstati u deo lutalačkog opusa. Pri tome, naročito akcentujemo balkanska putovanja, čiji smer se delimično otkriva, kako Pitlik navodi, tek kroz kasnije nejasne tragove u vidu motiva kojima

se pisac dotiče različitih oblasti današnje Slavonije,⁸ granice između Srbije i Bosne, Srbije i Turske, ili sa Kosova, gde potom razvija radnju sve do Janjine (Pytlík 1982: 69). Aleksandra Korda Petrović smatra da ni najposvećeniji Haškovi biografi nisu uspeli da sa preciznošću mapiraju njegova putovanja s početka 20. veka (Корда Петровић 2020: 67). Prema mišljenju Miroslava Kvapila, u vezi sa Haškovim kretanjem tokom 1903. godine, pouzdano lociranje Haška dovodi se u vezu sa policijskim izveštajima, kada je pisac bio privođen ili zatvaran. Tako, na primer, Kvapil ističe da je Hašek tokom 6. oktobra bio zadržan u praškoj policiji kao delikvent, a da je iste godine policija iz Krakova 28. jula, tražila od praške policije da potvrdi da li Jaroslav Hašek ima stalno boravište u Pragu (Kvapil 1991: 142). Jedine pripovetke za koje Kvapil podcrtava da sadrže elemente faktografije su one sa tematikom Međumurja.

Jedna je stvar izvesna, a to je da su brojna Haškova lutanja po Balkanu obavijena velom misterije, te iako se iz nekih delova njegovih pripovedaka zaključuje da sa određenih mesta nije čak ni želeo da se vrati, istovremeno se postavlja pitanje – da li je zapravo sva navedena mesta lično i obišao. Soldan izražava svoju sumnju u vezi sa ovom hipotezom, jer se čini da je sadržaj Haškovih anegdota bio izrazito neverovatan (Soldán 1982: 33). Šta više, većina tih anegdota nije ni sačuvana pismeno, već se samo usmeno prepričavala – što znači da su mnoge priče postale deo urbanog mita o Jaroslavu Hašku. Interesantno je da zapisane priče književnik nije hiperbolizovao, niti je u bilo kom smislu preterivao u želji da proizvede naročite efekte kod čitaoca, stoga se smatra da je Hašek najpre pribegavao prepričavanju stvarnih događaja (bilo da ih je čuo ili im je lično svedočio), koje je potom u duhu književne fikcije uobličavao.

Dakle, sa razlogom se pretpostavlja, da pandan pripovetkama predstavljaju stvarna ili pak izmišljena Haškova putovanja i avanture, a za njegovo prvo putovanje na Balkan veruje se da je proizvod, pre svega, ilindanskog ustanka 1903. godine. Ratko Pitlik objašnjava da se u to vreme u Pragu pojavio neobičan čovek po imenu Jan Klimeš, koji je vrbovao pristalice za makedonsko pitanje. Rezultat toga bilo je okupljanje zainteresovanih čeških dobrovoljaca u njegovom stanu kod gospođe Otčenašek u Krunskom bulevaru na Vinohradima⁹ (Pytlík 1982:

8 Deo današnje Slavonije u 19. veku pripadao je Austrougarskoj monarhiji, što se naročito odnosi na Haškove pripovetke sa tematikom vezanom za Međumurje.

9 O Haškovom odlasku iz Praga saznaje se kroz pismo koje je bilo upućeno Haškovojoj majci iz banke Slavija, čiji tekst saopštava da je Hašek otišao iz Praga i da se ne zna kada će se vratiti, zbog čega je izgubio posao u banci. O ovom periodu Haškovog života se veoma malo zna, naročito iz razloga što sam književnik o njemu nije voleo da priča, a na pitanja o njegovom izbivanju odgovarao bi kroz šalu, ironiju ili mistifikaciju. Pitlik kaže da pisani tragovi o Haškovom većem putu postoje u anarhističkom časopisu *Omladina* iz 1904. godine, gde sam Hašek izveštava o Rusiji, Galiciji i Ugarskoj, ali da ni na koji način ne spominje Makedoniju (Pytlík 1982: 67).

66). Međutim, Kvpil izražava sumnju da je Hašek uopšte boravio u Makedoniji, već iznosi pretpostavku da je književnik za to vreme bio zapravo u zatvoru u Poljskoj. Na ovo se nadovezuju i sumnje u istinitost Hašekovih tvrdnji da je Kli-meša upoznao u Sofiji, te da je s njim direktno učestvovao sa ustanicima u Makedoniji. Kvpil smatra da su Hašeka na ovu mistifikaciju podstakli tek novinski izveštaji o zbivanjima u Makedoniji, a da je istovremeno želeo da prikrije činjenicu da je tada ustvari bio u zatvoru, pri čemu je indikativno i to, da tokom ovog perioda književnik nije objavio nijednu pripovetku ili feljton sa tematikom ustavnika i borbe uopšte (Kvpil 1991: 143).

Od Hašekovih dela koja se odnose na balkanske izlete (koji imaju nekoliko etapa) izdvajaju se sledeće pripovesti: „Stará cesta”, „Danas jesmo sutra nismo”, „Láska v Mezimuří”, „Privatno loviště”, „Přísaha Mihy Gama” (ove pripovetke imaju radnju smeštenu u današnjoj Slavoniji, čiji je deo teritorije u 19. veku pripadao Ugarskoj), „V obecním vězení” (Segedin), „Oslí historie z Bosny” (granica Bosne i Srbije), „Srbský pop Bogumirov a koza muftího Isrima” (tursko-srpska granična oblast); predo Bele Tise u pripoveci „Balabánovy archeologické snahy”, „Procházka přes hranice” (preko Slovačke i Poljske do ruske granice). Posete Bavorskoj prepoznajemo u pričama – „Návštěvou v městě Neuburgu”, „Spravedlnost v Bavořích”, „Průvodčí cizinců”.

„Láska v Mezimuří” („Ljubav u Međumurju”, *Besedy lidu*, 1913) nema elemente putopisnog saopštavanja faktografskih podataka, niti ličnih zapažanja autora, već se pre svega radi o beleženju folklornih elemenata vezanih za narodne običaje slavonskog kraja – kad se u tekstu navodi da se u Međumurju vole lepe devojke i dobri konji, što je odmah potom ilustrovano lirskom pripovešću o Juri Kopaliji iz Zaboljana i oholoj Hedvigi, pri čemu se pisac koristi i lokalnim mit-skim elementima u vezi sa korištenjem motiva vodenjakove žene Bulanje. Slično će se ponoviti i u dužoj pripoveci pod nazivom „Přísaha Mihy Gama. Z Povědek V Mezimuří” („Zakletva Mihe Gama. Iz pripovedaka U Međumurju”, *Besedy lidu*, 1909). Ova pripovetka je izdvojena u osam kraćih celina koje piscu omogućavaju da predstavi niz različitih junaka, čak i da razradi njihove karaktere, uz obilno korištenje lokalnih običaja i sujeverja. Miha Gamo se sa svojim slugama napije u kafani nakon dobre trgovine konjima, i tokom strašnog pijanstva obeća nekome svoju kći Matešu, zaklinjući se najgorim mogućim rečima. Kada se otrezni, sve čega se seća jeste da je nekome obećao kći, ali da ne zna kome. Svoj užasni čin on, potom, sujeverno pripisuje nečistim silama u Međumurju, govoreći o đavolu koji mami ljude, o svetlećim kravama, i sličnim demonima. Pripovetka se srećno razrešava po junake, što je primentni element i pripovetke „Privatno loviště” („Privatno lovište”, *Světlozor* 1907), čija je radnja smeštena u opštinu Bukovec u varaždinskoj županiji, i šaljivo govori o predsedniku opštine Milošu Kovalícu koji gubi privilegiju lova ispod cene u celom kotaru, kada ga visokom cenom

najma izazove prijatelj sa kojim je pokvario odnose. Peripetija oko lovišta završava se srećnim krajem u vezi sa ljubavnim odnosom Kovaliceve kći Milice i Bragićevog sina Ivana, zagrebačkog studenta, koji iz univerzitetskog grada donosi prkosne ideje u konzervativnu sredinu. Hašek pritom komentariše: „Ma ti studenti u Zagrebu, baš su uzavrela krv! Ništa im ne odgovara” (Hašek 1955: 285). Priča se i završava tako što književnik navodno zapisuje da mu se lično obratio pomenuti mladić Ivan, sada već oženjen Milicom, uz sugestiju da mu se u tekstu prezime izmeni, te da namesto Bragić, pisac koristi ime Bražić.

Priповest „Srbský pop Bogumirov a koza od muftího Isrímá” („Srpski pop Bogumirov i koza muftije Isrímá”) govori o rivalstvu između dva srpska sela – Malom i Velikom Karadžincu, s tom razlikom što Mali pripada srpskoj strani, a Veliki osmanlijskoj. U prvom selu se koze prodaju za porez u ime srpskog cara, a u osmanlijskoj za desetak padišahu. Haška malo interesuje vera i pobožnost, bilo da se radi o hrišćanstvu ili islamu, te pravoslavnog sveštenika i muftiju predstavlja tek kao zaljubljenike u koze koji neguju svoja stada i zavide onom drugom na boljoj životinji. Koliko malo mare za svoju veru, a više za koze, Hašek opisuje srpskog popa da je spreman da odrekne mogućnost vaskrsenja iz mrtvih, dok muftija prilikom trgovine sa popom, spremno odgovara da Alah nije Alah.

Priča „Stará cesta” („Stari put”, *Národní listy odpolední*, 1904) zapravo i nije satira, ona ima vrlo malo podsmešljive note u sebi, dok je uočljivo izražena mezafizička crta same teme. Dok predstavlja razgovor Babažića i Častića o starom putu kojim su nekada išli, obojica likova se raduju zapravo novom putu, koji možda nešto duže traje, ali je ravan, nije izlokán da „ti duša utekne iz tela” (Hašek 1955: 162). Međutim, kada prisećanja kod obojice junaka krenu da naviru, oni zapravo shvataju da su nostalgíčni za onim što su lično proživeli, a to su dobro poznata radosna osećanja koja su na tom „starom” putu proživeli, dok se sa novim nikada ne zna. Vedra podsmešljiva nota koja ne mimoilazi zaključak priповesti prepoznaje se u svršetku, kada se radovanje novom putu zameni vajkanjem za starim, pri čemu Babažić konstatuje da je šteta za stari put koji će sada obrasti travom, dok mu Častić potvrđuje rećima – „U pravu si, zašto izgradiše novi put!” (ibid, 164).

Priča „Dnes jsme a zítra nejsme” („Danas jesmo sutra nismo”, 1907) naizmenično je isprićána u trećem i prvom licu, kao da se pripovedač, čas prisno obraća nekom nevidljivom slušaocu svoje besede, čas lično proživljava novootkrivenu istinu i traumu svog junaka. Zapravo, čitav govor sve vreme saopštava pripit Juraj Vrućić, dok pokušava da se u svom veselom magnovenju vrati iz Varaždina u Sudovćinu. Ovakav uvod najavljuje previše veselu nepouzdanu prirodu glavnog junaka, koji nakon dobro obavljene prodaje ždrebeta, svraća u neku lokalnu gostionu privučen njenim šaljivim natpisom – „Danas jesmo sutra nismo, tako veli sveto Pismo” (Hašek 1955: 313). U alkoholisanom stanju pokušava da pronade

put do kuće, ali mu svi putevi posle litre vina izgledaju isto. Izgovarajući duhovit natpis krčme, nesrećni čovek upada u virove Drave i nestaje u njima, tako da naziv priče zvuči jezivo proročanski za Juraja, ali i za samog Haška.

Iako je rekonstrukcija dokumentarnih činjenica iz života pisca prema književnom materijalu veoma kompleksna, budući da o nekim mestima književnik piše, a da ih pritom verovatno nije nikada posetio, dok je na druga odlazio i po nekoliko puta, ona dosta svedoče o neraskidivoj vezi između proživljenog iskustva književnika sa fikcijom koja je potom nastajala. Stalno naglašeno prisustvo narodnog govora u pripovetkama i humorističkim putopisima osnovna je odlika Haškovog epskog stila, o čemu svedoče već i sami nazivi priča – „Privatno lovište”, „Danas jesmo sutra nismo” ili „Oj Dunajec biala wôda”. Pitlik ipak naglašava, da Hašek pritom nije sakupljač, folklorista, već umetnik koji oslikava život. Folklorni materijal sa kojim se susreće na putevima nije skup mrtvih obrazaca i šematskih sižea, već primer stvaralačkog pristupa ka stvarnosti (Pytlík 1962: 35). No i pored toga, može se reći da možda i bez jasne namere, književniku ipak polazi za rukom da dočara mentalitet ljudi koje je susreo na svojim putevima, gde upravo Aleksandra Korda Petrović primećuje da pisac uočava jasno izražene dominantne osobine balkanskih ljudi, pri čemu se prepoznaju tvrdoglavost, neukost, sujeverje, ograničenost u raznim zabludama, ali uz istovremenu hrabrost, pravičnost, prostodušnost i sposobnost preživljavanja teških vremena (Корда Петровић 2020: 69).

Priključenja po povratku iz Rusije

Sesil Parot procenjuje da je pri povratku iz Rusije Hašek verovatno imao zapisane neke priče, ili da ih je većinom tek skicirao u glavi, budući da je pretpostavljao da ih sovjetska štampa neće objaviti. Ovo se odnosi na devet priča sa-branih u izboru *Velitelem města Bugulmy (Komadant grada Buglme, 1921)* koje su samo mesec dana po njegovom povratku u Prag izlazile u časopisu *Tribuna*. O karakteru ovih pripovedaka, Parot kaže da se u njima može čuti glas dosta tolerantnijeg Haška koji satiru o tovarišu Jerohimovu koncipira sa manje oštine nego onu o austrijskim birokratama i katoličkoj crkvi, gde čak i pravoslavna crkva prolazi dosta bolje (Parrot 2010: 69).

Direktnih izveštaja o Haškovim aktivnostima u Bugulmi nema. Njegovo ime se spominje u ponekim izveštajima, ali samo kada je bio u kontaktu sa političkim organima 26. divizije i 5. armije. Soldan napominje da se nije sačuvalo puno podataka o Haškovom angažmanu u Bugulmi i da se rekonstrukcija njegovog delanja tamo može izvesti tek na osnovu pripovedaka iz 1921. godine (Soldan 1982: 106). To su priče¹⁰: „Velitelem města Bugulmy”, „Adjutantem velite-

10 U prevodu Aleksandra Ilića nazivi tih priča glase: „Komadant grada Bugulme”, „Adutant grada Bugulme”, „Litija”, „Strategijske nevolje”, „Slavni dani Bugulme”, „Nove opasnosti”,

le města Bugulmy”, „Krestný chod”, „ O strategickýh nesnazích”, „Slavné dny Bugulmy”, „Nová nebezpečí”, „Potemkinovy vesnice”, „Před revolučným tribunalem východní fronty” i „Malé nedorozumění”.

U tekstu prve satire kao komadant grada Bugulme tovariš Gašek u prvom licu direktno izveštava o nuspojagama teško osvojene slobode nakon Velikog rata, naročito u zabaćenim delovima Sovjetskog Saveza. Slobodu sada imaju populismeni, priglupi i agresivni ljudi. Tovariš Gašek biva naimenovan za komadanta grada Bugulme bez saznanja o tome da li je Bugulma uopšte osvojena. No, kada se tamo već jednom nađe, veoma brzo će biti zamenjen drugom Jerohimovim, komadantom tverskog revolucionarnog puka, nakon čega nastaje rivlastvo između ove dvojice ljudi, u čijem odnosu se prepoznaje sva surovost vremena o kome Hašek piše, pri čemu se revolucija izrodila u novu vrstu tlačjenja i ponižavanja. Na primer, nakon što tovariš Gašek posavetuje Jerohimova da poduči narod bugulmskog kraja da čita i piše, ovaj to jednomno primenjuje izdavanjem naredbe sledećeg sadržaja: „Naređujem da svi oni iz celog grada i okruga koji ne znaju da čitaju i pišu isto nauče, i to u roku od tri dana. Ko posle ovog roka bude uhvaćen nepismen, biće streljan” (Hašek 2003: 17). U sporu za vlast u Bugulmi ne pobeđuje nijedan od dvojice junaka, već dok se oni spore, pobeđu odnosi neko treći, što je naznačeno kroz predstavnike Revolucionarnog vojnog sovjeta štaba istočnog fronta u Bugulmi, oličenih u pojavi Sorokina, Kalibanove i Agapova.

U fragmentarnim zapisima, Karel Kosik u tekstu „Švejk i Bugulma ili rođenje velikog humora” iznosi precizno ustanovljene istine i konstatacije o Švejku, alias Jaroslavu Hašku. On između ostalog kaže, da je Švejk mogao postati lik svetske književnosti samo zato što je doživeo iskustvo Bugulme. Suština tog iskustva jeste razočaranje (Kosik 2003: 69). Književne veze između Haška i Švejka prepoznaju se u samom tekstu *Komadanta grada Bugulme* čiji se delovi kasnije transponuju u *Doživljaje dobrog vojnika Švejka* kada o anegdotama iz Budjevojica pripoveda Hašek – alias Švejk:

„Posle toga sam simulirao padavicu. Da se nisam dobrovoljno prijavio na front, umalo da me streljaju. Od tog časka mi se sreća osmehnula i kada sam u pohodu kod Sambora pribavio gospodinu natporučniku Lukašu stančić sa jednom umiljatom Poljakinjom i znamenitom kuhinjom, bio sam unapređen u ordonansa. [...] Ali pri svemu tome niko me nije uputio u tajne vojničkog umeća. Još i danas ne znam koliko pukova ima bataljon i na koliko četa se deli brigada, a sada je u Bugulmi trebalo da znam koliko je sanki potrebno za prevoz diviziona lake artiljerije” (Hašek 2003: 26).

Važna stvar koju Kosik primećuje u vezi sa komadantom Bugulme jeste, zašto Hašek od vatrenog revolucionara postaje kontraproduktivni element revo-

„Potemkinova sela”, „Nevolje sa zarobljenicima”, „Pred revolucionarnim tribunalom istočnog fronta” i “Mali nesporazum”.

lucije, izdajnik i kontrarevolucionar, a to je da „jučerašnji potlačeni postaju novi tlačitelji, a progonjeni počinju i sami da progone” (Kosik 2003: 73). Parot napominje da je Hašek napustio Rusiju u pravi čas, jer ga u suprotnom tamo možda ne bi zapamtili po dobru, s obzirom na to da Hašek nikada nije mogao da stvara ni pod kakvim autoritetom duže vremena, i pritom ističe, kako kao pisac on ne bi mogao da kontroliše svoje pero u pogledu na dobar materijal za njegovo satirično držalje (Parrot 2010: 69). Po povratku u Češku Hašek je bio opsednut neprijateljskim prijemom na koji je naišao u Pragu. Soldan beleži svedočenje pisca Karela Novog (Karel Nový) da je Hašek govorio kako nije trebalo da se vraća jer ga ljudi kod kuće mrze (Soldan 1982: 113). Još dok je bio u Rusiji, bio je strašno ogorčen na lažne izveštaje o vlastitoj smrti o kojima je izveštavala praška periodika, o čemu se čita upravo u pripoveci – „Jak jsem se setkal s autorem svého nekrologu” („Kako sam se susreo sa autorom svog nekrologa”). Ova priča je bila objavljena januara 1921. godine u *Tribuni*, gde već prvom rečenicom gorko komentariše licemerje ljudi koji ga nisu voleli:

„Za pet-šest godina mog boravka u Rusiji više puta su me ubijale razne organizacije i pojedinci. Vrativši se u svoju zemlju, otkrio sam da su me divlji pobunjenici Kirgiza na jezeru Kale-Išela tri puta obesili, dva puta upucali i jednom raskomadali. Konačno, definitivno sam izboden u divljoj tuči sa pijanim mornarima u jednom od odeskih pabova. I meni se ovo čini najverovatnijim” (Hašek 1968: 14).

Uočljivo je da se Hašek brani na sličan način na koji i napada, kroz pronicljivo građenu ironično protkanu priču; upravo je to slučaj kada ga pogrdno nazivaju „crvenim komesarom”, o čemu svedoče njegove brižljivo sročene priče – „Moje zповeđ” („Moja ispovest”) i „Dušička Jaroslava Haška vypravuje” („Duša Jaroslava Haška pripoveda”). U pripoveci „Moje zповeđ” vuče za nos napredne socijaliste svojom opscenom ispovešću u kojoj govori o vlastitoj izopačenoj prirodi i nečuvenim nedelima koja grotesknog sadržaja zvuče potpuno neverovatno, naročito u pogledu na broj godina koji je Hašek navodno imao kada ih je izvršio,¹¹ što preuveličava jednako prezir prema političkim oponentima, kao i njihov nedostatak bistrog razuma, pritom duhovito zapisuje opasku – „Moje pero odriče poslušnost” (Hašek 1968: 28).

Tekstom priče „Duša Jaroslava Haška pripoveda” Hašek se ponovo podmeva autoru svog nekrologa, te podrugljivo govori kako na onom svetu njegova duša nema sertifikat da je umrla: „Napustila sam svoje mrtvo telo i pošla sam da tražim nekakav dokument o tome da sam mrtva. Postupila sam ovaj put sistematski i tako sam našla nekrolog o sebi u izvesnom češkom listu. Bio je ispod crte i

11 Pisac taksativno i gradacijski navodi nedela kad kaže da je u uzrastu od godinu dana nije bilo nijedne mačke u Pragu kojoj nije izbio oči ili otkario rep, kada je imao osamnaest meseci prodao je dadilju na Karlovom trgu vojnicima za duvan, sa tri godine imao je ljubavni odnos sa ženom neke visoke ličnosti, i tako dalje.

u njemu se o mom telu pisalo sve najgore. Po češkoj poslovcici ’O mrtvima ništa – samo loše’” (ibid, 335).

Hašek se nikada nije trudio da ljude razuverava u pogledu na predrasude ili zablude kojima su robovali. Povlađivao bi takvim ljudima u razgovoru, te bi čak i potpirivao neverovatne tvrdnje o samome sebi, koje bi opet kao i u pričama koje je pisao, dostizale stepen apsurdna i neverovatnosti. Za ovo su naročito indikativna dva primera nakon Hašekovog povratka iz Rusije. Nikoga od njegovih poznanika zapravo nije zanimala istina o njegovom životu, već egzotične predstave koje su sami već imali o Sibiru, odakle je književnik pristigao. Zato svako od njih, bilo Longen (Emil Artur Longen), bilo pan Červení (Jiří Červený iz čuvenog kabarea Červena Sedma), gledaju na Haška kao na retku zverku koja bi mogla da im doneše potencijalnu zaradu, tako što će publiku da sablažnjava ili oduševljava svojim urnebesnim pričama iz Bugulme. O tome svedoči književnikov susret sa spisateljicom Olgom Fastrovom (Olga Fastrová) u kafani *U zlaté husy (Kod zlatne guske)* koju ne interesuje gde je to Hašek bio, ni za šta se borio, već da li je uistinu nekada jeo Kineze – ona je naime čula da se u Sibiru jedu Kinezi. Hašek joj u svom obešenjačkom duhu potvrđuje ludost, i objašnjava da su naročito problematična njihova stopala koja moraju biti dobro začinjena kako bi se ubio njihov neprijatan miris. Antonjin Kahlik komentariše da pan Černí takođe njime nije bio zadovoljan, jer Hašek nije bio nimalo inventivan u prikazivanju Mongolije, za koju je imao samo da kaže da tamo ljudi noću spavaju, a danju rade, a da zimi tamo pada pravi sneg (Kachlík 2003: 26). Slična groteska se odigrala potom između Haška i pesnika Karela Tomana *U vinariji kod Petšika (Vinárna U Petříka)*, kada je Toman postao prema Hašku hladan i nepoverljiv, iako su u anarhističkom periodu stvaralaštva, zapravo, bili prijatelji. Do promene odnosa između dvojice književnika moglo je da dođe zbog Tomanove predostrožnosti zbog prisutnih legionara u vinariji, budući da im se Hašek veoma zamerio kada je prebegao iz njihovih redova, i pridružio se ruskoj Kominterni. Hašek u šaljivom duhu objašnjava nekadašnjem prijatelju (Tomanu) da nije toliko strašno zgorešio prema legijama, jer je dao da se samo njih dvesta strelja, a tri stotine obesi (ibid, 27).

Priklučenija vrloga Švejka

Sesil Parot na samom početku pripovesti o Hašekovom životu (*Jaroslav Hašek – A study of Švejk and the short stories*, 2010) kaže, kako je Hašek uvek pokušavao da se izbori sa životom, te da je bez sumnje u svojoj uobrazilji sebe video kako se bori protiv divovske sile. To bi zapravo bio glavni „ingot” Švejka, iako se Hašek namerno trudio da izbegne portretisanje Švejka po vlastitim crtama (Parrot 2010: 1). Začeci genealogije književnog lika dobrog vojnika Švejka mogu se uočiti već oko 1902. godine, kada se u Hašekovim kratkim pričama iskristalisao lik obešenjaka iz naroda, mudraca i priprostog čoveka istovremeno, čiji uve-

ličan realistički odnos prema svetu i većito optimistički stav proizvode komični kontrast u odnosu na postojeće društvene prilike i autoritarnu monarhističku vlast. Sesil Parot podseća da je Hašek napisao tri verzije mita o Švejkju (ibid, 94). Sam lik vojnika Švejka nastaje 1911. u vezi sa objavljivanjem sledećih pripovedaka: „Švejk stoji proti Italiji”, „Dobry voják Švejk opatruje mešni vno”, „Superarbitrační řízení s dobrým vojákem Švejkem”, „Dobry voják Švejk učí se zacházet se střelnou bavlnou” i „Dobry voják Švejk působí u aeroplánů”.¹² Ovo je prva verzija Švejka na koju ukazuje Parot, dok se druga odnosi na tekst koji je nastao u Kijevu 1917. godine – *Dobri vojnik Švejk u zarobljeništvu*, a treća verzija je svako roman o *Doživljajima dobrog vojnika Švejka*.

U *Leksikonu češke književnosti*¹³ se čak navodi da se karakteristični elementi humora u raznim modifikacijama prepoznaju u čitavom Haškovom stvaralaštvu, ali da su upravo u ovom ranom periodu njegovog literarnog angažovanja, oni postali prednacrtni književnog junaka Švejka. Njegova satira je usmerena ka demaskiranju dehumanizovanih ljudskih odnosa, pri čemu pisac ne kritikuje samo birokratsko Austrougarsko carstvo, već možda, čak i više, licemernost, neodlučnost i slabost češke politike.

Na samom početku pripovetke „Švejk protiv Italije” naglašava se da je Švejk u rat išao veselog srca – što je svakako paradoks u odnosu na semantiku onoga šta rat predstavlja. Haškov junak, međutim, ne gubi nikada osmeh sa lica, uvek je ljubazan u svom ponašanju i zbog toga izaziva podozrenje, te je stalno zatvaran kao sumnjivo lice. Ovo je uočeno proveren recept za iritiranje autoriteta gde se sve čini suprotno od očekivanog, ali priželjkivanog ishoda ponašanja podrobljenog čoveka. Švejkovo neočekivano potčinjavanje zbunjuje nadređene, jer je on spreman da uz osmeh uvek odgovara na sva pitanja, što dodatno unosi pometnju u očekivani vojni poredak i neslućenu zebnju i strah među oficire. Odbrana od spoljašnjeg sveta kod Švejka se svodi na dobrovoljno neznanje i priglupo javljanje koje ovde zvuči kao – Poslušně prosím (Pokorno molim). Kada mu naredi da donese pušku, on donese telećak, na pitanje u kojoj regimenti služi, on pokorno moli da ne zna. Kada po kazni treba da obiđe italijansku granicu, onda se slučajno izgubi, ali usput italijanskoj vojsci otuđi mazgu i mitraljez na njemu. Svojim neponovljivim osmehom, Švejk se osigurao protiv depersonalizacije, odnosno, nije se asimilovao masi u vojsci. Njegovo lice je u hiljadu drugih prepoznatljivo, jer dok su ostala lica namrgođena, bez karakteristika i bilo kakvih emocija sem straha i zabrinutosti – njegovo je povazdan nasmevano i raspoloženo. Jan Grosman isti-

12 Prevedi pripovedaka glase: „Švejk protiv Italije”, „Dobri vojnik Švejk obezbeđuje vino za misu”, „Superarbitracijski postupak s dobrim vojnikom Švejkem”, „Dobri vojnik Švejk učí se da rukuje piroksilnom”, „Dobri vojnik Švejk dejsťuje u avionu”.

13 Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, 2 H–L. Praha: Československá akademie věd, 1993.

će da se Švejk osim fizičkog odudaranja od gomile, razlikuje i po životnom stavu, te sa metafizičkog stanovišta opet predstavlja izuzetak (Grossman 2014: 131).

Parot pokušava da odgonetne zašto je Hašek osmislio vojnika u ulozi idiota, budući da sam književnik u mirnodopsko vreme nikada nije služio vojsku, već je ovaj lik osmislio prema kazivanjima drugih ljudi; pri tome se navode imena dvojice Hašekovih prijatelja – Ladislava Hajeka (Ladislav Hájek) koji je služio u Galiciji, i Jozefa Maha (Josef Mach) koji je služio upravo u Trentu (Parrot 2010: 95). Ono što o piscu sa sigurnošću znamo jeste da je bio antimilitarista, što se definitivno može dovesti u vezu sa njegovom povezanošću sa anarhistima.

U pripoveci „Dobri vojnik Švejk obezbeđuje vino za misu” prepoznaje se prednacrt Švejkovog odnosa sa feldkuratrom Kacom. Ovde Hašek vojnog sveštenika predstavlja na sledeći način: „Kada se ovaj uvaženi gospodin kotrljao niz ulice Trenta, iz daljine je izgledao kao kometa kojom razgnevljeni Bog želi da kazni ovo nesrećno mesto” (Hašek 1922: 17). Upravo ovaj čovek – Avgustin Klajnsdrot, između svih vojnika bira sebi baš Švejka za ličnog slugu, te od tog doba za Švejka počinje „blaženi život”, jer ovaj u tajnosti pije vino namenjeno za misu. Nevolje nastaju onda kada Klajnsdrot pošalje Švejka po vino u Veslau (Vösslau) u Donju Austriju, s tim što Švejk zaluta i ode u Kornojburg odakle ga šalju da se vrati u Kastel Nuovo, ali preko Beča, Štajerskog Graca, Zagreba, Trsta i Trenta. Kulminacija njegove anabaze jeste uvek dobrovoljno služenje caru do iznemoglosti, ili kako on kaže „Pokorno javljam da ću služiti caru do poslednjeg daha”, čime se uspostavlja fraza koja će se ponavljati u Hašekovom delu, a kojom se on podsmeva i tadašnjoj rodoljubivoj književnosti.

U „Superarbitracijskom postupku s dobrim vojnikom Švejkom” pripovedač objašnjava da superarbitracijski postupak u vojsci služi kako bi se vojska rešila raznoraznih bitangi i prevaranata koji simuliraju različite bolesti – srčane tegobe, rak, slepo crevo, samo da bi se rešili vojne obaveze. U većini slučajeva se problemi rešavaju gorkom solju, klistirom ili obećanjem operacije na živo. Jedan vojni lekar stoga preporučuje „Superdubitare”, ili nadsumnju, budući da je važnije sumnjati nego sprovoditi stručne komisije za utvrđivanje bolesti, jer su svi bolesnici potencijalni smutljivci i prevaranti. Međutim, kada Švejka žele da podvrgnu testu i kontroli, odnosno superarbitracijskom postupku, on ih zatiče izjavom: „Poslušno molim, ali to molim, nikako nije potrebno. Ja sam zdrav ko konj i želim da služim svetlome caru do poslednjeg dana” (Hašek 1922: 24). Jan Grossman u Švejkju prepoznaje osnovni motiv „gorke lude”, kome je jedinom dozvoljeno da govori istinu i ruši Austriju, a da mu se ništa ne dogodi jer je superarbitriran zbog blesavosti (Grossman 2014: 130).

Danas se samo može pretpostavljati šta je Hašekova originalna zamisao bila u vezi sa portretisanjem Švejka kao idiota. Jedna od pretpostavki bila bi da je Švejkovim izjavama, Hašek želeo da predstavi ljubav prema caru do imbecilno-

sti, odnosno, da suptilno pokaže kako samo mentalno hendikepirana osoba može da bude pokorna na takav način, i da još uz to izražava ljubav prema suverenu. Svaki put kada se čini da austrijske vlasti žele da se reše Švejka, on ne samo što ne želi da prestane da služi svetlome ćesaru, već se pokazuje i kao neuništiv. Naročito je to duhovito predstavljeno u pripoveci „Dobri vojnik Švejk se uči da ručuje piroksilinom” u kojoj je Švejk zadužen da torpeda puni piroksilinom, gde on poslušno čuva zalihe u magacinu, u kome se na uzbuđenje svih prisutnih, usudi da pripali i lulu. Naravno, da potom sve diže u vazduh, te kao u dobrom stripu raznese pola kasarne, a njemu ništa ne bude, već je i dalje poslušno spreman da služi njegovom veličanstvu.

Konačno, iako se u priči „Dobri vojnik Švejk dejstvuje u avionu”, Švejk pojavljuje tek kao pomoćna posada koja se brine o održavanju aviona (i to toliko loše da je zaboravljao da dosipa redovno gorivo, te su on i poručnik Herzig morali u Dunav da slete), u narednoj epizodi ludosti, Švejk pokreće avion i to sam, ali u pratnji nesrećnog rumunskog majora Gregoreskua, koji postaje Švejkov neželjeni putnik, dok ovaj pilotira iznad Alpa. Pošto prelete Sredozemno more, gorivo im nestane negde kod Tripolisa, te junaci sleću tek u Africi. Pripovetka, zapravo, predstavlja hiperbolisanu poslušnost Švejka kao vojnika koji doslovno ispunjava reči pretpostavljenih, te ma koliko idiotski one zvučale, Švejk će ih ispuniti do perverznih detalja. Ujedno je to i egzistencijalistička pobuna subjektivne volje i osvajanje slobode. Stoga, kada mu je poručnik rekao da „ide dođavola”, Švejk je avionom stigao do Afrike.

Tek u tumačenju Karela Tajgea o značenju i smislu dadaizma prepoznaje se moguća poenta i esencija samog Švejkovog lika, kada on kaže da je karakter modernog humora dada, a dadaisti drže do svog idiotizma kao do privilegije, ništa ne prihvataju ozbiljno i dobro znaju, u čemu će se sa njima svi složiti, da ni oni nisu u pravu. Ali istina ne postoji niti je potrebna. Postoje istine u prigodnim prilikama, a one su komične, izrečene šalom. Dadaizam je zato reakcija vitalnosti protiv propasti i uništenja, pri čemu su apsurdne i idotske šale neophodna hrana inteligentnog stoleća (Teige 2014: 31–33).

Švejk nastaje kao rezimiranje svega proživljenog u Hašekovom životu. Pošto nailazi na nerazumevanje njemu veoma bliskih saradnika i prijatelja, stiče se utisak da se likom Švejka književnik ne podsmeva samo autoritarnoj carskoj vlasti, već lično u lice svojim zemljacima. Kada Švejk kaže – Poslušne hlásim! svakako da za nos vuče svoje nadređene, ali veoma suptilno i one ljude iz kojih i sam potiče. Oni su ti koji se pokorno javljaju na svaku prozivku, svaki zahtev stavljen pred njih. Interesantno je da svojom konstantom satirom kojom provocira malograđane i birokrate, te neurednim i lutalačkim načinom života, dolazi u stalan konflikt s policijom, međutim, upravo zbog neprestanog menjanja mesta boravka,

žandari i policija ne uspejavu da ga pronađu. Zato je i njegov junak Švejk „nehvatljiv” u metafizičkom smislu.

Za Haška možemo reći da je genijalno osmislio jedan egzistencijalistički ljudski tip. Osnova njegovog originalnog i prepoznatljivog pripovedanja je satirična antiteza, koja se najpre vidi u suočavanju haotičnih prilika svakodnevnog života u Pragu u kome sam književnik živi u odnosu na neumoran optimizam kojim sve to opisuje, ali isto tako se antiteza može prepoznati i na besprekornom miru i osmehu kojim Haškov junak Švejk prkosi haosu i devastaciji kulture, umetnosti, samog života, sa druge strane. Možda je upravo pozicija neobrazovanog, prizemnog, prostog čoveka idalno stanovište sa koga i treba posmatrati vlast, budući da do te poslednje lestvice u društvenoj hijerarhiji dospevaju samo obaveze, bez bilo kakvih prava za pojedince. Stoga kritika i treba da bude odevena u grotesknu klovnovsku masku verbalnih napada koja često deli prizvuk idiotskog naklapanja koje nije ništa drugo – do odjek delatnosti čeških političkih stranaka i austrougarskog parlamenta.

Zaključak

Ukazivanje na potrebu i mogućnost da se neko književno delo tumači stalno iznova, bilo da se primenjuju novi postupci ili rezimaraju stari, jeste način na koji tekst uvek iznova živi. Tematska raznovrsnost Haškove satire ogleđa se pre svega u „žrtvama” njegove satirične žaoke. On se podsmeva svima odreda – učiteljima, životinjama i njihovim vlasnicima, cenzorima, bračnom životu, modernim pesnicima, katoličkom kleru, bilo da su u pitanju kaluđeri, sveštenici, propovednici – opisani najčešće da žive u luksuzu, da se opijaju i jedu do iznemoglosti, bilo da je u pitanju Katolička partija (Národní strana katolická v království Českém). Osim crkvenog klera, omiljena Haškova žrtva bili su članovi habsburške carske porodice, policija, vojska, plemstvo, češki poslanici u Beču, Nemci u Češkoj, ali i običan narod koji mu je po socijalnom statusu bio blizak. Iako je često puta oštrog tona Haškova kritika bila veoma neprijatna za mete njegove književne osude, austrijske vlasti su je veoma retko uzimale za ozbiljno, na šta Sesil Parrot kaže da su s tim u vezi bili u pravu (Parrot 2010: 77). Zapravo, Haškov uticaj na raspoloženje javnog mnjenja bio je zanemarljiv da bi ga ozbiljno shvatali, te je na taj način postao nebitna pretnja za carske vlasti.

Grosman nalazi da je u Haškovim pripovetkama prisutan element sa klišeom humorističko satiričnog žanra, gde se ismevaju ljudske slabosti i prestupi, hipokrizija i sebičluk, što Hašek gotovo uvek čini improvizujući svoju naraciju. Zanimljivo je, ipak, da Grosman smatra da Haškov otkrivanje licemerstva i pretvaranja ima u sebi i deziluzivne crte, te istovremeno otkriva životnu dosadu, prazninu i umor (Grossman 2014:127). O jedinstvenom duhu Haškovih pripove-

sti i skrivenom naumu auktorijalnog pripovedača živo svedoče reči iz pripovetke „Reelní podnik” („Pravi posao”):

„Ako je čovek strpljiv i preduzimljiv, mora da pobedi nad ljudskom glupošću. Potrebno je da samo sve mudro uzme u svoje ruke. Nije važno da li je čovek nacrtao patku, već je bitno da ljude koji su došli da vide patku, uveri da to uopšte nije patka, već jaguar” (Hašek: 1972: 519).

Suštinu Hašekove poetike možemo tražiti u intencionalno predimenzioniranim prikazima stvarnosti, lišene pokatkad logičkog smisla čime se i postižu komični elementi. Autentičnost Hašekovog književnog izraza prepoznaje se u naslućenim, lično proživljenim detaljima dok učestvuje u raznoraznim avanturama – priključenijima, izrugujući se stvarnosti tako što je gura do krajnjih granica – do apsurdna. U pogledu na broj priča koje je napisao, u pitanju je jedna golema književna masa za svakog čitaoca, nekmoli za ozbiljnog proučavaoca, te uistinu predstavlja priključenje *per se*. Kao što Ratko Pitlik napominje, Hašekov život se može zamisliti kao niz groteski iz vremena početaka filma (Pytlík 1982: 133). Upravo je nemačka i austrijska kritika po objavljivanju prevoda prvog dela romana *Doživljaji dobrog vojnika Švejka u svetskome ratu*, takoreći, jednoglasno uporedila Švejka sa Sančom Pansom i Čaplinom, a njegovog autora svrstala u red književnika poput Servantesa, Rablea i Dikensa (Novotný 2014: 36). Život vrlog soldata Hašeka pun je neočekivanih obrta, grotesknh epizoda, gorkih i duhovitih momenata, u kojima književnik najčešće istupa kao klovn ili dvorska luda koja ima privilegiju da govori istinu. No, to je dobrovoljno preuzeta uloga u performansu života samoga pisca, dok se njegova lična osećanja dobro skrivaju i ne prepoznaju.

Citirana literatura:

- Ančík, Zdena. «Doslov». In J. Hašek. Črty, povídky a humoresky z cest. Praha: Státné nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, 599–606.
- Grossman, Jan. «Kapitoly o Jaroslavu Haškovi». [U:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Haškovi. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 123–133.
- Chalupecký, Jindřich. «Podivný Hašek». [In:] J. Chalupecký. Expressionisté. Praha: Torst, 1992, 175–191.
- Kachlík, Antonín. Jak se narodil Švejk a zemřel Hašek. Tragikomický příběh o posledních letech Haškova života: literární scénář. Dobřejiovice: Alfa-Omega, 2003.
- Kosik, Karel. «Švejk i Bugulma ili rođenje velikog humora». [U:] J. Hašek. Komandant grada Bugulme. Beograd: Plato, 2003. 69–91.
- Kvapil, Miroslav. «Jaroslav Hašek a Jihoslované». [In:] Pragensia Serbo-croatica. Recepte srbské a charvatské literatury v české slavistice. Praha: Interkomerc Beograd, 1991, 137–160.
- Menger, Václav. Jaroslav Hašek doma. Praha: Sfinx (Bohumil Janda), 1935.

- Menger, Václav. Lidský profil Jaroslava Haška. Praha: Městská knihovna v Praze, 2022. <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/65/34/27/lidsky_profil_jaroslava_haska.pdf>24.11.2023.
- Novotný, Jan Otto. «Rehabilitace Jaroslava Haška». [U:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Haškovi. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 36–41.
- Olbracht, Ivan. „Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války“. [In:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Haškovi. Ohledávání 1919–1948. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 15–19.
- Parrot, Cecil. Jaroslav Hašek – A Study of Švejk and the Short Stories. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Pytlík, Radko. Jaroslav Hašek. Praha: Československý spisovatel, 1962.
- Pytlík, Radko. Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house. Praha: Panorama, 1982.
- Soldán, Ladislav. Jaroslav Hašek. Praha: Horizont, 1982.
- Šalda, František Xaver. «O tzv. nesmrtnosti díla básnického». [In:] Studie o umění a básnících. Praha: Melantrich, 1948. 91–118.
- Teige, Karel. «O humoru, klaunech a dadaistech». [U:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Haškovi. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 29–33.
- Корда Петровић, Александра. «Путописне мистификације Јарослава Хашека». [У:] Чешки путописи о Балкану. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020. 67–70.
- [Korda Petrović, Aleksandra. «Putopisne mistifikacije Jaroslava Haška». [U:] Češki putopisi o Balkanu. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2020. 67–70.]

Izvori:

- Hašek, Jaroslav. Dekameron humoru a satiry. Praha: Československý spisovatel, 1972.
- Hašek, Jaroslav. Črty, povídky a humoresky z cest. Praha: Státné nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955.
- Hašek, Jaroslav. Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky. Praha: Hejda a Tuček, 1922.
- Hašek, Jaroslav. Galerie karikatur. <<https://docplayer.cz/2285942-Galerie-karikatur-jaroslav-hasek.html>>10.12.2023.
- Hašek, Jaroslav. Komadant grada Bugulme. Beograd: Plato, 2003.
- Hašek, Jaroslav. Moje zpověď. Praha: Československý spisovatel, 1968.

ON THE VENTURES OF THE VIRTUOS SOLDIER HAŠEK AS THE WRITER'S MODUS VIVENDI AND MODUS OPERANDI

Summary

Jaroslav Hašek's short stories are the most common literary form in the work of this Czech writer, who is best known for his only and unfinished novel about the good soldier Švejk. In order to consider his poetics as a whole, it is necessary to establish at least a thematic framework for Hašek's interests, as the short stories can be read and interpreted as a model for the writer's way of thinking and his narrative techniques. Hašek's biographer – Zdena Ančik – points out that only through the short stories can one learn about the development of a realist writer and understand the sources of the art of the author of *The Good Soldier Švejk*. This is also the reason why we have dealt with his short stories in this work, in which the most diverse situations and positions of the literary characters are described, which Hašek repeatedly lived through and meticulously recorded in order to turn them into a literary artefact.

Hašek's main themes can be arranged chronologically in the following order: first, there are stories related to the writer's wanderings in the Austro-Hungarian Monarchy, the Balkans, Poland, Germany and beyond (1901–1903), which were published in the book *Průvodčí cizinců a jiné satiry z cest i z domova* (*The Tourists' Guide and Other Satires*, 1913), stories from the period of collaboration with anarchists (1904–1907), stories from the old pharmacy (where Hašek was an apprentice pharmacist), which were published in the humoristically titled cycle *Ze staré drogerie* (*From the Old Pharmacy*, 1909–1910), then there are stories that wander around Prague – stories in which the character of the good soldier Švejk comes to life for the first time, written in 1911 and published in 1912 under the title *Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky* (*The Good Soldier Švejk and Other Stories*), stories from the period in which Hašek tries to run a business that later becomes known as the dog trade, collected under the name *Můj obchod se psy* (*My Dog Business*, 1915); there are stories that contain political connotations, such as *Galerie karikatur* (*Caricatures*, 1912) and *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* (*The History of the Party of Moderate Progress within the Bounds of the Law*, 1911), which was published posthumously in 1963. The period of the First World War and Hašek's initial enthusiasm for the Czech legions and his subsequent disappointment with them can be read in the stories of the satire *Klub Českých Pickwicků* (*The Pickwick Papers*, 1917). After the war, Hašek wrote stories about his involvement in Russia, which are summarised in the selection *Velitelem města Bugulmy* (*The Commander of the Town of Bugulma*, 1921).

This paper presents short stories divided into four thematic units relating to Hašek's enigmatic personality, short stories written after the writer's travels or about travelling in general (regardless of whether they were written as a personal experience or as a result

of the narrator's imagination), short stories written as a reflection of Hašek's experiences during his stay in Russia, and finally short stories that represent the literary model for the character of the good soldier Švejk. After a detailed examination of these stories, we come to the conclusion that the essence of Hašek's poetics lies in the deliberately exaggerated depiction of reality, which sometimes makes no logical sense and thus acquires comedic elements. The authenticity of Hašek's literary expression can be recognised in the intuitive, personally experienced details when he takes part in various adventures that mock reality by pushing it to its limits, to the point of absurd and unrealistic situations.

Keywords: Jaroslav Hašek, biography, adventure, short stories, mystification, satire, good soldier Švejk.

РЕЧЕВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕРОЯ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЖАНРОВОГО СВОЕОБРАЗИЯ РОМАНА «ПОДРОСТОК» Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО

В данной статье рассматривается жанровая принадлежности романа «Под-
росток» Ф. М. Достоевского и показывается взаимосвязь, существующая между
литературным жанром и стилем речи, используемым рассказчиком, а также психо-
логическими выводами, возникающими из речевой характеристики. Для этого анали-
зируется одно из самых важных эпизодов в книге, то есть «Я хочу стать Ротшиль-
дом». В связи с анализируемой речью показаны идеологические, психологические и
стилистические интерпретации Т. А. Касаткиной, А. Г. Гачевой и Е. В. Степанян-Ру-
мянцевой. Цель состоит в том, чтобы показать, как лингвистика, литература и пси-
хология сосуществуют и как междисциплинарный подход является наиболее жела-
тельным в практике литературной критики.

Ключевые слова: «Подросток», Достоевский, речь, жанр, психология, харак-
теристика персонажа, литература, лингвистика.

This article defines the genre which F. M. Dostoevsky's novel *The Adolescent* be-
longs to and shows the relationship that exists between the literary genre and the style of
speech used by the narrator, as well as the psychological consequences arising from the
speech characteristics. To do this, one of the most important episodes in the book is ana-
lysed, that is, «I want to become a Rothschild». In connection with the analysed speech,
the ideological, psychological and stylistic interpretations of T. A. Kasatkina, A. G. Gache-
va and E. V. Stepanyan-Rumyantseva are mentioned. The aim is to show how linguistics,
literature and psychology coexist and how an interdisciplinary approach is most desirable
in the practice of literary criticism.

Keywords: *The Adolescent*, Dostoevsky, speech, genre, psychology, characteriza-
tion, literature, linguistics.

Роман «Подросток» занимает совершенно особое место в художе-
ственной системе Ф. М. Достоевского. С одной стороны, произведение со-
относится с традициями романа воспитания мировой литературы. С другой
– роман представляет собой единичный случай прежде всего своими жан-
рово-стилистическими особенностями. Достоевский дает указание на жанр
через подзаголовок «записки юноши», и уже в этом определении заключе-
но ядро особенности романа, то есть его жанр и его рассказчик.

* <https://orcid.org/0009-0000-3198-3693>

Жанр «записок» – это мемориальный жанр, близкий к жанру «дневника», в котором рассказчик, известен или неизвестен, записывает определенные события, которые он считает важными. Рассказчик может быть главным героем событий, но чаще всего он свидетель внешних событий, с которыми он связан по разным причинам. В зависимости от участия рассказчика в рассказываемых событиях могут быть разные степени объективности (когда рассказчик преследует абсолютную объективность, жанр приближается к «хронике»), однако рассказчик всегда является центром организации текста. Это приводит к тому, что жанр «заметок», как правило, характеризуется определенной степенью хаотичности, поскольку рассказчик полностью полагается на свою собственную память и сообщает о событиях в соответствии со своим личным восприятием.

В случае с *«Подростком»* Достоевского обнаруживаются характерные элементы жанра, и они действительно доводятся до крайности самой природой рассказчика, то есть «юноши». Психологический портрет рассказчика-главного героя Аркадия Долгорукого изображает его неопытным и наивным мальчиком, часто импульсивным и полностью управляемым своими эмоциями, особенно желанием заявить о себе и соперничать, чтобы испугать свое положение как незаконнорожденного сына. Важность отражения точки зрения молодого человека особенно значима для Достоевского, как написано в примечаниях к роману в списке правил, которые писатель ранжирует при создании романа: «2-е правило в том, что герой – Подросток. А остальное все второстепенность, даже ОН – второстепенность. Поэма в Подростке и в идее его или, лучше сказать, – в Подростке единственно как в носителе и изобретателе своей идеи» (Достоевский 1976: 175), и там же Достоевский объясняет, что для лучшего представления личности подростка необходимо использовать повествование от первого лица: «Обдумывать рассказ от Я. Много выгоды; много свежести, типичнее выдается лицо Подростка. Милее. Лучше справлюсь с лицом, с личностью, с сущностью личности» (Достоевский 1976: 86). Т. А. Касаткина отмечает, что выбор Достоевского использовать этот тип повествования – это также выбор, чтобы расширить возможности главного героя и сделать его ответственным за свою судьбу. С этой точки зрения следует учитывать, что даже события, которые напрямую не связаны с главным героем, всегда должны анализироваться в отношении и влиянии, которые они оказывают на Аркадия (Касаткина 2004: 195–196).

Такие характеристики делают рассказчика совершенно ненадежным, часто по его собственному признанию. Именно эмоциональность рассказчика оказывается важнейшим элементом стилистической характеристики романа. Если на одной стороне читатель не доверяет рассказчику из-за его отсутствия рациональности, на другой стороне эмоциональность юноши до-

бавляет достоверность, потому что под влиянием чувств и сильных эмоций Аркадий рассказывает события именно так, как он их переживал и принял. Поэтому, эмоциональность является одним из главных приемов писателя, чтобы реалистично изображать психологию подростка.

Такие элементы хаотичности и нелинейности также являются частью более сложного замысла Достоевского. Первоначально, по сути, писатель хотел назвать роман «*Беспорядок*», и как с помощью повествовательных и композиционных элементов (таких как переполненность персонажей и эпизодов), так и с помощью лингвистических и стилистических элементов, как мы увидим позже, Достоевский хочет изобразить социальный и моральный беспорядок, который характеризовал Россию того времени.

Возьмем для анализа фрагмент романа, в котором подросток впервые раскрывает читателю, какова его «идея», план, которому он решил посвятить свою жизнь:

«Моя идея – это статья Ротшильдом. Я приглашаю читателя к спокойствию и к серьезности. Я повторяю: моя идея – это статья Ротшильдом, статья так же богатым, как Ротшильд; не просто богатым, а именно как Ротшильд. Для чего, зачем, какие я именно преследую цели – об этом будет после. Сперва лишь докажу, что достижение моей цели обеспечено математически. Дело очень простое, вся тайна в двух словах: упорство и непрерывность.

- Слышали, – скажут мне, – не новость. Всякий фатер в Германии повторяет это своим детям, а между тем ваш Ротшильд (то есть покойный Джемс Ротшильд, парижский, я о нем говорю) был всего только один, а фатеров миллионы.

Я ответил бы:

- Вы уверяете, что слышали, а между тем вы ничего не слышали. Правда, в одном и вы справедливы: если я сказал, что это дело «очень простое», то забыл прибавить, что и самое трудное. Все религии и все нравственности в мире сводятся на одно: «Надо любить добродетель и убежать пороков». Чего бы, кажется, проще? Ну-тка, сделайте-ка что-нибудь добродетельное и убегите хоть одного из ваших пороков, попробуйте-ка, – а? Так и тут.

Вот почему бесчисленные ваши фатеры в течение бесчисленных веков могут повторять эти удивительные два слова, составляющие весь секрет, а между тем Ротшильд остается один. Значит: то, да не то, и фатеры совсем не ту мысль повторяют» (Достоевский 1975: 66).

В этом фрагменте на стилистическом уровне ярко проявляется острая и все ещё не решенная проблема для личности рассказчика и последствия,

которые она создает. Первый аспект, который следует учитывать, повторяемый несколько раз во фрагменте и внутри всего романа, – это обращения к читателю («я приглашаю *читателя* к спокойствию и к серьезности»). Жанр «заметок» предполагает, что рассказчик пишет, чтобы кто-то в будущем прочитал свою историю (этот кто-то также может быть тем же рассказчиком), и по этой причине он часто вступает в настоящий диалог с предполагаемым читателем.

Второй аспект, который следует учитывать, – это диалектика молодого человека. В этом фрагменте, например, читатель диалектически включается в дискурс, как возможный противник рассказчика («*слышали, – скажут мне – не новость*»). Молодой человек представляет себе реплики и критику, которые могут оспорить идею, имеющую для него жизненно важное значение, и неловко пытается их опровергнуть. В этом он полностью демонстрирует свою подростковую душу, постоянно противоречащую миру (особенно миру взрослых) и ища одобрения и уверенности. С этим аспектом также связана абсолютная необходимость Аркадия подтвердить исключительность своей идеи и ее новаторский характер, поведение, типичное для подростков, которые чувствуют необходимость дифференцировать себя и получить свое место в мире. Однако, ощущение другого как «противника» ограничивается, так как любой взрослый человек, разговаривая с юношей, не будет с ним спорить, а наоборот он заставит его выразить свои идеи и мнения, чтобы он сам мог прозреть благодаря диалогу; именно так относится Достоевский к своему подростку.

И противопоставление другому, и необходимость подчеркнуть уникальность своей идеи тесно связаны с концепцией «беспорядка», введенной ранее. Т. А. Касаткина утверждает, что это симптомы потери Бога (замененного деньгами и властью в идее Аркадия) и всеединства мира (Касаткина 2004: 182–183). Таким образом, человек изолирует себя в своей индивидуальности и убеждается в своей уникальности, не в состоянии найти точку соприкосновения с обществом. Однако в интерпретации Касаткиной доказано, что истинная цель Аркадия – воплотить образ Христов и стать «солнцем миру», исходя именно из идеи Достоевского о том, что самый пылкий атеист на самом деле гораздо ближе к вере, чем обычный верующий (Касаткина 2004: 189). Это означает, что анализируемый здесь дискурс уже имеет в себе ядро более поздней эволюции Аркадия.

Третий стилистический аспект, связанный с предыдущим аспектом, заключается в том, что повествовательный стиль Аркадия часто повторяет типичные структуры речи, как это вытекает из использования императивов, опять же используемых как провокационный инструмент («*Ну-тка, сделайте-ка что-нибудь добродетельное и убежите* хоть одного из ваших пороков,

попробуйте-ка, – а?»). Это особенно характерный аспект жанра «заметок», поскольку рассказчик очень часто не является автором, а иногда лишен эстетической или художественной цели, а отвечает на изначальную потребность рассказать, чтобы не забыть, и поэтому полагается на свои собственные навыки повествования, которые часто повторяют устное повествование.

Однако у рассказчика есть идея, хотя иногда и не очень ясная, как организовать материал своего рассказа. В случае подростка это выражается на стилистическом уровне с предвидениями, отступлениями, воспоминаниями. В этом фрагменте, например, рассказчик предвидит, что он разработает концепцию в будущем («для чего, зачем, какие я именно преследую цели – *об этом будет после*»), в то время как во многих других случаях, напротив, он предвидит некоторые события с намерением объяснить себя или сделать некоторые аспекты более ясными для читателя.

Результатом всех этих аспектов является нелинейный, хаотичный, дисперсионный стиль повествования, идеально подходящий для психологии подростка. Заметки, составляющие роман, являются результатом потока сознания молодого человека и прекрасно представляют его беспокойную душу. Сам рассказчик осознает это, и на самом деле есть множество комментариев относительно самого себя, что является дополнительным стилистическим элементом.

Кроме того, это невротическое, эмоциональное и прямое повествование также создает высокий и динамичный ритм. Е. В. Степанян-Румянцева описывает его как немеханический ритм с переменными волнами и утверждает, что такой ритм происходит от повторения двойных элементов в ходе повествования (Степанян-Румянцева 2021: 126). Это «двойной» элемент присутствует на самом деле и в анализируемой речи, так как рассказчик дважды повторяет свое утверждение «Моя идея – это статья Ротшильдом», тем самым усиливая пафос и решительность Аркадия и в то же время ритм.

Как и написано ранее, стилистические и лингвистические особенности дискурса Аркадия приобретают историческое и социальное значение, став практическим примером морального беспорядка пореформенной России (сама идея статья Ротшильдом с этически-моральной точки зрения является результатом нигилизма и материализма того времени). Такая текстовая характеристика была определена Т. А. Касаткиной как «вязкий» текст, то есть, казалось бы, загадочный текст, который постепенно проясняется (Степанян-Румянцева 2021: 119). Таким образом, читателю приходится «терпеть» замешательство подростка, чтобы расти вместе с ним на протяжении всего романа и понимать послание автора в результате эволюции главного героя и растущей ясности самого текста.

К выделенным здесь элементам речи следует добавить еще один основополагающий аспект всего романа и характеристики персонажа, а именно состояние Аркадия как незаконно-рождённого сына. Травматическое детство главного героя, постоянно преследуемого своим несчастным социальным положением, привело к развитию той агрессии, раздражительности и решительности, которые появляются в анализируемой речи. Сама идея стать «Ротшильдом», то есть получить третью фамилию в дополнение к приобретенной фамилии Долгорукий и фамилии настоящего отца Версилов, проистекает именно из необходимости самоопределения, усугубляемой неродственностью.

Согласно анализу А. Г. Гачева, который сравнивает философию Достоевского с философией Н. Фёдорова, идея стать Ротшильдом является результатом «торгово-промышленной» структуры общества, которая приближает человека к материальному и отдаляет его от человечества и божественного. Это влечет за собой крайнюю атомизацию бытия, изоляцию и противопоставление другому, которое сильно проявляется в речи Аркадия (Гачева 2021: 68–69). Гачева объясняет, как это происходит из представления Фёдорова о том, что земное родство должно совпадать с божественным родством и единством Троицы в пути восстановления всемирного родства (Гачева 2021: 62–63); с этой точки зрения отказ Аркадия от своего родства – это почти «еретический» акт, ведущий к дальнейшему растворению своего внутреннего «я» и того внутреннего конфликта, который в речи Аркадия возникает с частыми противоречиями и суждениями по отношению к самому себе и другим (Гачева ведет тенденцию к суждению именно к неродственности). Именно утрата морали, вытекающая из отдаленности от родства, ведет к аморальному замыслу стать Ротшильдом.

Сохраняя эту точку зрения, жанр «романа воспитания» приобретает гораздо более высокую и трансцендентальную валентность, сочетающую социально-экономическое измерение с метафизико-религиозным, то есть эволюцию от неродственности к родству, что приводит в ходе романа к преодолению идеи стать Ротшильдом и частичному разрешению его конфликта с фигурой отца и, следовательно, Бога (таким образом, можно наверное говорить о жанре «восстановления родства»). Анализируемая здесь речь, таким образом, является проявлением только одной стадии развития подростка, однако фундаментальной для понимания его психологии и внутренней борьбы.

Создание такого психологического портрета юноши является основной целью писателя. Известное высказывание Достоевского: «Меня зовут психологом: неправда, я лишь реалист в высшем смысле, т. е. изображаю все глубины души человеческой» (Достоевский 1984: 65). В этом романе такое намерение выражается именно в стиле и в сказе рассказчика.

О том, что жанрово-стилистический аспект был особенно важен для Достоевского, свидетельствует тот факт, что роман заканчивается именно внешней оценкой записок юноши Николаем Семеновичем, который комментирует их важность как средства личного развития Аркадия и как основу для возможного будущего романа: «И никогда не могли вы, незабвенный Аркадий Макарович, употребить с большею пользою ваш временный досуг, как теперь, написав эти ваши «Записки»! [...] Твердо верю, что сим изложением вы действительно могли во многом «перевоспитать себя», как выразились сами» (Достоевский 1975: 452). В этом комментарии сам автор предполагает, что неполная, ненадежная и запутанная сущность текста необходима как верное воспроизведение подростка и выглядит почти как дань уважения этой сложной фазе существования: «Уцелеют по крайней мере хотя некоторые верные черты, чтоб угадать по ним, что могло таиться в душе иного подростка тогдашнего смутного времени, – дознание, не совсем ничтожное, ибо из подростков созидаются поколения...» (Достоевский 1975: 454). В то же время, связывая дискурс с предыдущей идеей «беспорядка», нравственный рост подростка является предвестием надежды на возвращение к порядку и «благообразию» самой России, как если бы сама страна должна была вырасти из подросткового хаоса в порядок взрослой зрелости. Таким образом, Достоевский поручает молодым людям восстановить моральные основы своей страны.

С помощью этого краткого анализа мы пытались продемонстрировать, как лингвистика, литература и психология сосуществуют в литературоведении и как междисциплинарный подход является одним из наиболее желательных не только в анализе творчества Достоевского и русской литературы а в практике литературной критики в целом.

Использованная литература

- Воронина, Эльвира А., ««Подросток» Ф. М. Достоевского как роман воспитания: своеобразие жанровой модели». Вестник ЮУрГУ 2, Серия: Лингвистика, 2015: 15–21. <<https://cyberleninka.ru/article/n/podrostok-f-m-dostoevskogo-kak-roman-vozpitanija-svoeobrazie-zhanrovoy-modeli>> 18.05.2024.
- [Voronina, Èl'vira A., ««Podrostok» F. M. Dostoevskogo kak roman vozpitanîâ: svoeobrazie žanrovij modeli». Vestnik ŪUrGU 2, Seriâ: Lingvistika, 2015: 15–21. <<https://cyberleninka.ru/article/n/podrostok-f-m-dostoevskogo-kak-roman-vozpitanija-svoeobrazie-zhanrovoy-modeli>> 18.05.2024]
- Гачева, Анастасия Г. ««Восстановление родства»: роман «Подросток» как пролог к диалогу Н.Ф. Федорова и Ф.М. Достоевского.» Достоевский и мировая культура. Филологический журнал 16/4, 2021: 58–87.

- [Gačeva, Anastasiâ G. ««Vosstanovlenie rodstva»: roman «Podrostok» kak prolog k dialogu N.F. Fedorova i F.M. Dostoevskogo. Dostoevskij i mirovaâ kul'tura. Filologičeskij žurnal 16/4, 2021: 58–87]
- Достоевский, Фёдор М., Днев<ник> 1881. Полное собрание сочинений в 30 томах, Т. 27, Л: Наука, 1984.
- [Dostoevskij, Fëdor M., Dnev<nik> 1881. Polnoe sobranie sočinenij v 30 tomah, T. 27, L.: Nauka, 1984]
- Достоевский, Фёдор М., Подросток. Полное собрание сочинений: в 30 т. Т. 13, Л.: Наука, 1975.
- [Dostoevskij, Fëdor M., Podrostok. Polnoe sobranie sočinenij: v 30 t. T. 13, L.: Nauka, 1975]
- Достоевский, Фёдор М., Подросток. Рукописные редакции. Полное собрание сочинений: в 30 т. Т. 16, Л.: Наука, 1976.
- [Dostoevskij, Fëdor M., Podrostok. Rukopisnye redakcii. Polnoe sobranie sočinenij: v 30 t. T. 16, L.: Nauka, 1976]
- Захаров, Владимир Н., Система жанров Достоевского: Типология и поэтика. Ленинград, Ленинградский государственный университет им. А. С. Пушкина: 1985.
- [Zaharov, Vladimir N., Sistema žanrov Dostoevskogo: Tipologiâ i poëtika. Leningrad, Leningradskij gosudarstvennyj universitet im. A. S. Puškina: 1985]
- Касаткина, Татьяна А. «Роман Ф. М. Достоевского «Подросток»: «Идея» героя и идея автора». Вопросы литературы 1, 2004: 181–212.
- [Kasatkina Tat'âna A. «Roman F. M. Dostoevskogo «Podrostok»: «Ideâ» geroâ i ideâ avtora». Voprosy literatury 1, 2004: 181–212]
- Степанян-Румянцева, Елена В. «Образы-двойчатки и их функция в тексте «Подростка»». Достоевский и мировая культура. Филологический журнал 14/2, 2021: 116–127.
- [Stepanân-Rumânčeva, Elena V. «Obrazy-dvojčatki i ih funkcii v tekste «Podrostka»». Dostoevskij i mirovaâ kul'tura. Filologičeskij žurnal 14/2, 2021: 116–127]
- Ткаченко, Ольга Ю. «Образ рассказчика как образ ритора в романе Ф. М. Достоевского «Подросток»: к проблеме трансформации образа рассказчика в художественном тексте». Вестник Литературного института им. А. М. Горького 2–3, 2021: 74–83.
- [Tkačenko, Ol'ga Ū. «Obraz rasskazčika kak obraz ritora v romane F. M. Dostoevskogo «Podrostok»: k probleme transformacii obraza rasskazčika v hudožestvennom tekste». Vestnik Literaturnogo instituta im. A. M. Gor'kogo 2–3, 2021: 74–83]

ГОВОРНА КАРАКТЕРИСТИКА НАРАТОРА У ОРЕЂИВАЊУ ЖАНРОВСКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ РОМАНА *МЛАДИЋ* Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ

Резиме

Овај чланак посвећен је лингвистичкој анализи говора протагонисте романа Достојевског *Младић*, његовом поређењу с књижевним жанром романа и психолошким импликацијама.

Рад започиње одређењем жанра „забелешки”, коме припада овај роман, уз истицање главних карактеристика као што је важност наратора, нарација као чин сведочења о спољним догађајима, хаотични стил и организација наративног материјала и ограничена поузданост наратора. Затим се указује на који начин су жанровске карактеристике међусобно повезане са личним психолошким карактеристикама протагонисте Аркадија Долгоруког, проучава се емотивно и рационално стање „младића” и указује се на висок степен његове емоционалности, на импулсивност, недостатак рационалности, дубоку наивност, што га све чини непоздани наратором.

У наставку чланка анализира се дискурс романа, конкретно мотив „Желим да будем Ротшилд” и показује се како књижевни жанр романа утиче на језички и психолошки аспект наратора. Прво се показује како се протагониста обраћа читаоцу увлачећи га у дијалог. Други анализирани аспект тиче се нараторове дијалектике, тј. чињенице да се он ставља у позицију контраста и конфронтације с читаоцем, што заправо чини његову реалност као адолесцента – борба против света одраслих и незрели понос. Трећи аспект анализе посвећен је употреби разговорног језика који потиче од нараторове моменталне и сирове потребе за пажњом.

У раду се такође даје неколико запажања о идеолошком лику заснована на студијама Т. А. Касаткине, А. Г. Гачеве и Е. В. Степањан-Румјанцеве. На основу тога се наводи да је стил текста повезан са социјалним и моралним „нередом”, недостатком Бога и разликом између „родство” и „неродственност”. Иако се овде не анализира, наговештава се и даљи развој протагонисте.

Чланак се завршава разматрањем значаја коришћења одређеног књижевног жанра код Достојевског како би се боље истакале психолошке карактеристике протагонисте. На тај начин потврђује се суштина Достојевског као писца-психолога који је заинтересован да истражи све аспекте човекове душе, између осталог, и помоћу одређених књижевних и језичких механизма.

Кључне речи: *Младић*, Достојевски, говор, жанр, психологија, карактеризација, књижевност, лингвистика.

МЕТОДИКА – METHODOLOGY

Anna Margaréta Lačoková*

Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
anna.margareta.lacok@ff.uns.ac.rs

УДК 811.162.4::373.3(497.11)
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.12>
оригинални научни рад
примљен 25. 9. 2024.
прихваћен за штампу 25. септембра 2024.

Daniela Marčoková**

Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

NÁREČOVÉ A SRBSKÉ JAZYKOVÉ PRVKY V PÍ SOMNÝCH PREJAVOCH ŽIAKOV VYŠŠÍCH ROČNÍKOV V SLOVENSKEJ VOJVODINSKEJ ZÁKLADNEJ ŠKOLE V KYSÁČI

Predmetom nášho príspevku sú písomné prejavy žiakov vyšších ročníkov Základnej školy Ľudovíta Štúra v Kysáči (Vojvodina, Srbsko), ktoré vznikli na hodinách slovenského jazyka v školskom roku 2021/2022. Prvoradým cieľom našej práce bolo zistiť, či a v akej miere sa v slovenských písomných prejavoch žiakov vyskytujú nárečové a srbské jazykové prvky, zaznamenať ich a opísať, a to na úrovni lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej roviny. Uplatnili sme pritom explanačnú metódu a metódu analýzy produktov činnosti žiakov.

Kľúčové slová: Vojvodina, Kysáč, základná škola, písomné prejavy žiakov, stredoslovenské nárečie, srbský jazyk.

The paper discusses written speeches of the 2nd grade students of the Ľudovít Štúr Elementary School in Kysáč (Vojvodina, Serbia), which were created during the Slovak language lessons in the 2021-22 school year. The main aim of our research was to find out whether and to what extent the dialect and the Serbian language influence elementary school students' written expressions in Slovak. We note the linguistic features that arose on the lexical, morphological and syntactic levels. We applied the explanatory method and the method of analyzing the products of the students' activities.

Keywords: Vojvodina, Kysáč, elementary school, elementary school students' written expressions, Central Slovak dialect, Serbian language.

Úvod

Život a jazyk vojvodinských Slovákov je poznačený vplyvom dominantného národa a jeho jazyka, srbčiny. Na spisovné jazykové prejavy vo Vojvodine v značnej miere vplýva i nárečie, nespisovná forma národného jazyka, do ktorého

* <https://orcid.org/0000-0002-5918-5420>

** <https://orcid.org/0000-0002-7455-0430>

v tomto prostredí tiež pribudli srbské jazykové prvky. Dôležitú úlohu v zachovaní slovenčiny, predovšetkým jej spisovnej variety, v takomto prostredí majú inštitúcie, najmä škola. Zaujímavé je preto sledovať jazykové prejavy žiakov v slovenských základných školách vo Vojvodine a všimnúť si prenikanie nárečových a srbských prvkov do ich slovenských spisovných prejavov, a v tom rámci i prenikanie srbských prvkov do nárečia. Touto problematikou sa zaoberajú i slovenskí (nielen vojvodinskí) lingvisti, ktorí sa vo svojich výskumoch venujú výučbe slovenčiny ako materinského jazyka v podmienkach bilingvizmu, vplyvu nárečia a srbského jazyka na jazykové prejavy v materských školách a predmetom ich záujmu je i status materinského jazyka na základnej škole (napr. Dudok 1998, Týr 2002, Myjavcová 2001, Myjavcová 2009, Makišová 2011, Makišová 2017, Týrová 2016, Liptáková et al. 2018).

1. Predmet, cieľ a metódy výskumu

Predmetom nášho výskumu boli písomné prejavy žiakov základnej školy na hodinách slovenského jazyka ako materinského¹. Analyzovali sme práce žiakov 2. stupňa Základnej školy Ľudovíta Štúra v Kysáči². S týmto cieľom sme uskutočnili dostupný zámerný výber. Zo 111 žiakov vyšších ročníkov slovenských oddelení (5. – 8. ročník) bolo do nášho výskumu zapojených 60 žiakov. Materiál na analýzu sme zozbierali v školskom roku 2021/2022.

Naším cieľom bolo zistiť, či a ako nárečie (ako forma národného jazyka, ktorá sa používa v každodennej neoficiálnej komunikácii) a srbský jazyk (ako dominantný štátny jazyk) vplývajú na slovenské spisovné prejavy žiakov. Všimli sme si prenikanie nárečových a srbských jazykových prvkov do spisovných písomných prejavov žiakov, ako i prenikanie srbských prvkov do nárečových prejavov. Uplatnili sme pritom metódu analýzy produktov činnosti žiakov (Krompolt 2012: 41)

Rozhodli sme sa preskúmať jazyk žiakov vyšších ročníkov základnej školy, keďže sú vzhľadom na vyšší vek kompetentnejší vedome rozlišovať dva jazykové systémy a vďaka už nadobudnutým jazykovým vedomostiam sú schopní rozlíšiť spisovné a nespisovné slová.

Analyzovali sme písomné prejavy, ktoré vznikli na hodinách slovenského jazyka v rámci vyučovacích jednotiek zameraných na písomné vyjadrovanie, resp. práce, ktoré vznikli bez predchádzajúcej domácej prípravy a bez pomoci učiteľa.

- 1 V učebných osnovách slovenského jazyka všetkých ročníkov pre slovenské základné školy v Srbsku sa ako prvý cieľ vyučovania predmetu uvádza uschopnenie žiaka správne používať slovenský jazyk v rôznych komunikačných situáciách v ústnom a písomnom vyjadrovaní. Program vyučovania a učenia sa slovenského jazyka a literatúry tvoria tri predmetové oblasti: literatúra, jazyk a jazyková kultúra. Všetky tri oblasti programu vyučovania a učenia sú prepojené a žiadnu z nich nemožno vyučovať izolovane (Gavrilović 2020).
- 2 Dedina v Srbsku (oblasť Vojvodina) s väčšinovým obyvateľstvom slovenským.

Písaním prác v školskom prostredí bola vylúčená možnosť zasahovania tretej osoby (rodičov, súrodencov, priateľov a pod.).

Žiakom bol poskytnutý pracovný list, ktorý obsahoval 2 úlohy (Príloha č. 1). Prvá úloha si vyžadovala zapísanie ľubovoľných viet nárečím, kým v druhej úlohe žiaci odpovedali spisovne – ich úlohou bolo vety, ktoré v prvej úlohe zapísali nárečím, transformovať do spisovnej slovenčiny. Sledovali sme tak protiklad spisovné – nespisovné a zároveň prenikanie prvkov kontaktového srbského jazyka, resp. nárečia do daných viet. Vedomí sme si toho, že použitá metóda má svoje nedostatky, hlavne v tom, že ňou nebolo možné získať nárečový materiál zapísaný čitateľskou transkripciou, resp. materiál, v ktorom by boli jednotne zaznamenané aj všetky fonetické charakteristiky skúmaného nárečia, keďže ide o žiakov základných škôl, ktorí oprávnenne neovládajú pravidlá transkripcie nárečového materiálu. Fonetické zvláštnosti preto neboli predmetom výskumu predloženého príspevku. Naša analýza sa sústreďuje na zachytené lexikálne, morfológické a syntaktické zvláštnosti.

2. Historické, spoločenské a jazykové súvislosti slovenskej základnej školy v Kysáči

Podľa Daniely Marčokovej (2023: 241–243), vývoj školstva v Kysáči, ako i na celom území dnešnej Vojvodiny, sa (vzhľadom na špecifickosť tohto multinárodného, multikultúrneho a multikonfesionálneho prostredia) odohrával v zložitých spoločenských, politických a hospodárskych pomeroch.

Slovenská cirkevná (evanjelická) škola v Kysáči bola založená v roku 1785. Úradný jazyk štátnych útvarov sa počas celej doby jestvovania školy menil v súlade s ideologicko-politickými vplyvmi. Názov Základná škola Ľudovíta Štúra má škola od roku 1968, čím sa jasne naznačuje jej základný vyučovací jazyk.

V súčasnosti sa v rovnomennej škole vyučuje po slovensky a po srbsky vo všetkých ročníkoch povinného základného vzdelávania, a to vo všetkých vyučovacích predmetoch. V každom ročníku sú slovenské a srbské oddelenia s tendenciou poklesu počtu slovenských žiakov a oddelení³.

3 Podľa Správy o činnosti Výboru pre vzdelávanie Národnostnej rady slovenskej národnostnej menšiny za rok 2019 v Základnej škole Ľudovíta Štúra v Kysáči bolo 225 žiakov v dvanástich slovenských oddeleniach (<https://rada.org.rs>) a v roku 2022 bolo 211 žiakov v 11 slovenských oddeleniach (tamže). Podľa Správy o činnosti Výboru pre vzdelávanie Národnostnej rady slovenskej národnostnej menšiny za rok 2023 v Kysáči bolo 278 žiakov v desiatich slovenských oddeleniach (tamže); Vedenie kysáčekej školy nám poskytlo nasledujúce údaje o slovenských žiakoch a oddeleniach: školský rok 2021/22 ukončilo 208 žiakov v 11 oddeleniach; školský rok 2022/23 ukončilo 195 žiakov v 10 oddeleniach; školský rok 2023/2024 ukončilo 186 žiakov v 10 oddeleniach, kým v školskom roku 2024/2025 zapísaných je 179 žiakov v 10 oddeleniach.

3. Slovenské nárečia vo Vojvodine

Slovníky slovenského jazyka nárečie definujú ako ľudový jazyk istého miesta, kraja; ako nespisovnú, historickým vývinom utvorenú formu národného jazyka používanú ako dorozumievací prostriedok na menšom území (Buzássyová et al. 2006, Buzássyová et al. 2011, Jarošová et al. 2015, Jarošová et al. 2021, Kačala et al. 2003, Peciar et al. 1959–1968).

Rovnako ako spisovný jazyk, i nárečie má určitú vývinovosť. Jeho podoba sa mení v závislosti od jeho používateľov, od ich spôsobu života, rozmyšľania, sociálneho a iného stupňa vývoja a ďalších faktorov. I keď vo Vojvodine ide prevažne o južnoslovenský nárečový typ zo stredného Slovenska, postupnou vnútornou migráciou sa jednotlivé typy miešali a navzájom ovplyvňovali do takej miery, že dnes zo štruktúrneho a lexikálneho hľadiska tu nie je také nárečie, ktoré by malo svoj úplný ekvivalent na Slovensku. Paralelne s miešaním nárečí sa etablovala spisovná slovenčina, ktorá bola ovplyvňovaná nárečím a tak je tomu aj dnes (Glovňa 2018: 87).

Rôznorodosť a jedinečnosť slovenských nárečí vo Vojvodine priamo súvisí i s kontaktmi slovenského jazyka s jazykmi iných národov, s ktorými tu Slováci spolužijú už takmer tristo rokov, no tiež už s osídľovaním daného územia slovenským obyvateľstvom v 18. storočí, resp. s jeho presídľovaním do južnejších krajov Uhorska na tzv. Dolnú zem⁴.

3. 1. Lexikálne a morfológické charakteristiky slovenského nárečia v Kysáči⁵

Slovenské nárečie obyvateľov Kysáča je stredoslovenského typu. Okrem základných charakteristík daného nárečia⁶, vyskytujú sa tu lexikálne a morfológické zvláštnosti, ktoré v pokračovaní ilustrujeme vybranými príkladmi z výskumnej vzorky.

Ide tu o špecifické lexémy rôznych slovných druhov, prípadne o nárečovú podobu spisovných lexém (*lietalo* (lietadlo), *obaňať* (naháňať) a i.),⁷ ako i lexémy, ktoré slovníky slovenského jazyka⁸ označujú ako zastaralé, resp. hovorové, napr. *kašňa*, *krumpľa*, *merkuvať* (merkovať), *linonár*, *pigľovať* (pigľovať) a i. Niektoré

4 Problematiku sťahovania Slovákov na Dolnú zem vo svojich monografiách komplexne podali J. Sirácky (1966, 1985), A. Bednárík (1966), J. Štolc (1968) a i.

5 Všetky príklady, ktorými ilustrujeme charakteristiky nárečia Kysáča excerptované z našej výskumnej vzorky, uvádzame v takej podobe, v akej ich uviedli i žiaci, resp. bez gramatických a štylistických zásahov.

6 Základné charakteristiky tohto typu nárečia pozri v *Reč Slovákov v Juhoslávii* (Štolc 1968: 197).

7 Tvary v zátvorkách sú spisovné ekvivalenty vopred uvedených nárečových lexém.

8 Kompletný zoznam slovníkov, o ktoré sme sa opierali, uvádzame v zozname použitej literatúry.

možno analógiou dať do súvisu s prvotným významom danej spisovnej lexémy: *besný* (nahnevaný), *zahubiť* (pokaziť).⁹

Niekoľko lexém, ktoré sme zachytili aj vo výskumnej vzorke, sa v prostredí vojvodinských Slovákov vyskytuje iba v Kysáči:

- *štácia/štacia*, vo význame železničná či autobusová stanica, ale aj rozhlasová stanica a pod.
- *pigat' (pikat')* vo význame hádzat'.

Lexéma *štácia* sa vyskytuje i v Slovníku slovenského jazyka a označená je ako hovorová, resp. zastaralá. Uvádzajú sa tu jej dva významy: 1. nádražie, stanica a 2. zastávka, stanovište. Práve v jej prvom význame sa používa i v Kysáči. Zo Slovníka cudzích slov sa dozvedáme, že daná lexéma má nemecký pôvod.

Lexému *pigat', pigat' sa* nájdeme aj v slovníkoch slovenského jazyka, a to vo významoch 1. odbíjať pigu a 2. pri hre s guľkami al. gombíkmi triafať inú guľku al. gombík. Ako jej synonymum sa v slovníkoch uvádza lexéma *hádzat'*. Práve v tomto význame sa lexéma *pigat'* používa i v Kysáči. Variant *pikat'*, ktorí žiaci uviedli vo svojich vetách, je však prevzatý zo srbčiny, kde má sloveso „pikati“ význam udierať, ale používa sa aj v kontexte počítaťových hier, resp. hrať počítačové hry – „pikati igrice“.

Zaujímavé sú aj formy slovesa *íst'* v prítomnom a budúcom čase: ***Tajdem kukat' televizor*** (Idem pozerat' televíziu.); ***Tam sa vozat'*** (Idem sa povozit'.) Z uvedeného vyplýva, že sloveso *íst'* v tomto nárečí ma podobu *tájsť*.

Lexiku slovenského nárečia v Kysáči charakterizuje aj výskyt hungarizmov a germanizmov. Tieto výpožičky z maďarského a nemeckého jazyka sem prenikli pod vplyvom spolužitia s týmito národmi v minulých storočiach. Vyskytli sa i v našej výskumnej vzorke, napr.

- lexéma *bovd/bóvd/bout* prevzatá z maďarského jazyka, ktorá označuje obchod (maď. bolt);
- lexéma *fruštik* (nem. das Frühstück), ktorá je v slovníkoch slovenského jazyka označená ako hovorová a zastaralá;
- lexéma *firanga/firhang* (nem. der Vorhang), ktorá označuje jemnú tkaninu na zastieranie okien, záclonu;
- lexéma *vároš* (maď. város) prevzatá z maďarského jazyka, ktorá označuje mesto¹⁰ a i.

9 Vedľa lexém, ktoré sa nevyskytujú v slovníkoch slovenského jazyka, v zátvorke uvádzame ich slovníkovú formu.

10 V kysáčskom nárečí je najčastejšie spätá s okresným mestom Nový Sad, čo sa potvrdilo i v našej výskumnej vzorke, keď žiak lexému *vároš* z nárečovej vety do spisovnej nepreložil ako „mesto“, ale ako „Nový Sad“.

Príklady morfológických charakteristík, ktoré sa vyskytli vo výskumnej vzorke, verne ilustrujú najšpecifickejšie javy v tejto jazykovej rovine prítomné v reči Slovákov z Kysáča¹¹:

- koncovka *-e* namiesto *-y* v nominatíve množného čísla podstatných mien ženského rodu vzoru žena (napr. *Idem do hore zbierať pečiarku.*),
- koncovka *-e* namiesto *-y* v genitíve jednotného čísla podstatných mien ženského rodu vzoru žena (napr. *Do školy som si vezla farbičku. Dvere sa zelenej farbe.*),
- koncovka *-i* namiesto *-e* v genitíve jednotného čísla podstatných mien ženského rodu vzoru ulica (napr. *Misim vrátiť knihu do knižnici.*),
- koncovka *-ia* namiesto *-ie* v nominatíve pomnožných podstatných mien (napr. *Do školy som si vezla plazmu za jedeňa.*),
- koncovka *-iho* namiesto *-ého* v akuzatíve prídavných mien jednotného čísla mužského rodu vzoru pekný (napr. *Kcem mať maliho psa.*),
- koncovka *-u* namiesto *-l* v tvare l-ového prídavného (napr. *Najšov som 20 dinárov na zemi.*).

4. Analýza jazykových prejavov žiakov základnej školy v Kysáči

V pokračovaní podávame analýzu písaných jazykových prejavov žiakov základnej školy v Kysáči zapojených do nášho výskumu. Najprv si všimame nárečové prvky v uvedených spisovných vetách a v pokračovaní srbské prvky v nárečových, ako i spisovných vetách.

4. 1. Nárečové prvky v analyzovaných písomných prejavoch žiakov

4. 1. 1. Nárečové prvky v spisovných vetách

Ako už bolo spomenuté, pracovný list, ktorý bol poskytnutý žiakom zahrnutým do nášho výskumu, obsahoval 2 úlohy. Vplyv nárečia na písomné prejavy žiakov sme sledovali v úlohe č. 2 (Pozri prílohu č. 1), ktorá si vyžadovala prepis nárečových viet uvedených v úlohe č. 1 do spisovného jazyka.

Pri analýze výskumnej vzorky sme vychádzali z predpokladu, že nárečie v značnej miere ovplyvní spisovné texty. Výskum však ukázal, že nárečie nevplyva na spisovné písomné prejavy až v takej miere, ako sme očakávali, čo môže byť späté s kultivovanosťou písomného jazykového prejavu, resp. so skutočnosťou,

¹¹ Potvrdzujú to i dialektologické zistenia podané v monografii o Kysáči. Viac pozri napr. v príspevku autorky Ludmiľy Berédiovej-Stupavskej (2013: 118–196).

že žiaci mali určitý čas na premýšľanie a odstránili jazykové javy, o ktorých vedeli, že sú nárečové¹².

Nárečové prvky sme v spisovných vetách zachytili na úrovni lexikálnej rovny v rámci

podstatných mien (*Ideme si na **pľac** kúpiť krumple; Idem na zeležničnu **štáciu**; Zahášaj tu **štáciu** nekcievam tu **piesem**.),*

prídavných mien (*Nohavice sa mi **zafuľ'anje**.) a*

slovies (*Priateľ veľmi **kcieva** hrať igrice; Možeš mi **opigľ'uvat'** majcu?; **Zafulav** som si patike; **Tajšov som** do Novihu Sadu; **Tajd'em** do školy.*)

Niektoré z lexém, ktoré sa tu vyskytli, patria do spisovného jazyka, avšak podľa slovníkov slovenského jazyka sú expresívne, hovorové, prípadne zastarané, napr. *zafuľ'at'*, *pľac*, *pigľ'uvat'* (pigľ'ovať). V niektorých prípadoch ide o nárečovú podobu (*kcievať*, *tájd'em*) spisovnej lexémy.

4. 2. Srbské prvky v analyzovaných písomných prejavoch žiakov

Srbské jazykové prvky sa v skúmaných vetách vyskytli v značnej miere, a to v nárečových, ako i v spisovných vetách.

4. 2. 1. Srbské prvky v nárečových vetách

Vplyv srbciny na nárečie sme si všímali v 1. úlohe, resp. v nárečových vetách žiakov.

Náš výskum potvrdil, že i srbský jazyk vo veľkej miere vplýva na lexikálnu rovinu. Vo výskumnej vzorke sme zachytili preberanie srbských

- podstatných mien (*Janko tajšov do **bolnici**; Posle škole mam ist **doktorovi**; Pekni **duks** je **fbutiku**; Kupila som si **duks**; Obliekla som si **duks**; Ližice sa v **fioku**; V **frižideri** nemam nič lebo som nič nekupiv; Ihrame sa na **igral'išt'i**; Hrá **igricu**; Rád nosím **kačket**; Jedov som **kajganu**; Pigov zgužvanie papjeri do **kant'e**; Kupiv som si **kif'u**; Idem hrať **komputer** z pajtašami; Ja som chcel trenirať **košárku**; Zafuľ'ala sa mi **majica**; Polož si tú **masku** na ústa; Zabdla som si doma **ogricu**; Potrhali sa mi **patike**; Idem si kúpiť novje **patike**; Prišov som domov a o'čec robiv **roštil'**; Nemala som dost' peňazi tak mi pajtaška kúpila **sok**; Včera moj pajtaš mav **sudar**; V našej d'ed'iňe jesto **šini**; Mali sme **utakmicu** a dav som gól; Máme doma **vo'nák** a jablká.),*
- prídavných mien (*Moj brat je velmo **bezobrazni**; Mój brat je velmo **bezobrazny**; Moja mačka je velmo **debelá**; Moja sestra je velmo **dosade***

¹² Vety uvádzame v podobe, v akej boli napísané žiakmi, resp. bez pravopisných a stylistických korekcií.

- ná; Na košarkaškom teréne boli d'e'i; Moja omil'ená farba je kávová; Košeľa mi je vigužvana.),*
- sloviac (*Včera som s pajtašom blejiv; Som mala mačku kerá mi crkla; Obožávam domáce patl'idžáni; Pakuj do izbe na ta moje oči ňevid'ia; Moj starki tajšov pecat'; Rozštimala sa mi violína; Sa ti se'iš zaria-diť si izbu?; O štvrtje sa pojď'em šetat' z pajtaškov; Uk'puč klímu, teplo je; Mama neska usisavala; Nejdem nigde lebo sa možem zarazit'; Zahášaj tu štáciu nekcievam tu piesem; Zapál' TV idú vésti!; Tem zvuk nezvučí dobre.),*
 - prísloviac (*Nahaj ma nasamvo sa učit'.*),
 - častic (*Bola som v knižnici, ale nebolo baš zaojímavo.*),
 - ako i určitých fráz, ktoré sa potom prispôsobujú morfológickým pravidlám slovenského jazyka: *Baš ma briga; Pukla guma na aute.*

Keď ide o podstatné mená, na základe získaných výsledkov výskumu možno konštatovať, že slovenskí žiaci vyšších ročníkov v Kysáči preberajú zo srbčiny najčastejšie názvy oblečenia (*kačket* (šiltovka), *majica* (tričko), *maska* (rúško), *ogrlica* (náhrdelník), *patike* (tenisky), *duks* (mikina)), potravín a jedál (*kajgana* (praženica), *kífla* (rožok), *roštil'* (grilované mäso), *sok* (šťava/džús)), nábytku a domácich elektronických zariadení (*flok/fijouka* (zásuvka), *frižider* (chladnička), *kanta* (smetný kôš), *kompjuter* (počítač)), názvy podnikov, inštitúcií a ich zamestnancov (*bolnica* (nemocnica), *doktor* (lekár)), športových činností a s tým súvisiacich pomenovaní (*košárka* (basketbal), *igral'ište* (ihrisko), *utakmica* (zápas)), ako aj ďalších pomenovaní, ktoré sa vzťahujú na každodennú, ako i príležitostnú činnosť človeka (*sudar* (dopravná nehoda), *šini* (koľaj, koľajnica) a i.).

Zachytili sme nasledujúce srbské prídavné mená: *bezobrazný/bezobrazni* (bezočivý), *debelá* (tučná), *dosadená* (nudná), *omil'eni/omil'ená* (obl'úbený), *vigužvana* (pokrčený).

Vo výskumnej vzorke sa vyskyli nasledujúce slovesá oplyvnené srbským jazykom: *bléjit'* (leňošiť), *crknút'* (uhynúť), *obožávať* (zbožňovať), *pakovať sa* (baľiť sa), *pecat'* (chytať ryby), *rozštimať* (rozladiť), *se'iť sa* (spomenúť si), *šetat' sa* (prechádzať sa), *ukl'účiť'* (zapnúť), *usisávať* (vysávať), *zarazit'* (nakaziť), *zapál'it'* (zapnúť), *zvučať* (znieť), *zahasiť'* (vypnúť).

Vplyv srbčiny sme zachytili aj pri príslovkách: *nasamvo* (osamote) a častiach: *baš* (práve). Vyskytli sa tu i frázy a slovné spojenia: *Baš ma briga* (Čo ma po tom!); *Pukla guma* (mať defekt na pneumatikách).

Preklad frekventovanej srbskej častice *baš* predstavuje jeden z častých problémov vojvodinských Slovákov. Stretli sme sa s vetou *Bola som v knižnici, ale nebolo baš zaojímavo*, ktorú žiačka do spisovnej slovenčiny preložila ako *Bola som v knižnice, ale nebolo nič zaujímavé*, resp. v spisovnej vete žiadnu časticu neuviedla. V takomto prípade odporúčame použiť slovenskú časticu *práve*, prípad-

ne aj so superlatívom príslovky *zaujímavo*: *Bola som v knižnici, ale nebolo tam práve najzaujímavejšie.*, prípadne vetu preštylizovať: *Bola som v knižnici, ale nebolo to tam veľmi zaujímavé.*

Je zaujímavé sledovať, ako žiaci postupovali pri prekladaní nárečových viet do spisovnej slovenčiny. Možno si všimnúť, že v prípade pre nich problematickej lexémy sa rozhodli vetu pozmeniť, aby sa vyhli použitiu daného slova v jeho spisovnom znení, resp. vetu preštylizovali tak, aby bola spisovná. Napr. ako spisovný variant nárečovej vety *Moj starki tajšov pecat'* jeden žiak ponúkol vetu *Moj star-ký išiel na ribačku*. Vychádzame z predpokladu, že žiak nepozná spojenie *chytat' ryby*, preto sa rozhodol použiť podstatné meno *rybačka*.

V niektorých prípadoch si žiaci boli vedomí toho, že lexéma použitá v nárečovej vete nie je slovenská a že by sa v spisovnej vete nemala vyskytnúť, no pri jej preklade do slovenčiny uviedli lexému s iným významom, aj keď išlo o príbuzné javy, resp. podstatné mená z kategórie odevov. Uvádžame príklady, ktoré súvisia s lexémou *duks* (mikina). Žiaci ju preložili správne, *mikina*, no v spisovnej vete sa na jej mieste objavili aj lexémy *sveter* a *tričko*: *Pekni duks je f butiku*. → *Pekná mikina je v opchode*; *Kúpila som si duks*. → *Kúpila som si sveter*; *Ob-liekla som si duks*. → *Obliekla som si tričko*¹³.

*Vzhladom na rozličné vyriešenie rovnakých problematických kontakto-vých jazykových javov možno uzavrieť, že výskyt srbských jazykových prvkov v slovenských prejavoch závisí od jazykových kompetencií jednotlivca. Niektoré z uvede-ných príkladov zároveň ilustrujú najčastejšie situácie, kde vidno vplyv srbčiny na slovenský jazyk obyvateľov Kysáča*¹⁴.

4. 2. 2. Srbské prvky v nárečových a spisovných vetách

V našom výskume sa vyskytli i také príklady, kde jazykový jav zapríčine-ný srbčinou, ktorý sa objavil v nárečovej vete (prvá veta), nebol odstránený ani vo vete, ktorú nám žiaci ponúkli ako spisovnú (druhá veta).

- Keď ide o lexikálnu rovinu, srbčina ovplyvnila, resp. prevzaté boli srbské
- podstatné mená (*Urobim si obloke za barbike*. → *Spravim si okná za barbikové hračky*¹⁵; *Vipadli mi 100 evrov z jakni*. → *Vipadli mi 100 eur z jakni*; *Nepáči sa mi táto majca*. → *Nepáči sa mi táto majica*; *Dám si červení duks aj biel'e patike*. → *Dnes si oblečiem červenú maicu a bie-*

13 Prvé vety žiaci uviedli v 1. úlohe ako nárečové a druhé v 2. úlohe ako spisovné.

14 Potvrdzujú to i príklady, ktorými je ilustrované slovenské nárečie Kysáča v monografii o tejto dedine (pozri napr. Berédiiová-Stupavská 2013: 196, 205, 207).

15 Aj v danej časti príspevku ako prvú uvádzame vetu z 1. úlohy dotazníka, resp. vetu, ktorú žiaci uviedli ako nárečovú a za ňou i vetu z 2. úlohy dotazníka, ktorú žiaci uviedli ako jej spisovný variant.

- le patike; Do somunu si dávam veľa námazov. → Do lepna si dávam vela námazou; Sujo hajde na kávu. → Sujo pod' na kávu.*),
- prídavné mená (*Daždíví dem je dosad'eni. → Daždíví dem je dosadení.*),
 - slovesá (*Maňi ma hluposti. → Maň ma hluposti; Ideme sa vózat' na nadvožňák. → Ideme sa vózat' na nadjast.*), predložky (*Posle škole mam ist doktorovi. → Posle školi mam ist' lekarovi; Urobim si obloke za barbike. → Spravim si okná za barbikové hračky.*) a
 - častice (*Ajde grab sa sem navarila som pol'iovku. → Ajde pod' sem navarila som polievku.*)

V rámci podstatných mien, podobne ako pri analýze srbských prvkov v nárečových vetách, zachytili sme preberanie lexém, ktoré označujú názvy oblečenia (*jakňa* (bunda, vetrovka); *maica/majca/majica* (tričko), *patike* (tenisky), *duks* (mikina)), potravín a jedál (*somun* (žemľa); *námaz* (nátierka)) a iné (*barbika* (barbie), *sujo* (expr. sused), *nadvožňák* (nadjazd)).

V spisovnej podobe uvedených viet vyskytlo sa aj prídavné meno *dosád'eni* (nudný), slovesá *máňit' sa* (nechať to tak, neriešiť), *vózat' sa* (vozit' sa/povoziť sa), predložky *posle* (po), *za* (pre) a častica *ajde* (no, nože, tak).

Častica *ajde* sa objavila v nárečovej, aj v spisovnej vete: *Ajde grab sa sem navarila som pol'iovku. → Ajde pod' sem navarila som polievku.* (Nože, pod' sem, uvarila som polievku!), avšak inému žiakovi sa podarilo vyriešiť túto jazykovú situáciu úspešne: *Ajde jest', zrichtovala som jed'enia. → Pod'me jest', schystala som jedlo.* (Pod'me jest', prichystala som jedlo.).

Keď ide o príklad súvisiaci s prídavným menom *dosád'envo* (nudné): *Daždíví dem je dosad'eni. → Daždíví dem je dosadení.* (Daždívý deň je nudný.), vo výskumnej vzorke sa vyskytol aj správny preklad lexémy do spisovnej slovenčiny: *Bolo mi dosád'envo na rod'endaňe. → Bolo mi nudné na narodeninách.* (Na narodeninách bola nuda.); *Škole mi je dosád'envo že ninto internet. → Škole mi je nudné preto že niето internet.* (V škole je nuda, pretože tam nie je internet.), avšak žiaci aj tu mali problém s vhodnou štylizáciou spisovnej vety.

Srbský jazyk okrem na lexikálnu v značnej miere vplyva i na morfológickú a syntaktickú rovinu, čo sa v našom výskume prejavilo v analyzovaných nárečových, ako i v spisovných vetách.

Vo výskumnej vzorke sa ako príklad nárečových viet vyskytli vety *Jed'ia sa mi palatínke; Je sa mi volačo slanvo.* Rovnakú konštrukciu žiaci uviedli i vo vetách, ktoré poskytli ako spisovné: *Jedia sa mi palatínke; Je sa mi niečo slané.* Ide o tu častý kalk u vojvodinských Slovákov, keď sa namiesto slovenskej náležitej konštrukcie „mám chuť na“ podľa srbského vzoru „jede mi se“ používa konštrukcia „je sa mi“.

Podobné príklady sa vyskytli i v ďalších vetách: *Nešlo sa mi do škole. → Nešlo sa mi do škole; E žuri sa mi domou, mama ma volala jest', tao. → Ponáhľa*

sa mi domov, mama ma volala na obed, čau. Podľa srbskej konštrukcie „ide/ne ide mi se“ sa v nárečových (prvá veta), ako i v príkladoch, ktoré žiaci uviedli ako spisovné (druhá veta), namiesto náležitej konštrukcie „chce/nechce sa mi ísť (a i.)“ vyskytol kalk „ide/nejde sa mi“.

Našu pozornosť zaujali aj príklady: *Nekcievam jest' zel'eni bôb.* → *Nechcievam jedávať zelený bôb*; *Nekcem čítať knižku.* → *Nechcievam čítať knižku*; *Kcievať chodívať starkej.* → *Chcievam chodívať k starkej*; *Môj pes kcieva sa íhrať na dvore.* → *Môj psíček kcieva sa hrať na dvore.* Ide v nich o kalk „chcem/nechcem“, resp. „chcievam/nechcievam“ namiesto slovenskej konštrukcie „mám rád/nemám rád“, resp. „rád/rada/rado/radi/rady + sloveso v príslušnom tvare“, a to podľa srbského vzoru „volim/ne volim“.

Keď ide o kalk „chcem/nechcem“ podľa srbského vzoru „volim/ne volim“, vo výskumnej vzorke sme sa stretli aj s dvomi príkladmi vhodnej konštrukcie v spisovnej slovenčine: *Nekcievam fiziku.* → *Nemám rád fiziku*; *Nekcievam matematiku.* → *Nemám rád matematiku.*

V analyzovaných príkladoch sa objavila i veta *Andrej sa zadakoval na kave*, ktorá mala podobné znenie i vo vete, ktorú nám žiak poskytol ako spisovnú: *Andrej sa poďakoval za káve.* Ide tu o kalk „poďakovať + na + podstatné meno (L)“ podľa srbského vzoru „zahvaliti + na + podstatné meno (L)“ namiesto „poďakovať + za + podstatné meno (A)“.

Konštrukcie prebraté zo srbského jazyka sa vyskytli i v nasledujúcich vetách: *Nohavice sa mi zafuľanje.* → *Nohavice sa mi zafuľanie*; *Majica mi je pásikavá.* → *Tričko mi je pásikavá*; *Majica mi je ľilovej farbe.* → *Tričko mi je fialovej farby*; *Patike sa mi zafuľanie.* → *Topánky sú mi špinavé*, tiež i *Omil'envo jedeňia mi je pizza.* → *Obl'úbené jedlo mi je pizza.* Ide tu o kalk podľa srbského vzoru „mi je“ namiesto náležitej slovenskej konštrukcie „mám + podstatné meno (A)“ alebo využitia slovesno-menného prísudku. Spisovné znenie uvedených viet je: *Mám zašpinené nohavice/Moje nohavice sú zašpinené*; *Mám pásikavé tričko./Moje tričko je pásikavé*; *Mám tričko fialovej farby/Moje tričko je fialové*; *Mám špinavé topánky/Moje topánky sú špinavé*; *Moje obl'úbené jedlo je pizza.*

Z uvedeného vyplýva, že v prejavoch žiakov sú srbské prvky častejšie v nárečových vetách, ako v spisovných. Získané výsledky preto možno zhrnúť takto: v prirodzenej reči (v našom prípade výsledky 1. úlohy – príklady zapísané nárečím) sa používa značný počet srbizmov, resp. často sa tu vyskytujú srbské jazykové prvky, no v písomných spisovných prejavoch žiakov ich počet zjavne klesá (výsledky 2. úlohy).

Záver

Cieľom našej práce bolo zistiť súčasnú úroveň používania slovenčiny v písomných prejavoch žiakov vyšších ročníkov slovenskej základnej školy v Kysá-

či analýzou prenikania nárečových a srbských jazykových prvkov do spisovných slovenských písaných prejavov, resp. analýzou prenikania srbských jazykových prvkov do nárečových písaných prejavov.

Výskum 60 písomných prejavov žiakov 2. stupňa Základnej školy Ľudovíta Štúra v Kysáči ukázal, že nárečové prvky sa v spisovných prejavoch nevyskytujú až v takej miere, ako bolo očakávané. Objavili sa iba ojedinele, na rozdiel od prvkov dominantného srbského jazyka, ktoré sa vyskytli v nárečových, ako i v spisovných vetách. Srbské prvky boli častejšie v nárečových, ako v spisovných vetách. V prirodzenej reči žiakov, ktorú predstavovala 1. úloha (nárečie), sa vyskytol značný počet srbských jazykových prvkov, ale v spisovných prejavoch ich počet zjavne klesol (2. úloha), čo môže nasvedčovať, že žiaci sa v spisovných prejavoch snažia používať spisovné lexémy a jazykové formy a odstraňovať z nich nárečové a srbské jazykové prvky.

Náš výskum potvrdil výsledky, na ktoré poukázali i lingvisti zaoberajúci sa problematikou slovensko-srbských interferenčných javov (Myjavcová 2001, Myjavcová 2009, Makišová 2017 a i). Srbský jazyk v najväčšej miere vplyva na lexikálnu rovinu. Vo výskumnej vzorke sme zachytili preberanie srbských podstatných mien, prídavných mien, sloviac, prísloviac a častíc, ako i určitých fráz, ktoré boli prispôsobované pravidlám slovenského jazyka. Zaujímavé bolo sledovať postup žiakov pri prekladaní nárečových viet do spisovnej slovenčiny, keď si uvedomovali, že použitá lexéma nie je spisovná, avšak nevedeli ju správne určiť. V tom prípade vetu preštylizovali. Keď ide o morfológickú rovinu, najčastejšie boli kalky, čo je tiež v súlade s vopred realizovanými výskumami týkajúcimi sa slovensko-srbských kontaktných javov vo Vojvodine (tamže).

Citovaná literatúra:

- Bednárik, Rudolf. Slováci v Juhoslávii. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1966.
- Berédiová-Stupavská, Ľudmila. Národopis. [In:] V. Valentík (ed.) Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum – Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, 118–196.
- Buzássyová, Klára, Alexandra Jarošová et al. (ed.) Slovník súčasného slovenského jazyka (A–G). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006.
- Buzássyová, Klára, Alexandra Jarošová et al. (ed.) Slovník súčasného slovenského jazyka (H–L). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011.
- Dudok, Daniel. „Nárečia Selenče a ich miesto medzi inými nárečiami slovenského jazyka“. [In:] J. Gašparovski (ed.) Selenča 1758–1998. Selenča: Slovan – Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998, 280–290.
- Gavrilović, Dušan (ed.) Statistički godišnjak Republike Srbije 2020. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2020.

- Glovňa, Juraj. „Stav vojvodinskej slovenčiny ako enklávneho jazyka“. *Slavica Slovaca* 53, 2018, 3–4. (suplementum)
- Jarošová, Alexandra et al. (ed.) *Slovník súčasného slovenského jazyka (M–N)*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015.
- Jarošová, Alexandra et al. (ed.) *Slovník súčasného slovenského jazyka (O–Pn)*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2021.
- Káčala, Ján, Mária Pisárčiková, Mária et al. (ed.) *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003.
- Krompolt, Pavol. „Diagnostikovanie produktov a činností žiakovho učenia sa (detailné prejavy žiakovej docility a výkonnosti)“. *Paedagogica* 24, 2012, 41–64.
- Liptáková, Ludmila, Daniela Marčoková. „Poznámky k vyučovaniu slovenského jazyka v Srbskej republike. [In:] L. Liptáková (ed.) *O dieťati, jazyku a literatúre*“. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej university v Prešove, 2018, 44–51.
- Makišová, Anna. *Komunikácia v materskej škole*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2011.
- Makišová, Anna. *Slovenčina v kontakte so srbčinou*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017.
- Marčoková, Daniela. *Z dejín základnej školy v Kysáči (1785–1945)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2023.
- Myjavcová, Mária. *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec: Kultúra – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001.
- Myjavcová, Mária. *Slovenská jazyková čítanka: o slovenskom jazyku vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2009.
- Peciar, Štefan et al. (ed.) *Slovník slovenského jazyka I–VI*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1959–1968.
- Petráčková, Věra, Jiří Kraus et al. (ed.) *Slovník cudzích slov (akademický)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2005.
- Ružička, Jozef (red.) *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1966.
- Sirácky, Ján. *Dlhé hľadanie domova*. Bratislava: Matica slovenská, 1985.
- Sirácky, Ján. *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1966.
- Štolc, Jozef. *Reč Slovákov v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968.
- Týr, Michal. „Status materinského jazyka na základnej škole (Paralela Slovensko – Juhoslávia)“. *Obzory – Príloha Hlasu ľudu pre kultúru, vedu, umenie a literatúru* 3, 2002, 2–3.
- Týrová, Zuzana. *Slovensko-srbský bilingvizmus vo Vojvodine*. Nепublikovaná doktorská dizertácia. Nový Sad: Filozofická fakulta, 2016. < <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/45209/Disertacija9424.pdf> >30.09.2024.
- <<https://rada.org.rs/>>30.09.2024.

Anna Margareta Lačok
Daniela Marčok

ODLIKE DIJALEKTA I SRPSKOG JEZIKA U PISMENOM IZRAŽAVANJU UČENIKA VIŠIH RAZREDA U SLOVAČKOJ VOJVOĐANSKOJ OSNOVNOJ ŠKOLI U KISAČU

Rezime

U okviru svojih istraživanja, slovački vojvođanski lingvisti bavili su se pre svega dijalektologijom, kontrastivnim lingvističkim istraživanja, konfrontativnom i primenjenom lingvistikom, slovačko-srpskom dvojezičnošću itd. Do sada nisu sprovedena sistematična istraživanja usmenog i pismenog izražavanja učenika slovačkih vojvođanskih osnovnih škola na časovima slovačkog jezika. Primarni cilj našeg istraživanja bio je saznati da li se i u kojoj meri u pismenom izražavanju učenika na slovačkom jeziku pojavljuju odlike dijalekta i srpskog jezika, zabeležiti ih i opisati. Predmet našeg istraživanja bila je analiza pismenih radova učenika viših razreda Osnovne škole Ljudovita Štura u Kisaču koji su nastali na časovima slovačkog jezika u školskoj 2021/2022. godini. Sprovedena analiza je pokazala da su u pismenom izražavanju učenika koji su bili uključeni u istraživanje češće odlike srpskog jezika i da se pojavljuju u dijalekatskim, kao i u književnim rečenicama, a u najvećoj meri su prisutne na leksičkom nivou.

Cljučne reči: Vojvodina, Kisač, osnovna škola, pismeno izražavanje, srednjeslovački dijalekat, srpski jezik.

Príloha č. 1

Samostatná práca

1. Napíš 10 viet v nárečí (tak, ako sa rozprávate doma).

Nepoužívaj pritom ypsilony.

Tam, kde vyslovuješ mäkké spoluhlásky *d', r', l', ň*, napíš mäkkčeň, i keď sa po nich nachádza *e* a *i*.

Napíš dĺžeň tam, kde vyslovuješ dlhé samohlásky alebo spoluhlásky *r* a *l*.

Ostatné písmená piš tak, ako počuješ vyslovené hlásky.

Príklady:

F chladnički ňemame ňiž za jed'eňia.

Mój pez je velmo ňidobrí.

Zafúlala sa mi táška.

Vipadóu mi telefón z vačku.

Vrtaľi zme stuňu f pol'i, bud'eme zal'ievad' voťňák.

Doma mi je dosád'enuo, lebo sa ňemôžem sretávať s pajtášami.

2. Vety, ktoré si v predchádzajúcej úlohe napísal v nárečí, prepíš teraz do spisovnej slovenčiny.

Ak si na niektoré slovo nemôžeš spomenúť, prepíš ho v nárečovej podobe.

Željka Čelić*
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Katedra za ruski jezik
zcelic@ffzg.unizg.hr

УДК 811.161.1::378(497.5)
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.13>
стручни рад
примљен 29. 5. 2024.
прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

Marina Jajić Novogradec**
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Katedra za ruski jezik
mjnovo@ffzg.unizg.hr

ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ УСВОЕНИЯ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ НА ОСНОВЕ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ РКИ

Цель нашего исследования – найти оптимальные методы преодоления эмоциональных и психических трудностей, влияющих на процесс усвоения фонетических и фонологических характеристик русского языка в рамках психолингвистики. Трудности можно объяснить нарушением образовательной системы после транзитуции в демократическое республиканское общество с экономикой свободного рынка, как результат проведения дистанционного обучения из-за пандемии COVID-19, своеобразной десоциализации студентов, неиндивидуальным подходом в обучении и отсутствием психологических компетенций у преподавателей.

Ключевые слова: РКИ, Хорватия, ФФК, транскрипция, психолингвистика.

The purpose of our study is to find the most effective methods within the framework of psycholinguistics in order to overcome emotional and mental difficulties that affect the process of the acquisition of phonetic and phonological features of the Russian language. These difficulties can be explained by the disruption of the educational system after the transition to a democratic-republican society with a free market economy, as a result of remote lessons due to the COVID-19 pandemic, as a type of students' desocialization and lack of psychological competencies of lecturers.

Keywords: RFL, Croatia, phonological competencies, transcription, psycholinguistics.

Введение

Образовательно-педагогические методы переноса фонетико-фонологических компетенций (ФФК) являются частью специализации преподавателя РКИ в Республике Хорватия (РХ) на академическом уровне. Результатом

* <https://orcid.org/0000-0003-3016-5431>

** <https://orcid.org/0000-0002-8322-8988>

должны быть: правильное произношение русских слов со всеми фонологическими характеристиками и интонацией, уметь читать и писать буквы русской кириллицы, отличать фонемы и аллофоны, определить место ударения. Программа РКИ в Университете в Загребе четко определяет отношение между двумя субъектами образовательного процесса – преподавателем и студентами, перенос знаний и усвоение ФФК. Программа РКИ не затрагивает рецентные явления в поведении студентов, вызванные разными социальными глобальными факторами (пандемия COVID-19) и общественными преобразованиями в РХ и степень эмоциональной и интеллектуальной зрелости с элементами тревожности. Тревожность не является субспециализацией преподавателя, которого в учебном процессе ограничивает и недостаток времени, и невозможность индивидуального подхода к переносу знаний. Так как усвоение ФФК является обязательным исходом обучения РКИ, мы должны найти новые подходы в психолингвистике, с помощью которых можно преодолеть социальную тревожность в общем и страх перед публичным выступлением, усвоить следующие ФФК: определить место ударения, произносить палатализованные согласные, редуцировать гласные в сторону аканья или иканья.

Целью статьи является представление возможных решений усвоения ФФК на основе психолингвистических методов, относящихся к языковой структуре, функционированию в речи и коммуникации.

Роль психолингвистики в обучении РКИ

Психолингвистика включает в себя лингвистику и психологию и анализирует процессы языковой продукции (лингвистические принципы) и речевое поведение (психологические принципы). Роль психолингвистики в обучении РКИ можно рассматривать через дихотомию: *изучение – обучение*, которая характерна для прикладной психолингвистики, применяемой для анализа и планирования изучения второго/иностранного языка в учебном процессе (Jajić Novogradec 2022).¹ Поскольку одна из задач психолингвистики есть объяснить структурно-функциональную организацию языка и речи (организацию звукового строя языка), ее роль в обучении иностранному языку существенна, особенно в плане достижения и развития ФФ умений и навыков, представляющих собой коммуникативную компетенцию – конечную цель овладения иностранным языком (Азимов и др. 2009), содержащую: лингвистическую, социолингвистическую, дискурсивную и стратеги-

1 см. Российская психолингвистика: итоги и перспективы. Материалы XX международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации, 27–28 мая 2022 г. <https://mmamos.ru/wp-content/uploads/science/3_Tezisy-Simpozium-2022.pdf>

ческую компетенции. В рамках лингвистической компетенции выделяются следующие субкомпетенции: лексическая, грамматическая, семантическая, фонологическая, ср. (ОВИЯ 2001: 110).

Фонетико-фонологические компетенции

Хомутова (2013: 72) для фонетического аспекта ФФК выделяет следующие знания и умения:

- знания об артикуляторной базе изучаемого языка, о строении органов речи, механизме голосообразования, специфике артикуляции звуков, просодии, интонации, основных фонетических явлений и терминов;
- знания о способах артикуляции звуков в родном языке: о сходстве/различии звуков, типах интонации, обеспечивающих перенос, избежать интерференции в овладении иноязычным произношением;
- знания об особенностях (не)официальных стилях речи, диалектах;
- умения применять знания на практике и строить высказывания, адекватные целям и условиям коммуникации.

ОВИЯ (2001: 108) приводит общие фонетические навыки и умения

- умение распознавать и произносить неизвестные учащемуся звуки и просодические модели;
- умение членить поток речи на фонемы;
- понимание/владение процессами восприятия и образования фонем.

На основании приведенных общих фонетических умений проанализируем и ответим на вопросы, касающиеся хорватских студентов РКИ:

- какими способами развивается понимание механизмов языка и процесса коммуникации?
- какие фонетические умения и навыки необходимы студентам?

Шустикова (2021: 523) фонологическую компетенцию определяет как знание иностранцем русской фонетической системы и ее нормативное использование в межъязыковой коммуникации. В обучении РКИ ФФК можно определить, как совокупность соответствующих знаний, умений и навыков воспринимать и воспроизводить звуковые единства языка (фонемы) и их варианты (аллофоны), артикуляционно-акустические характеристики фонем, фонетическую организацию слов, просодику (ударение, ритм, интонация), фонетическую редукцию, ср. (Šelić 2013); (Присная 2008); (ОВИЯ 2001). ФФК считаются сформированными, если студенты РКИ могут:

- понимать и правильно воспроизводить звуковые единства языка; не смешивать фонемы и графемы;² дифференцировать фонемы и аллофоны, кириллические буквы и знаки фонетической и фонематической транскрипции;
- усвоить артикуляционно-акустические характеристики русского языка;
- понимать фонетическую организацию слов, просодику, редукцию;
- отличать фонетико-фонологические системы хорватского и русского языков.

Психолингвистические методы, развивающие ФФК у хорватских студентов РКИ

В учебном процессе большое влияние на успешность достижения ФФК оказывают разные психолингвистические факторы (мотивация, межъязыковая осведомленность, языковая одаренность, иноязычная тревожность, учебные стили и стратегии и т.д. ср. (Jajić Novogradec 2021)). Согласно И. Ткаченко (2019: 177): «Изучение РКИ с учетом достижений психолингвистики предполагает такую организацию учебного процесса, когда речевые, собственно лингвистические операции, лежащие в основе коммуникации, рассматриваются как производные акта речепорождения в индивидуальном сознании обучаемого». Психолингвистические методы, развивающие ФФУ, рассматриваются с трех позиций: языковой структуры, функционирования в речи и коммуникации. Они подразумевают упражнения, учебные приемы и формы работы в учебном процессе, охватывающие главные компоненты ФФК: когнитивный, прагматический, социокультурный и рефлексивный.

Психолингвистические методы с позиции языковой структуры охватывают: индивидуальную работу, работу в парах, работу целого класса (одностороннее/двустороннее взаимодействие: преподаватель – студент; студент – студент); преподаватель как модель; студенты в парах как модели.

Когнитивными компонентами ФФК являются: звуковые явления различных уровней – отношение между графемой и фонемой, транскрипция, фонологические средства общения. А. Акишина и др. (2002: 166–167) рекомендуют следующее:

2 Ср. (Гинић 2022: 14): «Чак и студенти руског језика, после савладаног курса из фонетике на првој години студија русистике, потискују и заборављају дистинкцију „слово”, „глас”, враћајући се „слову” као почетку свега, јер, слово се – пише, а оно што се пише, има већу вредност од оног што се изговара. Па често уместо појма „глас”, употребе појам „слово”, не и обрнуто.»

- последовательность работы над звуком: в первую очередь даются звуки, близкие в русском и первом языках, затем те, которых нет в первом, и потом те, которые в первом отличаются от русских;
- проводить короткие диктанты на аудирование; вначале преподаватель читает, студенты записывают, потом следует работа в парах, один студент читает, другой записывает (чтобы развивать сотрудничество между студентами);
- использовать схему артикуляционного аппарата и работать над оппозицией *мягкие – твёрдые согласные*; одновременно устная и письменная работа, сначала индивидуально, потом в парах;
- употреблять таблицу, включающую параллельные окончания существительных и прилагательных, напр., *-ам/-ям; -ом/-ем; -ых/-их* как визуальное средство; студенты могут оформить собственную таблицу, преподаватель читает вслух существительные и прилагательные, студенты самостоятельно выполняют таблицу на основе прослушанного и проверяют в парах решения;
- упражнять фонетический слух студентов на основании слушания и опознавания звуков (студенты записывают звуки, подчеркивают звуки в тексте, поднимают карточки с определенным звуком);
- чтение слов в транскрипции (контроль преподавателя, индивидуальное чтение, потом чтение в парах).

Психолингвистические методы с позиции функционирования в речи охватывают следующие формы работы: индивидуальную работу, работу в парах, работу целого класса (одностороннее/двустороннее взаимодействие: преподаватель – студент; студент – студент); преподаватель как модель; студенты в парах как модели. Прагматический компонент ФФК, (см. Присная 2008: 289) заключается в развитии учебных стратегий, обеспечивающих формирование ФФК: четко произносить и различать на слух звуки, звукосочетания, соблюдать нормы произношения согласных звуков, правильно ставить ударение в словах и фразах; соотношение фонетического состава предложения с его значением, дифференциация близких по звучанию слов и словосочетаний, установление сходства и различия ритмического рисунка фраз и т.д.; стратегии в продукции (говорение, письмо).

На основе проанализированной литературы выделяем следующие возможные оптимальные методы усваивания речевой функции русского языка и ФФК:

- соединять определенные фонемы в словосочетаниях и предложениях с буквами на письме и читать их в парах;
- употреблять обучающие (фонетические) игры; учащиеся работают либо индивидуально, либо в парах: игра *буква-звук* (каждый игрок

получает два набора карточек. В первом наборе – карточки, на которых написаны буквы (Б, Г, В ...), во втором наборе – карточки, на которых написаны звуки ([п], [г], [б] ...). Участники игры должны найти для каждой буквы пару звуков, которые эти буквы могут обозначать (например, Б – [п] и [б]), см. (Федотова и др. 2016);

- использовать карточки, на которых написан звук, студенты работают в парах, один из пары показывает другому звук, и он должен назвать слово с этим звуком;
- упражнение с буквами в парах – студенты должны назвать слово, в котором есть буква, указанная на карточке, вне зависимости от того, как буква читается (звук произносится);
- проводить игру *крестики-нолики*: работает либо целый класс, либо работа проводится в парах: студенты, вместо крестиков и ноликов, используют пары букв и называют их.

Психолингвистические методы с позиции коммуникации охватывают следующие формы работы: индивидуальную работу, работу в парах, работу целого класса, групповую работу (одностороннее/двустороннее взаимодействие: преподаватель – студент; студент – студент; студент – студенты и наоборот); преподаватель как модель; студенты в парах как модели; студент как модель перед другими студентами.

Социокультурный компонент ФФК предполагает следующее, см. (Приная 2008: 289): культурное разнообразие, индивидуальное разнообразие, вариативность произношения, различие социальных норм, владение средствами выразительности речи и культурными образцами официального и неофициального стиля, способы описания фонологических знаний. Рефлексивный компонент ФФК способствует: самоконтролю, выработке эмоционально-ценностного отношения к языковому материалу, принятию решения о характере коррекции ошибки.

На основе проанализированной литературы выделяем следующие возможные оптимальные методы по работе над коммуникацией в изучении РЯ с целью освоения ФФК:

- ролевые задания в виде игр, напр., заучивание русских скороговорок в парах, включающих в себя тренируемые звуки (скороговорки, ориентируемые на тренировку различения определенных звуков);
- инсценировки: студенты в парах повторяют и произносят трудные для них звуки на основе текста роли, а потом читают текст вслух перед другими студентами, см. (Федотова и др. 2016: 475).

Применение методических способов в изучении РКИ в РХ

Согласно обязательной образовательной программе РХ образование на начальной стадии не содержит изучение кириллицы. Возможность изучения кириллицы существует при изучении языков национальных меньшинств, использующих кириллицу как основное и официальное письмо (самым частотным в числе языков национальных меньшинств в РХ является сербский язык³ и кириллица с буквами, несуществующими в русском алфавите и наоборот). Изучение русского языка и алфавита факультативно на всех уровнях образования. В настоящей программе освоению русского алфавита распределен один семестр, т.е. 15 недель. Одновременно с освоением графем усваиваются и фонемы русского языка и их позиционно обусловленные варианты, аллофоны. Практическая часть охватывает и фонологические характеристики, являющиеся составной частью орфоэпии русского языка, которая считается униформной, без возможных вариантов.⁴ Все отклонения от орфоэпии литературного русского языка надо объяснить с социолингвистической точки зрения (имеется в виду, напр., произношение русской фонемы /л/ не как средненебного, а передненебного звука).

Первым препятствием при освоении ФФК является временное ограничение и отсутствие аккумуляции знания в виде основ русского языка и кириллицы. Далее, первокурсники, т.е. выпускники средней школы (*матуранты*), по определению должны быть совершеннолетними, самостоятельными и умными/интеллигентными, причем педагогический аспект РКИ должен включить и эмоциональную, и интеллектуальную зрелость студентов, которой у них, по научным исследованиям, нет: наблюдаются процессы раннего начала пубертата и позднего подросткового периода⁵ (ср. Keresteš et al. 2010: 935). Вместе с интеллектуальной и эмоциональной неподготовленностью, у студентов очевидна и социальная тревожность (страх перед публичными выступлениями, ср. (Ястребов и др. 2008)) в большей или меньшей мере, что дополнительно усложняет освоение ФФК, из-за ситуативной тревожности, охватывающей и иноязычную тревожность (см. работу Санакоева 2022: 108), а, с другой стороны, преподаватели русского языка не яв-

3 См. <<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine//Analiza%20-%20Stanje%20na%20podrucju%20odgoja%20i%20obrazovanja%20na%20jeziku%20i%20pismu%20nacionalnih%20manjina%20u%20RH%20-%202018-2019.pdf>>.

4 Как в случае, напр., RP English.

5 „Vremenski, pubertet i adolescencija također se tek djelomice preklapaju. Neuroendokrinološke promjene kojima počinje spolno sazrijevanje javljaju se već od 6 do 8 godina, odnosno još u djetinjstvu, dok se vidljivi znakovi puberteta najvećim dijelom pojavljuju u ranoj adolescenciji. Pubertalno sazrijevanje kod većine pojedinaca završava u srednjoj adolescenciji, no drugi aspekti sazrijevanja i preuzimanja odraslih uloga nastavljaju se i u kasnoj adolescenciji.“ (Keresteš i dr. 2010: 935).

ляются специалистами когнитивно-поведенческой терапии, которая включает индивидуальный подход, для которого нет времени на уроках.

Вторым препятствием при освоении ФФК является столкновение преподавателя с психической неподготовленностью студентов для социального общения в учебном процессе. Число студентов, должных усвоить ФФК русского языка – 40. Временное ограничение и психическо-социальная неподготовленность студентов обуславливают применение знаний, изложенных на уроках, которые должны стать следующими компетенциями в результате:

а) орфографические:

- усвоить буквы русского варианта кириллицы;
- не смешивать буквы русского и хорватского латинского алфавитов;
- усвоить знаки фонетической и фонематической транскрипции;

б) орфоэпические:

- усвоить характеристики русского ударения;
- дифференцировать фонологические позиционно обусловленные характеристики русского языка, являющиеся результатом типа русского ударения, как, напр., аканье, иканье, или характеристики, позиционно обусловленные из-за языковых законов: оглушение, выпадение, палатализация;

в) теоретические понятия:

- усвоить и воспринять понятия и их определения: фон, фонема, аллофон; отличать их как отвлеченные и материальные единицы;
- отличать язык как средство коммуникации (в т.ч. и язык символов, язык жестов, язык жестов и сигналов на дороге ...) от речи как материализации языка;
- отличать графему и фонему;
- усвоить метаязык специальности, термины, в т.ч. грецизмы и латинизмы, являющиеся мотивирующими словами в образовании лингвистических терминов и аккумулятированным знанием *матурантов*.

Заклучение

Программа РКИ Университета в Загребе содержит освоение ФФК русского языка: освоение орфографических, орфоэпических и теоретических понятий фонетики и фонологии русского языка и кириллицы – традиционные умения читать и писать обогащены анализом фонетических и фонологических характеристик русского языка в произношении и транскрипции. Программа освоения ФФК в рамках РКИ на практике обусловлена следующими факторами: а) временем (время, 15 недель/одни семестр для одновременного освоения графем нового алфавита и отвлеченных единиц с их вариантами; осведомление отличий между языком и речью; применение технических

терминов, часто без возможности учета аккумулированного знания; применение теоретических знаний в произношении на основе орфоэпической нормы русского языка); б) психическо-социальным бременем, которое студенты вносят в научно-учебный процесс; с) неиндивидуальным подходом к студентам из-за недостатка времени и недостатка психологических квалификаций у преподавателя.

Приведенные факторы определили цель нашего исследования – найти оптимальные методы преодоления эмоциональных и психических трудностей, влияющих на процесс освоения артикуляционно-акустических характеристик русского современного литературного языка. Так как эти трудности можно объяснить не только нарушением образовательной системы после транзисии в демократическое республиканское общество с экономикой свободного рынка, но и реформой программы РКИ, проведением дистанционного обучения из-за пандемии COVID-19, своеобразной десоциализацией студентов, неиндивидуальным подходом в обучении РКИ и отсутствием психологических компетенций у преподавателей, возможный источник помощи в новых условиях освоения ФФК на уроках РКИ мы нашли в психолингвистике.

Психолингвистические методы, развивающие освоение ФФК, проанализированы с трех позиций: языковой структуры, функционирования в речи и коммуникации. Так как психолингвистика для освоения ФФК предлагает занятия и упражнения, которые в систематизированном образовательном процессе применяются на уровнях ниже по отношению к академическому уровню, преподаватели высших учебных заведений и университетов должны усвоить тот факт, что эмоциональная и интеллектуальная зрелость и аккумулированное знание не являются базой, на которой учебный процесс начинается на академическом уровне, что подтверждают и научные исследования (см. Keresteš i dr. 2010: 935). Другими словами, студенты достаточно не социализированы для нынешних методов освоения ФФК, содержащихся в программе РКИ. Из-за этого мы, после анализа трех позиций: языковой структуры, функционирования в речи и коммуникации, рекомендовали возможные оптимальные методы усваивания речевой функции русского языка и ФФК, которые нужно не отвечают возрастному развитию студентов, но могут помочь облегчению освоения ФФК на уроках РКИ: на основном этапе освоение артикуляционно-акустических характеристик русской речи (читать и писать), на следующих этапах (в зависимости от индивидуально-го развития студента, не индивидуального подхода в обучении РКИ): освоение знаков фонетической и фонематической транскрипции, технических терминов, называющих и определяющих артикуляционно-акустические характеристики русской речи.

Использованная литература

- Азимов, Эльхан Г., Анатолий Н. Щукин. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва: Издательство ИКАР, 2009.
- [Azimov, Ėl'khan G., Anatoliĭ N. Shchukin. Novyĭ slovar' metodicheskikh terminov i poñiatĭĭ (teoriĭa i praktika obucheniĭa ĭazykam). Moskva: Izdatel'stvo IKAR, 2009]
- Акишина, Алла А., Ольга Е. Каган. Учимся учить: Для преподавателя русского языка как иностранного. Москва: Русский язык Курсы, 2002.
- [Akishina, Alla A., Ol'ga E. Kagan. Uchimsĭa učit': Dliĭa prepodavatelĭa russkogo ĭazyka kak inostrannogo. Moskva: Russkiĭ ĭazyk Kursy, 2002]
- Гинић, Јелена. Фонетика руског језика. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2024. <https://www.academia.edu/93113421/Fonetika_ruskog_jezika> 30.09.2024.
- [Ginić, Jelena. Fonetika ruskog jezika. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2024. <https://www.academia.edu/93113421/Fonetika_ruskog_jezika> 30.09.2024]
- Латинско-русский словарь. 2024. <<https://la-rus-dict.slovaronline.com/35823-maturo>>. 04.01.2024.
- [Latinsko-ruskiĭ slovar'. 2024. <<https://la-rus-dict.slovaronline.com/35823-maturo>>. 04.01.2024]
- Присная, Лидия Л. «Фонетико-фонологическая компетенция и ее компонентный состав» [Работа представлена кафедрой русского языка и межкультурной коммуникации Белгородского государственного университета. Научный руководитель – доктор педагогических наук, профессор И. Б. Игнатова] <<https://vdocuments.site/-5750a9851a28abcf0cd0d889.html?page=1>> 04.01.2024.
- [Prisnaĭa, Lidiĭa L. «Fonetiko-fonologicheskaĭa kompetentsĭa i ee komponentnyĭ sostav» [Rabota predstavlena kafedroĭ russkogo ĭazyka i mezhkul'turnoĭ komunikatsĭi Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Nauchnyĭ rukovoditel' – doktor pedagogicheskikh nauk, professor I. B. Ignatova] <<https://vdocuments.site/-5750a9851a28abcf0cd0d889.html?page=1>> 04.01.2024]
- Санакоева, Зарина Г. «Обзор понятия “языковая тревожность”: Определение, классификация, влияние, Оказываемое на изучающих иностранный язык». Мир науки, культуры, образования 92/1, 2022: 108–110. <<https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-ponyatiya-yazykovaya-trevozhnost-opredelenie-klassifikatsiya-vliyanie-okazyvaemoe-na-izuchayuschih-inostranny-yazyk>>02.10.2024.
- [Sanakoeva, , Zarina G. «Obzor poñiatĭĭa «ĭazykovaĭa trevozhnost'»: Opredelenie, klassifikatsĭĭa, vliĭanie, Okazyvaemoe na izuchaĭushchikh inostrannyĭ ĭazyk». Mir nauki, kul'tury, obrazovaniĭa 92/1, 2022: 108–110. <<https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-ponyatiya-yazykovaya-trevozhnost-opredelenie-klassifikatsiya-vliyanie-okazyvaemoe-na-izuchayuschih-inostranny-yazyk>>02.10.2024]
- Совет Европы. «Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка» [Совет Европы (французская и английская версии), 2001, Московский государственный лингвистический университет

- (русская версия), 2003] <<https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1716323325&tl-d=ru&lang=ru&name=eurcomp.doc&text>> 28.03.2017.
- [Sovet Evropy. «Obshcheevropejskie kompetentsii vladeniia inostrannym iazykom: Izuchenie, obuchenie, otsenka» [Sovet Evropy (frantsuzskaia i angliiskaia versii), 2001, Moskovskii gosudarstvennyi lingvisticheskii universitet (russkaia versii), 2003] <<https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1716323325>>
- Ткаченко, Ирина В. «Психолингвистика и методика РКИ: аспекты взаимодействия» [Университетские чтения – 2019, Пятигорск, 10–11 января 2019 года] <<https://upload.pgu.ru/iblock/794/35.pdf>> 10.12.2023.
- [Tkachenko, Irina V. «Psicholingvistika i metodika RKI: aspekty vzaimodeistviia» [Universitetskie chteniia – 2019, Piatigorsk, 10–11 ianvaria 2019 goda] <<https://upload.pgu.ru/iblock/794/35.pdf>> 10.12.2023]
- Федотова, Нина Л., Александра К. Юрьевна. «Фонетические игры при обучении иностранцев русскому произношению». ОТО 2, 2016: 467–481.
- [Fedotova, Nina L., Aleksandra K. IUr'evna. «Foneticheskie igry pri obuchenii inostrantsev russkomu proiznosheniuiu». ОТО 2, 2016: 467–481]
- Хомутова, Анастасия А. «Фонетическая компетенция: структура, содержание». Вестник ЮурГ. Серия: Лингвистика 10/2, 2013: 71–76.
- [Khomutova, Anastasiia A. «Foneticheskaiia kompetentsiia: struktura, sodержanie». Vestnik IUrG. Serii: Lingvistika 10/2, 2013: 71–76]
- Шустикова, Татьяна В. «Фонологическая компетенция как часть лингвопредметной подготовки иностранных абитуриентов» [Материалы XXI Международной научно-практической конференции. Минск, 21 октября 2021 г.] <<https://rep.bsmu.by/bitstream/handle/BSMU/35641/522525.pdf?sequence=1&isAllowed=>> 04.01.2024.
- [Shustikova, Tat'iana V. «Fonologicheskaiia kompetentsiia kak chast' lingvopredmetnoi podgotovki inostrannykh abiturientov» [Materialy XXI Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. Minsk, 21 oktiabria 2021 g.] <<https://rep.bsmu.by/bitstream/handle/BSMU/35641/522525.pdf?sequence=1>>
- Ястребов, Василий С., Татьяна А. Солохина, Виктория В. Анохина, Лейла А. Алиева, Лидия С. Иншина, Анна Ю. Жукова, Наталья В. Марушкевич. Словарь терминов для пользователей психиатрической помощи «от А до Я». Москва: МАКС Пресс, 2008. <<http://familymh.ru/dictionary>> 04.01.2024.
- [Iastrebov, Vasilii S., Tat'iana A. Solokhina, Viktoriia V. Anokhina, Leila A. Alieva, Lidiia S. Inshina, Anna IU. Zhukova, Natal'ia V. Marushkevich. Slovar' terminov dlia pol'zovatelei psikhiatricheskoi pomoshchi «ot A do IA». Moskva: MAKS Press, 2008. <<http://familymh.ru/dictionary>> 04.01.2024]
- Čelić, Željka. Сопоставительная фонетика русского и хорватского языков/Poredbe-na fonetika ruskoga i hrvatskoga jezika. Zagreb: FF press, 2013. DOI: <https://doi.org/10.17234/9789531754712>.

- [Čelić, Željka. Sopostavitel'naia fonetika russkogo i khorvatskogo iazykov/Poredbe-na fonetika ruskoga i hrvatskoga jezika. Zagreb: FF press, 2013. DOI: <https://doi.org/10.17234/9789531754712>]
- Jajić Novogradec, Marina. „Odnos motivacije i jezične kompetencije hrvatskih studenata u ovladavanju slavenskim kao stranim jezicima”. [B:] Н. Е. Ананьева, О. А. Остапчук, Е. И. Якушкина (ред.) Славянский сборник: язык, литература, культура. Москва: Макс Пресс, 2019, 322–328.
- [Jajić Novogradec, Marina. „Odnos motivacije i jezične kompetencije hrvatskih studenata u ovladavanju slavenskim kao stranim jezicima”. [V:] N. E. Anan'eva, O. A. Ostapchuk, E. I. Ākushkina (red.) Slavianskiĭ sbornik: iazyk, literatura, kul'tura. Moskva: Maks Press, 2019, 322–328]
- Jajić Novogradec, Marina. «Психолингвистические факторы, влияющие на проявление межъязыковых взаимодействий в учебном многоязычии». Филология 31/1, 2021: 16–20.
- [Jajić Novogradec, Marina. «Psikholingvisticheskie faktory, vliiaĭushchie na proiavlenie mezh"iazykovykh vzaimodeĭstviĭ v uchebnom mnogoĭazychii». Filologĭia 31/1, 2021: 16–20]
- Jajić Novogradec, Marina. «Психолингвистические исследования овладения русским языком в хорватской лингводидактике» [Российская психолингвистика: итоги и перспективы. Материалы XX международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации, 27–28 мая 2022 г.] <https://mmamos.ru/wp-content/uploads/science/3_Tezisy-Simpozium-2022.pdf> 23.12.2022.
- [Jajić Novogradec, Marina. «Psikholingvisticheskie issledovaniia ovladeniia russkim iazykom v khorvatskoĭ lingvodidaktike» [Rossiiskaia psikholingvistika: itogi i perspektivy. Materialy XX mezhdunarodnogo simpoziuma po psikholingvistike i teorii kommunikatsii, 27–28 maia 2022 g.] <https://mmamos.ru/wp-content/uploads/science/3_Tezisy-Simpozium-2022.pdf> 23.12.2022]
- Keresteš, Gordana, Irma Brković, Gordana Kuterovac Jagodić. „Mjerenje pubertalnoga sazrijevanja u istraživanjima razvoja adolescenata”. Društvena istraživanja 6, 2010: 933–951. <<https://hrcak.srce.hr/file/93824>> 10. 01. 2024.
- Samostalni sektor za nacionalne manjine. „Stanje na području odgoja i obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj u 2018./2019. školskoj godini” [Rezultati analize prikupljenih podataka, Zagreb, 2019] <<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine//Analiza%20-%20Stanje%20na%20podrucju%20odgoja%20i%20obrazovanja%20na%20jeziku%20i%20pismu%20nacionalnih%20manjina%20u%20RH%20-%202018-2019.pdf>> 02.02.2021.

Жељка Челић
Марина Јајић Новоградец

МОГУЋА РЕШЕЊА ЗА УСВАЈАЊЕ ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА НА ОСНОВУ ПСИХОЛИНГВИСТИЧКИХ МЕТОДА НА ЧАСОВИМА РУСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Програм за савладавање фонетско-фонолошких компетенција у оквиру наставе руског као страног језика у пракси одређују следећи фактори: време, ментално и социјално оптерећење студената, неиндивидуални приступ наставника према студенту и недостатак психолошких квалификација наставника. Психоллингвистичке методе које развијају фонетско-фонолошке компетенције анализирају се са три становишта: језичке структуре, функционисања у говору и с позиције комуникације. Препоручене су могуће оптималне методе за стицање фонетско-фонолошких компетенција, које не морају да одговарају узрасном развоју студента, али могу олакшати њихов развој на часовима руског као страног језика: у главној фази, савладавање артикулационо-акустичких карактеристика руског говора (читање и писање), у следећим фазама (у зависности од индивидуалног развоја студента, неиндивидуалног приступа настави руског као страног језика): овладавање знацима фонетских и фонемских транскрипција, техничким терминима, који именују и дефинишу артикулационо-акустичке карактеристике руског говора.

Кључне речи: руски као страни језик, Хрватска, фонетско-фонолошке компетенције, транскрипција, психоллингвистика.

Елизавета Захарова*
Институт мировой литературы
им. А.М. Горького РАН
Международная школа русского языка
и литературы «Literary_Russian»
Москва, Нови-Сад
Elizakharova2019@gmail.com

УДК 37.02:811.161.1::314.151.3(=161.1)(497.11)*19*
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.14>
стручни рад
примљен 13. 3. 2024.
прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

«РОССИКА»: ОПЫТ ПЕРВОЙ РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

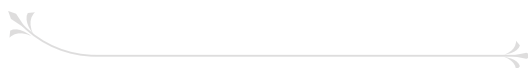
Статья рассматривает вопросы билингвизма, двуязычного образования и преподавания русского языка и литературы за границей. После Гражданской войны тысячи русских детей оказались в эмиграции, и их образование стало важной темой на педагогических съездах 1920-х годов. Русские школы за границей, часто поддерживаемые общественными организациями и государствами, следовали программам Министерства народного просвещения, в том числе Игнатьевской реформе, которая ввела курс «Россика». Этот курс включал русский язык, литературу, историю и географию России, формируя национальное самосознание учащихся. По данным МВД Сербии, в период с февраля 2022 года по апрель 2023 года в страну въехало более 370 тыс. россиян. По состоянию на май сербский ВНЖ имели более 30 тысяч граждан РФ. Для лингвистов и литературоведов данная статистика – новый вызов в развитии русского языка, литературы и культуры. Значительный процент приехавших в страну – семьи с детьми школьного возраста. Это означает, что к статусу «носитель русского языка» из-за активного изучения сербского прибавляются новые: инофон или билингв. Процесс развития двуязычия – тема, неоднократно обсуждавшаяся в связи с первой русской эмиграцией. После Гражданской войны свыше 15 тысяч русских детей школьного возраста оказались за рубежом. Цель статьи – описать опыт преподавания словесности в школах русского зарубежья (1917–1924 гг.). Акцент делается на изложении практического опыта преподавания «Россики» в странах наибольшего сосредоточения диаспоры (Берлин, Париж, Прага, Белград, София, Гельсингфорс и др.). Выделяются наиболее проблемные зоны в преподавании русского как второго и/или родного языка. Исследуются тактики изучения отечественной словесности в пределах иноязычной культурной среды.

Ключевые слова: словесность, П.Н. Игнатьев, русское зарубежье, Россика, русский язык и литература, инофон, билингв, РКИ.

The article examines the issues of bilingualism, bilingual education, and the teaching of Russian language and literature abroad. After the Civil War, thousands of Russian children emigrated, and their education became an important topic at pedagogical congresses in the 1920s. Russian schools abroad, often supported by public organizations and the

* <https://orcid.org/0000-0002-2087-6072>

** Расширенная версия доклада, прочитанного на 62 собрании славистов Сербии (Белград, 11–12 января 2024 г.).

state, followed the programs of the Ministry of Public Education, including the Ignatiev reform, which introduced the “Rossika” course. This course included Russian language, literature, history, and geography of Russia, forming the national identity of students. According to the Serbian Ministry of Internal Affairs, more than 370 thousand Russians entered the country between February 2022 and April 2023. In May more than 30 thousand citizens of the Russian Federation had a Serbian residence permit. For linguists and literary scholars this statistics is a new challenge in the development of the Russian language, literature and culture. A significant percentage of those who came to the country are families with school-age children. This means that due to the active study of Serbian, new ones are added to the status of “native speaker of Russian”: foreign speaker or bilingual. The process of development of bilingualism is a topic that has been repeatedly discussed in connection with the first Russian emigration. After the Civil War over 15 thousand Russian school-age children ended up abroad. The purpose of the article is to describe the experience of teaching literature in schools abroad in Russia (1917–1924). The emphasis is on presenting practical experience in teaching “Rossika” in the countries with the greatest concentration of diaspora (Berlin, Paris, Prague, Belgrade, Sofia, Helsingfors/Helsinki, etc.). The most problematic areas in teaching Russian as a second and/or native language are highlighted. Tactics for studying Russian literature within a foreign language cultural environment are explored.

Keywords: Literature, P.N. Ignatiev, Russian abroad, “Rossika”, Russian language and literature, foreign language, bilingual, Russian as a foreign language.

Зарубежная русская школа: опыт первой эмиграции

Важность билингвизма, процессы развития двуязычия, обучение чтению на двух языках – темы, которые неоднократно обсуждались в научных трудах российских и зарубежных исследователей. После Гражданской войны свыше 15 тысяч русских детей школьного возраста оказались за рубежом (Стрельцов 2006). По другим данным, общее число несовершеннолетних эмигрантов в Европе достигало 45-50 тысяч (Карцевский 2008).

Вопросы воспитания и образования русской молодежи за границей регулярно подвергались дискуссии на педагогических съездах в 1920-е годы:

Дата	Страна, город.	Название
2-6 апреля, 1923 г.	Чехия, Прага.	Съезд Деятелей Средней и Низшей Русской Школы за границей.
4-5 октября, 1924 г.	Чехия, Прага.	Совещания по борьбе с денационализацией.

6-7 июля, 1925 г.	Франция, Париж.	Педагогический съезд представителей Средней и Низшей школы за границей.
1926	Чехия, Прага.	Педагогический съезд представителей Средней и Низшей школы за границей.
4-5 октября, 1928 г.	Чехия, Прага.	Совещание, созванное Педагогическим бюро по делам средней и низшей школы за границей.
7-11 мая, 1929 г.	Сербия, Белград.	Съезд-совещание представителей русских учебных заведений.
8-10 мая, 1929 г.	Болгария, София.	Русский педагогический съезд.
6-9 июля, 1929	Чехия, Прага.	Общеэмигрантский педагогический съезд.

Педагогические журналы русской эмиграции («Русская школа за рубежом» (Прага, 1923–1931), «Русская школа» (Прага, 1934-1940), «Бюллетень Педагогического бюро» (Прага, 1923-1931), «Вестник самообразования» (Берлин, 1922-1924), «Вопросы школьной жизни» (Харбин, 1934-1937) и др.) также рассматривали вопросы воспитания и образования в иноязычной культурной среде системно.

Не в последнюю очередь трудности были связаны с финансированием образовательных учреждений. Открытию большинства школ способствовали Земско-Городские Комитеты. В остальных случаях ответственность за устройство и содержание школ брали на себя общественные организации, «академические группы, различные благотворительные учреждения (Американский комитет помощи детям русской эмиграции, Комитет помощи русским беженцам в Лондоне), частные лица (профессор Т. Уиттимор, митрополит Платан, митрополит Филипп и другие)» (Сухачева 2008: 122).

Важно отметить, что в некоторых странах школы русского меньшинства и другие эмигрантские учебные заведения в центрах сосредоточения беженцев поддерживались на государственном уровне. Вне зависимости от источника финансирования общественные, частные и государственные русские школы состояли из двух ступеней – начальной и средней. В 1922 году берлинский «Вестник самообразования» опубликовал принципы для школ русского зарубежья: 1) русская зарубежная школа должна быть прежде всего школой национальной; 2) должна дать своим воспитанникам не только определенные знания, но и воспитание; 3) практическое направление школы – вторичный момент школьной политики, главное в ней – дать национальное образование; 4) стремление к возможной интенсификации преподава-

ния и обучения (Сухачева 2008: 124). Данные требования были адресованы всем типам общеобразовательных учреждений (классическим гимназиям с латинским языком, гимназиям нового типа, без древних языков, реальным училищам, смешанным гуманитарным гимназиям, женским институтам, кадетским корпусам, сельскохозяйственным и приходским училищам).

Однако главным объединяющим фактором была программа: «Большинство русских школ придерживались программ, разработанных Министерством народного просвещения во главе с графом П.Н. Игнатьевым в 1915–1916 годах. Эти программы сближали классическую гимназию с реальной школой и в то же время предусматривали согласованность ступеней школы от начальной до высшей, то есть опыт создания национальной школы в России, прерванный революционными событиями, был продолжен в зарубежье» (Киржаева 2013: 205). По программе школьной реформы Игнатьева, не реализованной в России, но сущностно связанной со школой русского зарубежья, важнейшее место занял новый предмет – «Россика».

«Россика» в школьной реформе П.Н. Игнатьева

Благодаря «Игнатьевской реформе» была развита «идея единства курса словесности»: «1) Курс этимологии и синтаксиса (I–III классы); 2) курс истории русского языка (VII класс); 3) чтение и изучение этно-психологического и историко-литературного русской художественной литературы XIX века и некоторых произведений литературы всеобщей вне исторической предметности развития литературы (имманентное чтение – I–VII классы); 4) элементарные сведения из стилистики и исторической поэтики в связи с занятиями “имманентным” чтением и историей литературы (III–VII классы); 5) история русской литературы (VI–VII); 6) эпизодический курс истории всеобщей литературы в связи и наряду с курсом истории русской литературы (VI–VII классы); 7) внеклассное чтение; 8) письменные работы разнообразных видов и характера» (Киржаева 2013: 205).

«Россика» включала в себя русский язык и русскую литературу, историю и географию России, Закон Божий, законоведение, пение. В русском зарубежье на эти предметы возлагались задачи воспитания у детей национального самосознания. Лейтмотивом в среде русской диаспоры звучала мысль о временном характере эмиграции, в связи с чем в качестве главной цели школьного образования ставилось сохранение русского языка и культуры. В статье Л.В. Климович и Л.Ю. Лукичевой (Климович, Лукичева 2016) выделяется несколько форм сохранения культурной идентичности молодым поколением российских эмигрантов в 1920–30-е годы:

- Русские школы, курсы русского языка, летние лагеря;
- Праздники как повод собрать русскоговорящую общину;

- Детско-юношеские организации;
- Студенческие объединения;
- Молодежные общественно-политические организации.

Если вернуться к педагогическим съездам 1920-х годов, то необходимо добавить, что именно обсуждение конкретных программ «Россики» занимало на них значительное место, так как «единой программы русской словесности на [первом] съезде принято не было. Эта работа осуществлялась на региональных съездах и в особой комиссии» (Киржаева 2013: 207).

Предметные комиссии и национальные совещания распределяли объем учебного материала, уточняли его содержание. Ведущая роль в сохранении национальной культуры в эмигрантской школе отдавалась родному языку, отечественной истории и литературе. Задачей учебного плана было не только познакомить «будущих полноправных граждан России» с основами родной культуры, но и продемонстрировать ее существенные отличия от западной (Сухачева 2008: 124). В качестве наглядного примера можно привести классификацию использовавшихся русской эмиграцией букварей («Букварь как заповедник-копия», «Букварь как заповедник, но не копия», «Букварь как модернизированный заповедник» и др.). В исследовании Н.Б. Баранниковой и В.Г. Безрогова содержится тезис о том, что объединяло русскоязычные буквари 1920-1930-х гг. стремление «явить настоящую, истинную Россию и ее народ, воспитать новое поколение надежными экспертами по восстановлению родины» (Баранникова, Безрогов 2017: 60).

В качестве примера деятельности одного из национальных съездов можно привести учебный план державной комиссии в Королевстве сербов, хорватов и словенцев. В Чехословакии, Сербии и других странах в русских гимназиях использовались оригинальные учебные планы, учитывающие как лучшие идеи и традиции дореволюционной школы, так и западные педагогические инновации. Кроме того, в этих странах «учитывалась необходимость освоения культуры страны пребывания и учета требований ее государственных органов образования» (Кудрякова 1997: 8).

Акцент предполагалось сделать на «реальной интеграции образовательной и воспитательной целей школьного обучения» (Киржаева 2013: 203). С этой целью также была скорректирована Игнатьевская программа словесности: вместо упраздненного курса теории словесности и сокращенного курса русской грамматики «учебный год допускал более внимательное изучение образцов русской литературы», а также «более плодотворное изучение и языка, и литературы родного народа» (Киржаева 2013: 204). Кроме того, в программу Королевства сербов, хорватов и словенцев, где 14 октября 1920 года открылась первая русско-сербская смешанная гимназия, были добавлены уроки русской фольклорной культуры.

В практическом отношении преподавание русского языка и литературы в зарубежье было построено следующим образом: 1) Грамматика и синтаксис систематически изучались в трех младших классах; 2) Постоянная практика в письменных упражнениях; 3) Частое заучивание стихов и прозы наизусть; 4) Русская словесность в старших классах изучалась с опорой на исторический подход. Чтение образцов литературы, а в первых четырех классах выразительное чтение как обязательный предмет, имело многонаправленное действие: улучшение речи, с одной стороны, и большое воспитательное значение, с другой. Концентрический принцип преподавания позволял уже с первого класса знакомить детей с курсом истории литературы. И таким образом уже к окончанию школы складывалось «ясное впечатление о многообразии и красотах разных течений родной литературы» (Киржаева 2013: 206). А «Россика» как предмет, сохраняющий педагогические традиции Российской империи и интегрирующий знания по основным гуманитарным предметам, способствовала формированию в детях национального самосознания.

Носитель, инофон, билингв: вызовы времени и движение русской словесности в 2023 году

Сегодня вопрос преподавания русского языка и литературы за рубежом носит не менее острый характер, чем сто лет назад. Так, по данным МВД Сербии, в период с февраля 2022 года по апрель 2023 года в страну въехало более 370 тыс. россиян. По состоянию на май сербский ВНЖ имели более 30 тысяч граждан РФ. Для лингвистов и литературоведов данная статистика – новый вызов в развитии русского языка, литературы и культуры. Значительный процент приехавших в страну – семьи с детьми школьного возраста. Это означает, что к статусу «носитель русского языка» из-за активного изучения сербского прибавляются новые: инофон или билингв.

Исследователи отмечают возникновение нового образовательного статуса: «русский язык как семейный в билингвальных семьях дальнего зарубежья» (Бердичевский 2015: 212). Переход к инофонству, билингвизму или мультилингвизму сопровождается, во-первых, отрывом от языковой среды. А во-вторых, тем, что язык страны проживания становится основным средством коммуникации.

Интересно, что если обратиться к опыту преподавания русской словесности в Сербии, но уже в XXI веке, то можно заметить сохранение концентрического принципа «Россики»: литература преподается с младших классов, и уже на этом этапе дети знают Л.Н. Толстого, А.С. Пушкина, М. Горького и учатся анализировать художественные тексты этих писателей. «Преступление и наказание», «Братья Карамазовы», «Война и мир», «Анна Карени-

на», «Тихий Дон» и другие классические произведения изучаются сербскими школьниками в среднем звене. По мнению Мары Кнежевич, «представление литературных произведений в учебных программах, гарантирует, что дети и молодые люди будут знакомы с литературой народа, к которому принадлежит писатель, поймут и будут правильно интерпретировать литературное произведение» (Лычковская 2010: 113).

В Сербии и во многих других странах рассеяния русскоязычных эмигрантов зарубежная школа продолжает решать ряд задач: сохранять родную культуру в условиях иноязычной среды и одновременно с этим «прививать школьникам понимание того, что отечественная культура и история не антагонистичны общемировой, но являются ее органичной и полноценной составляющей» (Ременцов 2017: 96). В настоящее время сложность билингвального образования состоит еще и в том, что сейчас складывается уникальная ситуация благодаря возможностям онлайн-обучения. Многие семьи решают выполнить одновременно две задачи: 1) Интегрироваться в местную образовательную систему; 2) Получить школьное образование Российской Федерации дистанционно. Возникает тот же процесс, что и в первые годы существования русских школ за границей: стремление соединить программы обоих государств, Российской империи и принимающей страны, приводит к перегруженности учебного плана.

Опыт преподавания словесности в школах русского зарубежья (1917–1924 гг.) позволяет не только обратить внимание на недостатки (так, большинство эмигрантских школ создавалось на основе лингвоцентричной точки зрения, то есть акцент ставился на усвоении языка как залога этничности: «Народы меняют свои учреждения, свои “нравы и обычаи”, даже свою религию, даже – место жительства, все – кроме языка» (Бицилли 2006: 58), но и на достоинства интегрированного подхода «Россики» как комплекса учебных предметов. Так, перекрестные и межпредметные связи были ярко выражены в учебном плане русских школ и на других уровнях: «краткая история русской церкви в 5-м классе находилась во внутренней связи с курсом древней русской литературы в 4 и 5 классах. Курс физики в 7-8 классах был согласован с изучением соответствующего материала по математике» (Сухачева 2008: 120).

Сегодня статистика интернет-запросов к русским школам за границей свидетельствует о приоритете изучения языка. Однако исследования говорят о том, что «восприятие и изучение литературы остается специфическим способом вовлечения читателей в социум и культуру и, в конечном счете, фактором, способствующим культурной самоидентификации личности» (Романова 2023: 228). Культурная или, что важнее в эмигрантской среде, национальная идентификация вбирает в себя и освоение языка, и концептов, и

художественного наследия: «Национальный язык играет решающую роль в сохранении и передаче культурных ценностей, художественная речь становится средством культурной идентификации» (Романова 2023: 230).

Центральная гипотеза настоящей статьи заключается в том, что опыт «Россики» представляется возможным актуализировать в современных зарубежных русских учебных заведениях всех типов: частных школах, школах выходного дня, онлайн-школах и т.д.. Интеграция образовательной и воспитательной целей нередко становится ведущей задачей в русских школах за границей. Результативность определяется степенью сохранения национальной идентичности. Однако изучение русского языка не только невозможно по тем же программам и в том же объеме, что и в пределах России, но и не является эффективным в изолированной форме. Сохранение языка и основ родной культуры возможно при комплексном подходе: единство курса словесности, введение элементарных сведений из стилистики, освоение практической грамотности (орфография, синтаксис, этимология), преподавание курса всеобщей литературы в связи и наряду с курсом русской литературы.

По аналогии с периодами развития педагогической науки в эмиграции можно сказать, что в данный момент наблюдается время интенсивной научной жизни, иллюзий и надежд. Вопросы воспитания и образования русскоязычных школьников за границей оказываются в центре внимания педагогов и ученых, погруженных в изучение славянских языков и культур. А богатейший опыт первой русской эмиграции может выступить в качестве организационного и методического основания.

Использованная литература

- Баранникова, Н.Б., В.Г. Безрогов. «“Кто сохраняет словом образ дорогой”: учебники начальной грамоты в педагогике эмиграции 1920-1930-х годов». Вестник ПСТГУ 46, 2017: 48-66.
- [Barannikova, N.B., V. G. Bezrogov. «“Kto sohranyaet slovom obraz dorogoj”: uchebni-ki nachal’noj gramoty v pedagogike emigracii 1920-1930-h godov». Vestnik PST-GU 46, 2017: 48-66]
- Бердичевский, А.Л. Как преподавать русский язык двуязычным детям: методическое пособие для учителей. Москва: Фонд Русский мир, 2015.
- [Berdichevskij, A.L. Kak prepodavat’ russkij yazyk dvuyazychnym detyam: metodicheskoe posobie dlya uchitelej. Moskva: Fond Russkij mir, 2015]
- Бицилли, П.М. «Нация и язык». [В:] Е.Г. Осовский (сост.), В.П. Киржаева, О.Е. Осовский. Педагогическая публицистика российского зарубежья. Саранск: Красный октябрь, 2006.

- [Bicilli, P.M. «Naciya i yazyk». [V:] E.G. Osovskij (sost.), V.P. Kirzhaeva, O.E. Osovskij Pedagogicheskaya publicistika rossijskogo zarubezh'ya. Saransk: Krasnyj oktyabr', 2006]
- Иванян, Е.П., О.И. Кальнова, Р.Р. Шайхуллова. «Изучение русского языка и литературы за рубежом (по итогам научно-методологических онлайн-конференций)». Научный диалог 3, 2017: 290–292.
- [Ivanyan, E.P., O.I. Kal'nova, R.R. SHajhullova. «Izuchenie russkogo yazyka i literatury za rubezhom (po itogam nauchno-metodologicheskikh onlajn-konferencij)». Nauchnyj dialog 3, 2017: 290–292]
- Карцевский, С.И. «Русская школа за границей». Своими путями. Прага, 1925: 41.
- [Karcevskij, S.I. «Russkaya shkola za granicej». Svoimi putyami. Praga, 1925: 41]
- Киржаева, В.П. «Игнатьевская школьная реформа в русском зарубежье (на материале программ русской словесности 1920-х годов)». Нижегородское образование 1, 2013: 202–207.
- [Kirzhaeva, V.P. «Ignat'evskaya shkol'naya reforma v russkom zarubezh'e (na materiale programm russkoj slovesnosti 1920-h godov)». Nizhegorodskoe obrazovanie 1, 2013: 202–207]
- Климович, Л.В., Л.Ю. Лукичева. «Формы сохранения культурной идентичности молодым поколением российских эмигрантов в 1920-1930-е гг.». История: факты и символы 9 (4), 2016: 14–19.
- [Klimovich, L.V., L. YU. Lukicheva. «Formy sohraneniya kul'turnoj identichnosti molodym pokoleniem rossijskikh emigrantov v 1920-1930-e gg.». Istoriya: fakty i simvoly 9 (4), 2016: 14–19]
- Кудрякова, Е.Б. «Проблемы истории российского зарубежья на страницах журнала “Педагогика”». Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Реферативный журнал. Серия 5, 1997: 3–20.
- [Kudryakova, E.B. «Problemy istorii rossijskogo zarubezh'ya na stranicah zhurnala “Pedagogika”». Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura. Referativnyj zhurnal. Seriya 5, 1997: 3–20]
- Лычковская, Н.В. «Социально-педагогическая работа русского зарубежья в Париже в 1919–1938 гг.». Вестник ПСТГУ 4/19, 2010: 109–128.
- [Lychkovskaya, N.V. «Social'no-pedagogicheskaya rabota russkogo zarubezh'ya v Parizhe v 1919–1938 gg.». Vestnik PSTGU 4 (19), 2010: 109–128]
- Ременцов, А.Н., М.Н. Кожевникова, А.Л. Кузнецов. «Этнокультурный подход к обучению детей в русской школе за рубежом». Мир русского слова 3, 2017: 95–99.
- [Remencov, A.N., M.N. Kozhevnikova, A.L. Kuznecov. «Etnokul'turnyj podhod k obucheniyu detej v russkoj shkole za rubezhom». Mir russkogo slova 3, 2017: 95–99]
- Романова, Г. «Изучение художественной литературы как фактор культурной идентификации». Славистика XXVII/1, 2023: 227–234.

- [Romanova, G. «Izuchenie hudozhestvennoj literatury kak faktor kul'turnoj identifikacii». Slavistika XXVII/1, 2023: 227–234]
- Стрельцов, А.А. «Гимназии русского зарубежья». Вопросы образования 2, 2006: 248–264.
- [Strel'cov, A.A. «Gimnazii russkogo zarubezh'ya». Voprosy obrazovaniya 2, 2006: 248–264]
- Сухачева, В.А. «Проблемы образования детей и юношества в Российском Зарубежье (1920–1940 гг.)». Вестник МГПУ, 2008: 111–124.
- [Suhacheva, V.A. «Problemy obrazovaniya detej i yunoshestva v Rossijskom Zarubezh'e (1920–1940 gg.)». Vestnik MGPU, 2008: 111–124]

Јелисавета Захарова

„РОССИКА”: ИСКУСТВО ПРВОГ ТАЛАСА РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У НАСТАВИ РУСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Резиме

У чланку се разматрају питања билингвизма, двојезичног образовања и наставе руског језика и књижевности у иностранству. После Грађанског рата на хиљаде руске деце нашло се у емиграцији, а њихово образовање постало је важна тема на педагошким конгресима двадесетих година XX века. Руске школе у иностранству, које су често финансирале друштвене организације и државе, пратиле су програм Министарства народне просвете, укључујући и реформу П. Н. Игнатјева, који је увео курс „Россика”. Тај курс је обухватао руски језик, књижевност, историју и географију Русије с циљем да се формира национална самосвест ученика.

Педагошки часописи руске емиграције системски су разматрали питања васпитања и образовања у инојезичкој културној средини. Основне тешкоће тичале су се финансирања образовних установа, за шта су биле одговорне друштвене организације, али и приватна лица. У неким земљама државни органи подржавали су школе руске мањине. Руске школе у иностранству имале су два нивоа – почетни и средњи, и пратиле су програм Министарства народне просвете који је израђен 1915–1916. године под руководством П. Н. Игнатјева. Програми су настојали да приближе класичну гимназију и реалну школу, а подразумевали су и нови предмет, тзв. „Россику” који је имао за циљ да формира националну самосвест ученика.

Реформа П. Н. Игнатјева допринела је формирању јединственог курса руског језика и књижевности, који је подразумевао проучавање етимологије, синтаксе, историје руског језика и књижевности. Програм „Россика” обухватао је руски језик, књижевност, историју, географију и друге дисциплине усмерене на формирање националне самосвести. Тај предмет у емигрантским школама имао је кључну улогу у васпитавању омладине, истичући приврмени карактер емиграције и потребу за очувањем руске културе.

Посебна пажња посвећивана је руским школама, празницима и омладинским организацијама које су помагале да се очува културни идентитет. На педагошким конгресима двадесетих година XX века активно су се разматрале програми „Росике”. Главни задатак наставних планова није био само упознавање с основама културе, већ и да се покажу њене разлике у односу на западну. Програми по којима се радило у руским гимназијама обједињавали су предреволюционарне традиције и западне иновације, што је омогућило стварање чврстог система образовања руских емиграната.

Питање наставе руског језика и књижевности у иностранству остаје актуелно, посебно ако се узме у обзир повећање емиграције. Као и почетком XX века, и у XXI веку у емигрантским породицама велика пажња посвећује се очувању руског језика и културе.

Основни задатак руских школа у иностранству је очување националног идентитета кроз наставу руског језика, књижевности и културе паралелно с интеграцијом у локалне образовне системе. У тежњи да обједине руске и иностране стандарде школе наилазе на проблем обимности наставних програма.

Искуство „Росике” с почетка XX века остаје актуелно јер показује успешно интегрисан приступ настави који омогућава формирање националне самосвести. Искуство првог таласа руске емиграције помаже у разradi савремених метода и програма за очување језика и културе у условима мултилингвизма.

Светлана Гољак*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
svetlanagoljak@yahoo.co.uk

УДК 378:811.16:25

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.15>

прегледни рад

примљен 12. 6. 2024.

прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

Снежана Поповић**

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
s.popovic@fil.bg.ac.rs

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНОСТ ПРЕВОЂЕЊА

(садржај предмета „Усмено превођење: технике, етика и култура”)

У раду је представљен садржај предмета „Усмено превођење: технике, етика и култура” на мастер студијама *Преводјење* које су покренуте на Филолошком факултету Универзитета у Београду школске 2023/24. године. Квалитетно обављање посла усменог превођења изискује веома различита знања и вештине. Садржај новог предмета обухвата различите аспекте превођења чиме се указује на мултидисциплинарност и богатство ове струке. Студенти на мастер студијама се упућују на стручну литературу и усмеравају на пут усавршавања како би одговорили свим захтевима датог позива.

Кључне речи: усмено превођење, мастер студије, комуникација, етика, психологија, култура, реторика.

The aim of this paper is to present the content of the new course Interpreting: Techniques, Ethics and Culture in the Translation and Interpreting master's program. This program was launched at the Faculty of Philology of the University of Belgrade in the 2023/24 academic year. There are various aspects of simultaneous and consecutive interpretation, and the knowledge and skills needed for quality interpreting. Master's students are referred to professional literature and directed to the path of improvement in order to meet all requirements for the interpreter's occupation.

Keywords: interpreting, master's program, communication, ethics, psychology, culture, rhetoric.

1. Преводјење представља вишестрану делатност која захтева најразличитије вештине. Стога је и садржај новог теоријског предмета „Усмено превођење: технике, етика и култура” на мастер студијама *Преводјење*, покренутим на Филолошком факултету у Београду 2023/24. школске године, осмишљен као вишеаспектни и има додира са многим дисциплинама: прагма-

* <https://orcid.org/0009-0008-7072-182X>

** <https://orcid.org/0000-0003-3480-6726>

тиком и комуникологијом, реториком, социологијом, етиком, психологијом и (лингво)културологијом. Предмет овог рада је мултидисциплинарност усменог превођења, а циљ – представити и образложити садржај новог курса.

„Усмено превођење: технике, етика и култура” је предмет намењен свим језичким групама, уз жељу предавача да се студенти на другом степену академских студија дубље упознају са теоријом усменог превођења и најбољим искуством како преводилаца-слависта, тако и стручњака за друге језике. Садржину предмета, поред техника усменог превођења, деонтологије и културног контекста у преводилаштву, чине и филозофско осмишљавање превођења и његовог места у савременом свету, као и систематизација личног преводилачког искуства предавача, уз навођење примера из праксе.

Катедра за славистику има дугу традицију теоријског проучавања и праксе превођења која почиње од самог њеног оснивања 1878. године. Катедру је својим радом обогатио велики број изврских стручњака за превођење, како књижевно, научно-стручно, тако и усмено (в. детаљније Гољак 2023).¹

2. Садржај предмета „Усмено превођење: технике, етика и култура” треба да одговори на све изазове преводилачке професије за које су потребне како најразличитија знања, тако и разноврсне вештине. Зато, након уводног дела курса у којем се говори о суштини превођења, основним појмовима и врстама превођења, у наставку се разматрају следећи аспекти усменог превођења: а) функционално-прагматички аспект; б) тзв. „спољни” аспект – техника јавног говора и понашање пред публиком; в) садржајни аспект – технике преноса садржаја; г) етичко-нормативни или деонтолошки аспект; д) психолошки аспект; е) културолошки аспект превођења. Даље ћемо

1 Посебан допринос настави превођења дала је виши лектор за руски језик Марина Петковић. Током вишегодишњег рада, посебно на практичним вежбама из лексикологије руског језика, Марина Петковић, изузетан познавалац српског и руског језика и талентовани преводилац, поставила је високе стандарде за будуће преводиоце, посебну пажњу посвећујући прецизном одабиру еквивалената, уз танано објашњавање семантичких разлика између лексема у низу синонима, конотативног значења речи, а такође питањима стила и језичке културе. Истицала је значај познавања културе земље за будуће преводиоце и потребу да универзитет поставља и поштује високе академске захтеве према овој професији. Приручник *Техника превођења: практични део: приручник за руски језик*, чији су аутори Предраг Пипер и Марина Петковић (Пипер, Петковић 1990), прожет је духом контрастирања двају језика, српског и руског, и повезаности језика и култура. Овај приручник намењен 3. и 4. разреду културолошко-језичке струке чини једну целину са уџбеником професора Миодрага Сибиновића *Техника превођења: оптички део* (Сибиновић 1990). Аутори подстичу будуће преводиоце на размишљање и о најсуптилнијим семантичким и стилистичким разликама између језика. Задатке такође формулишу у том духу, усмеравајући пажњу студената на контрастирање језика: „Преведите <...> и објасните природу разлике између два језика тамо где сматрате да је то интересно са становишта могућег преводилачког проблема” (Пипер, Петковић 1990: 128).

кратко представити сваки од наведених аспеката и његову повезаност са резултатима различитих научних дисциплина.

3. **Функционално-прагматички аспект** је тесно повезан са прагматиком и комуникацијом. Као што запажа Зорица Томић, „комуникација није само размена порука већ пре свега процес разумевања/интерпретације значења порука”, а „проблем интерпретације се појављује најпре у пракси превођења” (Томић 2016: 23). Зато је за преводиоце од значаја осмишљавање многих тема које доприносе дубљем разумевању порука, као што су улоге субјеката у комуникацији, њихови циљеви и стратегије, опште функције комуникације, узроци неспоразума, технике дезинформације итд.

Једна од битних тема за преводиоца јесте анализа потенцијалних проблема у комуникацији када је пожељно унапред промислити своје поступке у ситуацијама могућих комуникативних баријера. Баријере могу бити како механичке природе (нпр. бука, погрешан избор медија), тако и семантичке (непрецизна употреба речи, неразумевање конотације, неслагање вербалне и невербалне комуникације итд.), психолошке (нпр. уверења и предрасуде), идеолошке (разлике у систему вредности) али и културне природе, јер су стандарди комуникације условљени културом (Томић 2016: 21–31). Све те баријере један преводилац као медијатор у међујезичкој и међукултурној комуникацији треба да превазиђе.

У ту сврху се детаљно разматра припрема за превођење – психолошка, лингвистичка, чак и физичка. Такође, истиче се циљ комуникације у различитим ситуацијама (сферама рада) и комуникативна намера као полазна тачка припреме за превођење и одабира стратегија превођења. Поред тога, предлажу се основна и додатна питања у вези са параметрима као што су време, место, догађај, говорник (говорници), тема, публика, која помажу да се ситуација превођења сагледа унапред што доприноси психолошкој припреми (уп. „табелу припреме за превођење” код: Аликина 2010: 101). Посебно се истиче значај лингвистичке припреме: рад са документацијом и материјалима на радним језицима доступним на интернет страницама, материјалима са евентуалних претходних скупова, рад са терминологијом и састављање својих речника термина итд.

4. У оквиру тзв. „**сполног**” **аспекта** преводилац се анализира као јавни говорник. Разматрају се правила, критеријуми доброг говора, као и најчешће почетничке грешке.

Јавни наступ од преводиоца захтева одређене вештине које се тичу културе гласа, добре дикције, културе невербалног понашања која подразумева одговарајућу мимику, гестикулацију, положај тела итд. У свему томе се уочава јасна веза наставе превођења са реториком, јер су многе технике јавног говора и бројни савети за презентацију беседе корисни и за усме-

не преводиоце. Међутим, постоје и специфични савети попут усклађивања гласа преводиоца и говорника.

Без сваке сумње, презентација превода није мање битна од садржаја који се преноси. Лоше представљање може уништити и садржајно добар превод. Довољан је само један неприкладан физички елемент (на пример, тих преводиочев глас, посебно у просторијама са буком, услед чега публика има потешкоћа да чује превод), да слушаоци остану незадовољни, а говорникове поруке не стигну до публике у целости, што значи да преводилац није обавио свој главни задатак. Зато се на предавањима детаљно анализирају они елементи до којих су аутори овог рада дошли у раду са студентима и у својој преводилачкој пракси препознавши их као битне чиниоце јавног говора и понашања пред публиком, а то су: 1) поглед (визуелни контакт са публиком, али уз спречавање деконцентрације; усмеравање погледа при коришћењу белешки, power point презентације, на билатералним преговорима итд.); 2) мимика (контрола израза лица, посебно у ситуацији интензивног размишљања или грешке; даје се анализа прикладности осмеха); 3) положај тела (елементи који утичу на општи утисак, положај руку, прикладност гестова итд.); 4) култура гласа, добра дикција као најважнији и најсложенији елемент говора.

Култура гласа је важна компонента професионалне културе преводиоца. Преводиочев глас спада у професионално формиране гласове (заједно са гласом певача, спикера и других професија) и поседује низ специфичних карактеристика, укључујући еуфонију (милозвучност), сигурност, стабилност, сугестивност и флексибилност (прилагодљивост ситуацији).

Добра дикција подразумева више компоненти, а то су: јасна и разговетна артикулација гласова, исправна акцентуација и интонација, посебно је важно коришћење логичког (реченичког) акцента и примена цезуре (осмишљене паузе у говору), као и прикладан темпо говора, гласност и други акустички елементи. За будуће преводиоце је од користи да освесте значај и функцију сваког наведеног елемента говора. Томе, између осталог, служи упознавање са реторичком литературом (Нушић 2011, Аврамовић 2023 и др.). Ова литература садржи и корисне вежбе за тзв. „разгибавање језичког апарата”, „језичко гимнастицирање”, исправно дисање итд. Реторичка литература је корисна и у смислу описа различитих говорника с којима се преводилац може срести, анализе њихових грешака, јер преводилац може унапред да промисли своје поступке у тим ситуацијама.

За студенте је од користи да анализирају једни друге као говорнике или да се сниме и на тај начин освесте шта треба побољшати у њиховом говору. То могу учинити на практичној настави где представљају своје говоре и преводе једни другима, а после све коментаришу. Током целог настав-

ног процеса важно је сугерисати да увежбавање вештина доброг говорника представља процес који траје, јер „нема лоших беседника, постоје само људи који неће да се потруде” (Аврамовић 2023: 118).

5. Тема *преноса садржаја* је централна тема теорије превођења у којој су разрађени базни појмови попут преводивости, еквивалентности, функционалности итд, али и бројне преводилачке технике (лексичке и друге трансформације) важне како за писмене, тако и усмене преводиоце.

Функционална еквивалентност представља један од основних принципа превођења. Као што истиче Миодраг Сибиновић, овде је „посебно значајна идеја о томе да се начин превођења мења у складу са задацима који се желе тим преводом остварити” (Сибиновић 1979: 47). Такође, он указује да „потенцијална еквивалентност превода на плану информативног садржаја и комуникативне вредности поруке може се остварити онда када текст на језику превода код својих прималаца изазива исте ефекте које изазива текст изворне поруке код прималаца на језику оригинала” (Сибиновић 1979: 80). У том смислу се говори о инваријантама у превођењу (Сибиновић 1979: 80–81; Сибиновић 2009: 119–120).

Примена технике као „начина на који се део изворне поруке замењује у преведеној поруци” (Хлебец 2009: 7) увек подразумева избор између неколико могућности. Илуструјући такав избор на разноврсном српско-енглеском материјалу, Борис Хлебец истиче да, на пример, преводиоцу у сусрету са називом предмета или појаве специфичне за одређену културу „стоји на располагању <...>: транскрипција, транслитерација, превод дефиниција, калк, преведеница, аналогни превод, стварање неологизама, интегралне позајмљенице”, а избор једне од тих техника зависи од више фактора (Хлебец 2009: 56). За разлику од писменог преводиоца, усмени мора веома брзо да се одлучи за једну од могућности.

У оквиру овог аспекта, након разматрања базних принципа превођења и класичних преводилачких поступака, говори се о најважнијим техникама управо усменог превођења. Један од основних проблема представља меморисање текста, посебно приликом консекутивног превођења, тако да су за будуће преводиоце од користи, са једне стране, анализа и увежбавање техника бележења, и са друге стране, вежбе мнемотехнике. Последње се могу комбиновати са вежбама за поделу пажње, честу промену кода (језика) или темпа говора, логичким задацима (на пример, в. Алексеева 2001: 34–68). Постоје лексичке групе или конструкције (пре свега тзв. прецизиона лексика, апстрактна лексика или конструкције са набрајањем) на које се скреће посебна пажња јер су теже за меморисање приликом усменог превођења.

Приликом симултаног превођења једна од главних потешкоћа за преводиоца је брзина превођења, мали временски размак између говора и пре-

вода, зато су овде од посебног значаја примена компресије (сажимања смисла) и веродостојне претпоставке, односно „прогнозирања” када преводилац унапред предвиђа даљи ток поруке и према томе моделира свој исказ. И ове вештине се, такође, побољшавају специјалним вежбама (Виссон 1999: 170–172; Алексеева 2011: 117–123).

Садржајни аспект превођења је тесно повезан са текстологијом. Поставља се питање: шта све укључује један говор у садржајном смислу, тј. шта треба преводилац у изворнику да запази и да верно пренесе? Овде се анализирају врсте информација у тексту: референцијална, предикативна, структурно-логичка, емоционално-евалутивна, као и средства њиховог изражавања. На пример, код модалних језичких средстава треба уочити исказан степен вероватноће, сигурности и сл.: већи (*Мора да то уради*), средњи (*Треба да то уради*) и слабији (*Било би добро да то уради*), што треба преводилац тачно да пренесе на другом језику.

Такође се разматра структура текста, укључујући средства за повезивање делова, у зависности од врсте текста (опис, нарација, резонување). Анализа структуре доприноси и прецизнијем преводу, али и бољем меморисању изворника. Предлаже се план садржајне анализе говора и превода коју студенти мастер студијама остварују на практичној настави.

6. **Етичко-нормативни**, или **деонтолошки** аспект превођења подразумева анализу основних етичких принципа превођења и одговарајућих правила понашања. Међу главним принципима су поверљивост података (која се разматра с правне и етичке тачке гледишта), професионално поштење и одговорност, колегијалност (лојалност колегама и професији), неутралност.

Такође се разматра преводилачки бонтон или етикеција. Анализира се преводилачко понашање у најразличитијим ситуацијама везаним за грешке или нејасноће у комуникацији, у вези са понашањем наручиоца или у случају евентуалних сукобљавања страна на преговорима; разматрају се протоколарне ствари током дочека делегације, радног ручка итд. Једна од могућих ситуација је да учесник у комуникацији погрешно исправља преводиоца или користи стратегију пребацивања кривице на њега током вођења преговора. Ове теме имају и своју психолошку димензију. Овде су од посебне користи примери ситуација из праксе, књиге професионалних преводилаца (на пример, Виссон 1999), као и интервјуи са професионалним преводиоцима.

У контексту субјеката који формирају и чувају стандарде и норме преводилачке професије, даје се кратак осврт на делатност међународних и домаћих професионалних удружења, као и важних европских институција за превођење. Анализирају се главни документи и стандарди тих организација и институција, као што су *Преводилачка повеља* Међународне федерације

преводилаца FIT,² правила пословања Међународног удружења конференцијских преводилаца АПС, *Кодекс професионалног понашања*, као и *Стандарди Друштва симултаних и консекутивних преводилаца Србије*, *Кодекс професионалне етике* Удружења сталних судских преводилаца и тумача и др.³

7. Психолошки аспект превођења. Основни психолошки и когнитивни механизми превођења разматрају се у више радова, уз примену резултата психоллингвистичких истраживања (нпр. Аликина 2012). Међу тим механизмима су свакако пажња (посебно питања усредсређености и дељења пажње), перцепција говора, памћење (краткотрајно и дуготрајно; визуелна меморија и друге врсте меморија); претпоставка, менталне операције попут анализе, синтезе, генерализације итд.

Такође се обрађују психолошки процеси који утичу на понашање преводилаца. Они су условљени и екстремном ситуацијом у коју усмени преводац долази обављајући задатак истовременог активног слушања, говора и држања информација у краткотрајној меморији немајући при томе утицаја на брзину којом ће пристизати изворник ако је реч о симултаном превођењу. Будући да је усмено превођење когнитивно врло захтевна активност, у савременим истраживањима се све већа пажња посвећује напору који оно изискује, стресу и његовом утицају на превод (Kogral 2016, Gumul 2020, Walczyński 2020). Неки аутори (Kogral 2016) испитивали су рад срца и крвни притисак приликом убрзања текста код симултаног превођења, дошавши до закључка да се повећавају вредности откуцаја срца код увећања нивоа стреса.⁴ Са друге стране, приликом консекутивног превођења стрес представља сама ситуација јавног наступа.

Стрес изазива адаптивни одговор (Pоров 2018: 16). У овом контексту се говори о механизмима прилагођавања стресним околностима и формирању психолошке отпорности, јер у преводаштву излагање различитим ситуацијама даје могућност учења, а надградња искуством јесте пут за стицање нових вештина. Психолози наводе да стресне ситуације располажу и позитивним потенцијалом, јер мобилишу нашу снагу и стимулишу развој личности подстичући нас на учење (Vertanová a kol. 2015: 46).

2 Текст на енглеском: www.tradulex.com/Regles/FITCharter.htm или у преводу Радмиле Петровић са француског на српски: <https://prevodi.rs/nacela-profesije>.

3 Поред именованих организација и институција говори се и о следећим: Генерална дирекција (генерални директорат) за превођење (SCIC) Европске комисије у Бриселу; Обједињена служба конференцијских преводилаца при Савету Европе у Стразбуру; Европско удружење правних преводилаца; Међународно удружење универзитетских институција превођења С.И.У.Т.И.

4 Нека новија истраживања указују да је стрес повезан и са модерним видом симултаног превођења – тзв. превођењем онлајн, или на даљину, које неки преводиоци-почетници могу сматрати стреснијим од рада у конференцијској сали (Gumul 2020).

Из овога проистиче да превођење има чврсту везу са психологијом личности, те се поставља питање: које су важне психолошке карактеристике личности и понашања преводиоца? Треба издвојити следеће карактеристике доброг преводиоца: ефикасност, сврсисходност и емоционалну стабилност (Vertanová a kol. 2015: 49). Прва је у преводачком послу уско повезана са способношћу усвајања нових сазнања и радних навика. Друга особина, повезана са јасношћу и одређеношћу намене, подразумева усредсређеност преводиоца на постизање циља. Емоционална стабилност се односи на способност мирног савладавања стресних ситуација, физичких и психичких стресора. У циљу њеног постизања помажу здрав начин живота, технике опуштања, добра припрема за превођење и прихватање несавршености у свакој комуникацији, па и усменом превођењу.

Психолошке карактеристике преводиоца су веома важне. Зато неки аутори (Walczuński 2020) предлажу да се поред провере знања језика, на пријемном испиту уведе и психолошко тестирање.

8. У оквиру (*лингво*)*културолошког аспекта превођења* говори се о култури и културолошким разликама као битној компоненти комуникације и узроку могућег неразумевања. „Као опште категорије, култура и језик се узајамно подразумевају, јер нема културе без језичког израза, нити пак има језика без културног садржаја” (Bugarski 2005: 16). Опсег значења појма култура врло је широк, о чему сведоче многобројне дефиниције културе на разним језицима. На овом курсу је прихваћена интерпретација из прелиминарног нацрта декларације УНЕСКО о културним правима, а то је да културу „чине вредности, веровања, језици, науке и уметности, традиције, институције и начин живота којима се једна личност или група изражавају, остварују и развијају”.⁵ На предавањима се стога култура сагледава у сва три своја релевантна значења: *антрополошким*, које се тиче начина живота; *цивилизацијском*, које се усредсређује на физички и умни рад и на стваралаштво као његов производ; и *бихејвиоралном*, које упућује на обрасце понашања (Bugarski 2005: 15).

Културолошке специфичности представљају битну компоненту комуникације, а културолошке разлике су узрок могућег неразумевања. Преводац током рада анализира и вербалну и невербалну комуникацију. Он прецизира културне посебности, објашњава обичаје и узима у обзир правила понашања у другој култури, будући да је посредник у поздравима, захвалностима и исказима поверења. Културолошке разлике су евидентне у обраћању, формулисању захтева, упутстава или критике и проширују се

5 <https://ich.unesco.org/doc/src/05361-EN.pdf>, с. 6 (превод према Bugarski 2005). Садржај декларације је разматран на састанку експерата окупљених на Универзитету у Фрајбургу у Швајцарској 1995. године.

на разлике у размишљању, вођењу разговора и преговарачким тактикама (Vertanová a kol. 2015: 40). И у овом сегменту су од посебне користи примери ситуација из праксе.

На предавањима се говори о култури превођења (посебно култури матерњег језика), као и о превођењу у сфери културе. У антрополошком и цивилизацијском значењу културе узимају се у обзир области народног стваралаштва и историје, уметности и филма, књижевних дела, значајне личности из домена културе и науке као и свега онога што чини једну културу посебном. Превођење у области културе подразумева рад на фестивалима, отварање и вођење изложби, интервјуе са значајним представницима културе једног народа и њихова гостовања у медијима, књижевне вечери итд. Овде се разматра безеквивалентна лексика и прагматична страна превода, као и усавршавање познавања матерњег језика. У првом реду су то историзми, називи етнографских реалија и друге врсте безеквивалентне лексике, али и преносна (конотативна) значења речи која су „веома често срасла са културним наслеђем носилаца језика” (Сибиновић 1979: 93).

О преводиоцу се све чешће говори као о културном медијатору, особи која помаже да се превазиђу културне баријере. Посебно када је реч о превођењу у социјалним службама и установама за мигранте (енг. community interpreting) за које већ постоји усавршавање под окриљем Високог комесаријата УН за избеглице.⁶ Медијатор је у овом смислу посредник који пружа помоћ људима који не познају туђу културу или нису довољно упознати с њом. Све наведено упућује да је потребно, уз до сада поменуте вештине, да преводилац поседује и интеркултурну компетенцију.

Важно питање је и друштвени статус преводилаца, који се регулише Законом о култури Републике Србије.⁷ У њему је истакнуто место књижевних преводилаца, али су и удружења научних и стручних преводилаца прибројена организацијама у култури. У вези са тим се на курсу говори и о ауторским правима, студенти на мастер студијама се упознају с дефиницијом ауторског дела.⁸ Кратко се помиње и анализа законске регулативе о статусу преводилаца у низу радова (Мићовић 2016; Мићовић 2023).

9. Говорећи о садржају предмета „Усмено превођење: технике, етика и култура” на мастер студијама *Превођење*, желели смо да представимо различите аспекте усменог превођења, знања и вештине потребне преводиоцу за квалитетно обављање овако захтевног посла и повезаност усменог превођења са другим дисциплинама. Мултидисциплинарност овог позива се огледа у његовим везама са прагматиком, комуникологијом, реториком,

6 <https://www.unhcr.org/media/training-module-rl3-interpreting-refugee-context>

7 https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/Zakon_o_kulturi.pdf

8 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html

социологијом, етиком, психологијом, (лингво)културологијом и другим областима. Указујући на комплексност преводилачких компетенција и посла усменог преводаоца, жеља нам је да будућим колегама приближимо знања и вештине које ће их обогатити у раду и учинити их врским стручњацима.

Цитирана литература

- Аврамовић, Сима. *Rhetorike techne: вештина беседништва и јавни наступ*. Београд: Универзитет у Београду, Правни факултет, Центар за издаваштво, 2023.
- [Avramović, Sima. *Rhetorike techne: veština besedništva i javni nastup*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo, 2023]
- Алексејева, Ирина С. *Професионални тренинг преводаоца: Учебное пособие по письменному и устному переводу для переводчиков и преподавателей*. Санкт-Петербург: Союз, 2001.
- [Aleksieva, Irina S. *Professional'nyj trening perevodčika: Učebnoe posobie po pis'mennomu i ustnomu perevodu dlâ perevodčikov i prepodavatelej*. Sankt-Peterburg: Soûz, 2001]
- Аликина, Елена В. *Введение в теорию и практику устного последовательного перевода*. Москва: Восточная книга, 2010.
- [Alikina, Elena V. *Vvedenie v teoriû i praktiku ustnogo posledovatel'nogo perevoda*. Moskva: Vostočnaâ kniga, 2010]
- Аликина, Елена В. *Психологическая модель устного последовательного перевода* [2012] <https://englishtesthelper.ru/3/Alikina_psihologicheskaya_model_ustnogo_posledovatel'nogo_perevoda.pdf> 24.11.2023.
- [Alikina, Elena V. *Psihologiĉeskaâ model' ustnogo posledovatel'nogo perevoda* [2012] <https://englishtesthelper.ru/3/Alikina_psihologicheskaya_model_ustnogo_posledovatel'nogo_perevoda.pdf> 24.11.2023]
- Виссон, Линн. *Синхронный перевод с русского на английский (перевод с английского языка)*. Москва: Р-Валент, 1999.
- [Visson, Linn. *Sinhronnyj perevod s ruskogo na anglijskij (perevod s anglijskogo âzyka)*. Moskva: R-Valent, 1999]
- Гољак, Светлана. «Устный перевод на кафедре славистики филологического факультета Белградского университета». [У:] Б. Марић, Ј. Гинић, Л. Меденица (ур.) *Руски језик у Србији и Републици Српској данас: зборник радова поводом 75 година Славистичког друштва Србије*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2023, 331–339.
- [Golâk, Svetlana. «Ustnyj perevod na kafedre slavistiki filologiĉeskogo fakul'teta Belgradskogo universiteta». [U:] B. Marić, J. Ginić, L. Medenica (ur.) *Ruski jezik u Srbiji i Republici Srpskoj danas: zbornik radova povodom 75 godina Slavistiĉkog društva Srbije*. Beograd: Slavistiĉko društvo Srbije, 2023, 331–33]
- Мишовић, Драгослава. „Научно и стручно превођење у новом Закону о култури”. [У:] С. Вуковић, Д. Мишовић, С. Марковић (ур.) *Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције: тематски зборник радова*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2016, 451–465.

- [Mićović, Dragoslava. „Naučno i stručno prevođenje u novom Zakonu o kulturi”. [U:] S. Vuković, D. Mićović, S. Marković (ur.) Kriminalitet u Srbiji i instrumenti državne reakcije: tematski zbornik radova. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2016, 451–465]
- Мићовић, Драгослава, Лидија Беко. „О професији овлашћеног судског преводиоца у Србији”. *Безбедност 2*, 2023: 59–77.
- [Mićović, Dragoslava, Lidija Beke. „O profesiji ovlašćenog sudskog prevodioca u Srbiji”. *Bezbednost 2*, 2023: 59–77]
- Нушић, Бранислав. Реторика – наука о беседништву. Београд: Просвета, 2011.
- [Nušić, Branislav. Retorika – nauka o besedništvu. Beograd: Prosveta, 2011]
- Сибиновић, Миодраг. Оригинал и превод: Увод у историју и теорију превођења. Београд: Привредна штампа, 1979.
- [Sibinović, Miodrag. Original i prevod: Uvod u istoriju i teoriju prevođenja. Beograd: Privredna štampa, 1979]
- Сибиновић, Миодраг. Техника превођења: општи део. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- [Sibinović, Miodrag. Tehnika prevođenja: opšti deo. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstv, 1990]
- Сибиновић, Миодраг. Нови живот оригинала. Београд: Просвета/Алтера/Удружење научних и стручних преводиоца, 2009.
- [Sibinović, Miodrag. Novi život originala. Beograd: Prosveta/Altera/Udruženje naučnih i stručnih prevodioca, 2009]
- Пипер, Предраг, Марина Петковић. Техника превођења: практични део. Приручник за руски језик. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- [Piper, Predrag, Marina Petković. Tehnika prevođenja: praktični deo. Priručnik za ruski jezik. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990]
- Хлебџ, Борис. Преводилачке технике и поступци (енглески језик). Београд: ЕBG, 2009.
- [Hlebec, Boris. Prevodilačke tehnike i postupci (engleski jezik). Beograd: EBG, 2009]
- Бугарски, Ранко. Језик и култура. Београд: Библиотека XX век, 2005.
- Gumul, Ewa. “Reporting stress in simultaneous interpreting. The analysis of trainee interpreters’ retrospective reports and outputs”. *ONOMÁZEIN Special Issue VIII – Emotions in Translation and Interpreting*, 2020: 16–42.
- Korpal, Paweł. “Interpreting as a stressful activity: Physiological measures of stress in simultaneous interpreting”. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 52/2, 2016: 297–316.
- Popov, Boris. *Stres u radnom okruženju*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018.
- Tomić, Zorica. *Knjiga o ćutanju*. Beograd: Čigoja štampa, 2016.
- Vertanová, Silvia, Marcela Andoková, Pavol Štubňa, Stanislava Moyšová. *Tlmočník ako rečník*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015.
- Walczyński, Marcin. “Will I make it or will I make a fool of myself”: Polish-English certified interpreters’ experience of anxiety”. *ONOMÁZEIN Special Issue VIII – Emotions in Translation and Interpreting* 2020: 83–103.

МУЛЬТИДИСЦИПЛИНАРНОСТЬ ПЕРЕВОДА (Содержание предмета «Устный перевод: техники, этика и культура»)

Резюме

Предметом настоящей работы является мультидисциплинарный характер устного перевода, а цель состоит в представлении и обосновании содержания нового теоретического курса «Устный перевод: техники, этика и культура». Данный предмет является частью программы новой магистратуры по переводу, которая организована на филологическом факультете Белградского университета с 2023/24 учебного года. Предмет предназначен для всех языковых групп.

Качественный устный перевод требует применения самых разнообразных знаний и навыков. В связи с этим содержание курса осмыслено как многоаспектное. В работе показана его связь с научными результатами целого ряда дисциплин: прагматики и теории коммуникации, риторики, социологии, этики, психологии и (лингво)культурологии. После вводной части, в рамках которой анализируются сущность перевода, основные понятия и виды перевода, рассматриваются следующие аспекты устного перевода: 1) функционально-прагматический аспект; 2) так наз. «внешний» аспект – техника публичного выступления и поведение перед аудиторией; 3) содержательный аспект (техники передачи содержания); 4) этико-нормативный аспект; 5) психологический; 6) (лингво)культурологический аспект перевода.

Изучая разные аспекты перевода, магистранты осознают многопрофильность и богатство переводческой деятельности. Авторы курса видят свои задачи в том, чтобы обучаемые получили как дополнительную мотивацию для развития, так и представления о конкретных способах совершенствования навыков с целью соответствия всем требованиям данной профессии.

Ключевые слова: устный перевод, магистратура, коммуникация, этика, психология, культура, риторика.

Маријана Папрић*

Универзитет у Београду
Факултет за образовање учитеља и васпитача
Катедра за румунски језик
(као матерњи језик) и стране језике
marijana.papric@uf.bg.ac.rs

УДК 373.3:811.161.1

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.16>

прегледни рад

примљен 29. 5. 2024.

прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

ПЕДАГОШКИ ДОПРИНОС МАРИНЕ ПЕТКОВИЋ НОВОЈ КОНЦЕПЦИЈИ УЏБЕНИКА РУСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Предмет рада је педагошка делатност Марине Петковић и њен допринос креирању нове концепције уџбеника руског језика за основно образовање. У раду се анализирају две серије уџбеника у чијој реализацији је Марина Петковић непосредно учествовала. Реч је о уџбеницима из серије *Давайте дружить* и *Орбита* који су доживели бројна издања, а богатством садржаја и низом иновативних идејних решења актуелни су и данас. У раду се разматрају новине на конструкцијском и садржајном плану уџбеника, методичка организација лингводидактичког материјала, комуникативне компетенције, граматички, лексички и фонетски садржаји, као и лингвокултуролошки елементи. Уџбенички садржаји се разматрају из комуникативне перспективе, тј. из визуре различитих језичких и комуникативних активности које уџбеници нуде, као и из аспекта самосталног рада, учења и могуће интеракције са уџбеником и наставним садржајима у њему. Резултати анализе показали су да се у новој концепцији уџбеника фокус помера са рецептивних видова усвајања језика на продуктивне, те на усмеравање ученика на активан однос према учењу и употреби школске књиге. У том смислу аутори су постигли значајан педагошки напредак у односу на традиционални концепт уџбеника и успоставили нове стандарде квалитета у области учења страног (руског) језика у нас.

Кључне речи: руски језик, уџбеник руског језика, концепција уџбеника, основно образовање.

The subject of the paper is Marina Petković's pedagogical activity and her contribution in the creation of newly conceptualized Russian language textbooks for primary education. The paper analyzes two series of textbooks in the realization of which Marina Petković directly participated. These are textbooks from the series «Давайте дружить» and «Орбита», which have seen numerous editions, and with their wealth of content and a series of innovative conceptual solutions are still relevant today. The paper examines innovations in terms of construction and content of textbooks, methodical organization of language didactic material, communicative competence, grammatical, lexical and phonetic contents, as well as linguistic and cultural elements. Textbook contents are considered from a communicative perspective, i.e. from the point of view of the different linguistic and communicative activities that the textbooks offer, as well as from the aspect

* <https://orcid.org/0000-0002-3946-0405>

of independent work, learning and possible interaction with the textbook and the teaching contents in it. The results of the analysis showed that in the new concept of textbooks, the focus shifts from receptive forms of language acquisition to productive ones, and on directing students to an active attitude towards learning and using the school book. In this sense, the authors achieved significant pedagogical progress compared to the traditional concept of textbooks and established new quality standards in the field of foreign (Russian) language learning in our country.

Keywords: Russian language, Russian language textbook, textbook concept, primary education.

1. Увод

Личност и дело Марине Петковић – дугогодишњег предавача и лектора за руски језик Катедре за славистику Београдског универзитета нераскидиво су везани за делатност превођења, посебно читања, тумачења и транспонована књижевноуметничког текста са руског језика на српски и обрнуто. Љубав према књижевности и поезији обележили су њен академски и лични живот и изнедрили низ генерација са истанчаним укусом и даром за лепу реч, уметнички текст и преводилаштво. На часовима превођења низали су се одломци из класичне руске књижевности – лик Наташе Ростове на првом балу из Толстојевог *Рата и мира*, сусрет Ане Карењине са сином Серјожом, лик сањивог Обломова, кратки сегменти из савремене српске књижевности – одломци из романа Милорада Павића, Данила Киша и многих других руских и српских писаца који су се с љубављу читали и преводили. Чини се да се целокупна академска делатност Марине Петковић надахњивала управо књижевним делима и жељом да својим студентима усади љубав према поезији и лепој речи. Међутим, поред академског рада, бављења књижевношћу и преводилаштом, веома је важан њен педагошки рад на пољу уџбеничке продукције – допринос идејној концепцији и реализацији уџбеника руског језика за основно образовање. Заједно са својим блиским колегама и пријатељима – професорима Предрагом Пипером и Светланом Мирковић осмислила је и приредила две нове серије уџбеника руског језика за други циклус основног образовања. Реч је о уџбеницима из серије *Давайте дружить* (ДД) и *Орбита* (О) који су доживели бројна издања (в. Раичевић 2022: 263–264), а по свом иновативном концепту, методолошкој обради лингводидактичког материјала и низу других педагошких квалитета актуелни су и данас.

У наставку излагања представимо уџбенике из поменутих серија и указати на најважније иновативне елементе које их чине практичним и модерним школским књигама из којих се може учити како на часу, тако и ван њега. Циљ рада је да се кроз анализу уџбеничких материјала баци ново светло на академски и педагошки рад Марине Петковић и укаже на њен не-

сумњиви допринос стварању нове, модерне концепције уџбеника руског језика за основно образовање.

2. Концепт и структура уџбеника

Ослањајући се на принципе савремене методике наставе и теорије уџбеника страног (руског) језика, Марина Петковић и њене колеге су свој педагошки концепт уџбеника темељили на комбинацији традиционалног (рецептивног) и модерног (индуктивног) приступа учењу и настави. Иако наизглед међусобно супротстављена, комбинација ових двају приступа показала се као добро идејно решење у осмишљавању структуре уџбеника, конципирању и дизајнирању његових садржаја. Руководећи се савременим принципима дидактичког обликовања садржаја, тј. учењем путем самосталног решавања задатака и конструисања правила, аутори су истовремено задржали драгоцене елементе традиционалног приступа у виду пружања неопходних информација и објашњења о функционисању руског језичког система и релевантним сличностима и разликама у односу на српски језик. Вештим вођењем кроз наставне садржаје, дискретним усмеравањем сазнајних активности ученика, активирањем њихове пажње и навођењем на самостално закључивање, аутори су уџбенику дали нову димензију и квалитет, што је значајан концепцијски заокрет у односу на традиционалне уџбенике руског језика у нас. Добар баланс између традиционалног и модерног концепта постигнут је низом успешних конструкцијских решења на макроплану и у оквиру микроцелина, разноврсношћу садржаја, адекватним одабиром тема и текстова, као и добром методолошком организацијом лингводидактичког материјала.

Имплементацијом рецептивних и откривалачких облика учења, те пласирањем језичког и говорног материјала кроз различите облике рада и наставне активности, створени су предуслови за бољу интеракцију између ученика и уџбеника и већи степен самосталности у раду. Уџбенички материјали усмерени су пре свега ка ученику, који престаје да буде пасивни конзумент језичких садржаја, већ постаје активан учесник у креирању наставних активности. Та промена улога у којој је ученик стављен у центар наставног процеса, а наставнику дата улога координатора и медијатора у процесу учења, нашла је свој формални одраз у новој концепцији уџбеника руског језика за основно образовање. Добро структурирани садржаји на макро- и микроплану, разноврсност наставних материјала, савремена лингводидактичка апаратура и адекватно вођење ученика кроз уџбеничке садржаје само су неки од квалитета који отварају перспективу за боље педагошке исходе учења.

Структура уџбеника наизглед се не разликује значајно од традиционалне. На макроплану издваја се више тематских целина – уџбеничких лекција

које су међусобно повезане, те се у појединим језичким аспектима логички надовезују једна на другу. Концепција лекције је нешто другачија, па тако сваки тематски блок почиње анонсом – кратком најавом садржаја који ће се обрађивати или обнављати. У свакој лекцији издваја се главни текст који је носилац теме и краћи текстуални прилози за факултативну обраду, рубрике за обнављање и обраду граматичке грађе, парцијални речници, фонетика, разговорни материјали, културолошки прилози и кутак за разбригу. Сваки елемент у структури лекције пажљиво је испланиран и дидактички обликован сходно развојним могућностима и потребама ученика основношколског узраста. Сличну, мада не тако разгранату структуру лекције, срећемо и у традиционалним уџбеницима. Међутим, нову концепцију, наспрам старе, одликује не само веће богатство и разгранатост структурних компонената које су у функцији лакшег и бржег усвајања језичке грађе, већ превасходно њихова усмереност на различите видове активирања ученика, подстицање и вођење процеса самосталног учења и сазнавања. У уџбеницима традиционалног типа ова важна функција била је готово занемарена, што је имплицирало не само недовољан број језичких вежбања и задатака, већ и њихов слабији педагошки квалитет (Пешић 2016: 38).

Ове налазе потврђују резултати опсежних истраживања започетих осамдесетих година прошлог века, који су за предмет анализе имали велики број различитих параметара квалитета уџбеника међу којима су релевантно место заузимали подстицање активних облика учења и мотивациони потенцијал уџбеника (Пешић 1988, 2016: 37; Требјешанин, Лазаревић 2001; Плут 2003; Кончаревић 1997, 2002, 2006). Према наводима ауторке Пешић, један од главних недостатака старих уџбеника је недовољно активирање ученика, односно свођење функције уџбеника готово у потпуности на експозицију, са често лоше структурираним текстовима и недовољно разрађеним системом вежбања за повезивање садржаја и подстицање активности ученика (Пешић 2016: 37–38). У контексту наставе страних језика, ова констатација могла би се односити на одсуство инструкција и вежбања за вођење ученика кроз процес учења, као и на недовољну заступљеност продуктивних језичких вештина – говорења и писања у настави. Под овим се најчешће подразумева дуг период учења руског језика који је у диспропорцији са способношћу његове практичне употребе у свакодневним комуникативним ситуацијама. Наиме, како је показала наставна пракса, и након дугогодишњег учења руског језика у формалном образовању, ученици тешко проговарају, нису у стању да слободно комуницирају, тј. активније примењују своје знање језика у пракси. Лоши исходи учења очигледни су показатељи недостатка традиционалног – доминантно рецептивног приступа настави и засићења уџбеницима који се базирају на поменутом приступу. Тако се јавила потреба за новим, креатив-

нијим облицима наставе и учења, а самим тим и уџбеницима који би се на њима темељили. Искуства стечена у наставној пракси, али и увид у достигнућа савремене теорије уџбеника и стандарде квалитета (Зуев 1983; Пешић 1988; Арутюнов 1990; Бим и др. 1999; Кончаревић 1997, 2002; Крњић 2007; Плут, Пешић 2007) резултирали су новом концепцијом која је своју реализацију нашла у серијама уџбеника *Давайте дружитъ* и *Орбита*. Увидом у структурни и садржајни план наведених уџбеника, као и његовом критичком анализом, дошли смо до резултата које износимо у даљем току излагања.

3. Организација лингводидактичког материјала

Под лингводидактичким материјалом подразумеваћемо укупност дидактички обликованих језичких садржаја уџбеника који обухватају:

– комуникативне садржаје (преглед најважнијих комуникативних компетенција, укључујући текстове, дијалоге и вежбе усменог и писменог изражавања у којима се реализују најважније комуникативне функције);

– фонетске, лексичке и граматичке садржаје (опис и анализа елемената руског језичког система, учовање релевантних сличности и разлика у односу на српски језик; карактеристике руских гласова, артикулација, интонација; лексички минимум, типови семантизације, парцијални и кумулативни речници; пратећа фонетска, граматичка и лексичка вежбања);

– лингвокултуролошке садржаје (информације о руској историји, култури, географији, духовности, обичајима, празницима, културолошки маркираној лексици и др.) (в. Гинић, Ајџановић 2021: 133).

3.1 Комуникативне компетенције

У новој концепцији уџбеника развој комуникативних компетенција базира се на тексту који и даље остаје основна јединица наставног процеса и главна структурна компонента уџбеника (Кончаревић 2002: 105–121). Текст је извор нове језичке грађе, средство за проширивање вокабулара, усвајање граматичких јединица и подстицање језичких вештина. Целокупна лингводидактичка апаратура базира се управо на тексту који представља полазиште за све језичке и говорне активности (Адамовић 2019; Гинић, Ајџановић 2021: 136; Папрић 2022б). Писани текст је основа за развој читања и других вештина и компетенција које су са њим у тесној вези – писања и говорења, док је аудио текст основа за развој вештине слушања. Текстови у уџбеницима су различите дужине и садржаја, а праћени су разноврсним задацима за проверу разумевања, прераду, сажимање и продуковање садржаја у усменој или писменој форми. Обично су то одговори на питања у вези са текстом, вежбе на бази усвајања нове лексике, састављање реченица, краћих усмених и

писаних исказа или израда граматичких вежбања на основу примера и модела презентованих у тексту.

Комуникативне компетенције међусобно су тесно повезане и развијају се постепено и комплексно, кроз разноврсне језичке активности – вежбања, задатке, дијалоге, разговорне теме и релаксирајуће садржаје који прате текст. Циљ ових активности је не само усвајање и активирање језичког материјала, већ и подстицање самог процеса учења кроз самостално истраживање уџбеничких садржаја, решавање задатака и развијање сазнајних и интелектуалних потенцијала ученика. То је уједно и једна од основних окосница новог концепта уџбеника чија је разрада започета деведесетих година серијом уџбеника *Давайте дружить*, а настављена серијом *Орбита*. Напредак који је постигнут видљив је у разноврсним и бројним вежбањима, задацима и другим облицима активирања ученика, као и подстицању свих језичких вештина, посебно говорних. Тиме је остварен корак напред у односу на уџбенике старијих генерација у којима су говорне вештине биле недовољно заступљене, а активности ученика сведене на перцепцију текста и његову анализу. У наставку излагања дајемо преглед концепта уџбеника руског језика из аспекта најважнијих комуникативних компетенција на којима се концепт заснива.

Језичка компетенција разумевање писаног текста (молошког и дијалошког) базична је језичка компетенција, јер се на њој темељи једна рецептивна и две продуктивне компетенције (усмена и писана) (Гинић, Ајдановић 2021: 136–137). Она обухвата разумевање основног садржаја и смисла текста, формулисање теме, разликовање битне информације од допунских детаља, вештину брзог проналажења потребног податка или одговора на постављено питање у вези са текстом (Шукин 2003: 134). У зависности од карактера читања и начина откривања садржаја текста у уџбеницима се примењује аналитичко или синтетичко читање. У почетним фазама учења, када је важно разумевање свих елемената и делова текста, препоручује се аналитичко читање на текстовима малог обима. У одмаклим фазама учења, када се обим текста значајно повећава, а ученици су проширили вокабулар и стекли основна граматичка знања, може се прибегавати синтетичком читању код кога је важно разумевање општег смисла, док значење појединих речи, реченица, па и сегмената текста могу изостати (Демьяненко и др. 1984: 171–172; Кончаревић 2004: 213). Развијање вештине читања одвија се кроз специјална вежбања која фокусирају пажњу ученика на одређене елементе садржаја током читања, подстичу технике сналажења у непознатом тексту и наслуђивање значења речи и реченица које нису довољно јасне.

Компетенција разумевања усменог говора, такође се темељи на тексту, али на његовој аудио или усменој форми. Премда ће ова важна комуникативна компетенција достићи своју пуну реализацију тек у уџбеницима

новије генерације, у серијама *Давайте дружитъ* и *Орбита* уочена је тенденција увођења језичког материјала паралелно на два плана – у писаној и аудио форми. У том смислу уџбеници су снабдевени пратећим компакт дискотима за самостално преслушавање уџбеничких текстова, вежбање изговора и изражајног читања. Настави слушања се поклања посебна пажња у почетним фазама учења, када се не користи текст у писаној форми, већ се настава изводи орално, путем слушања аудио записа или понављања за наставником, меморисања речи, израза и фраза у оквиру мини дијалога. У овој фази циљ наставе је развијање компетенције разумевања краћих везаних текстова са познатом лексиком и граматиком. У каснијим етапама учења, када се градиво шири и усложњава, циљ наставе слушања је формирање аудитивних умења која обезбеђују правилну рецепцију дужих и сложенијих усмених саопштења, уз разумевање опште информације и формирање сопственог става према примљеном садржају (Демьяненко и др. 1984: 141–145; Кончаревић 2004: 202). Разумевање усменог говора није циљ сам по себи, већ се реализује у комбинацији са другим језичким вештинама и компетенцијама: говорењем (у оквиру дијалога), читањем (на пример при преслушавању новог текста, а затим његовим накнадним читањем) и писањем (при састављању плана аудио-текста, писменим одговорима на питања или при препричавању) (Щукин 1990: 113).

Језичке компетенције писане и говорне продукције такође полазе од текста и обухватају различите видове прераде, сажимања и продуковања садржаја на основу лексичког и граматичког материјала изложеног у њему. Настава писања одвија се кроз одговоре на питања у вези са текстом, диктат, састављање плана излагања, писање краћих састава и саопштења репродуктивног или репродуктивно-продуктивног типа према задатој ситуацији, са ослонцем на питања, тезе или задати лексичко-граматички материјал. У анализираним уџбеницима присутни су различити типови вежби за развијање вештине писања које се могу сврстати у две групе: предговорне (припремне) и говорне (комуникативне) (Гальскова, Гез 2006: 256–265; Московкин, Щукин 2012: 345). У прву групу спадају преписивање или трансформација реченица (бележење праћено одређеним лексичким или граматичким променама, нпр. променом времена, лица, броја и сл.), проширивање или сажимање реченица или делова текста, састављање питања или давање одговора у вези са текстом, састављање реченица или микродијалога према моделу, препричавање и сл. У другу групу спадају вежбе које су усмерене на самостално коришћење свих стечених навика и умења писменог изражавања, при чему писање престаје да буде искључиво репродуктивног карактера, већ све више поприма облике самосталног продуктивног писменог излагања (састављање плана, теза или резимеа текста, писање краћих писмених саста-

ва са ослоном на лексичко-граматички материјал или без њега). Писање је у тесној вези са језичком вештином читања (Гальскова, Гез 2006: 249–250) и умењем коришћења и прераде информација садржаних у писаном извору. Владање писањем утиче на развој свих језичких компетенција, укључујући усмено изражавање на руском језику (правилно фиксиран текст у писменој форми лакше се продукује усмено), читање (ученик који пише састав или препричава више пута ишчитава текст из уџбеника или се враћа на сопствени текст) и превођење (писање се одражава на стил, вокабулар и владање граматиком, те тако позитивно утиче на вештину превођења) (Кончаревић 2004: 226–227; Московкин, Шукин 2012: 342).

Компетенција говорне продукције има посебно место у уџбеницима. Оријентација на усмене видове говорне делатности саставни је део нове концепције уџбеника у којој се фокус помера са рецептивних видова усвајања језика на продуктивне. У новој концепцији уџбеника језик се све више усваја активно, те као такав може имати примену и изван учионице, тј. у реалним животним комуникативним ситуацијама. Вештина говорења развија се комплексно, тј. паралелно са другим видовима говорне делатности са којима је у тесној вези. Говорење непосредно утиче на развој навика писања, те тако вежбе усменог изражавања могу послужити као добра припрема за вежбе писања. Говорење подстиче вештину слушања, посебно у оквиру дијалога у коме се реплике саговорника наизменично смењују, а позитивно се одражава и на способност читања на страном језику (Демьяненко и др. 1984: 155; Шукин 1990: 118; Кончаревић 2004: 217–218). Настава говорења изван аутентичне говорне средине даје најбоље резултате уколико се изводи системски, у ситуацијама које су блиске реалној комуникацији и уз примену комуникативног приступа, што и јесте основна замисао и оријентација аутора уџбеника. Готово сви језички материјали су комуникативно усмерени, што наставнику пружа више могућности за активирање говора и шире укључивање ученика у језичке активности на самом часу.

У уџбеницима су уочене вежбе за развој говорења преткомуникативног и комуникативног типа. Преткомуникативне вежбе имају припремни карактер и обухватају имитативни и репродуктивни говор, говорне обрасце са измењеним лексичким саставом, вежбе на бази трансформације (са променом лексичке или граматичке структуре), усмене исказе са чврстим ослоном на текст и сл. Комуникативне вежбе подразумевају већу слободу у грађењу усменог исказа, уз мањи ослонац на текст, ситуативне и вежбе репродуктивно-продуктивног типа, препричавање из угла неког од јунака, дискутовање, вођење дијалога и сл. (Шукин 1990: 124; Гальскова, Гез 2006: 210–216; Московкин, Шукин 2012: 459) Посебну пажњу аутори поклањају дијалогском изражавању, отуда у уџбеницима велики број дијалогских текстова на бази

којих ученици уче како да започну разговор, како да се обратe непознатој особи, како да се представе, поставе питања, подстакну комуникацију и искажу своје мишљење. При вођењу дијалога говор се употпуњује паралингвистичким средствима (мимиком, гестовима) који су такође нашли место на страницама уџбеника (О3: 26, 97, 120, 145). Комуникација се одвија у следећим ситуацијама: упознавање (О4: 12–13), рођендани, честитања (О2: 38–40), школа (О4: 8), школски час (О1: 97; О4: 28–29), куповина (О2: 57–58), позориште (О2: 75–76), музеј (О2: 103–104), оријентација у граду (О4: 112–113), шетња градом (О3: 81–83), градски превоз (О3: 78), аеродром (О3: 79), припреме за пут (О3: 88), код лекара (О1: 78), у ЗОО врту (О1: 83–84) и многим другим ситуацијама из свакодневице. Ево примера у коме ученици треба да изаберу улоге и осмисле следеће ситуације које се одвијају на часу:

Работаем в группе. Ещё раз повторите, что говорят русские учителя и ученики на уроке, выберите себе роли и разыграйте сценку:

а) Учитель начинает урок. Он вызывает к доске ученика. Ученик не знает урок. Ребята с места хотят ему помочь. Учитель их успокаивает.

б) Учитель хочет проверить домашнее задание. Один из учеников отказывается отвечать, второй хочет отвечать, а третий просит разрешения выйти.

в) Учитель вызвал к доске несколько учеников. Они выполнили задание на доске. Учитель просит ребят найти ошибки у товарищей, а затем оценивает ответы тех, кто у доски (О4: 33).

Један од основних комуникативних квалитета уџбеника свакако је и чврста веза између текста и вежбања (Гинић, Ајџановић 2021: 137). Дobar спој и оптимална равнотежа између текста и пратећих материјала за увежбавање један је од показатеља успешне синтезе традиционалног концепта, који се углавном базирао на рецепцији текста и његовој граматичкој анализи и модерне школске књиге која, уз пружање језичких знања, има за циљ активирање и усмеравање сазнајних и интелектуалних потенцијала ученика. На овај начин уџбеник врши двоструку функцију: извор је потребних информација, проширује језичка знања и умења, развија комуникацијске способности и језичке вештине ученика и истовремено подстиче његов интелектуални развој и усмерава сазнајне активности које учествују у конструкцији нових знања и језичких компетенција на страном (руском) језику (Пешић 2016: 35). У том смислу аутори се на више места у уџбеницима обраћају ученику непосредним, пријатељским тоном, подстичући дијалог и наводећи га на размишљање, анализирање, закључивање и самосталан рад. Примери у наставку показују како аутори спонтано, кроз разговор, уводе ученика у грама-

тичку тему о глаголима свршеног и несвршеног вида, наводећи га да се претходно присети свега што је о томе раније учио, а затим да изведе закључке:

Посмотри на рисунки и обрати внимание на глаголы в подписях под рисунками.

Какие из этих глаголов обозначают процесс, а какие результат?

Посмотри внимательно на следующие два «домика» и надписи на них.

Он строил (строить) дом. Он построил (построить) дом.

Соответствуют ли надписи домикам? Почему?

Давай вместе вспомним, что обозначают глаголы несовершенного вида: процесс или результат? Если не можешь сразу вспомнить, посмотри ещё раз на «домики», и мы думаем, что тебе будет нетрудно вспомнить и запомнить [...] (О4: 19–20)

Скажи, чем отличаются глаголы в левом столбике от глаголов в правом столбике.

Прочитай внимательно следующие словосочетания (глагол + существительное) и реши, которые из них можно дополнить словами: долго, ежедневно, весь день, всегда, часто, а которые словами: быстро, за один час, сразу, в ту же минуту, вдруг.

любить брата – полюбить путешествия

вспоминать лица – вспомнить слово [...] (О4: 20–21)

3.2 Фонетски, лексички и граматички садржаји

Фонетски, лексички и граматички садржаји вешто су имплементирани у текстове и пратећи систем вежбања који је разноврстан, добро организован и равномерно распоређен у оквиру микроцелина. Нова граматичка грађа наслања се на већ познату и уводи се постепено, али не на класичан начин, путем објашњења, већ практично, посредством питања и задатака за израду на часу или самостално. Граматика и рад на тексту немају примарну функцију као у традиционалном уџбенику, већ имају комуникативну вредност, тј. треба да побољшају комуникацију. Граматичке, лексичке и фонетске јединице нејачешће су презентоване у оквиру дијалога у којима су вешто прикривене актуелним садржајем, тако да се стиче утисак да су у другом плану, а фокус је на садржајном плану текста. У почетним фазама учења то су специјално конструисани текстови који служе за презентацију одређених језичких садржаја намењених рецепцији, али се касније њихове функције усложњавају и допуњују адаптираним и оригиналним текстовима који обухватају све језичке вештине. У наставку излагања наводимо одломак из

дијалошког текста кроз који ће ученици научити како се на руском језику исказује време према часовнику:

Который час?

[...]

Оля: Теперь посмотри на часы и назови по-русски цифры, которые ты видишь.

Драгана: Один...

Петя: По-русски говорят в этом случае не «один час», а просто «час».

Драгана: Значит: час, два, три, четыре и так далее.

Петя: Правильно. На вопрос «Который час?» отвечают: «час», «два часа», «три часа», «четыре часа», «пять часов», «шесть часов» и т.д.

Драгана: Понимаю. Сейчас, например, ровно час.

Петя: Хорошо. Если большая стрелка стоит не на двенадцати, то она показывает минуты, а маленькая указывает следующий час. Говорят, например, «одна минута», или «две, три, четыре минуты», или «пять, шесть... двадцать минут (какого?) первого, второго, третьего, четвёртого» и т.д.

Оля: Но когда большая стрелка находится между шестью и двенадцатью, то надо говорить: «Без двадцати минут, без пятнадцати, без десяти, без пяти минут час, два, три часа» и т.д.

Драгана: Это нетрудно. Я всё поняла и теперь буду упражняться. Спасибо вам, ребята. (О4: 47)

Нова лексика представљена је после сваке лекције у виду парцијалних речника и на крају уџбеника у форми кумулативног речника који садржи попис и тумачења свих важнијих лексичких јединица садржаних у тематским блоковима. Аутори се углавном држе лексичког минимума за основношколски ниво, мада се често иде ван њега, што се огледа у дужини текстова, а објашњава се чињеницом да је носиоцима српског језика око 50% именске лексике заједничко, тј. разумљиво у писаној и усменој форми, што пружа могућности за превазилажење оквира прописаног лексичким минимумом (Гинић, Ајџановић 2021: 135).

Поред граматичких и лексичких садржаја, у уџбеницима је уочен велики број фонетских вежби, посебно у уџбеницима за почетни ниво учења (ДД1; О1; ДД2; О2). Фонетски материјали представљени су у специјално креираним мини рубрикама за правилно усвајање изговора руских гласова, акцента и интонације. Материјали су праћени шалјивим и ведрим илустрацијама за подизање мотивације и стварање осећаја лакоће током учења. Фонетске вежбе се протежу кроз цео уџбеник и обухватају све уџбеничке лекције, уз напомену да је њихова заступљеност знатно већа у почетним етапама

учења, када формирање артикулационих навика на страном језику има посебан значај (в. Гинић 2022; Папрић 2022а: 290). Ево како се у уџбенику за шести разред кроз кратак дијалог објашњава изговор вокала [о] у позицији под акцентом и без акцента:

- Как произносится буква «о» в слове «но́гу»?
- Как «о».
- Почему?
- Потому что на ней ударение.
- А как произносится в слове «ногá»?
- Как краткое «а».
- Почему?
- Потому что на ней нет ударения. (О2: 14)

Важно је истаћи да готово све граматичке, лексичке и фонетске вежбе имају комуникативни карактер, тј. у служби су развоја језичких вештина и компетенција на руском језику. Вежбе преткомуникативног типа и овде су у већини, али је видна тенденција раста комуникативно усмерених лексичко-граматичких вежбања за развијање продуктивног говора у писаној и усменој форми, посебно вежбања за подстицање усмене комуникације.

3.3 Лингвокултуролошки садржаји

Елементи руске културе, односно лингвокултуролошки елементи тематизовани су кроз текстуалне и илустративне прилоге у посебним за то предвиђеним рубрикама које су заступљене у свакој уџбеничкој лекцији. Елементи културе су неодвојиви део наставе страног језика, те као такви прожимају све видове говорне делатности, тј. покривају све језичке вештине. Могу се обрађивати самостално, у виду текста за читање, у оквиру дијалога, свакодневних ситуација и комуникативних функција са елементима говорне етикеције као што су поздрављање, представљање, формално и неформално ословљавање, обраћање непознатој особи, честитање, изражавање захвалности и сл. У уџбеницима је садржано обиље материјала који упознају ученике са животом младих у Русији, начином школовања, празницима, обичајима, животом у руским градовима, руском природом, великим личностима које су обележиле руску историју и културу и многим другим садржајима који могу послужити као добар материјал за отварање културног дијалога и уочавање сличности и разлика између двеју сродних култура – руском и српском (в. Папрић 2023). На пример, кроз шетњу руском престоницом, ученици ће се упознати са знаменитостима Москве (О1: 90; О4: 106–108, 126–127, 131–

132), са атмосфером уочи новогодишње ноћи (О2: 60), али ће истовремено моћи да испричају понешто и о свом главном граду, о калемегданској тврђави, хотелу „Москва”, популарним београдским улицама и музејима (О3: 81–85). Обележавање православних празника – Божића (О4: 86–87) и Васкрса у Русији и припремање традиционалних руских јела „кулича” и „пасхе” (О2: 90–91) може послужити као повод за разговор о томе како се ови празници празнују у српским породицама и која празнична јела се том приликом износе на српску трпезу. На овај начин уџбеник учествује у изграђивању још једне важне компетенције – лингвокултуролошке (Гинић, Ајдановић 2021: 141) која наставу језика чини не само богатијом и свеобухватнијом, већ и доприноси бољем и квалитетнијем развијању комуникативних компетенција чији је и сама саставни део.

4. Апаратура оријентације

Важан део макроплана чини апаратура оријентације која је разграната и садржи различите елементе од предговора, прегледа садржаја, анонса, јасно издвојених рубрика у оквиру микроцелина, парцијалних речника, кумулативног речника, до списка комуникативних функција и важних граматичких термина у уџбенику (в. Зуев 1983: 180–188). Основна функција апаратуре оријентације је да олакша ученику кретање кроз уџбеничке садржаје, да му пружи неопходне оријентире и смернице за брже и лакше проналажење неопходних информација, координирајући употребу других компонената уџбеничког комплета, на пример, радне свеске, али и да подстакне навике самосталног учења уз помоћ уџбеника (Кончаревић 2002: 100). У том смислу важан део апаратуре оријентације чине и графички јасно разграничене тематске целине, прегледне, визуелно уочљиве рубрике, одељци и информације које су од посебне важности за усвајање. Визуелна прегледност елемената унутар микроцелина постиже се на различите начине: коришћењем различитих боја за лакше уочавање наслова рубрика, табеларним приказом граматичких целина, издвајањем парцијалних речника, као и графичким маркирањем важних елемената лекције. Значајну новину представљају кратки прегледи садржаја у виду анонса који се налазе на почетку сваке нове тематске целине и најављују шта ће се ново у њој научити, а шта поновити. Осим што повећава оперативност служења школском књигом, апаратура оријентације има задатак да усмерава и води сазнајну активност ученика, да га подстиче на самосталан рад, истраживање и слободно коришћење књиге за учење. У том смислу уџбеници из серије *Давайте дружитъ* и *Орбита* остварују значајан помак у односу на уџбенике претходних генерација.

5. Илустративни материјал

Важан сегмент уџбеника чини и илустративни материјал који је изузетно богат, разноврстан, прилагођен детету основношколског узраста и добро уклопљен у уџбеничке садржаје. Понекад је илустрација само пратећи елемент текста, стихова за децу или дијалога, међутим његова функција је да продуби, разјасни и допуни садржај текста, да опише ликове, места, градове, руску природу и приближи ученицима богатство и културу земље и народа чији језик уче. У уџбеницима преовладавају цртежи, мада значајан удео имају фотографије, табеларни прикази, као и графичко маркирање одређених граматичких појмова у циљу скретања пажње, бољег прегледа, меморисања, упоређивања и уочавања релевантних сличности и разлика у односу на српски језик. Понекад слика представља ослонац за говорну активност или оквир за презентовање одређених граматичких садржаја који се лакше усвајају визуелно. На пример, падежи се могу представити у форми стрипа са шаловим илустрацијама, као на пример у уџбенику за шести разред у коме су значења падежа представљена у виду мини стрип приче (О2: 30; ДД2: 12), а присвојне заменице у форми стрипованих микродијалога (О2: 121–122). Понекад се текст или граматички садржаји не могу јасно разумети без графичке подршке или илустрација, али ни оне саме по себи нису довољне, те морају имати упориште у тексту или језичком материјалу (в. Зуев 1983: 170–175; Реџиќан 2019: 73–75). У том смислу посебно се издвајају илустрације из уџбеничке серије *Давайте дружити* за почетни ниво учења (ДД1), које својом маштовитошћу, хумором и нежним колоритом мотивишу ученике да листају уџбеник, самостално истражују његове садржаје и радо из њега уче.

6. Закључна разматрања

Спроведена анализа показала је да се уџбеници из серија *Давайте дружити* и *Орбита* одликују низом иновативних елеманата који се огледају како на структурном, тако и на садржајном плану. Нова концепција уџбеника базира се на споју традиционалне и модерне школске књиге са изразитом комуникативном усмереношћу и дидактички обликованим садржајима за подстицање различитих облика активности ученика – читање, слушање, сазнавање и самостално оперисање језичким материјалом. У односу на традиционалну концепцију, која се претежно базирала на рецептивном усвајању језика, у новој концепцији уџбеника фокус је на продуктивним видовима говорне делатности, посебно на усменој комуникацији у дијалошкој и монолошкој форми. Наставна пракса показала је да се вештина усмеог изражавања лакше усваја кроз дијалог, него кроз монолог, стога удео дијалогских текстова значајно расте, што је у складу са новом концепцијом, односно новом комуникативном стратегијом аутора. Дијалошка форма користи се не

само за презентацију и обраду новог текста, већ и за усвајање лексике, граматике, правилног изговора, интонације и развој говора. У почетку су то кратки текстови, прилагођени адаптацији на нови предмет и конструисани на бази једноставне, сличне лексике, који се у наредним етапама учења допуњују адаптираним и оригиналним текстовима.

У уџбеницима је уочен велики број аутентичних текстова са комуникативним потенцијалом, погодних за читање, писмену и усмену обраду, израду вежбања, усвајање граматике, лексике и лингвокултуролошких садржаја. Текст обухвата све комуникативне компетенције: разумевање писаног (читање) и аудио текста (слушање), писање и говорење. Комуникативна оријентација огледа се и у тежњи аутора да руски језик приближе сваком ученику, те тако разговорна, жива руска реч чини саставни део свих текстуалних прилога и пратећих вежбања.

Поред текстова, важан сегмент уџбеника чине вежбања за усвајање и активирање језичког материјала. У уџбеницима је садржан широк спектар вежбања различитог типа. Доминирају вежбе припремног – условно-комуникативног карактера, мада је присутна изразита тенденција раста комуникативних вежбања, посебно вежбања оријентисаних на усмене видове комуникације. Аутори су успоставили добар баланс између текстова и вежбања, уз настојање да се број вежбања постепено увећава, а обим текстова смањује.

Уџбенички материјали су ведри, духовити, богата и илустровани, те као такви садрже велики мотивациони потенцијал за учење језика. Теме које се обрађују су из свакодневног живота младих, руске и српске културе и историје, а афирмишу позитивне вредности као што су љубав према породици, својој земљи, природи, књизи, позоришту, музици и култури уопште.

Нова концепција уџбеника усмерена је на подстицање активног учења и когнитивног развоја ученика. У том смислу запажени су аспекти квалитета који у поређењу са традиционалном концепцијом показују значајан педагошки напредак. У уџбеницима су уочени елементи за педагошко вођење ученика кроз процес интелектуалног развоја и сазнавања. Ови елементи још увек нису нашли своју пуну реализацију, али њихово присуство у уџбеницима сигнал је промена у наставном приступу, начину рада и односу према учењу. Повећана је функционалност уџбеника као средства за учење и његово оперативно коришћење кроз различите рубрике, анонсе, парцијалне и кумулативне речнике, одељке за самосталан рад, садржај, регистре лингвистичких термина, као и графичку маркираност елемената важних за усвајање.

Нова концепција уџбеника несумњиво је одраз релевантних сазнања модерне лингводидактике и теорије уџбеника, али и вишедеценијског педагошког искуства и властитих настојања аутора да конструишу уџбеник који би пре свега био намењен ученику и његовим сазнајним, развојним и комуникативним потребама. У том смислу допринос Марине Петковић као врсног педагога, универзитетског предавача и јединог изворног носиоца руског

језика у ауторском тиму изузетно је значајан. Уџбеници из серија *Давайте дружити* и *Орбита* остаће упамћени не само као књиге из којих су многе генерације ученика радо училе и кроз књигу заволеле руски језик, већ и као модели уџбеника који су низом иновативних конструкцијских решења и педагошким квалитетима успоставили нове стандарде у области учења руског језика у нашем основном образовању.

Цитирана литература

- Адамович, Мирьяна. «Роль текста в обучении русскому языку для специальных целей в сербской языковой среде». *Руссистика без границ* 4, 2019: 76–84.
- [Adamovič, Mirjana. «Rol' teksta v obučenii ruskomu âzyku dlâ special'nyh celej v serbskoj âzykovoj srede». *Russistika bez granic* 4, 2019: 76–84]
- Арутюнов, Артём Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев. Москва: Русский язык, 1990.
- [Arutunov, Artëm R. Teoriâ i praktika sozdaniâ učebnika russkogo âzyka dlâ inostrancev. Moskva: Russkij âzyk, 1990]
- Бим, Инеса Л., Ольга В. Афанасьева, Олег А. Радченко. «К проблеме оценивания современного учебника иностранного языка». *Иностранные языки в школе* 6, 1999: 13–17.
- [Bim, Inesa L., Ol'ga V. Afanas'eva, Oleg A. Radčenko. «K probleme ocenivaniâ sovremennoгo učebnika inostrannogo âzyka». *Inostrannye âzyki v škole* 6, 1999: 13–17]
- Гальскова, Наталья Д., Надежда И. Гез. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика. Москва: Издательский центр «Академия», 2006.
- [Gal'skova, Natal'â D., Nadežda I. Gez. Teoriâ obučeniâ inostrannym âzykam: lingvodidaktika i metodika. Moskva: Izdatel'skij centr «Akademiâ», 2006]
- Гинић, Јелена. „Фонетика у уџбеницима Предрага Пипера за основну школу”. *Славистика* 26/1, 2022: 270–285.
- [Ginić, Jelena. „Fonetika u udžbenicima Predraga Pipera za osnovnu školu“. *Slavistika* 26/1, 2022: 270–285]
- Гинић, Јелена Т., Наташа Д. Ајдžановић. „Методологија организације лингводидактичког материјала у уџбенику руског језика *Ни пуха ни пера!*”. *Филолог* 12/23, 2021: 132–149.
- [Ginić, Jelena T., Nataša D. Ajdžanović. „Metodologija organizacije lingvodidaktičkog materijala u udžbeniku ruskog jezika *Ni puha ni pera!*”. *Filolog* 12/23, 2021: 132–149]
- Демьяненко, Мария Я., Камилла А. Лазаренко, Светлана В. Мельник. Основы общей методики обучения иностранным языкам: теоретический курс. Киев: Издательское объединение «Вища школа», 1984.
- [Dem'ânenko, Mariâ Â., Kamilla A. Lazarenko, Svetlana V. Mel'nik. Osnovy obšej metodiki obučeniâ inostrannym âzykam: teoretičeskij kurs. Kiev: Izdatel'skoe ob'edinenie «Viša škola», 1984]

- Зуев, Дмитрий Д. Школьный учебник. Москва: Педагогика, 1983.
[Zuev, Dmitrij D. Škol'nyj učebnik. Moskva: Pedagogika, 1983]
- Кончаревић, Ксенија. Структура и садржај уџбеника руског језика за основну школу: докторска дисертација (рукопис). Филолошки факултет, Београд, 1997.
[Končarević, Ksenija. Struktura i sadržaj udžbenika ruskog jezika za osnovnu školu: doktorska disertacija (rukopis). Filološki fakultet, Beograd, 1997]
- Кончаревић, Ксенија. Савремени уџбеник страног – руског језика: структура и садржај. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
[Končarević, Ksenija. Savremeni udžbenik stranog – ruskog jezika: struktura i sadržaj. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002]
- Кончаревић, Ксенија. Савремена настава руског језика: садржаји, организација, облици. Београд: Славистичко друштво Србије, 2004.
[Končarević, Ksenija. Savremena nastava ruskog jezika: sadržaji, organizacija, oblici. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2004]
- Кончаревић, Ксенија. „Метазнања у уџбенику страног језика“. [У:] А. Вујовић, И. Радовановић, Б. Требјешанин (ур.) Иновације у настави страних језика. Београд: Учитељски факултет, 2006, 5–15.
[Končarević, Ksenija. „Metaznanja u udžbeniku stranog jezika“. [U:] A. Vujović, I. Radovanović, B. Trebješaniin (ur.) Inovacije u nastavi stranih jezika. Beograd: Učiteljski fakultet, 2006, 5–15]
- Крњаић, Зора. „Психолошко-педагошка процена квалитета уџбеника страног – енглеског језика за млађе основце“. [У:] Д. Плут (ур.) Квалитет уџбеника за млађи школски узраст. Београд: Институт за психологију Филозофског факултета, 2007, 283–306.
[Krnjaić, Zora. „Psihološko-pedagoška procena kvaliteta udžbenika stranog – engleskog jezika za mlađe osnovce“. [U:] D. Plut (ur.) Kvalitet udžbenika za mlađi školski uzrast. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, 2007, 283–306]
- Московкин, Леонид В., Анатолий Н. Щукин. Хрестоматија по методике преподавањия русског језика как иностранног. Москва: Русский язык. Курсы, 2012.
[Moskovkin, Leonid V., Anatolij N. Šukin. Hrestomatiâ po metodike prepodavaniâ ruskogo âzyka kak inostrannogo. Moskva: Russkij âzyk. Kursy, 2012]
- Папрић, Маријана. „Професор Предраг Пипер као аутор уџбеника за основну и средњу школу“. Славистика 26/1, 2022а: 286–299.
[Papić, Marijana. „Profesor Predrag Piper kao autor udžbenika za osnovnu i srednju školu“. Slavistika 26/1, 2022a: 286–299]
- Папрић, Маријана. „Типологија текста и језичке вештине у настави језика струке“. [У:] М. Папрић, М. Танасијевић, Н. Јанковић (ур.) Језик – Струка – Наука – 2.1 [Електронски извор]. Зборник радова са Пете међународне конференције Друштва за стране језике и књижевности Србије. Београд: Друштво за стране језике и књижевности Србије, Секција универзитетских наставника

- страног језика струке, 2022б: 190–207 <<https://www.dsjskrsbija.rs/wp-content/uploads/2022/12/Jezik-Struka-Nauka-2.1-Zbornik-radova.pdf>> 27.5.2024.
- [Paprić, Marijana. „Tipologija teksta i jezičke veštine u nastavi jezika struke“. [U:] M. Paprić, M. Tanasijević, N. Janković (ur.) Jezik – Struka – Nauka – 2.1 [Elektronski izvor]. Zbornik radova sa Pete međunarodne konferencije Društva za strane jezike i književnosti Srbije. Beograd: Društvo za strane jezike i književnosti Srbije, Sekcija univerzitetskih nastavnika stranog jezika struke, 2022b: 190–207]
- Папрић, Маријана. „О дијалогу култура у настави руског као страног језика“. Славистика 27/2, 2023: 340–355.
- [Paprić, Marijana. „O dijalogu kultura u nastavi ruskog kao stranog jezika“. Slavistika 27/2, 2023: 340–355]
- Пешић, Јелена. Нови приступ структури уџбеника. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.
- [Pešić, Jelena. Novi pristup strukturi udžbenika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988]
- Пешић, Јелена. „Од извора информација до средства за учење: неке актуелне дилеме образовног дизајнирања уџбеника“. [У:] А. Пешикан (ур.) Настава и учење [Електронски извор]: уџбеник у функцији наставе и учења. Ужице: Учитељски факултет, 2016, 35–52. <<https://pfu.kg.ac.rs/wp-content/uploads/2022/03/Nastava-ucenje-Udzbenik-u-funkciji-nastave-i-ucenja-2016.pdf>> 20.5.2024
- [Pešić, Jelena. „Od izvora informacija do sredstva za učenje: neke aktuelne dileme obrazovnog dizajniranja udžbenika“. [U:] A. Pešikan (ur.) Nastava i učenje [Elektronski izvor]: udžbenik u funkciji nastave i učenja. Užice: Učiteljski fakultet, 2016, 35–52]
- Плут, Дијана. Уџбеник као културно-потпорни систем. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за психологију Филозофског факултета, 2003.
- [Plut, Dijana. Udžbenik kao kulturno-potporni sistem. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, 2003]
- Плут, Дијана, Јелена Пешић. „Критеријуми за процену квалитета уџбеника“. [У:] Д. Плут (ур.) Квалитет уџбеника за млађи школски узраст. Београд: Институт за психологију Филозофског факултета, 2007, 11–33.
- [Plut, Dijana, Jelena Pešić. „Kriterijumi za procenu kvaliteta udžbenika“. [U:] D. Plut (ur.) Kvalitet udžbenika za mlađi školski uzrast. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, 2007, 11–33]
- Раичевић, Вучина. „Допринос Предрага Пипера дидактичком обликовању савременог уџбеника руског језика“. Славистика 26/1, 2022: 263–269.
- [Raičević, Vučina. „Doprinos Predraga Pipera didaktičkom oblikovanju savremenog udžbenika ruskog jezika“. Slavistika 26/1, 2022: 263–269]
- Требјешанин, Биљана, Душанка Лазаревић (ур.) Савремени основношколски уџбеник: теоријско методолошке основе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001.
- [Trebješanin, Biljana, Dušanka Lazarević (ur.) Savremeni osnovnoškolski udžbenik: teorijsko metodološke osnove. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2001]

- Щукин, Анатолий Н. (ред.) Методика преподавания русского языка как иностранного для зарубежных филологов-русистов (включенное обучение). Москва: Русский язык, 1990.
- [Šukin, Anatolij N. (red.) Metodika predpovadaniâ russkogo âzyka kak inostrannogo dlâ zarubežnyh filologov-rusistov (vključennoe obučenie). Moskva: Russkij âzyk, 1990]
- Щукин, Анатолий Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: учебное пособие. Москва: Высшая школа, 2003.
- [Šukin, Anatolij N. Metodika predpovadaniâ russkogo âzyka kak inostrannogo: učeбноe posobie. Moskva: Vysšaa škola, 2003]
- Pešikan, Ana. „Funkcija slika u udžbenicima”. [U:] A. Pešikan, J. Stevanović (ur.) Udžbenik: stara tema pred izazovima savremenog doba. Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2019, 67–101.

Извори

- O1 – Пипер, Предраг, Марина Петковић, Светлана Мирковић. Орбита 1: руски језик за 5. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007. [Piper, Predrag, Marina Petković, Svetlana Mirković. Orbita 1: ruski jezik za 5. razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2007]
- O2 – Пипер, Предраг, Марина Петковић, Светлана Мирковић. Орбита 2: руски језик за 6. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике, 2009. [Piper, Predrag, Marina Petković, Svetlana Mirković. Orbita 2: ruski jezik za 6. razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike, 2009]
- O3 – Пипер, Предраг, Марина Петковић, Светлана Мирковић. Орбита 3: руски језик за 7. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005. [Piper, Predrag, Marina Petković, Svetlana Mirković. Orbita 3: ruski jezik za 7. razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005]
- O4 – Пипер, Предраг, Марина Петковић, Светлана Мирковић. Орбита 4: руски језик за 8. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике, 2007. [Piper, Predrag, Marina Petković, Svetlana Mirković. Orbita 4: ruski jezik za 8. razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ДД1 – Пипер, Предраг, Марина Петковић, Светлана Мирковић. Давайте дружить! 1: руски језик за 5. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1994. [Piper, Predrag, Marina Petković, Svetlana Mirković. Davajte družiti! 1: ruski jezik za 5. razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1994]
- ДД2 – Пипер, Предраг, Марина Петковић, Светлана Мирковић. Давайте дружить! 2: руски језик за 6. разред основне школе. Београд: Завод за уџбенике, 2007. [Piper, Predrag, Marina Petković, Svetlana Mirković. Davajte družiti! 2: ruski jezik za 6. razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВКЛАД МАРИНЫ ПЕТКОВИЧ В НОВУЮ КОНЦЕПЦИЮ УЧЕБНИКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ВОСЬМИЛЕТНИХ ШКОЛ СЕРБИИ

Резюме

Темой данной статьи является педагогическая деятельность Марины Петкович и её вклад в создание новой концепции учебников русского языка для восьмилетних школ Сербии. В статье анализируются две серии учебников, в подготовке которых Марина Петкович принимала непосредственное участие. Речь об учебниках серий «Давайте дружить» и «Орбита», выдержавших множество изданий и которые благодаря богатству содержания и ряду инновационных концептуальных решений актуальны по сей день. В статье рассматриваются новации в построении и содержании учебников, анализируются методическая организация языкового дидактического материала, коммуникативные аспекты, грамматическое, лексическое и фонетическое содержание, а также лингвокультурологические элементы. Содержание учебников рассматривается с точки зрения различных языковых и коммуникативных активностей, а также возможности использования для самостоятельной работы и самообучения. Результаты анализа демонстрируют, что в новой концепции учебников акцент смещается с рецептивных форм овладения языком на продуктивные, на активное отношение учащихся к процессу обучения и использованию учебника. В этом плане авторы достигли значительного прогресса по сравнению с традиционной концепцией учебников и установили новые стандарты качества в области изучения иностранного (русского) языка в сербской языковой среде.

Ключевые слова: русский язык, учебник русского языка, концепция учебника, восьмилетние школы Сербии.

ПРИКАЗИ – REVIEWS

ПАВЕЛ УСПЕНСКИЙ, *ТРАВМА ЭМИГРАЦИИ.
СЛУЧАЙ ВЛАДИСЛАВА ХОДАСЕВИЧА.*

Paris: Éditions Tourgueneff, 2024, 114.

Павел Фјодорович Успенски је предавач на Факултету филолошких наука Више економске школе. У фокусу његових интересовања су песници Сребрног доба. Дуго година бави се стваралаштвом Владислава Ходасевича, а 2023. године одбранио је тезу „Владислав Ходасевич 1910–1930: идентитет, књижевни контекст и поетика”, у којој истражује како се идентитет песника мењао под утицајем великих историјских преокрета двадесетог века: Првог светског рата, револуције 1917. године и емиграције. Монографија *Травма емиграции. Случај Владислава Ходасевича* наставља тему дисертације, и заснована је на два раније објављена рада које је аутор, по сопственим речима, суштински прерадио: 1) *Khodasevich in the Emigration: Literature and the Search for Identity // Russian Review*. 2018. Vol. 77. No. 1. P. 88–108; и 2) *Травма емиграции: физическая ущербность в «Европейской ночи» В. Ходасевича // Acta Slavica Estonica VII. Блоковский сборник XIX. Александр Блок и русская литература Серебряного века*. 2015. Вып. XIX. С. 192–210.

Ходасевич је емигрирао 1922. године и до 1925. је живео углавном у Немачкој уверен да може да се врати у Совјетски Савез. Испоставило се да је био на списку оних које је совјетска влада намеравала да депортује. После 1925. године преселио се Париз, где је живео до краја живота 1939. године. За разлику од бројних емигрантских писаца, остао је професионално везан за књижевност и углавном је писао књижевну критику. Успенски сматра да је Ходасевича емиграција сломила. Кроз филолошку и психолошку анализу песниковог стваралаштва образлаже се теза да је живот у иностранству за песника био дуготрајна траума која је значајно одредила поетику дела насталих у овом периоду јер сва носе сенку кризе идентитета. Једна од очигледних последица трауме је и то што је после 1927. године Ходасевич практично престао да пише поезију. Урођен у поетску немост, написао је биографију Державина, мистификацију *Живот Василија Травњикова* и почео да пише биографију Пушкина.

У психологији се јасно разликују стрес и траума. Трауматски догађаји за разлику од уобичајених стресних догађаја, углавном угрожавају живот, телесни или психички интегритет или пак представљају близак контакт с насиљем или смрћу. Успенски се позива на хуманитарну грану студија трауме која подразумева анализу текстова као производа психолошке трауме. Основна мисао монографије је хируршки прецизна и гласи да је за Ходасевича

вича емиграција процес који га је обогалио и начинио инвалидом. Основу за овакву тврдњу налази у песниковим писмима Гершезону. Траумом емиграције објашњено је и зашто су и лирски јунак и ликови у песмама Ходасевича из емиграције великодушно обдарени физичким манама: сви они су били представници света емиграције, коју је песник у суштини замишљао као „минус нешто што је остало у Русији”.

Успенски сматра да због пољско-јеврејског порекла Ходасевич није имао стабилан национални идентитет и да је његов идентитет био прилично културан, због чега је себе дефинисао кроз суштинску повезаност са руском књижевношћу, а тиме и са Руском империјом. Други проблем с којим се песник суочио у берлинској емиграцији јесте да је за читалачку јавност Русије он био један од кључних песника свог времена, а после смрти Александра Блока у августу 1921. године, доживљаван је као његов наследник и наследник високе класичне поезије. Руска дијаспора у Берлину и Паризу углавном се придржавала идеологије царског патриотизма и није омогућила Ходасевичу, који се све до 1925. године надао да ће се вратити у Совјетски Савез, да искуси пуно ангажовање у новој културној средини.

Промене устаљених свакодневних навика, друштвених веза и пракси, културна и економска структура живота приморале су међуратне емигранте да развију нове навике и прилагоде свој поглед на свет новим условима. Ходасевичева писма откривају његову забринутост како ће његов живот и књижевно дело доживљавати читаоци и историчари књижевности „2035. године” и да ли ће му бити суђено да заузме место трећеразредног писца у будућем канону класичне руске књижевности.

Ходасевичева самоперцепција представљена је као трауматична и амбивалентна, као производ контаминације две приче: с једне стране, Ходасевич се пореди са Николајем Кривцовим (1791–1843), који је изгубио ногу у бици код Кулме 1813, али је успео да превазиђе психолошку трауму ране и научи „не само да хода, већ чак и да игра”, а с друге стране, он понавља судбину карикатуралног и пародијског јунака, Лебедева из *Идиота*, који је измислио причу како је изгубио ногу у рату с Наполеоном.

Песник, на дубоком нивоу, није могао да одреди своје место, нити да се определи ко је у емиграцији. Успенски покушава да објасни трауму Ходасевичеве емиграције не као метафору, већ као случај сличан стварним психотерапијским причама. То се манифестује у чињеници да је за опис свог стања изабрао трауматичне слике и метафоре. Истраживач тврди се у стваралаштву Владислава Ходасевича у емиграцији јасно издвајају два периода: први обухвата песме из периода 1922–1925, а други из 1925–1927. У првој групи песама доминира дубока емоција беса, а у другој групи туга. У већини песама из овог времена описан је инвалидитет, телесне мане или одбојан

физички деформитет. Успенски признаје да добровољна емиграција, тешко да се може поредити са насиљем у детињству, ратом или драматичним несрећама, али наказну телесност објашњава тиме да је емиграција поново актуелизовала код Ходасевича неки трауматски психолошки комплекс који се формирао раније. Оно што изостаје у овом делу јесте указивање на доказе о претходно постојећој трауми.

Пушкинов „Пророк” у руској поезији је главна канонска песма која одражава митолошки комплекс у коме су повезани креативност и физички деформитет. Аутор монографије цитира Владимира Топорова, али нехотично „заборавља” да нагласи да су богови ти који кажњавају песника, због чега песник бива обележен неком врстом телесне мане. Ходасевич је добровољно одлазећи у емиграцију, говорећи метафорично, сам себи одсекао ногу. Чини се да је то истина коју Успенски успешно заобилази да напише иако је утврдио да имагинарни физички инвалидитет није био „благослов за креативност”, већ деструктивни принцип који га је омео у даљем стваралаштву.

Када је песник у њему занемео, Ходасевич је почео да пише биографије песника у нади да ће превладати стваралачку кризу. Како Успенски објашњава, они који пишу о традицији постају њени носиоци, нарочито ако постоји прилика да се изгради наратив о сопственој прошлости у складу са биографијом генија. Пишући биографије Державина и Пушкина, Ходасевич им се приближио на симболичном нивоу. Пошто је завршио биографију Державина, песник је истог месеца, у јануару 1931, почео да ради на чланку „Поезија Игњата Лебјаткина”, у коме пише апологију стихова овог јунака Достојевског из *Злих духова*.

Пошто није успео да се поистовети с великим песником XVIII века, Ходасевич се 1932–1933. окреће биографији Пушкина. Написао је свега три главе и дошао до теме прогонства. У овој епизоди из биографије Ходасевич се никако није могао поистоветити са Пушкином који је присилно послат у изгнанство, а Ходасевич је отишао у изгнанство добровољно. Неколико година касније пишући незавршен чланак „Тутанкамон”, Ходасевич ће поменути проклетство фараонове гробнице, а у плановима за чланак помиње незавршене радове о Пушкину. Испоставило се да је „Пушкинова клетва” згодан модел тумачења, који објашњава живот и креативне неуспехе на симболичном нивоу. У априлу 1931, усред рада на Пушкиновој биографији, Ходасевич почиње да пише мистификацију *Живот Василија Травњикова*. Успенски тврди да је Травњиков у почетку, у односу на Пушкина, играо исту улогу као и Лебјадкин у односу на Державина, а да само понављање модела додатно указује на његову трауматичност. Ходасевич је покушао да пронађе сличности између своје судбине и судбине великих песника из прошлости, али

су сви покушаји били безуспешни и довели су до болног суочавања са њиховим пародијским двојницима.

Књига *Траума емиграције. Случај Владислава Ходасевича* вредна је пажње јер доноси писма Гершезону као потпуно нову полазну тачку за разумевање и тумачење емигрантских стихова песника. Догађаји после фебруара 2022. сигурно су утицали како на назив монографије, тако и на закључак који се сам намеће: добровољна емиграција не може се поредити са насилном депортацијом или прогонством, писац у емиграцији живи у страху да ће бити истиснут с места који је заузимао у књижевној хијерархији пре емиграције. Монографија Успенског је сведочанство да је Ходасевич стварао све док се надао повратку у домовину, а када је та нада нестала, постепено се гасио и нагон за стварањем.

*Ана Јаковљевић Радуновић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
anajakovljevic@yahoo.com

* <https://orcid.org/0000-0002-5400-1936>

МАРИНА СОРОКИНА, РУССКИЙ АДРЕС БЕЛГРАДА:
ПРОФЕССОРА БЕЛГРАДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.
МАТЕРИАЛЫ К БИОГРАФИИ.

Москва: Дом Русского зарубежья имени Александра
Солженицына, 2021, 196.

Руском емиграцијом научници у свету почињу да се баве још 50-их и 60-их година прошлог века. Код нас, без обзира на то што је Београд спадао у пет највећих центара руске емиграције уз Берлин, Праг, Париз и Харбин, овом феномену истраживачи почињу да поклањају више пажње тек крајем 90-их година прошлог века. Научнике у свету и код нас интересовале су разне теме, бавили су се различитим областима руске емиграције, али још много тога треба истражити. Нарочито велико неистражено поље је архивска грађа.

Књига Марине Сорокине *Руска адреса Београда: професори Београдског универзитета. Материјали за биографију (Русский адрес Белграда: профессора Белградского университета. Материалы к биографии)*, објављена 2021. године у Москви, представља значајну коцкицу у стварању потпуније слике феномена руске емиграције у Краљевини СХС/Краљевини Југославији.

Ова студија руске научнице је својеврстан речник, односно енциклопедија руских емиграната – наставника и професора који су предавали на Београдском универзитету и његовим филијалама у Краљевини. Тако књигу дефинише и сама ауторка у својеврсном предговору који носи назив „Од аутора“ (стр. 8–12). За њу овај речник представља материјал који ће бити преточен у будућу енциклопедију *Руска дијаспора Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (КСХС)/Краљевине Југославија*. На истом месту руска научница наводи да је књига настала у оквиру научноистраживачког пројекта Дома руске дијаспоре „А. И. Солжењицин“ *Простори заједничког памћења: историјско наслеђе руске дијаспоре у Европи*.

У свом уводу М. Сорокина истиче како није она прва која се бави руским емигрантима који су радили на Београдском универзитету. Помиње да је М. Јовановић у својој књизи *Руска емиграција на Балкану* писао о неизбрисивом трагу који су руски емигранти оставили у нашој науци и култури. Он помиње више од 70 руских професора и научника који су радили и живели на нашим просторима, али не наводи њихова имена. Толико професора наводи и М. Сорокина. У уводу ауторка помиње и остала истраживања повезана са овом темом. За будуће истраживаче биће од великог значаја студије објављене на територији Руске Федерације, а које су нашој научној јав-

ности недовољно познате. Ово се нарочито односи на дисертације које су о овој теми одбрањене на руским универзитетима.

У уводном делу ауторка је дефинисала предмет свог рада, али се није ограничила хронолошким границама у оквиру којих га посматра. Иако нема јасно дефинисаних хронолошких граница истраживања, може се рећи да су оне заправо дефинисане посматрањем и тумачењем самог биографског приступа. У складу са америчким тумачењем биографске методе, које је касније постало распрострањено и у Европи, а којег се придржава М. Сорокина, сматра се да је за дефинисање нечије националне припадности битно место рођења. Тако су у књизи представљене биографије 70 руских научника, рођених у Руској империји¹ пре 1917, а који су после 1917. у пролазу или трајно боравили на нашим просторима и који су у емиграцији барем један семестар били у неком од наставних звања на неком од факултета Београдског универзитета.

Предмет истраживања су представници прве генерације руских емиграната, рођених у Руској империји пре Октобарске револуције, њихово образовање и каријера између два светска рата, а који су држали наставу на Београдском универзитету. Ауторка се труди да буде доследна када је о овом принципу реч у свом истраживању. Међутим, у једном случају примећујемо одступање. Када је породица Тарановски у питању, видимо да у оквиру прве генерације постоји заправо подела на две: на оца Фјодора Васиљевича Тарановског, професора Правног факултета у Београду, који се родио у Русији и своје образовање стекао тамо, и сина Кирила Фјодоровича Тарановског, који је само рођен у Русији, а који је своје образовање стекао у Краљевини СХС/ Краљевини Југославији и касније постао доцент на Филозофском факултету.

Важно је напоменути да је свака биографија наведена по истој структури независно од звања предавача и дужине предавања на факултету. Ограничавајући фактор је понекад био само недостатак података иако се биографска грађа темељи на руским и страним архивским материјалима, интернет сајтовима, научноистраживачкој литератури. Свака биографија је дата као енциклопедијска одредница.

На почетку биографије наводе се датуми рођења и смрти, као и место рођења и смрти. Датуми се најчешће наводе по Грегоријанском и Јулијанском календару, али на неким местима, најчешће када се ради о датуму смрти, наведен је само један датум, пошто ауторка на основу доступних података није била сигурна о ком календару се ради. Врло ретко је наведена само година смрти без датума.

Биографија сваког професора, у складу с могућностима и информацијама које су ауторки биле доступне, садржи следеће податке: пуно име;

¹ Изузетак представља Ј. Н. Вагнер који је рођен у Напуљу, али се школовао у Русији и тамо је и живео као дете.

датум рођења с наведеним местом и смрти; образовање (средње и високо); специјализација, постдипломске студије, научна интересовања; научна звања; радна места непосредно пре емиграције; датум и околности под којима је особа емигрирала; звања и радна места у емиграцији; место где је особа сахрањена. Овако структуриране биографије садрже и непроцењиве успомене научника и податке о литератури о њему, архивску грађу (најчешће је реч о пријави за странце који су боравили на територији Краљевине), као и податке о некролозима.

Уколико је научник наведен у студији учествовао у раду још неких институција у емиграцији, научница је и на то скренула пажњу.

Свака биографска јединица је употпуњена фотографијама. На почетку се обично налази портрет научника. Ако га ауторка није пронашла, на почетку се налази фотографија надгробног споменика или плоче. Уколико постоји портрет, онда је фотографија гробног места на крају чланка. Ретке су биографије без фотографија, које су веома драгоцене.

Биографије нису истог обима: обухватају од неколико пасуса до неколико страна. На обим одређене биографије утицала је доступност информација и података.

Ауторка студије се трудила да нико од предавача и професора не остане заборављен. На основу биографија се види да је велики број емиграната дошао код нас с већ стеченим знањима у својој отаџбини, да су били врло образовани и да су све то несебично поделили с нама.

Без обзира на постојање и других студија, посвећених овој теми, књига М. Сорокине битна је за проучавање историје руске емиграције не само код нас него и у другим земљама, зато што попуњава једну велику празнину везану за професоре Београдског универзитета. Ауторка нам на једном месту доноси податке о свим руским професорима који су предавали на Београдском универзитету, поседује богату архивску грађу и фотографије. Сигурни смо да ће ова студија бити важно полазиште за многа будућа истраживања.

*Бојана Сабо**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

bojana.sabo@fil.bg.ac.rs

* <https://orcid.org/0009-0007-2915-5558>

**ДРАГОМИР БОНЦИЋ, РУСКИ ЕМИГРАНТИ ПРОФЕСОРИ
БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА.**

Београд: Архипелаг, Институт за савремену историју, 2023, 498.

Проучавање досељавања, састава, деловања, наслеђа и укупног значаја руских емиграната у српској друштвено-културној средини после Октобарске револуције има солидну традицију и научно утемељење. Резултати тих проучавања бројни су и разноврсни по тематском оквиру, а у српској академској средини до сада је објављено више монографија, зборника радова и посебних чланака посвећених општим или појединим питањима из ове области. Тај разнолик мозаик истраживања обогатио је и др Драгомир Бонцић, угледни историчар који је значајан део свог истраживачког опуса посветио историји нашег најстаријег универзитета. У својој последњој књизи кроз историјску студију и биографије он осветљава околности деловања и допринос руских емигранта развоју Београдског универзитета.

У Предговору монографији (стр. 7–23) даје се сажет преглед историјских и других истраживања руске емиграције у српској друштвеној, политичкој и културној средини, при чему се прво наводе истраживања заступљена у књигама, зборницима и појединим чланцима, а затим се посебно наводе мемоари и корисни сајтови. Будућим истраживачима свакако ће користити преглед архивске грађе из српских и југословенских архива јер се на њој може заснивати детаљна и поуздана историографска анализа живота, рада и научног доприноса руских емиграната професора било као групе, било сваког од њих понаособ. Како аутор истиче, део те грађе потпуно је нов и непознат, док је део досада делимично коришћен и презентован, али се и даље може анализирати, допуњавати и упоређивати с подацима из других извора.

После прегледа досадашњих истраживања аутор дефинише предмет свог рада и одређује хронолошке границе у оквиру којих га разматра. Тако се у монографији прати живот и деловање руских емиграната, рођених у Русији пре 1917. године, а који су у емиграцији барем један семестар били у неком од наставних звања (редовни и ванредни професори, универзитетски доценти, приват доценти, хонорарни професори и наставници, лектори и универзитетски учитељи вештина) на неком од факултета Београдског универзитета. Асистенти и помоћно особље узети су у разматрање само у уводној студији, док је израду њихових детаљнијих биографија аутор оставио за неку наредну прилику. Биографска грађа темељи се искључиво на домаћим архивским изворима, те аутор истиче да се у књизи тежило заокруживању постојећих знања о руским емигрантима, а не исцрпљивању те теме. Зато намера није

била да се дају исцрпне биографије, већ да се на једном месту пружи њихов преглед у обиму енциклопедијских одредница с посебним нагласком на београдском периоду живота и рада.

Историјска студија под насловом „Руски емигранти као професори универзитета” (стр. 25–269) даје шири поглед на руске професоре као посебну групу у оквиру емиграције. На основу садржаја студија се може поделити на три потцелине. Прво се представља сажет историјат високог школства у Србији до 1918. године и опис стања у њему по окончању Првог светског рата, а које је непосредно претходило доласку емиграната. Затим се на основу постојеће литературе описује долазак у Краљевину СХС, наводе подаци о њиховој бројности и структури. Највећи део студије посвећен је питањима запошљавања руских емиграната на Београдском универзитету и опису њиховог научно-стручног, друштвеног, политичког и културног живота.

Мада аутор истиче да у монографији није било места за теоријска и термилошка разматрања у вези с емиграцијом, пажљивим ишчитавањем студије могу се издвојити поједини методолошки проблеми на које је најлазио и начини на које их је решавао. У делу посвећеном утврђивању бројности руских професора аутор поставља питање ко се од емиграната може сматрати за професора универзитета. Одговор на то питање изузетно је широк – сви Руси који су били запослени у неком од наставних звања, а за које је на основу прегледа предавања утврђено да су барем један семестар провели на универзитету. У хронолошкој равни посматра се прва генерација емиграната, тј. они који су рођени у Русији пре 1917. године. Међутим, у оквиру те генерације заправо се могу пратити представници двеју генерација јер је међу емигрантима било и оних који су рођени у Русији пре револуције, али су је напустили као ђаци или студенти, а студије завршили у Краљевини СХС. Тако се у књизи поред Фјодора Васиљевича Тарановског, професора историје словенског права на Правном факултету, нашао и његов син Кирил Фјодорович Тарановски, асистент и касније доцент на Словенском семинару Филозофског факултета. С друге стране, не разматрају се живот и рад оних потомака руских емиграната који су рођени у Краљевини СХС, у њој стекли образовање и започели рад на универзитету педесетих година.

Питање генерација одразило се на други методолошки проблем – горњу хронолошку границу до које се посматра период емиграције. Аутор смешта ту границу у педесете године 20. века, када су животне, али и друштвено-политичке околности, пре свега у виду Конвенције о регулисању лица с двојним држављанством из 1956. године, довеле до тога да руски емигранти, који претходно нису напустили Југославију, постепено постану југословенски грађани руског порекла. Ипак, та граница је само условна, јер је изван број емиграната у другачијем статусу наставио да ради на универзитету све

до осамдесетих година 20. века. На тај начин, узимајући у обзир све професоре емигранте, почев од Константина Михайловича Смирнова, који се први запослио као професор на Правном факултету 1919, па све до Алексеја Постњикова и Кирила Свинарског, који су се пензионисали 1980. године, долази се до укупног броја од 87 професора, што је нешто више у односу на ранија истраживања. Промене у бројности наставника могу се пратити и табеларно према хронолошким периодима и факултетима на којима су радили.

У студији се могу наћи бројни занимљиви подаци о животу и раду руских професора у Београду. Износе се примери њиховог прилагођавања новој друштвеној и академској средини, који сведоче о томе да тај процес није био једноставан и једностран, разматрају се питања њиховог материјалног стања и утврђује да се оно континуирано побољшавало са прихватањем југословенског држављанства. У сагледавању научног доприноса истиче се да професори из Русије нису били представници само руске науке већ и европске, јер је део њих студирао или виша академска звања стекао на неком од европских универзитета. Наводе се подаци да је 24 руских професора било на челу различитих катедри на универзитету, да су њих шесторица постали чланови Академије наука пре Другог светског рата (Степан Куљбакин, Антон Билимович, Николај Салтиков, Владимир Ласкарев, Фјодор (Теодор) Тарановски, Јевгеније Спекторски), а још петорица по његовом завршетку (Георгије Острогорски, Николај Пушкин, Владимир Фармаковски, Јаков Хлитчијев и Константин Вороњец). Иако све то говори у прилог чињеници да је руски утицај на универзитету кроз деловање професора емиграната био снажан, аутор ипак истиче да тај утицај није био једини и пресудан. Међутим, без њега Универзитет у Београду не би могао да се развије и напредује тако брзо после Првог светског рата, нити да пружи важан допринос развоју друштва, државе, културе и привреде.

Поред тога студија садржи и преглед деловања институција из стручног, друштвеног и културног живота у којима су били активни руски професори, попут Руског научног института, Руског археолошког друштва, Института Кондаков, Савеза руских писаца и новинара у Краљевини СХС. Посебно су занимљиви делови студије у којима се описују живот и страдања у Другом светском рату (стр. 217–235), где се истиче амбивалетност историјске ситуације у којој су се руски професори, као и емиграција у целини нашли. С једне стране, мања група емиграната са симпатијама је гледала на немачку окупацију наивно очекујући ослобођење своје прве домовине, док је већина била против нацизма и немачке војне силе која је окупирала обе њихове отаџбине. С друге стране, новонастале околности утицале су да се код дела домаћег становништва, пре свега припадника партизанског покрета, пробуди неповерење према руским емигрантима у којима су видели идеолошке

непријатеље. Упркос томе, један мањи број руских професора прикључио се партизанима, попут Владимира Смирнова и Фјодора Махина.

Закључни део студије посвећен је животу и раду у социјализму (стр. 235–270), где се посебно анализирају околности успостављања новог друштвеног и идеолошког поретка у земљи из којих су проистекли проблеми с држављанством и страхом од репресија услед изгласавања Резолуције Информбироа. Аутор наводи неколико примера тзв. карактеристика састављаних с намером да опишу идеолошки профил свих професора универзитета, те закључује да се посебан нагласак у њима стављао на однос према Резолуцији Информбироа, Совјетском Савезу, кретању у емигрантској средини и усвајању начела марксизма. Колико год се у њима изражавало неповерење према руским професорима, аутор истиче да је због Резолуције с универзитета било уклоњено 11 домаћих наставника, од којих је шесторица послато на Голи оток, док таквих случајева није било међу руским емигрантима.

Други део монографије посвећен је сагледавању појединачних животних и научних путева руских професора кроз њихове биографије. Оне се дају у виду енциклопедијских одредница при чијој се изради тежило да буду истоветне по структури. Тако свака биографија садржи следеће елементе: основне податке о годинама живота и месту рођења и смрти, живот и школовање у Русији пре Октобарске револуције, околности доласка у Краљевину СХС, податке о раду, напредовању у служби, научном раду, друштвеној, културној и широј просветној активности. За оне који су напустили земљу дају се и подаци о даљем животу и раду, а на крају сваке одреднице кратко се описује допринос који је појединац пружио одређеној научној дисциплини. Иако се у студији наводи податак о 87 професора који су радили на универзитету, у овом делу монографије могу се наћи 82 биографије јер за њих пет у српским архивима није било могуће наћи податке (за Алексеја Зајцева, Павла Буковског, Сергија Максимова и Лидију Шпис Мирни). Биографије се наводе према факултетима на којима су професори радили, а у оквиру сваког факултета биографије су поређане по азбучном реду презимена.

Изглед и структуру биографских одредница представићемо на примеру биографија двојице професора Филозофског факултета – Степана Михаиловича Куљбакина (стр. 292–295) и Кирила Фјодоровича Тарановског (стр. 317–319). Заглавље одреднице чини име, име по оцу и презиме професора на српском и руском језику (према новом правопису), испод којих се наводе струка, место и године рођења и смрти. Сама биографија представља се концизно у неколико пасуса према наведеним елементима – прво се дају основни подаци о школовању и академској каријери у Русији, затим се описују околности доласка у Краљевину СХС и делатност у првим емигрантским годинама, да би се на крају представила његова научна делатност и најважнија

дела из периода пре и после емиграције. Као посебну вредност истичемо то што се на крају одреднице засебно наводе Куљбакинова дела, упућује на библиографију његових радова, српске архивске изворе о њему и значајне радове о његовом животу и делу. У биографији Кирила Фјодоровича Тарановског наведене податке прате и они о културном животу за време студија у Београду и почецима његовог књижевног и научног стваралаштва, а кратко се описује и научна делатност после емиграције.

Поред навођења постојеће литературе у уводу историјске студије и биографским одредницама будућим истраживачима од користи ће бити и подробан списак извора и литературе (стр. 465–492), у коме се прегледно наводе архивски извори, објављени историјски извори у виду мемоара, дневника, библиографија, водича, каталога и енциклопедија, а затим и проучавања руске емиграције објављена у монографијама, зборницима и посебним чланцима.

У приказаној монографији подробан историјски опис добила је важна група руских емиграната која је својим деловањем задужила Београдски универзитет и допринела развоју науке у нашој средини уопште. Истраживачи феномена руске емиграције у овој књизи добили су поуздани ослонац и подстрек у трагању за новим темама и поузданим историјским изворима. Сигурни смо да ће поред научног значаја ово истраживање имати и ширу вредност у виду развоја и неговања културе памћења руских професора и као групе, и као појединаца, који су оставили неизбрисив траг у развоју своје друге домовине.

*Стефан Д. Милошевић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
stefan.milosevic@fil.bg.ac.rs

* <https://orcid.org/0000-0001-5007-3054>

ВЕСНА КРАЈИШНИК (УР.), СРПСКИ КАО СТРАНИ ЈЕЗИК У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ V

Београд: Филолошки факултет, Центар за српски
као страни језик, 2023, 447.

Након успешно реализованог Петог међународног научног скупа посвећеног изучавању и настави српског као страног језика, који је 28. и 29. октобра 2022. године у виртуелном простору окупио лекторе, професоре и истраживаче, објављен је зборник радова *Српски као страни језик у теорији и пракси V* (у даљем тексту – Зборник). У његовом средишту налазе се тридесет три значајна научна доприноса, чија тематска разноликост обухвата сложена лингвистичка питања, наставну праксу и намеру да се разреше поједине методичке недоумице. Приређивачи Зборника, на челу са проф. др Весном Крајишник, истичу поузданост да ће садржај представљених прилога „омогућити садашњим и будућим предавачима јаснији увид у комплексност реализације наставе матерњег језика када се он предаје као страни, али исто тако и понудити нека лингвометодичка решења” (стр. 5).

Уводна истраживања ослањају се на богату традицију и свестрано ангажовање Центра за српски као страни језик Филолошког факултета Универзитета у Београду (у даљем тексту – Центра), као темеља на ком се изграђује заједница предавача и истраживача у чијем фокусу се налази српски као страни језик. Биљана Николић Мастоод својим прилогом „О Центру за српски као страни језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду” предочава генезу рада Центра – од оснивања 1986. па све до 2022. године – усмеравајући се на вишегодишње наставне и научне напоре ове институције, под чијим окриљем је традиција објављивања зборника и настала. Представљајући активности Центра, ауторка подсећа да се настава током вишедеценијског рада, упркос друштвено-историјским неприликама, ниједном није прекидала, при чему су континуиране активности временом расле и обухватале наставу (уживо и онлајн) на свим нивоима знања (А1–Ц2), специјалне курсеве, међународну сарадњу, конференције и културолошке размене. На промишљања ове ауторке надовезује се Милка Николић, која наглашава квалитете у раду Центра и својим истраживањем „Методички потенцијал научних (конференцијских) зборника *Српски као страни језик у теорији и пракси I–IV (2007–2020)*” анализира претходно објављене зборнике. У завршним разматрањима ауторка увиђа да садржај зборника прати и преноси „лингводидактичке теоријско-методолошке концепте заступљене у свету, као и сазнања и искуства стечена у наставној пракси српског као страног језика” (стр. 27).

Даља проучавања објављена у Зборнику пажњу усмеравају ка постојећој уџбеничкој апаратури. Весна Ломпар у раду „Први уџбеник српског као страног језика?” настоји да темељном анализом *Уџбеника за српско-хрватски језик у мањинским основним школама у Краљевини Југославији* из 1936. године одговори на питање истакнуто насловом – да ли се предочени уџбеник може сматрати првим уџбеником српског као страног језика. Ауторка преваходно разматра сложене историјске околности у чијим је оквирима настао овај уџбеник, не би ли остатак истраживања посветила минуциозној анализи – почевши од структуре, тематских области и илустрација које их прате, све до писма и језичких карактеристика. Закључак, уједно и одговор на насловно питање, темељи се на аргументованој тврдњи да, уколико се у обзир узму начела директне методе према којима је уџбеник састављен, уз богата непосредна искуства аутора/предавача и модерно обликован садржај, овај извор заслужује да се издвоји као први уџбеник српског као страног језика објављен на простору данашње Србије. Анализом уџбеника бави се и Стефан Милошевић у раду „Уџбеници српског језика Степана Михаиловича Куљбакина” са фокусом на уџбенике намењене руским говорницима. Увиђајући њихов научни и наставни значај, аутор напомиње да представљени уџбеници указују на „вредно сведочанство о потреби за проучавањем српског језика” (стр. 53).

Бројни су и научни радови који тематизују сложене граматичке јединице, њихову наставну обраду и механизме усвајања. Слободан Новокмет у раду „Придевски супстантиви у настави српског као страног језика” даје разноврсне предлоге методичких вежби које се заснивају на коришћењу поименичених придева, расветљавајући како се њихова употреба и пун смисао остварују у процесу конверзације. Међутим, аутор наглашава и потенцијалне проблеме – недостатак критеријума за идентификацију синтагми подложних датом процесу и немогућност успостављања јасног система. Драгана Живановић својим истраживањем „Конструкције са узрочним значењем на нивоима Б1, Б2 и Ц1 српског језика као страног” упућује на узрочне конструкције којима се студенти служе на вишим нивоима учења, тумачи њихов одабир и образлаже грешке настале у писаној продукцији. О изазовима и проблематици употребе глаголског вида сведоче чак два научна прилога која тематизују ову граматичку област: „Категорија глаголског аспекта у српском као страном језику” Анке Рађеновић и „Глаголски вид у настави српског као страног језика” Весне Крајишник. Обе су ауторке сагласне у томе да се глаголски аспект издваја као један од најсложенијих граматичких система нашег језика, те да потешкоће настају већ при првом сусрету са глаголским паровима. Намера представљених истраживања јесте да се предложе извесне законитости које могу олакшати постепено усвајање ове граматичке јединице од почетних нивоа учења. Проблематика учења (али и подучавања) глаголских система испољава се и приликом увођења глагола са одступањима у

парадигми, што је представљено у истраживању „Методичка обрада глагола са одступањима у парадигми на почетном нивоу српског као страног” Јоване Дељанин. Ауторка даје предлоге наставне обраде поменутих глагола, детаљно их категоризујући у табели, стварајући тако релевантан наставни материјал који може бити од значаја и студентима и предавачима. Невоље са глаголима настављају се и у истраживању Душанке Звекић Душановић, насловљеном „Glagolske perifrize u nastavi predmeta Srpski kao nematernji jezik”, које тематизује глаголске перифразе, разматра учестале примере и њихове особености, а потом предлаже методички адекватне начине обраде.

Изазови усвајања сложених граматичких категорија, међутим, не завршавају се глаголима, што потврђује Никица Стрижак док излаже још једну врло комплексну лингвистичку област: „Raspored enklitika u nastavi srpskog kao stranog jezika”. Аргументованим указивањем на значај увежбавања редоследа енклитика већ на почетним нивоима учења, ауторка инсистира на њиховом спиралном или цикличном усвајању – уз непрестано обнављање, утврђивање и враћање на стечена знања. Предложене идеје би се могле, а додали бисмо – и морале – примењивати и у оквиру других наставних јединица, све у циљу поспешивања знања студената и побољшања језичких компетенција. Бројеви се такође издвајају као захтевна категорија, а о начинима њиховог подучавања, преваходно у оквиру вештине слушања и говорне продукције, своја запажања излаже Небојша Маринковић радом „Бројеви у настави српског као страног”. Сматрајући да је бројевима посвећено недовољно пажње, аутор настоји да систематично представи нове наставне могућности усвајања бројева, али и бројних именица и придева, што постиже методичком обрадом различитих текстова – било да су научнопопуларни или преузети из културе, уметности, етнологије, школских уџбеника итд.

Поред упућивања на сложене граматичке категорије и конструкције, Зборник доноси и научне радове настале након исцрпне анализе грешака уочених у писаној продукцији студената. У истраживању „Ортографске грешке у настави српског као страног језика” Јована Миловановић и Војкан Стојичић формирају типологију грешака издвојених из текстова писане продукције (диктата и транскрипције) учесника у пројекту „Свет у Србији”. Основне хипотезе овог научног рада, које аутори вешто потврђују у завршници, темеље се на утицају матерњег и школског језика говорника на језик који усвајају. Својства грешака у морфосинтаксичком кључу тумачи Биљана Бабић у раду „Изједначавање наставка конгруентне речи с наставком именице у именичкој синтагми”, ослањајући се на корпус писаних радова у којима је дошло до супституције наставка придевске речи са наставком именице уз коју је наведена реч употребљена. Ову појаву ауторка сматра последицом унутарјезичке интерференције, на коју посебно треба обраћати пажњу приликом извођења наставе, те студентима истицати могуће погрешке и давати смернице за успешнији рад.

Поједини научни прилози усмерени су на унапређивање комуникативне компетенције, као и нове методичке могућности и иновације у спровођењу наставе српског као страног језика путем интернета тј. „рада на даљину” и „онлајн наставе”. Наташа Спасић се у истраживању „Унапређивање комуникативне компетенције у српском као страном језику у фронталној настави и настави у малим групама” критички осврће на традиционалне методе за усвајање страног језика, сматрајући да се њима неретко запостављају продуктивне језичке вештине. Сходно томе, ауторка прилаже наставна упутства и предлоге активности које поспешују њихово премошћавање, унапређују комуникацију и продуктивно усвајање језика у наставним оквирима. Научни рад „Могућности и реализација наставе српског језика као страног преко интернета” Марије Марковић истиче важност уравнотеженог увежбавања различитих језичких вештина у онлајн окружењу, за шта је нужно прилагодјавати наставне материјале и користити се широким избором дигиталних платформи и интерактивних алатки. Да је настава на даљину изазов и на иностраним универзитетима и лекторатима, потврђује Милица Маринковић у истраживању „Методе рада и пројекти лектората на даљину у настави српског језика на Универзитету у Торину”, којим представља наставне могућности на овом универзитету током пандемијских услова. Посебну пажњу ауторка посвећује пројектној настави, која је подстакла стваралачке активности студената – обликовање дигиталног речника глагола, глаголских колокација и креирање разноврсних видео-садржаја. Истраживање које такође тематизује (пост)пандемијски наставни процес јесте „Онлајн настава српског као страног из угла студената на Ђилин универзитету међународних студија у Народној Републици Кини” аутора Јована Јовановића, засновано на искуствима самих студената, усредсређено на њихову мотивацију за учење и процену квалитета наставе на даљину. У ову тематску област може се уклопити и рад Јелене Будимировић Милићевић под насловом „Korišćenje elektronskih izvora u nastavi stranog jezika na primeru slovenačkog portala Fran”, где ауторка издваја словеначки портал као узоран модел на основу којег би се и у српском као страном језику могли објединити важни језички садржаји, а потом користити као практично наставно средство.

Зборник својим научним интегритетом доноси и друге примере добре праксе са иностраних универзитета, а један од њих јесте и рад Јелене Кузмановић „О предмету ‘Сличности и разлике између језика бивше Југославије’ у настави српског језика за странце”, којим ауторка критички представља курикулум курса одржаног на Спортском универзитету у Пекингу. Особито се усредсређује на препознавање језичких дистинкција у живом говору, са намером да разноликим примерима допринесе осмишљавању корелацијских садржаја који тематизују наставу српског као страног језика у контакту са осталим језицима некадашње Југославије. Ово истраживање прати дијахронијска студија Александра Новаковића, под називом „Настава српског као страног

језика на Радничком универзитету у Крушевцу”. Обрадом архивске грађе Радничког универзитета у Крушевцу, истраживач настоји да осветли начине на које се током академске 1980/1981. односно 2007/2008. године одвијала интензивна настава намењена студентима из Либије, чиме упућује на важан историјски податак и значајну фазу у развоју српског као страног језика.

Поједина истраживања усмерена су на читање и писање, дидактичке стратегије њиховог усвајања, обраду књижевних и некњижевних текстова и остваривање лексичког минимума. Реч је о радовима: „Читање и писање код говорника српског као завичајног језика: циљеви и дидактичке стратегије” Олге Стојановић Фрешет, „Da li nam je potreban program C? Izazovi i ostvarivanje nastave srpskog kao nematernjeg jezika na naprednom nivou postignuća u razvoju čitalačke pismenosti” Јелене Редли и „Улога степеноване лектире и лексичких минимума у настави и учењу српског као страног језика на нивоу А1” Луке Меденице. Поред тога, значајно расте и интересовање за корелацију наставе књижевности и српског као страног језика. Проучаваоци тако упућују на важност прозног („Употреба књижевног текста у настави српског као страног језика (пример обраде)” Ане Новаковић и Марије Божић) и поетског текста („Корелацијско тумачење поезије у настави српског као страног језика на примеру песме *Свети Сава* Војислава Илића” Александре Томић), истичући тиме вишеструки значај аутентичног књижевноуметничког дела за развој различитих језичких вештина. Варијације текста присутне су и у транслатологији, па тако Дијана Токнер Глова у раду „Podcast i unutarjezično audiovizualno prevođenje u translatološki relevantnoj nastavi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika” приказује ангажовање студената у креирању сопствених текстова које ће представити у форми подкаста или одабир филмова чије ће дијалоге транскрибовати, преводити и титловати.

Лингвокултуролошки и лингводидактички аспекти наставе српског као страног језика такође су неизоставан предмет истраживања, што показују радови који, између осталог, тематизују и фразеологизме: „Српски термини сродства: лексичко-семантички, лингвокултуролошки и лингводидактички аспекти” Ксеније Кончаревић и „Поредбени фразеологизми у наставном процесу српског као страног језика” Иване Милојевић. Ксенија Кончаревић анализира семантику термина за чланове породице, фразеологизме у којима се јављају и формирање слике света која на основу њих проистиче. Ивана Милојевић истиче функционално упознавање студената са фразеолошким наслеђем српског језика, али и успостављањем паралела – увођењем специфичности и универзалија из сопствене културе, у циљу побољшања комуникативне компетенције студената.

Научна проучавања српског као страног језика постижу се и сагледањем српског језика у контакту са другим језицима, што имплицирају радови „Srpski kao maternji jezik druge generacije Srba u Italiji” Оље Перишић, „Teškoće maternjih govornika italijanskog jezika u učenju srpskog kao stranog”

Тања Петровић, „Srpsko-mađarski rečnik zasnovan na etimološkoj metodi u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika u homogenoj sredini” Александра Догнара и Соње Звекић и „Primena rečnika u nastavi srpskog jezika na Jagelonskom univerzitetu: plan i program predmeta Srpska i poljska leksikografija u kontaktu” Јелене Перишић и Јасмине Дражић. У фокусу прва два истраживања поставља се питање дијаспоре, српско-италијанских веза и лингвистичких утицаја, али и препрека на које наилазе говорници италијанског у процесу усвајања српског језика. Оља Перишић испитује рецепцију матерњег језика друге генерације Срба у Италији – при чему вишезначно дефинише матерњи језик и начин на који се појединци према њему опходе, уважавајући принципе емотивних реакција и језичких компетенција на резултате истраживања. Контрастивном анализом Тања Петровић указује на морфосинтаксичке проблеме и језичке трансфере са којима се италофони студенти сусрећу приликом учења српског језика. Александар Догнар и Соња Звекић формирају српско-мађарски речник заснован на речима сличног изговора у оба језика, те интерпретирају начине на које се он може користити у настави не би ли се проширио лексички фонд ученика. Сличне идеје испољавају и Јелена Перишић и Јасмина Дражић док упућују на вишеструку могућност употребе речника као погодног алата за развијање лингвистичких знања, формирајући посебан лексикографски курс и истичући предности и начине његовог функционисања.

Научни радови објављени у зборнику *Српски као страни језик у теорији и пракси V* истичу се ширким опсегом тема и језгровитим начинима њихове обраде. Садржајна и свеобухватна наставна упутства, иновативне методичке алатке и креативни предлози за подучавање изазовних лингвистичких области препоручују овај Зборник свим заинтересованим наставницима, лекторима, истраживачима у чијем се фокусу налази српски као страни језик.

*Сара Арва**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
sara.arva@fil.bg.ac.rs

* <https://orcid.org/0000-0002-1515-4622>

АНА ГОЛУБОВИЋ, *БИБЛИОГРАФИЈА ПРЕВОДА САБРАНИХ
И ИЗАБРАНИХ ДЕЛА РУСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
НА СРПСКИ ЈЕЗИК.*

Београд: Славистичко друштво Србије,
Руски научни институт, 2024, 117.

Један општији преглед досадашње библиографске делатности која се бавила библиографијама превода на српски (и српскохрватски) језик указује нам да се тај процес одвијао како институционално тако и кроз рад појединаца. Досадашња библиографска прегнућа у том пољу представљају нам слику континуираног рада. Ипак, тај рад извођен је у неколиким фазама које су се разликовале по динамици.

Објављивање библиографија превода, у бившој СФРЈ, отпочињу 1950. године са двотомном публикацијом *Библиографија превода са језика народа СССР: 1941–1948*. Тек 1963. објављена је обухватнија по ширини *Библиографија превода објављених у Југославији: 1944–1959*, у издању Савеза књижевних преводаца Југославије, такође у два тома. Од 1969. па све до 2002. године Југословенски библиографски институт редовно је објављивао серијску публикацију под називом *Библиографија превода у СФРЈ*. Дакле преко тридесет и три године извођен је систематизован рад на истраживању и изради библиографске грађе преведених дела. Са престанком рада ЈУБИНа, стало се и са овим послом, те смо изгубили једно вредно библиографско континуирано гласило, али сам Институт био је постао део Народне библиотеке Србије.

Негде у периоду када посустаје институционални рад на састављању библиографија превода, овај посао преузимају појединци, те оне надаље настају као резултат рада библиографа или ентузијаста из одређених струка које се тичу израђене библиографије. Неке библиографије превода обухватале су појединце, а неке читаве књижевности одређених народа. Тако су у виду чланака или библиографских монографских публикација објављиване библиографије превода Шолохова, Кафке, Петефија, Сервантеса, Адија, Храбала, Чеслава Милоша и др. Ту су и публиковане библиографије превода пољске, белоруске, холандске, америчке, и других књижевности или књижевних родова, као што је *Библиографија превода светске драме*. Често сабрана или изабрана дела у себи садрже и библиографију превода.

Бројни појединци израђивали су библиографије превода. Набројаћемо само неке од њих: Живорад П. Јовановић, Витомир Вулетић, Сава Бабић, Љубица Росић, Иван Меденица, Бранислава Стојановић, Јасна Стојановић, Милена Марковић, Тамара Јанковић, Емина Чано Томић, Тијана Бежанић,

Богдан Трифуновић. Највећи број библиографија израдио је Добрило Аранитовић, и то махом филозофа.

Овим поводом, поменули бисмо светску библиографију превода, Унескову базу података о свим преводима, названу Index Translationum. Прво сакупљање података о преводима отпочело је 1932. године, у оквиру делатности коју је тада подузела Лига народа. Већ 1946. године Уједињене нације наставиле су овај посао, да би од 1979. године ови записи и рачунарски били обрађивани. Од најпревођенијих појединаца ту је Агата Кристи, за којом следе Жил Верн и Вилијам Шекспир, док је најпревођенија књига на свету Свето писмо (<https://www.unesco.org/xtrans/bsform.aspx>).

Из овог кратког осврта на досадашњи рад на изради библиографија превода можемо видети да је доста пажње посвећено и преводима са словенских језика. У такву групу свакако спада и библиографска монографија коју приказујемо.

Библиографија превода сабраних и изабраних дела руске књижевности на српски језик ауторке др Ане Голубовић настала је захваљујући идеји пројектног проф. др Миодрага Сибиновића. Објављена је у суиздаваштву Славистичког друштва Србије и Руског научног института, 2024. године. Циљ израде ове библиографије био је да сабере и библиографски опише све преводе сабраних и изабраних дела руских писаца у преводу на српски језик, као и антологије преведених дела из руске књижевности.

Библиографија превода осветљава и пружа увид у динамику књижевних веза два народа. Она сабира и систематизује, те библиографски описује и приказује заступљеност писаца руске књижевности на српском језику, кроз објављивана вишетомна дела. Намера ауторке у томе је да на једном месту сакупи све издавачке целине књижевности преведене са руског, те да осветли и олакша сналажење у области која има дугу традицију и богат садржај. Сама библиографија показује нам да су изабрана или сабрана дела на српски језик објављивана тек с почетком XX века, и да их у XIX веку практично није било.

Библиографија је описана коришћењем два нивоа библиографског описа. Главни описује издавачку целину изабраних и сабраних дела превођених аутора. Наредни ниво скраћени је библиографски опис свих томова који су део те издавачке целине. Описи су рађени по стандарду за опис монографских публикација ИСБД (М).

Библиографија се састоји из неколико целина. После уводне стране сама библиографија хронолошки организована садржи 81 библиографску целину. Одреднице чине транскрибовано име и презиме превођеног књижевника. Библиографски записи подељени су на декаде, са малим одступањем

на почетку. Наиме, библиографија обједињује све преводе од 1900. до 1945. године, како би се јасније одвојила од каснијих послератних превода, када се због промене политичког и идеолошког устројења државе, делимично мењао и сам приступ у избору књижевника.

Након главне библиографије ту је и једна мања, која пописује све антологије руске поезије и прозе које су објављиване на српском језику у XX и XXI веку. Њу чини 38 библиографских јединица. Превеђене су углавном антологије поезије, а од прозе ту су антологије класичне и модерне приче, руске духовне прозе, руске фантастике и др.

Иако се дела руских књижевника у великом броју штампају у српским преводима још у XIX веку, ипак није објављено ни једно изабрано или сабрано дело неког од њих. Реформа језика у другој половини XIX века утицала је и на преводилачку делатност руске књижевности. Она је по проф. Сибиновићу постигла „зрелији приступ” тек у XX веку. Како је ауторка истакла у поговору књиге, овакве библиографије, анализом библиографских записа, омогућавају сагледавање протеклог, те утичу на даљи рад у изучавању културних веза двају народа. Код сложених организационих подухвата као што је објављивање сабраних дела, анализом библиографских података, може се утврдити динамика развоја преводилачких активности.

По избору превеђених писаца у периоду пред Други светски рат, у односу на превеђење након рата, може се донекле сагледавати и културолошка промена у српском друштву. На њу је утицала промена идеолошке парадигме и државног устројства, па тако предратни српски преводи обухватају класичне руске ауторе као што су Достојевски, Толстој, Тургенев, Чехов, Горки, док у периоду после Другог светског рата, како ауторка истиче у поговору, „у измењеним друштвено-политичким околностима и са израженим утицајем соцреализма” штампају се дела Горког, Шолохова, Иљфа и Петрова и др.

У послератном периоду издавачка делатност штампања комплета дела руских писаца постаје богатија, организационо сложенија. Све више се штампају дела аутора до тада необјављиваних у форми издавачке целине (ту си Булгаков, Цветајева, Јесењин, Бабел и др.). У готово свакој декади обнављана су сабрана дела већ објављиваних руских класика Достојевског, Толстоја, Чехова и др.

Библиографију чине и два пратећа регистра. Кроз први, под називом „Регистар имена преводилаца”, стичемо увид у заступљеност преводилаца руске књижевности. На тај начин кориснику библиографије омогућен је увид у рад појединаца који су оставили трага на обогаћивању домаће културе. Други, „Регистар имена приређивача и уредника”, омогућава сагледавање свих појединаца који су сложеним уређивачким и организационим радом доприносили овим културним контактима и омогућавали да српска (и југословенска) јавност буде упозната са руском уметношћу и културом уопште. Лична имена у ова два регистра често се понављају, што нас упућује

на то да су многи од преводаца били и уредници и приређивачи, да су, дакле, сопственим прегалаштвом на пољу превођења обогаћивали ове односе.

Пренели бисмо цитат проф. Сибиновића, који ауторка наводи у Библиографији, и који на најбољи начин описује природу рада преводиоца и уређивача сабраних дела руских књижевника: „Иницијатори и носиоци преводачког уграђивања дела руских писаца у српску културу [...] од најстаријих времена до данас, увек су били истовремено и угледни српски књижевници, мислиоци, научници и интелектуалци.” Међу овим именима налазе се Иво Андрић, Исидора Секулић, Богдан Поповић, Милан Кашанин и др., а најзаступљенији су Милосав Бабовић, Никола Бертолино, Миодраг Сибиновић.

За неко следеће, допуњено издање, предлажемо да се уведе и трећи регистар који ће сабрати преведене руске писце. Такав регистар омогућио би нам панорамски увид у имена свих превођених писаца, објавиваних у сабраним делима.

Колико су овакве библиографије битне за културу једног народа можемо увидети и кроз аналитику поменуте светске библиографске базе превода. На основу прикупљених података, мерено по географском критеријуму, некадашњи Совјетски Савез (до 1991) налази се високо на листи најпревођенијих земаља на свету, на петом месту са 92.734 превода, као и Руска Федерација која је на овом списку дванаеста, са 58.491 превода. Када се гледају најпревођенији језици, руски је на четвртном месту са 100.806 превода (<https://www.unesco.org/xtrans/bsstatlist.aspx?lg=0>, приступљено 24.5.2024).

Библиографија превода сабраних и изабраних дела руске књижевности на српски језик, ауторке др Ане Голубовић, пружа драгоцене податке свима љубитељима руске културе и књижевности, као и истраживачима овог великог уметничког света. Библиографска истраживања оваквог типа требало би да буду предуслов сваком научном раду на пољу културних веза.

Не тако велика библиографска скупина стручњака у нашој земљи може бити почаствована још једним производом струке, којим се увећава видљивост библиографије као дисциплине и тако, на посредан начин, указује и на њен значај.

*Владимир Живановић**

Институт за српски језик САНУ, Београд
vladimir.zivanovic@isj.sanu.ac.rs

* <https://orcid.org/0000-0002-7749-2803>

СРЕТО З. ТАНАСИЋ, СРПСКИ ЈЕЗИК И ЋИРИЛИЦА: ОГЛЕДАЛО СРПСКО.

Нови Сад: Прометеј, 2023, 193. – (Лингвистичке едиције,
Едиција расправе ; 4)

Као четврта књига Прометејеве Едиције *Расправе*, у окуру Лингвистичких едиција, 2023. године појавила се књига – збирка научних и научно-популарних текстова *Српски језик и ћирилица: огледало српско*, чији је други, поетски део наслова (према Његошевој збирци песама из 1835) и симболички и стваран. Нажалост, одраз стварности, према ауторовом виђењу и промишљању језичке садашњости и прошлости, није нимало пријатан – он приказује небригу када је у питању српски језик и ћирилица. Аутор др Сreto Танасић, научни саветник Института за српски језик САНУ и редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу у пензији, дописни члан АНУРС, своју репутацију у србистици, и без сумње и у славистици, стекао је у области синтаксе, на првом месту синтаксе глагола. Ипак, завичајна нит, животно и радно окружење, друштвено-политичке околности и историјске прилике, а у време када то искуство налаже и функције и друштвена одговорност захтевају, условили су Танасићева промишљања о језику као друштвеном феномену. Тако се уз његово име и дело, поред одреднице синтаксичар, оправдано може употребити и социолингвиста, и то онај практични социолингвиста или социолингвиста на терену. Безмало дванаест година на челу Института за српски језик САНУ, водеће научне установе за проучавање српског језика, и године проведене на челу Одбора за стандардизацију српског језика, свеакадемијског и свеуниверзитетског тела за бригу о српском језику и језичкој култури, професора Срету Танасића стављале су у улогу онога који одговара о судбини и стању српског језика и националног писма ћирилице научној заједници, стручној и широј јавности у различитим приликама – на научним скуповима, округлим столовима, у новинским и телевизијским интервјуима итд. Његова размишљања на ове теме имали смо прилике да читамо и раније сабрана, у два књигама *Разумевање језика*¹ и *Тако сам говорио зарад сутра*.²

Књига *Српски језик и ћирилица: огледало српско* садржи „Предговор” (7–10) и 14 поглавља, текстова различите дужине и намене, насталих и

1 Сreto Танасић, *Разумевање језика. Разговори са Сретом Танасићем*, разговоре водио Милош Јевтић, Београд: НМ Либрис, 2017.

2 Сreto Танасић, *Тако сам говорио зарад сутра*, Београд: Чигоја, 2020.

објављених од 2014. до 2023. године, углавном чланака из периодичних гласила, научних радова са скупова посвећених језичкој политици и језичком планирању и актуелној језичкој ситуацији у протеклих десет година, који су неретко допуњавани. Нижу се следећим редоследом: „Ћирилица као почетак и крај српске културе” (11–23), „Српски језик и српски идентитет” (24–29), „Српски језик и национални идентитет у вријеме глобализације” (30–40), „Положај српског језика и ћирилице” (41–47), „Ћирилица и српска култура данас” (48–69), „Повеља Кулина Бана: 850 година од настанка” (70–78), „Српски језик у Републици Српској” (79–103), „Значај научних институција за статус српског језика” (104–122), „Планирање издавачке дјелатности” (123–132), „О нужности проучавања српског језика” (133–149), „Српска језичка култура” (155–165), „Закон против српског језика – случајно или свесно” (165–175), „Уништавање српске културе – о трошку српског народа” (176–177) и „Један народ је јак колико му је јака култура” (178–190). На крају књиге налази се биографија аутора (191–193). Текстови су повезани двома нитима – статусом националног језика и статусом националног писма у садашњости, са неминовним освртом на прошлости и погледом у будућност.

Ћирилице је посвећена главнина ове књиге: њено незавидно стање данас, с једне стране, потискивање у матичној држави, а с друге присвајање ћириличке баштине у суседним државама јужнословенских народа са којима смо мало више од пола века делили заједничку државу, не сагледава се само синхроно. На утемељеност ћирилице као националног писма, како аутор подсећа и кроз вишевековну историју српске државе, цркве и писмености, наводећи у свакој прилици споменике попут Мирослављевог јеванђеља, Повеље Кулина бана, Слова љубве деспота Стефана Лазаревића, Дубровачког молитвеника и др. Многи од ових споменика предмет су присвајања и научне манипулације код суседних јужнословенских народа. Исто тако, аутор наводи и бројне примере забране ћирилице у историји 20. века, и то директне и декларативне. Међутим, најопаснија је тиха и стихијска предаја ћирилице, која обележава наше време. Како сам аутор наводи: „Када данас говоримо о ћирилице, постављају се два суштинска задатка: први је чување српске ћириличке баштине, као темеља нашег културног и националног идентитета, а други – враћање ћирилице статуса националног писма на цијелом српском језичком простору, што значи осигурање њене употребе у свим доменима употребе српског језика” (13). Дужну пажњу, у посебним чланцима, аутор посвећује и Србима католицима у Дубровнику и значају њиховог писаног стваралаштва за нашу културну баштину, као и Повељи Кулина бана.

Када је реч о статусу српског језика данас, аутор у свакој прилици истиче циљ да српски језик мора имати статус какав заслужује један национални језик и да се притом узме у обзир целокупан српски језички и културни

простор када је реч о језичкој политици и језичком планирању, који су део опште културне политике. С тим у вези, 4. марта 2019. године у Сремским Карловцима министарства културе Републике Србије и Републике Српске потписала су Повељу о српском културном простору. Она би требало да буде основа за јединствену језичку политику у српском народу. Такође, после много препрека 15. септембра 2021. године усвојен је Закон о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма. Савет за српски језик, чије се формирање предвиђа овим законом, именован је почетком 2023. године. Сведоци смо да ни ови правни оквири, у овом тренутку, не омогућавају успостављање језичке политике и не нагоне државу и струку да сарађују у заједничком интересу, а у протеклом веку, и нарочито у периоду после распада Југославије, било је за српски језик много изазова и тешкоћа, који се врло прецизно описују у овој књизи. У чему аутор види угроженост српског језика, који је уз Српску православну цркву и ћирилицу, један од темељних чинилаца српског националног и културног идентитета? Пре свега у статусу какав би као национални језик морао имати, а српски га нема. Устав Републике Србије из 2006. утврдио је у чл. 10: „У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо. Службена употреба других језика и писама утврђује се законом, на основу устава”. У Србији се десило то да су мањински језици врло брзо добили регулисан статус, а већински језик безмало после двадесет година. А тај закон био је повод за бројне нападе да уставно право ћирилице прогласе дискриминацијом припадника мањинских језика и њихових писама.

У више наврата аутор истиче и друге узроке лошег положаја српског језика. То су слабо познавање језичког стандарда и низак ниво језичке културе, као и слаба свест о његовој идентитетској вредности. До свега тога доводи статус српског језика у школству: мали број часова српског језика у основној и средњој школи, а познато је да се у средњој школи јединице из граматике, правописа и језичке културе замењују наставним јединицама из књижевности. На факултетима, па ни филолошке оријентације, нема српског језика и језичке културе, са понеким изузецима, а перманентно изучавање српског језика на свим нивоима услов је за изграђено узорно изражавње стручњака свих домена. Ниској језичкој култури и општем лошем стању писмености доприноси недостатак лекторских служби у медијима, у државним органима и сл. Затварање српских лектората на страним универзитетима једнако је гашењу амбасада или конзулата. Угроженост српском језику прети и од балканизације у смислу партикуларизације, распарчавања српског језика, где број лингвонима расте пропорционално броју етнонима, с друге стране, стоји глобализација, која настоји да потре разлике и да се мање јединице (народи,

језици) утопе у веће. Опасност такође прети и од присвајања српске писане баштине, тј. његових споменика, али и народних говора.

Изазов који је донео 21. век српском језику јесте Закон о родној равноправности, који је усвојен 20. маја 2021. године, а чија примена постаје обавезујућа после три године и за чије се кршење уводе новчане казне. Аутор је врло детаљно писао на који се начин Одбор за стандардизацију српског језика успротивио усвајању овог закона, пре свега његових језичких одредби. Срето Танасић увођење тзв. родно осетљивог језика види као „невиђен инжињеринг у језику са идеолошких позиција ... родно осетљив језик није српски стандардни језик, да је усмерен на његово разарање и разарање српске културе и нашег хришћанског начина живота, нашег културног обрасца, да под плаштом заштите неравноправности уводи неравноправност и дискриминацију, па и вербални деликт, ограничава слободу научне мисли, тај закон не само да није повучен, већ се под присилом спроводи. Насиље над српским језиком огледа се у томе што се прописује рушење граматичког и лексичког система, законом се хоће да прописује граматика и речник. И после широке научне расправе у Матици српској, на којој су стручњаци различитог профила ово показали, а чији резултати су доступни, тј. објављени, многим је ближа та западна новотарија, усмерена против српског језика и културе, нашег културног обрасца, него јасан став науке али и одлучно одбијање широке културне јавности” (44–45; уп. и 165–175).

На челним местима Института за српски језик САНУ, који је и по Статуту Одбора за стандардизацију српског језика, његово седиште, Срето Танасић је организовао два научна скупа – један о језичкој политици и други о језичком планирању. У тим приликама говорио је о значајним институцијама за проучавање српског језика на дијахроном и синхронном плану и неговању језичке културе (104–122), као и о значају издавачке делатности за спровођење језичке политике (123–132). Аутор се, наравно, вратио у време без државности: време оснивања Матице српске, њеног премештања из Пеште у Нови Сад, оснивања Друштва српске словесности, Српског ученог друштва, Српске краљевске академије, Српске академије наука, чијим је реорганизовањем и настао Институт за српски језик САНУ 1947. Целокупну мисију Института, у првом реду израду Речника САНУ, али и других дугорочних пројеката, аутор је представио у овом раду. Описао је тешкоће које је ова установа трпела, које су биле како материјалне природе, тако и кадровске, а све је било проузроковано распадом бивше заједничке државе. Зауостављени су пројекти, разилазили су се људи. Промена политике финансирања институција од националног значаја, као и перманентан развој научних кадрова, представљају нужан услов за развој науке о српском језику. Значајно место у овом раду заузело је представљање делатности и резултата Одбора

за стандардизацију српског језика, чија је мисија кључна за вођење језичке политике, а добра језичка политика, као део општекултурне и државне политике сваке озбиљне земље, може се водити само у хармонији са државом.

Следеће, за спровођење језичке политике у области нормирања језика важно је редовно и планско објављивање резултата значајних за кодификацију, а планирање издавачке делатности је важан али занемарен део језичког планирања. За сваки језик кључни су нормативна граматика, нормативни речник и правопис. Осим периодичних публикација које у првом реду објављује Институт, часописа *Српски дијалектолошки зборник* (1905), *Јужнословенски филолог* (1913) и *Наш језик* (1932) и институтских едиција и Библиотека Јужнословенског филолога и Монографије, као и бројних факултетских издања, важно место у планирању издавачке делатности имају дела која су резултат Одборових пројеката. Под његовим окриљем објављени су двотомна *Творба речи у српском језику* Ивана Клајна, *Фонологија српскога језика* Драгољуба Петровића и Снежане Гудурић, *Лексикологија српског језика* Рајне Драгићевић, једнотомни *Речник српскога језика 2007*, који је претпрошле године доживео и четврто, ијекавско издање. *Нормативна граматика српског језика* аутора Предрага Пипера и Ивана Клајна у последњем свом издању добила је још једног аутора – Рајну Драгићевић. После *Правописа српскога језика* из 2010. године, очекује се нови правопис. Број језичких саветника и приручника такође је позамашан да изискује малу библиографију. Међутим, и за издавачку делатност, истиче аутор, увек је нужно сагледавати целокупан српски језички и културни простор, дакле и језичку политику увек водити сагледавајући целину како би се у планирању све јединице, односно сви истраживачки центри и задаци на прави начин распоредили.

Неговање језичке културе није нимало лака делатност, па и поред великог броја и добрих и корисних приручника њен ниво ни у медијима ни у администрацији није задовољавајући. Посебно је захтевно радити на усавршавању језичког израза у срединама које су далеко од стандарднојезичке основице. Тако аутор, као позитиван пример, издваја *Алексиначки језички поучник* Недељка Богдановића, Маје Радоман Цвјетићанин и Александре Лончар Раичевић, чиме се потврђује да је потребна свест и воља за неговање језика.

Књига *Српски језик и ћирилица: огледало српско* писана је разумљиво, живо и разложно, са пуно пријемчивих потврда и примера, подсећајући нас на чињенице које имамо у памћењу (нажалост, неке и у искуству) или нас упознаје с њима. У књизи се налази и неколико писама и података пренетих из теже доступних извора. Може се читати од почетка ка крају и обрнуто, из средине, у целини или фрагментарно: како год – слика је целовита и поучна, допадала се она нама или не. Књигом су обухваћене кључне теме везане за српски језик и ћирилично писмо као основна идентитетска обележја и ос-

нове српске културе: стање и неговање језичке културе, статус српске културне баштине писане ћирилицом, статус закона о језику и писму, положај српског језика у образовању, статус закона о родној равноправности, организовање рада на проучавању српског језика, потреба за изградом и провођење језичке политике у сарадњи струке и државе итд. Нова књига аутора Срете Танасића заслужује место у свакој библиотеци као извор информација и као подсетник којим путем треба ићи у очувању свога језика, а тиме и бића.

*Марина ЈБ. Спасојевић**
Институт за српски језик САНУ, Београд**
marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

* <https://orcid.org/0000-0001-9745-7928>

** Овај текст финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору бр. 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

БИЉАНА МАРИЋ, ЈЕЛЕНА ГИНИЋ, ЛУКА МЕДЕНИЦА (УР.),
РУСКИ ЈЕЗИК У СРБИЈИ И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ ДАНАС:

Зборник радова поводом 75 година Славистичког друштва Србије.
 Београд: Славистичко друштво Србије, 2023, 416.

Обележавање значајних датума у раду Катедре за руски језик и књижевност и Славистичког друштва Србије организовањем научних скупова и издавањем публикација вишеструко је значајно. Тиме се добија пресек стања одређеног периода, стиче важан оријентир и подстрек за будући рад, а научне и стручне публикације представљају релевантан извор информација за будуће генерације и њихова истраживања. Поводом 120 година од оснивања Катедре за руски језик и 50 година Славистичког друштва почетком јуна 1998. одржан је међународни научни симпозијум, а затим и објављен зборник радова *Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини*. Друга књига *Славистике* (1998) посвећена је јубилеју Славистичког друштва и садржи реферате са Скупа слависта *Српска славистика друге половине 20. века*. Десет година касније обележавање јубилеја Катедре и Друштва такође су пратила два научна скупа – Скуп слависта Србије са темом *Српска славистичка баштина у словенском контексту* и међународни симпозијум *Изучавање словенских језика, књижевности и култура као инословенских и страних*. Зборник радова са симпозијума објављен је исте 2008. године, док су радови са Скупа слависта објављени у *Славистици*, књига 12. За проучавање новије историје српске славистике значајна је књига објављена 2007. године под уредништвом Б. Станковића *Сто година славистике у Србији (1877–1977): Зборник реферата издат 30 година касније*. Монографија професора Богољуба Станковића *60 година Славистичког друштва Србије* (2008) употпунила је многобројним архивским, мемоаристичким и другим релевантним подацима историјат Друштва и његове најважније делатности – научног изучавања и учења руског и других словенских језика, књижевности и култура.

Ова традиција настављена је објављивањем зборника *Руски језик у Србији и Републици Српској данас: зборник радова поводом 75 година Славистичког друштва Србије*, захваљујући у првом реду посвећеном раду његових уредника, проф. др Биљане Марић, проф. др Јелене Гинић и доц. др Луке Меденице, запослених на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду. У обраћању читаоцима уредници наводе да Зборник садржи радове са округлог стола „Руски језик у Србији данас” одржаног у Руском дому у Београду у јануару 2022. године, као и радове са округлог стола „Руски је-

зик у образовном систему Републике Српске: стање и изазови”, који је одржан у Бањој Луци у октобру 2021. године. Рад о бањалучком округлом столу Галине-Марије Мићић укључен је у Зборник (стр. 253–265). Део прилога пристигао је накнадно по позиву за учешће у зборнику радова. И поред тога што се највећи број радова очекивано односи на стање у Србији, научна и стручна сарадња и свестрана помоћ београдског Филолошког факултета у оснивању и раду русистичких студија у Бањој Луци у великој мери оправдава објављивање заједничког зборника радова.

Зборник садржи научне и стручне радове подељене у пет тематских целина: Из историје изучавања руског језика, Руски језик у основним и средњим школама, Руски језик у високом школству Србије и Републике Српске, Руски језик у Руском дому и Руском центру, Из подружница Славистичког друштва Србије. Поред уводне речи у зборник је уврштено 26 радова, који ће, макар укратко, бити приказани у даљем тексту.

Разматрајући културно-просветне, политичке и друге прилике које су претходиле увођењу руског језика у образовни систем Србије у првој половини 19. века чини нам се примереним навести одломак из предговора првом броју *Сербске летописи* (данас *Летопис Матице српске*) од 1. маја 1824. године: „Све што се код Славенског народа од Адријатског до Леденог, и од Балтичког до Црног мора вообшче, а особито што се нас Сербља тиче и то у књижевном призренију, све је то предмет Сербске Летописи, а њен карактер нека овај буде: никог не увредити, но свима што више ползе принети”. Ове речи уредника нашег најстаријег књижевног часописа, који већ 200 година ствара и одражава културни идентитет српског народа, потврђују да је свест наше интелектуалне јавности о потреби познавања језика, књижевности и културе словенских народа била веома жива.

Прва тема зборника *Из историје изучавања руског језика* (стр. 15–94) садржи четири рада којима је обухваћен период од средине 19. века до завршетка Другог светског рата. Пети рад у овом делу односи се на историјат Славистичког друштва Србије и посвећен је његовом 75-годишњем јубилеју.

У раду Д. Дамљановић „Руски језик у школству Србије: историјска перспектива” (стр. 15–30) анализирају се културно-просветне прилике које су претходиле и допринеле увођењу руског језика у наше школе, као што је рад школа М. Суворова и Е. Козачинског у Сремским Карловцима, школовање наше омладине у руским духовним, војним и другим високим школама и др. Описује се увођење руског језика у поједине образовне установе – Богословију у Београду (1849), Учитељску школу и елитну Вишу женску школу (1877), Велику школу (1878), Војну академију (1880), гимназије (1902). Наводе се и укратко описују први учбеници – *Учитељ руског језика* А. Васиљевића (1862, 1871), *Учитељ руског језика* П. Протића (1904), *Учи-*

беник руског језика М. Московљевића (1939); хрестоматије: *Руска читанка* Ј. Павловића (1873), први универзитетски уџбеник *Руска читанка за Велику школу* П. Кулаковског (1879), три хрестоматије Н. Глушчевић (1891, 1894, 1905), *Примери књижевнога језика руског* Р. Кошутећа (1910); граматике: *Руска граматика за српске школе* Ј. Илића (1883, 1893, 1903, 1908), *Практична руска граматика за средње школе* М. Анђелковића (1903, 1908, 1922), *Грамматика руског језика. Облици* Р. Кошутећа (1914). *Руска граматика за 7. и 8. разред реалних гимназија* С. М. Куљбакина (1929). На основу уџбеничке литературе анализира се заступљеност руских песника и писаца као и представе о Русији и руском народу у српским уџбеницима руског језика.

У раду „Настава руског језика у српској средини за време Другог светског рата” К. Кончаревић (стр. 31–42) анализира се статус руског језика у алтернативном школству организованом под окриљем антифашистичког покрета отпора у Србији у периоду од 1941. до 1944. године. Даје се широка слика општег образовања у ратним условима где су важно место заузимали курсеви руског језика, организовани на привремено ослобођеним територијама. Значајно место имали су културни програми којима је представљена совјетска филмска и позоришна уметност, руска песма, поезија, књижевност. Све то допринело је изграђивању позитивне слике према руском језику и култури.

У прилогу И. Антанасијевић „Кафедра славистике Белградског универзитета: к вопросу о возникновении” (стр. 43–65) пажљиво се разматрају постојећа истраживања насловљене теме, а затим се тема проширује и продубљује новим сазнањима кроз сагледавање политичких и међудржавних руско-српских односа. Посебну вредност представља цитирана обимна архивска грађа, њена веродостојност, јасноћа, изражајност, самодовољност. Радам је обухваћен период од Лицеја (1838–1863), Велике школе (1863–1905) и отварања Катедре за руски језик и књижевност (1878), отварања Универзитета у Београду (1905) до завршетка Другог светског рата. Детаљније у односу на досадашња истраживања описан је рад Словенског семинара и Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности, посебно у међуратном и ратном периоду. Прати се целокупни рад почев од просторног смештаја, преко многобројних измена наставних програма, наставног кадра, научног рада, снабдевености научном литературом. Детаљно се описује и документује залагање српских слависта око прихватања и запошљавања руских филолога емиграната на Филозофском факултету у Београду као и на новоформираном Филозофском факултету у Скопљу. Овде се посебно ангажује А. Белић, тада председник Државне комисије за помоћ емигрантима, који је високо ценио научну делатност руских филолога С. Куљбакина, А. Погодина и других и сарађивао са њима и пре њиховог доласка у наше крајеве.

Рад Р. Радојчић „Преглед граматика руског језика у Србији од 1883. до 1931.” (стр. 67–80) садржи структурни, садржински и функционални опис граматика руског језика објављених у Србији у наведеном периоду. Анализирана је *Руска граматика за српске школе* Јеврема Илића (1883, 1893), граматике Милоша Анђелковића (1903, 1908, 1922), *Облици* Радована Кошутића (1914), *Руска граматика за 7. и 8. разред реалних гимназија* С. Куљбакина (1929), *Руски књижевни језик* Димитрија Ђуровића (1931). Нека ми не буде узета за ситничавост исправка напомене 3 на стр. 72. где стоји: „О делатности Јеврема Илића детаљније пише К. Кончаревић (Кончаревић 2010: 77–89)”. Наиме, ауторка рада о Ј. Илићу је Д. Дамљановић, а рад је објављен на наведеним страницама монографије Д. Дамљановић, К. Кончаревић *Настава и методика наставе руског језика у Србији у 19. и 20. веку: прилози за историју*, Београд, 2010.

Посебну пажњу заслужује рад Б. Марић „Допринос Славистичког друштва Србије изучавању руског језика” (с. 81–94) сажетим прегледом рада Друштва, од његовог оснивања 1948. године до 75. рођендана. Хронолошки преглед развоја Друштва и његове делатности у ширењу словенских језика, књижевности и култура Б. Марић завршава речима: „У овом тренутку, нажалост, сведоци смо трагичних дешавања на истоку словенства. Рат који бесни с неизвесним исходом и трајањем неизоставно се већ одражава на однос према славистици у свету и Европи. СДС ове неприлике веома тешко доживљава и труди се да сачува трезвеност коју су наши претходници и заслужни преци показали током бурних историјских дешавања: након Октобарске револуције, после Резолуције ИБ”.

Као увод у тему *Руски језик у основним и средњим школама* (с. 95–192) послужиће сажет преглед дистрибуције страних језика у другој половини 20. века. Као што је познато учење страних језика и језичка политика у нашем школству традиционално се везује за стратегију вишејезичности. Најчешће се водила дискусија о већој или мањој заступљености француског, немачког, руског или енглеског језика и одступању од прокламоване равномерније заступљености. По завршетку Другог светског рата руски језик почиње да се уводи у основне школе, међутим, политички догађаји већ 1948. довели су до његовог укидања за новоуписане генерације ученика. У другој половини 50-их година, у време нормализације међудржавних односа, руски језик је био веома мало заступљен у нашим школама. О настави страних језика расправљало се на државном нивоу, те је 1960. године Савезно извршно веће донело препоруку о потреби веће заступљености руског и енглеског језика у односу на немачки и француски. Већ крајем 60-их руски језик изучава око 60% ученика у Србији. Средином 80-их година више од 50% ученика српских основних школа изучава руски језик (енглески око

27%, француски око 17%, немачки 5%). Овде треба имати у виду да се дистрибуција страних језика вршила на нивоу Југославије, те је у западним републикама био сразмерно више заступљен немачки језик. Осамдесетих година доминација енглеског језика почиње да угрожава традиционалну вишејезичност, те се углавном у градским основним школама уче два страна језика, од којих један има статус изборног. Образовном реформом са почетка 21. века први страни језик уводи се од првог, а други од петог разреда основне школе, при чему други страни језик има статус изборног програма. Листа страних језика допуњена је италијанским и шпанским.

Актуелно стање о статусу страних језика и посебно руског разматра се у радовима А. Јовановић „Страни језици у формалном образовању Србије: стратегија вишејезичности” (стр. 95–113), Ј. Гинић, Л. Меденице „Настава руског језика у основној школи: актуелно стање и перспектива” (стр. 115–128), В. Илића „Статус руског језика у школама на југоистоку Србије: проблеми и могућа решења” (стр. 129–136), С. Марковић „Руски као други страни језик у Србији и Београду” (стр. 137–141); уз овај рад наводе се табеларни прегледи заступљености руског језика у основним школама, гимназијама и средњим стручним школама у Београду које је припремила Ана Спремић, професор руског језика у Осмој гимназији (стр. 142–146). Настави у Филолошкој гимназији посвећена су два рада: М. Матић „Поводом тридесет пет година руског одељења Филолошке гимназије у Београду” (стр. 147–165), Г. Станишић „Руски језик – почетно одељење у Филолошкој гимназији” (стр. 167–175). Овај део зборника завршава рад Л. Меденице и Д. Тојаге „Читалачке навике на руском језику као страном: студија случаја ученика средњих школа” (стр. 177–192) у коме се указује на улогу наставника, библиотекара и породице у формирању читалачких навика ученика, као и на потребу да се ученицима од самог почетка наставе понуди занимљива степенована лектира у складу са њиховим узрастом и интересовањем.

Слика савременог стања у настави страних језика приказана је у одличном раду А. Јовановић, где се анализира заступљеност страних језика у нашим основним и средњим школама, износи предлог мера и активности за оснажење вишејезичности, указује на значај усвојене 2020. године *Стратегије развоја језичког образовања* и формирања Радне групе за унапређење квалитета језичког образовања, наводи се законска регулатива у овој области. Прегледне табеле броја ученика првог и другог страног језика у основном образовању за период од школске 2012/13. до 2020/21. године, као и табеле са бројем ученика првог и другог страног језика средњих школа за период 2009/10. – 2020/21. показују актуелно стање у дистрибуцији свих страних језика у нашем образовном систему. Анализа заступљености појединих страних језика показује да енглески језик учи цела генерација ученика основних

школа: 97% као први страни језик, а 3% као други страни језик. Вишејезичност се остварује на нивоу другог страног језика који учи тек половина генерације ученика петог разреда основне школе и трећина ученика средњих школа. Коауторски рад Ј. Гинић и Л. Меденице пружа преглед заступљености руског језика са детаљним приказом стања после 2000. године, када долази до перманентног погоршања позиције руског језика у основној школи. У прилог руском језику аутори наводе факторе стабилности као што је постојање више комплета савремених уџбеника, добро обучени наставници, перманентан професионални развој наставника, рад билингвалне наставе у неколико школа. Сугеришу се неке од могућности које пружа знање руског језика у савременом свету. В. Илић пише о крајње неповољном статусу руског језика у основним школама Ниша и Пирота са околином, што директно утиче на средњошколску наставу; упознаје са програмима Недеље руске културе, односно Недеље Департмана за руски језик и књижевност везаним за промоцију руског језика. Заступљеност руског као другог страног језика приказана је у раду С. Марковић, а табеларни преглед А. Спремић садржи статистичке податке о београдским основним и средњим школама у којима се учи руски језик. Табеле садрже број ученика, број одељења и запослених наставника у свакој школи. Рад М. Матић о Филолошкој гимназији, настао у оквиру докторске дисертације, приказује историјат оснивања гимназије, специфичности наставе са талентованим ученицима, постигнућа ученика, мишљење наставника о побољшању рада, а као горући и овде се наводи проблем смањеног интересовања за руски језик. Као могуће решење Г. Станишић у свом раду аргументовано образлаже реалну потребу да се одељења руског (француског и немачког) формирају на почетном нивоу наставе. У више радова представљене су активности појединих субјеката на побољшању статуса руског језика: Друштва за стране језике и књижевности Србије (А. Јовановић, С. Марковић), Славистичког друштва Србије (Ј. Гинић, Л. Меденица), Департмана за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, Нишке подружнице СДС (В. Илић), Руског дома у Београду и НИС-а (Ј. Гинић, Л. Меденица; С. Марковић).

У приказаним радовима апсолутно доминира проблем недовољне заступљености руског језика, а две деценије примене образовних реформи у школској пракси довеле су до потпуно нове реалности у дистрибуцији страних језика у нашем образовању. Први пута у историји нашег школства цела генерација (тачније 97%) ученика, у статусу обавезног страног језика, од првог разреда основне школе учи енглески језик, док 3% ученика енглески као изборни други страни језик учи од петог разреда. Традиционална вишејезичност преселила се у рубрику други страни језик, са статусом изборног програма, за који се опредељује тек половина генерације ученика основне шко-

ле. Незавидном статусу другог страног језика допринело је донедавно важеће законско решење о његовом описном оцењивању које не утиче на успех ученика. Незадовољству стручне јавности и наставника доприноси пренаглашена улога локалне заједнице и родитеља у избору страног језика. Истовремено, изостаје активност шире друштвене заједнице и просветних власти на развоју мотивације и потребе за учењем више страних језика, сталним указивањем на вредности које доноси знање страних језика појединцу, широј заједници и држави у целини. Најшире познавање културе, традиције, националног идентитета једног народа стиче се кроз учење језика. Уосталом, запажено је да многи највиши представници држава, па чак и енглеског говорног подручја, долазе у Србију са знањем српског језика.

Најобимнији део зборника чине радови обједињени насловом *Руски језик у високом школству Србије и Републике Српске* (стр. 193–384), где се могу издвојити прилози о филолошким факултетима, о руском као језику струке на нефилолошким факултетима, научни чланци о различитим аспектима универзитетске наставе. У коауторском чланку Н. Ајџановић, Ј. Гинић, Л. Меденице „Руски језик на универзитетима у Србији данас” (стр. 193–217) приказује се рад државних универзитета у чијем саставу постоје филолошки факултети и студије руског језика и књижевности: Универзитет у Београду, Новосадски универзитет, Универзитет у Косовској Митровици и Нишки универзитет. У сажетој форми наводи се историјат русистичких катедара на сваком од њих, детаљно се анализирају програми студија руског језика у периоду пре реформи и током болоњских реформи, акредитовани програми основних, мастер и докторских студија, последице реформе високог образовања на успешност студирања, број уписаних студената, број дипломираних филолога. Исидора Комадина, ауторка рада „Учење и изучавање руског језика на Косову и Метохији” (стр. 219–238) наводи комплетне податке о заступљености руског језика у покрајини, од основних и средњих школа, нематичних факултета у склопу Приштинског универзитета до Катедре за руски језик и књижевност која постоји од 1962. године. Прегледна табела садржи списак од 54 основне и 28 средњих школа у којима руски има статус изборног програма, те се констатује добра заинтересованост ученика. Са мањим или већим бројем семестара и часова по семестру руски језик се предаје на Филозофском, Учитељском, Медицинском, Економском, Природно-математичком и Техничком факултету Приштинског универзитета са привременим седиштем у Косовској Митровици. Посебну заслугу за добар статус руског језика, по мишљењу ауторке, има стручност и залагање наставника. Рад Сање Милићевић „Руски језик на Универзитету у Бањој Луци” (стр. 239–251) садржи кратак историјат наставе руског језика у периоду до 2012. године када се почео примењивати двопредметни Студијски програм руског

и српског језика и књижевности на Филолошком факултету, док је академске 2019/20. отворен смер Руски језик и књижевност. Анализира се слабија заступљеност руског језика на нефилолошким факултетима као и у основним школама, што ствара проблем у запошљавању дипломираних русиста.

О актуелном стању наставе руског језика на нефилолошким факултетима довољно говори број приспелих радова о овој теми, укупно три рада: „Руски језик на Православном богословском факултету: тренутно стање, проблеми и предлози” (с. 267–273) Јелене Недић, „Руски као језик струке на Филозофском факултету Универзитета у Београду” (стр. 275–287) Мирјане Адамовић, „Курсна настава руског језика на Војној академији од 2017. до 2022. године” (с. 289–301) Сање Коларевић и Ивана Андријашевића. Није случајност што су приспели радови о Богословском и Филозофском факултету те Војној академији, будући да изучавање руског језика на њима има дугу традицију која сеже до средине 19. века, како су укратко изложили аутори ових радова. Ј. Недић представља наставни план и програм Богословског факултета где се на основним студијама руски језик изучава 4 семестра са два часа недељно, а на мастер студијама један семестар са 4 часа наставе. Акценат се ставља на усвајање лексичко-граматичког система руског језика у сакралној комуникацији, на теорију и праксу превођења боголовских текстова, на упознавање са руском традицијом и културом у области православне духовности. Постоји солидна уџбеничка литература и велики број студената се опредељује за руски језик, а знатан број студената заинтересован је за почетно учење руског језика струке. У свом раду М. Адамовић излаже статус и актуелни план и програм наставе страних језика на Филозофском факултету, наглашава значај који страни језици овде имају: одржава се континуитет са средњом школом тако што се страни језици изучавају на првој (2 часа недељно) и другој (4 часа недељно) години студија; предаје се 6 страних језика од којих италијански и шпански од почетног нивоа; наводи податак да су у периоду од 2005. до 2008. два одељења Факултета у свој наставни план уврстила други страни језик као обавезни, а неколико одељења као изборни предмет. Додала бих овде да је тада акредитован посебан програм *Руска култура* са статусом изборног предмета, а велики број студената који нису учили руски језик бирао је тај програм. У раду се представља наставни програм предмета руски језик струке, са подацима за шестогодишњи период о укупном броју студената који су слушали руски језик као и броју студената по студијским програмима. Специфичностима наставе при Центру страних језика Војне академије Универзитета одбране и посебно наставе руског језика посвећен је рад С. Коларевић и И. Андријашевића. Приказани су интензивни курсеви руског језика организовани у периоду од 2017. до 2022. године, почев од планирања курсева првог и другог степена, креирања на-

ставног материјала у складу са професионалним потребама полазника, метода рада. Описују се карактеристике интензивне наставе (одвија се сваког радног дана) у трајању три и четири месеца, са доминацијом језичких вежбања у односу на теоријску наставу. Курсеви се деле на наменске, са специфичним захтевима за усвајање ужестручне терминологије, и редовне, усмерене на усвајање општих термина у оквиру војне струке. У проучаваном периоду, како наводе аутори овог одличног рада, интересовање за курсеве руског језика било је велико, а доминирали су наменски курсеви. На основу свега може се закључити да планирање и извођење курсева захтева изузетну компетентност и посвећеност предметних наставника.

Научно-истраживачки део чине четири рада слависта и русиста млађе генерације са Катедре за славистику Филолошког факултета. Рад Срђана Петровића „Дисертациона проучавања руског језика у Србији: лингвистички и лингводидактички аспекти” (стр. 303–330) садржи анализу докторских дисертација из лингвистике и лингводидактике одбрањених на српским универзитетима у периоду од 1941., када је одбрањена прва дисертација, рад Кирила Тарановског, закључно са 2023. годином. Статистички подаци показују да је у том периоду одбрањено укупно 68 дисертација, и то на Универзитету у Београду 57, у Новом Саду 10, у Крагујевцу 1. У област лингвистике спада 50, а лингводидактике 18 доктората. Хронолошки посматрано током 20. века одбрањено је 26 доктората из обе области, док су, за нешто више од две деценије 21. века, одбрањена 42 дисертациона рада. Посматрано по деценијама, највише радова одбрањено је у периоду 2010–2019, укупно 31, док је у последње 4 године одбрањено 7 дисертација. Поред статистичких прегледа, анализом су обухваћена многобројна и разноврсна подручја и теме дисертационих истраживања, где по бројности предњаче граматичке и лексичке теме, док је у лингводидактици на првом месту уџбеничка проблематика. У прилогу рада наводи се списак докторских дисертација из наведених области које су одбрањене на универзитетима у Србији. Историја српске русистике у области дисертационих истраживања била би потпунија ако би се модел примењен у овоме раду искористио за иста истраживања из области руске књижевности и културе.

Чланак „Устный перевод на кафедре славистики филологического факультета Белградского университета” (стр. 331–339) Светлане Гољак, као и рад „Покривеност градива лексичко-граматичким тестовима на платформи *Мудл (Moodle)* и њен утицај на мотивацију студената за учење руског као изборног страног језика на Филолошком факултету у Београду” (стр. 341–360) Милана Радовановића спадају у област лингводидактике и усмерени су на оптимизацију наставног процеса, у првом случају из усменог превођења, у другом случају применом платформе *Мудл* приликом усвајања лексичко-гра-

матичког градива. Као увод у тему С. Гољак наводи акумулирана теоријска и практична знања о свим видовима превођења у радовима Р. Кошутића, М. Сибиновића, П. Пипера, Б. Терзића, Р. Маројевића, М. Петковић, објашњава њихов допринос развоју опште теорије превођења као и појединих њених видова. Посебно се говори о раду са студентима где се већ током прве године студија указује на значај превођења. Основе теорије и технике превођења студенти затим усвајају на часовима лексикологије, док за студенте четврте године Катедра за славистику организује посебне курсеве превођења. У завршном делу рада представљен је план и програм мастер студија превођења. Веома занимљив и актуелан рад М. Радовановића промовише примену дигиталних едукативних садржаја у настави, а списак цитиране литературе од 32 библиографске јединице, од чега 20 на енглеском језику, довољно говори о теоријском и емпиријском утемељењу рада. Укратко, за управљање процесом учења аутор предлаже платформу Мудл и објашњава њене предности за самостално креирање наставних садржаја. Описује се примена дате платформе у настави руског језика као изборног предмета, коришћење седмичних и тематских тестова и њихова доступност у синхроним и анахроним режиму рада. Приказан је експеримент са експерименталном групом, са постигнућем од најмање 90% седмично, и контролним групама са мањим седмичним постигнућима. На колоквијуму са лексичко-граматичким задацима експериментална група постигла је неупоредиво боље резултате у поређењу са контролном групом, што је мотивисало студенте и подстакло их на самостално учење ван редовне наставе.

Истраживања вербалних асоцијација нису тако бројна, те рад Драгане Керкез и Стефана Милошевића „Руски језик у вербалним асоцијацијама говорника српског језика данас” (стр. 361–384) и из тога разлога представља занимљив завршетак овога дела зборника. У раду се анализира структура и садржај асоцијативног поља *руски језик* формираног на основу вербалних асоцијација на одговарајуће стимулусе. У ту сврху аутори су спровели асоцијативни експеримент на узорку од 509 испитаника из Србије (укључујући обе покрајине), Републике Српске и Црне Горе. Анализом добијених резултата у структури датог асоцијативног поља издвојен је центар, ближа, даља и крајња периферија. Анализом садржаја асоцијативног поља на основу принципа семантичко-концептуалне блискости издвојено је 12 група: дефиниција, ставови о језику, позитивне/негативне емоције и оцене, локализације у простору и времену, асоцијације које се везују за образовни систем, прецедентни текстови, предмети из руске материјалне и духовне културе, асоцијације о актуелним збивањима, личне асоцијације, слободне асоцијације. У раду се даље врши поређење резултата са ранијим истраживањем: табеларни преглед анализе структуре и садржаја асоцијативног поља *руски је-*

зик садржи упоредне резултате истраживања из 2005. године и приказаног истраживања из 2023. године.

Део зборника *Руски језик у Руском дому и Руском центру* садржи два рада у којима се осветљава разноврсан и плодотворан 90-годишњи рад Руског дома, односно рад Руског центра Филолошког факултета основаног пре 14 година. У свом чланку „Улога и функције руског језика у Србији у периоду 1723–2023. и историјски пут Руског дома” (стр. 385–398) Јулија Шапић описује вековна преплитања руског и српског народа и језика, узевши као тачке ослоња 1723. годину, када је почела преписка српског патријарха Мојсија Петровића и руског цара Петра Великог око сремскокарловачких школа за српску децу, преко 1823. и боравка Вука Караџића у Русији, затим 1923. и доласка неколико десетина хиљада руских емиграната у наше крајеве, до почетка 21. века када се, по речима ауторке, „у Србији представља руски језик и као језик заједничке културе и науке, и као језик потенцијалних пословних могућности”. Делатност Руског дома прати се од отварања 1933. године када је у њему радила основна школа, мушка и женска гимназија, библиотека, Руски научни институт, два музеја, позоришна сала, сала за гимнастику, црква. У поратним временима овде се одржавају концерти, пројекције руских филмова, књижевне вечери, изложбе. После готово дводеценијског застоја, посебно од 1985. г. Руски дом проширује своју делатност кроз организовање свестране подршке руском језику у Србији. Данас, у време смањеног интересовања за школско учење руског језика, Руски дом, поред разноврсног културно-уметничког програма, организује добро посећене курсеве руског као страног језика и издаје одговарајуће сертификате. Док је здање Руског дома саграђено и намењено бољој организацији живота и рада руске постоктобарске емиграције, Руски центар отворен је у циљу промоције руског језика, књижевности и културе у Србији. У раду „Улога Руског центра Филолошког факултета у Београду у промовисању руског језика у Србији” (стр. 399–403) Бојана Сабо описује разноврсну делатност Центра од његовог оснивања 20. октобра 2009. године. Центар је смештен у савремено опремљеној учионици, са библиотеком снабдевену литературом из различитих области и отворен за све студенте Филолошког факултета које занима руски језик, књижевност и култура. Даље се наводе неки од многобројних програма намењених деци, ученицима, студентима и грађанима који се редовно одржавају у Центру.

Као једини прилог у рубрици *Из подружница Славистичког друштва Србије* читамо рад Марине Ваџић „‘Душа словенска’ и руски језик у Гимназији Пирот” (стр. 405–416). Као на филмском платну ређају се кадрови из живота и рада младе професорке руског језика која долази у родни град и запошљава се у гимназији. Следи организовање наставе од почетног ни-

воа (у локалним основним школама руски језик више се не предаје), опремање учионице, ваннаставне активности, међународни пројекти, такмичења у знању руског језика, међународна сарадња, животни пут и професионално опредељење неких од бивших ученика. Овај рад аутобиографске природе читамо и као пример индивидуалног напора да се руски језик сачува у српском школству. Ипак, кључ је у рукама државе и њене политике у области језичког образовања.

У закључку може се рећи да *Руски језик у Србији и Републици Српској данас: зборник радова поводом 75 година Славистичког друштва Србије* представља вредну публикацију равноправну са низом публикација неведених на почетку чланка. Остаје и као сведочанство новог историјског изазова, можда најтежег до сада.

Дара Дамљановић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Кабинет за стране језике
dara.damljanovic@beograd.com

ХРОНИКА – CHRONICLES

ЮБИЛЕЙ РУССКОГО МЫСЛИТЕЛЯ: ИТОГИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «МЕТАФИЗИКА
ТВОРЧЕСТВА И СУДЬБА РОССИИ. К 150-ЛЕТИЮ СО ДНЯ
РОЖДЕНИЯ Н. А. БЕРДЯЕВА»

(Москва: Институт философии РАН, философский факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, Научно-исследовательская группа «Отечественная философская мысль и духовная культура России» факультета гуманитарных наук НИУ ВШЭ, Московское Флорентийское общество, 18–19 марта 2024 г.)

В год празднования юбилея великого русского мыслителя в Москве состоялась Международная конференция «Метафизика творчества и судьба России. К 150-летию со дня рождения Н. А. Бердяева». Основные мероприятия прошли в Институте философии РАН 18–19 марта 2024 года. Объединив для обсуждения актуальных вопросов «бердяеведения» историков и филологов, переводчиков и архивистов, конференция стала центральным научно-исследовательским событием года. Ее организаторами выступили Институт философии РАН, философский факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, научно-исследовательская группа «Отечественная философская мысль и духовная культура России» факультета гуманитарных наук НИУ ВШЭ под руководством О. А. Жуковой и В. Н. Поруса.

Николай Бердяев – философ, во многом репрезентирующий традицию русской религиозной мысли для зарубежного читателя. Наследие русского интеллектуала помогает современному человеку вновь обратиться к актуальным вопросам философии и теологии, социально-политической мысли и критики культуры. Проблематичность ряда идей философа не заслоняет собой важности тех пластов антропологической реальности, которые стали предметом его размышлений. Даже при несогласии с Бердяевым при работе с его текстами, мы, тем не менее, глубоко обогащаем свой герменевтико-культурный горизонт, когда вникаем в существо религиозно-философских проблем, поставленных им. Участники юбилейной конференции поставили своей целью обсудить наиболее яркие и значимые идеи Бердяева в их связи с интеллектуально-историческим контекстом.

Первый день конференции, 18 марта, был посвящен мастер-классам ведущих исследователей творчества Н. А. Бердяева и конференции молодых ученых, работающих в области истории русской мысли. Научный симпозиум открыла сопредседатель Оргкомитета международной конференции, научный руководитель философской и культурологической магистратуры НИУ

ВШЭ, профессор О. А. Жукова, отметив, что популярность Николая Бердяева не отменяет сложности интерпретационной работы с его наследием. С этим замечанием следует согласиться, поскольку в настоящее время научно-исследовательское сообщество находится в активной фазе переосмысления учений русских религиозных философов, отвергая интерпретационные схемы, которые в том или ином отношении являются традиционными, но спорными с историко-философской точки зрения. Так, например, восприятие мысли Бердяева как ортодоксально-христианской по своему направлению имеет своих сторонников; но настоящая конференция дала обильный материал для корректировки этого восприятия.

В рамках сессии ведущих исследователей был заслушан доклад руководителя центра по изучению русской культуры Пекинского педагогического университета (КНР), доктора философских наук, профессора Чжан Байчуня на тему: «Философия Н. А. Бердяева: Pro et Contra». В ходе своего выступления профессор Чжан Байчунь представил свою монографию «Дух дышит, где хочет: изучение религиозной философии Н. А. Бердяева» и свой перевод «Русской идеи» философа на китайский язык. С точки зрения докладчика, Бердяев рассматривал проблему духовной жизни в аспекте ее объективаций, будучи несистемным и связанным языком европейской философии автором. Мыслитель принадлежал к традиции русской религиозной философии, где смысл ортодоксальной христианской религиозности, в отличие от мысли первых славянофилов, все же оставался непроясненным.

Научный руководитель Школы философии и культурологии НИУ ВШЭ, доктор философских наук, профессор В. Н. Порус посвятил свое выступление теме «Рациональность как объект критики в работах Н. Бердяева и Л. Шестова». Профессор В. Н. Порус отметил, что открытие иррациональности человека, по Бердяеву, совершил Достоевский: писатель указал, что в человеке существует потребность к произволу и что требование прогресса и планового общества, обеспечивающего счастье, унизительно для человека. Мишенью для критики Шестова была рациональность, узурпирующая первенство в ряду культурных ценностей и подчиняющая себе нравственность и переживание красоты; сам же Бердяев, высоко ставя принцип свободы, отрицательно относился к формальной рациональности как к культурной сверхценности.

В развернувшейся дискуссии приняли участие модераторы сессии профессор О. А. Жукова и профессор И. Н. Антанасиевич, докладчики и участники конференции. Особый интерес вызвала интерпретация профессора Чжан Байчуня, посредством которой он критически осветил характер религиозной мысли Бердяева. Действительно, святоотеческая традиция не является единственной отправной точкой для многих интеллектуальных по-

строений философа; восточно-христианская мистика в его текстах или уступает место немецкой средневековой мистике, или приводится вместе с нею к неоправданному теологическому синтезу. К тому же, ссылки Бердяева на свт. Григория Нисского или преп. Максима Исповедника в подтверждение своей позиции еще с необходимостью не свидетельствуют о ее гармонии с духом Православия. В ходе дискуссии также обсуждался тезис профессора В. Н. Поруса о природе иррационального у Бердяева, связи его идей с творчеством Достоевского. В. Н. Порус подчеркнул, что в заслугу Бердяева может быть поставлено то, что он рассматривал творчество великого писателя именно как опыт мыслителя, отвечавшего на коренные вопросы человеческого существования.

Сессия ведущих исследователей стала тематическим прологом дня пленарных докладов. Второй день конференции, 19 марта, официально открыл председатель Оргкомитета, руководитель сектора философии российской истории ИФ РАН, профессор А. А. Кара-Мурза, рассказав о замысле и целях юбилейного научного форума. К участникам и слушателям международного форума с приветственным словом обратился врио директора ИФ РАН академик А. А. Гусейнов. Он подчеркнул определяющее значение мысли Бердяева для традиции русской религиозной философии Серебряного века, как и ее западноевропейскую фундированность и оригинальность. По определению академика А. А. Гусейнова, специфика русской философии начала XX века, ведущим представителем которой был Николай Бердяев, проявилась не в наукообразном мышлении, преодолевшем средневековую зависимость философии от теологии, а в религиозности мысли, не идентифицировавшей себя в качестве церковной. Русская религиозная философия не подразумевала реставрации средних веков и по своей направленности являлась антисциентистской; в ее рамках гуманистические идеалы эпохи Возрождения должны были быть адекватно обоснованы посредством идеи Бога. Следует признать обоснованность аргументов А. А. Гусейнова, поскольку русская философская теология Серебряного века вовсе не находилась в зависимости у догматического христианства: ее авторы имели перед собой более свободно-философские и секулярные цели, нежели представители т.н. философского теизма русских духовных академий XIX – начала XX вв.

С пленарным докладом «Цивилизация, культура и “новое варварство”: историософские прозрения Николая Бердяева» выступил доктор философских наук, профессор А. А. Кара-Мурза. Известный российский исследователь дал оригинальный анализ философского содержания статей, которые были написаны Бердяевым в период Первой мировой войны. С точки зрения философа, война явила собой переворот в судьбе «суетной» цивилизации, которой противоположна «вечная красота», т.е. культура. Приспосо-

бление культуры для милитаристских целей было осуждено Бердяевым как «варварство», враждебное «священным основам жизни». Несмотря на свой первоначальный антигерманизм, Бердяев впоследствии выступил против националистического «погрома немецкой философии» и безответственной любви к отечеству. Тезисы профессора А. А. Кара-Мурзы наводят на размышления о подлинном соотношении между уникальной ценностью национальной культуры и мировыми интеллектуальными практиками, а также о трагическом характере такого явления как цивилизация, при котором культурная жизнь подчиняется рутине, затвердевая и приспосабливаясь к достижению, подчас, античеловеческих целей. В докладе была показана ранняя культур-критическая пронизательность Бердяева, нашедшая свое выражение еще до появления знаковых работ зарубежных интеллектуалов, заговоривших о духовном закате Западного мира, одним из свидетельств которого стала Первая мировая война.

На пленарном заседании был заслушан доклад «Николай Бердяев и рецепция его творчества в Королевстве сербов, хорватов и словенцев/Югославия». Директор Русского научного института в Белграде, профессор Белградского университета И. Н. Антанасиевич рассказала об архивных открытиях из фонда управляющего королевской канцелярией Е. П. Романовой-Карагегоревич С. Н. Смирнова, представив письмо Н. А. Бердяева И. Н. Голенищеву-Кутузову о семинаре «Христианство и творчество». Рецепция творчества Бердяева иллюстрировалась ведущей сербской исследовательницей: 1) упоминаниями философа в статьях Е. В. Аничкова и В. В. Зеньковского в югославском журнале «Новая Европа»; 2) реакциями Л. Я. Таубера и А. Илича на работу Бердяева «Новое средневековье»; 3) текстом, посвященным философии творчества Бердяева и изданным в «Летописи Матицы Сербской» (автор – театральный критик С. Баница). Были также упомянуты переводы Бердяева, подготовленные правоведом Н. Талером («Новое средневековье»), литератором М. Майсторовичем («Смысл истории», «Христианство и классовая борьба»), православным священником Д. Васичем («Конец Ренессанса»). Как отмечает профессор И. Н. Антанасиевич, Сербская Православная Церковь имела более настороженное отношение к творчеству Бердяева, нежели католические интеллектуалы (как, например, иезуит Б. Перович с его статьей «Москва или Рим»), в связи с расхождениями философа со святоотеческой традицией. Профессор И. Н. Антанасиевич также упомянула о необходимости новых переводов Бердяева на сербский язык, которые бы отвечали требованиям точности. В выступлении сербской исследовательницы был прояснен контекст некоторых интеллектуально-деловых связей философа как вне, так и внутри культурного мира русской эмиграции, а также показаны симпатии и антипатии к творчеству Бердяева критиков, рецензен-

тов и переводчиков, зависящие от их конфессиональной и политической направленности.

В пленарном заседании принял участие доктор филологических наук, профессор, декан филологического факультета Нанкинского университета (КНР) Дун Сяо, выступив с докладом «Значение монографии “Истоки и смысл русского коммунизма” Бердяева для Китая». Как автор перевода этой книги на китайский язык профессор Дун Сяо отметил ценность социально-исторических размышлений философа, указав на их неидеологическую направленность. Чтобы понять смысл русского коммунизма, Бердяев обращал внимание на историю русской интеллигенции и русского национального характера; но также и понимание истории коммунизма в Китае должно быть обусловлено пониманием специфики характера китайского народа и радикальными тенденциями Движения 4 мая. В обоих случаях свойства национальной истории обращают на себя внимание не менее, чем факты восприятия иностранных коммунистических доктрин русским и китайским народами. Профессор Дун Сяо провел значимые параллели между интеллектуальными и политическими традициями двух стран, обусловившими их интерес и выбор в пользу различных интерпретаций марксизма, доказав тем самым актуальность историософских мыслей и интуиций Бердяева, в своем потенциально-плодотворном применении выходящих за пределы русской истории.

С пленарным докладом на тему «О свободе и творчестве духа: альтернативная метафизика Николая Бердяева» выступила доктор философских наук, профессор НИУ ВШЭ Ольга Анатольевна Жукова. С точки зрения российского философа и культуролога, Бердяев, критикуя традицию европейского идеализма, предложил альтернативную, «пневматологическую» систему философии, которая отвечала бы духовной целостности человека и в которой, вместо объективированного понятия бытия, на первый план был выдвинут концепт «действующего духа». Бердяев вводил антропный принцип в теоцентрическую картину мира, и с Богом Сыном он связывал воплощение свободы, как и понятие об абсолютном субъекте духа. Его система была системой религиозной философии, а не результатом теологических изысканий; философ считал, что историческая Церковь не осуществила дело спасения человека, и что в ней христианский опыт стал рутинным. С точки зрения своего содержания и с точки зрения ее обоснования идея Бердяева о «спасении творчеством» была парадоксальной: утверждая автономию творческого духа человека, он в то же время трактовал историю в эсхатологической перспективе. В своем докладе профессор О. А. Жукова подтвердила предыдущий тезис, высказанный на открытии сессии мастер-классов, указав на революционность и нестандартность проекта философии Бердяева, где традиционные понятия онтологии и теологии реинтерпретируются для постро-

ения системы новой духовной ориентации человека в социально-природном мире, а также в опыте богообщения. Показанная в докладе радикальность разрыва с общеевропейской традицией философствования, инспирированная приспособлением средневековой, восточно-христианской мистики и экзистенциальной мысли для целей творческого утверждения личности, делает убедительным тезис о трудности понимании смысла философии Бердяева, существующей и сегодня.

В докладе кандидата философских наук, и.о. декана философского факультета МГУ им. М. В. Ломоносова, доцента А. П. Козырева «Николай Бердяев: православный гнозис против “духовной буржуазности”» было отмечено, что Бердяев идентифицировал себя в качестве христианского гностика, притязавшего на раскрытие «церковного разума». Гнозис Бердяева был акосмическим: философ разрабатывал дихотомию «мира», лежащего во зле, и «космоса» как благого Божьего творения, и в учении космизма, с его стремлением к расширению человеческой власти над вселенной, он видел угрозу объективации и несвободы духа. Выступая против вещного «мира», объективирующего и привязывающего к себе, Бердяев писал против «духовной буржуазности», т.е. против отношения к человеку как к товару. А. П. Козырев подробно остановился на конфессионально-мистическом аспекте религиозной философии Бердяева, сделав явными его симпатии, выраженные в отношении учений, осужденных Церковью. Кроме того, была вскрыта одно из важнейших направлений мысли философа в связи с его учением о феномене «духовной буржуазности»: так, Бердяев был естественным образом помещен в традицию критики буржуазной культуры, основанной на поиске духовных причин ее кризиса (К. Леонтьев, Л. Блуа).

В рамках большого пленарного дня также прошла презентация книги «Николай Бердяев: эпистолярный разговор. Архивные материалы» (М.: РОС-СПЭН, 2023), в которой приняли участие главный редактор журнала «Вопросы философии», профессор Б. И. Пружинин; профессор МГПУ Т. Г. Щедрина; доцент НИУ ВШЭ И. Г. Щедрина; директор Института философии ЮФУ Е. В. Сердюкова; профессор Саратовского госуниверситета А. А. Гапоненков. Исследователи представили новые материалы, вошедшие в книгу, и подчеркнули ценность архивных и эпистолярных источников, которые уточняют представления научного сообщества о биографии Н. А. Бердяева и о его связях с другими представителями русской интеллигенции.

Пленарное заседание международной конференции явилось интеллектуальной площадкой и для герменевтической инвентаризации устоявшихся представлений о творчестве Николая Бердяева, и для открытия новых путей к пониманию сокровенных интуиций философа. Четко прослеживается идея, что мысль Бердяева сама по себе не является консервативной или ли-

беральной; она, скорее, религиозно анархична в своей напряженной защите персонально-духовной свободы от коррозий принуждения и опеки, объективаций и отчуждения, и потому одинаково представляет соблазн как для представителей различных политических идеологий, так и для сторонников институционализированных религиозных учений. Философия Бердяева существует для того, чтобы быть философией одинокого человека, который заведомо антагонистически настроен к авторитетам наций и обществ, государств и церквей, если они подавляют духовное начало в человеке.

Эти темы стали предметом историко-философских и герменевтических штудий конференции молодых ученых, которую стоит специальным образом выделить в программе международного симпозиума. Заседания трех тематических секций состоялись 18 марта и были посвящены обсуждению идей Н. А. Бердяева в области историософии и исторической самокритики, философии творчества и этико-религиозной проблематики. Следует указать на преемственные линии обсуждения между сообщениями молодых ученых и докладами их старших коллег: в результате их совместной работы творчество Бердяева было проанализировано в отсутствие ссылок на идеологические штампы или конъюнктурные оценки. Общим результатом обсуждений явилась фиксация исторически достоверного образа бердяевского философствования, который был подвергнут критической оценке. Были проанализированы конфессиональные противоречия «творческого» религиозного опыта Бердяева, а также его критика рассудочности как сверхпринципа философской работы, связанная с апологетикой свободы.

По итогам заседания секции «Историософия и историческая самокритика Н. А. Бердяева» (модератор – А. Ф. Макарова, ИФ РАН) было сформировано представление о философе 1) как о защитнике личной свободы в сфере отношений человека к самому себе, к внешней для него общественности и в то же время к близкой ему родине; 2) как о мистическом истолкователе исторического процесса вообще и русской истории в частности; и, наконец, 3) как о борце с историческими воплощениями социалистической идеи, которые противоположны требованиям человеческой свободы, являющей образ свободы Божественной.

Так, научный сотрудник сектора истории русской философии ИФ РАН, кандидат философских наук А. Ф. Макарова в своем докладе на тему: «Бердяевский “проект” общественного устройства: попытка реконструкции» обратила внимание слушателей на то, что Бердяев отвергал эксплуатацию человека, указывал на необходимость новой этики труда с идеей служения ближнему и желал освящения культуры Церковью. Младший научный сотрудник Института философии Китайской академии общественных наук и ведущий сотрудник отдела международных дел Центра исследования куль-

турологии КАОН Цзу Чуньмин в сообщении «“Русская идея” Николая Бердяева: взгляд из Китая» рассказала об истолковании этой идеи в китайском научном сообществе через призму концепции воссоединения человека с Высшим Существом, а также критики рационализирующей современности и однолинейного взгляда на историю. Старший научный сотрудник сектора философии российской истории ИФ РАН, кандидат философских наук С. Л. Чижков в своем выступлении по проблеме: «Б. Н. Чичерин и Н. А. Бердяев: личность и право» показал, что Бердяев, идя вслед за Чичериным, критиковал кантовское представление о внутренней свободе, и что он в особенности утверждал, что исключение свободы для зла исключает свободу в принципе. Аспирантка НИУ ВШЭ Д. А. Давлетшина, сделав сообщение «Критика коммунизма Н. А. Бердяевым и Б. П. Вышеславцевым в ранних статьях журнала “Путь”», доказала, что Бердяев вместе с Вышеславцевым выступал против коммунистического деспотизма в сфере морали, противопоставляя его уравнилельным тенденциям идею свободы для Царства Божьего. Юрист-международник и независимый исследователь Ю. В. Клепикова сконцентрировала свой доклад по теме: «Николай Бердяев и Георгий Федотов: два взгляда на духовную историю России (работы конца 1920-х–1930-х гг.)» на проблеме персональной любви к России в интеллектуальном опыте двух мыслителей, оказавшихся сторонниками как свободы, так и ответственности за судьбу своей родины. Аспирант НИУ ВШЭ И. А. Пильнов в своем выступлении «“Сбились мы. Что делать нам!” Н. Бердяев и Б. Яковенко о Великой Русской Революции и социализме» указал на то обстоятельство, что Бердяев не разделял революционный идеализм в противоположность Яковенко и рассчитывал на создание «священного союза творческих христианских сил» в результате окончания исторической смуты. Наконец, аспирантка НИУ ВШЭ А. С. Платанова, завершая работу историософской секции докладом на тему: «Философия человеческой судьбы и ее теологические предпосылки в историософии Н. А. Бердяева», отметила, что философ настаивал на осмысленности истории через концепцию Богочеловеческого действия, направленного на расширение свободы.

Проделанная работа секции эксплицировала историческую апробацию Бердяевым своих собственных отвлеченных теорий и идеалов в связи с наиболее значимыми событиями его времени. За подвижностью его социально-исторических оценок скрывается определенная последовательность: отстаивание персональной свободы, настороженное отношение к государственным принудительным мероприятиям, мистический подход к рассмотрению, казалось бы, бытовых аспектов социально-политического бытия. Бердяев придавал сакральное значение свободе: в ней он видел автономное

и ничем не детерминированное начало для произведения решений, поднимающее человека до Божественных высот.

Поскольку высшим проявлением свободы для Бердяева является творчество, то вторая секция конференции молодых ученых «Творчество как опыт спасения: метафизические идеи Н. А. Бердяева» (модератор – В. Л. Шарова, ИФ РАН) рассматривала понимание этой деятельности философом с точки зрения конечного смысла жизни, определенного в русле специфически понятой мыслителем сотериологии. По итогам докладов и обсуждений, состоявшихся в секции, сформировалась следующая характеристика философии творчества Бердяева: человек, имея образ Божий, так же может творить, как и его Создатель; в действительности он призван не к пассивному поведению, а к осуществлению процесса по активному преображению мира собственными силами, хотя и совместно с Богом. Творчество у Бердяева противопоставляется сухому рационализму и традиционному христианскому аскетизму.

Так, преподаватель НИУ ВШЭ А. К. Куликов в своем докладе «Значение художественного слова в философии Бердяева» отметил, что, по духу мыслей философа, художественная активность, в отличие от одностороннего предпочтения дискурсивного познания, способна обеспечить сочувственное и даже жертвенное участие в истине другого человека. Аспирант НИУ ВШЭ Е. М. Смирнов в сообщении «Спасение и творчество: преодоление разрыва. Н. А. Бердяев и К. Н. Леонтьев о “двух пониманиях христианства”» заметил, что Бердяев теоретически устранял различия между Церковью и миром, доказывая необходимость «охристовления» космоса и критикуя «трансцендентный эгоизм» Леонтьева за идею личного спасения в Церкви. Научный сотрудник сектора истории русской философии ИФ РАН, кандидат философских наук А. И. Вакулинская в докладе «Николай Бердяев и Иван Ильин: к истории взаимоотношений. О точках притяжения и отталкивания» биографически рассматривая взаимоотношения между двумя философами, указала на то, что содержание книги «О сопротивлении злу силою», изданной Ильиным, обеспечило глубокий разрыв между ним и Бердяевым. Кандидат философских наук, независимый исследователь В. К. Чернущь обратился к «Проблеме онтологизации сознания в философии Н. А. Бердяева», подчеркнув, что рациональность для философа не была особенной ценностью, поскольку человеческому сознанию следует возвратиться к Логосу, сделав своим содержанием свободу. Преподаватель НИУ ВШЭ, кандидат философских наук А. А. Доронина выступила с сообщением на тему: «Религиозно-антропологическая проблема в свете метафизики творчества у Н. А. Бердяева и В. И. Иванова», показав, что по Бердяеву, творчество является антитезой послушания, в то время для Иванова оно было не освобождающим, а подчиняющим человека началом. Аспирантка НИУ ВШЭ М. В. Жукова в докладе «Но-

вое религиозное сознание и религиозное творчество человека: Н. А. Бердяев vs П. А. Флоренский» отметила, что у Бердяева человек самостоятельно направляет себя к Богу, тогда как Флоренский находил выражение творчества в движении от трансцендентного Бога к человеку. Работу секции завершил доклад старшего лаборанта сектора истории русской философии ИФ РАН А. М. Куксюка «Метафизика тела в философии Н. А. Бердяева», доказывавшего, что «тело» на языке философа является манифестацией духа, или формой «материи», представляющей собой начало необходимости.

Заседание секции по философии творчества показало, что Бердяев был частью большого круга русских религиозных философов, с которыми он нередко полемизировал, отстаивая свои собственные воззрения. Из этого поля дискуссий Бердяева особенно выделяло неортодоксальное сотериологические убеждение в божественной и всепобеждающей силе творчества как деятельности. Бердяев открыто выступал за реформу Православия, предлагая взамен устоявшегося уклада Церкви новое, или творческое, понимание христианства, которое, конечно, при его восприятии духовенством, должно было отразиться и на мельчайших событиях в религиозной жизни приходо- и отдельных личностей.

Так как философия творчества Бердяева заключала в себе претензию на истинное истолкование ключевых теологических тем христианского происхождения, то третья тематическая секция конференции молодых ученых «Философия религии и этические дилеммы Н. А. Бердяева» (модератор – И. И. Павлов, НИУ ВШЭ) проходила под знаком полемики вокруг идей философа, касающихся сокровенно-персональной сферы бытия всего человечества – сферы отношений с Божеством и нравственных волений. Поскольку существование этой сферы необходимо связано с активной реализацией человеческой свободы, то обсуждения третьей секции органически дополнили параллельные обсуждения двух предыдущих тематических секций, во многом посвященных историософской критике общественно-политического деспотизма в его различных вариациях и, соответственно, преображающей мир творческой свободе, которая уравнивает отношения между человеком и Богом. По итогам докладов религиозно-философской секции было образовано представление о теологической этике Бердяева, в соответствии с которым философ был сторонником автономического пути богопознания, пропагандистом творческого отношения к жизни в мире и вдохновителем борьбы с социальной неправдой.

Так, в соответствии с докладом аспирантки ОЦАД им. св. равноап. Кирилла и Мефодия Т. Ю. Кутеевой «Н. А. Бердяев о преодолении эгоизма и самости как проблеме нравственного самосознания», философ рассматривал совесть как орган воспоминания о Боге, функционирование которого

способны отвергать государственный авторитет, социальность и экономическая зависимость. Аспирант МГУ им. М. В. Ломоносова К. В. Забелин в сообщении «Завет творчества: эсхатологические аспекты христианского ренессанса в философии Н. А. Бердяева» сосредоточился на идее, что человек «нового религиозного сознания», по Бердяеву, призван к имманентно-творческому переживанию трансцендентного, или к исполнению «Завета творчества». Аспирант НИУ ВШЭ А. Ю. Филиппов в выступлении на тему: «О “Гасителях духа”: Н. А. Бердяев и имяславские споры (к вопросу эволюции философских и церковно-политических взглядов мыслителя)» затронул вопрос о том, каким образом формулировка «новой духовности», связанная у Бердяева с мирским и творческим активизмом и противоположная монашескому благочестию, выросла на почве богословских прений об Имени Божьем. Аспирантка НИУ ВШЭ А. А. Жукова в докладе «Идейные основания проекта “православной интеллигенции” Н. А. Бердяева (к вопросу о свободе мысли и совести в Православии)» указала, что в глазах Бердяева христианин должен был быть наделен чертами интеллигента, по своему определению стоявшего на защите социальной справедливости. Пресс-секретарь Свято-Филаретовского института и аспирантка МГУ им. М. В. Ломоносова С. В. Андросенко, выступая с сообщением на тему: «Парадоксальная этика Николая Бердяева: к исследованию антропологических находок философа» отметила, что бердяевское этическое учение было энергичным, а не нормативным, и что различные виды этики, с точки зрения философа, одинаково творятся человеком совместно с Богом, являясь свидетельством дерзновенной тяги к иному. Старший лаборант сектора истории русской философии ИФ РАН М. С. Чернявцева в докладе «Дух “людей Достоевского” в философии Н. А. Бердяева» подчеркнула, что мыслитель увидел проявления этого духа на примере В. В. Розанова и что его содержание заключается в принципе духовного роста и в активной борьбе с несвободой. Завершая работу религиозно-философской секции, старший преподаватель НИУ ВШЭ, кандидат философских наук И. И. Павлов в выступлении на тему: «Логика справедливости и свобода творчества: советский социализм в критической оптике позднего Николая Бердяева» специально выделил тот факт, что философ, разрабатывая учение об объективации, признал в раннем Марксе теоретического союзника, чья мысль имеет гуманистический потенциал.

Работа религиозно-философской секции способствовала восприятию смысла этических конструкций Бердяева, обусловленных развитием его идей относительно свободы и творчества. Философ намечал средства для нравственного самоопределения личности, которые бы подразумевали выработку активной социальной позиции и дерзновенного движения на встречу тому, что традиционно связывают с термином трансценденции. Несправед-

ливость в обществе и социальные ограничения жизненной сферы, предназначенной для выражения личных творческих сил в конечном итоге были неприемлемы для Бердяева, а обновление этического пласта реальности, где побеждали бы отчуждение и объективация, вместе с переживанием опыта Божественного на земле, было одним из основных рецептов философа для исправления исторического положения человечества перед лицом многих социальных катастроф, развернувшихся на фоне его интеллектуальных судеб.

Таким образом, работа трех тематических секций конференции молодых ученых обеспечили гармоничную и последовательную линию аргументированного обсуждения: внимание слушателей было сосредоточено на основных проблемах бердяевского философствования, которые способны расширить и дополнить понимание этико-исторических и творческо-теологических вопросов, составляющих существо современного философского дискурса в России и за рубежом.

Конференция имела обширную научно-творческую программу, в которую помимо исследовательских докладов и мастер-классов вошла театральная постановка по мотивам сочинений Н. А. Бердяева и масштабная лекция-экскурсия по памятным философским и художественно-творческим топосам Москвы, игравшим ту или иную роль в жизни мыслителя. Премьерные показы 18–19 марта «лирической эсхатологии» – спектакля в двух актах «Цвет неувядаемый» в исполнении студенческого театра философского факультета МГУ им. М. В. Ломоносова «КрИИИИк», посвященные диалогу между Н. А. Бердяевым и традицией немецкого философствования, а также лекция-экскурсия «Москва Н. А. Бердяева» с маршрутом от старого здания Института философии на Волхонке, дом 14, вплоть до последней квартиры Н. А. Бердяева на Б. Власьевском, дом 14 (организаторы-лекторы – профессор А. А. Кара-Мурза, профессор О. А. Жукова, доцент А. П. Козырев), завершили работу международной конференции. За ее время сделанные доклады, высказанные в них соображения и гипотезы высветили тематическую обширность философского наследия Н. А. Бердяева, как и характерные результаты его напряженного философствования: противопоставление творческого понимания религиозного опыта и действительной жизни в Церкви; стремление к социальной справедливости, смягченное недоверием к утопическим политическим проектам, направленным на ее осуществление; наконец, апологетика внутренней свободы как творческой силы, поднимающей человека до уровня Триединого Божества.

В целом следует отметить высокий уровень проведения конференции, в ходе которой идеи русского философа были рассмотрены критически, с учетом всех их религиозно-философских противоречий, а также в связи с

их конфронтацией или синтетической согласованностью с наследием иных русских и зарубежных интеллектуалов и философов.

Подводя итоги Международной конференции «Метафизика творчества и судьба России. К 150-летию со дня рождения Н. А. Бердяева» и отвечая на вопрос, что она дала для решения актуальных философских вопросов, волнующих современные общества, заметим следующее: конференция переоткрыла мысль Николая Бердяева в ее радикальных гранях и синтетических дерзновениях для научно-исследовательского сообщества, указав на властное понимание свободы в наследии гениального русского философа. Бердяев не предлагает нам долгих и концентрированных доказательств о существовании или несуществовании свободы воли в человеке – вместо этого он переходит к прямому и бескомпромиссному провозглашению утверждений о свободе и духе, и его мысль дышит убеждением, что при отказе от этих понятий человек перестает быть человеком. Недетерминированная решимость для избрания своей будущей судьбы, автономное духовное согласие на достижение благ в мире природно-социальной необходимости, – вот только некоторые акценты творчества философа, которые остаются неизменно привлекательными в независимости от их связей с культуротворческими, религиозными и политическими идеями, которые разделялись им. Неиссякаемый религиозно-философский пафос работ Бердяева еще ожидает новых внимательных истолкователей для перепрочтения и переоценки, которые отделят «зерна от плевел» в самом точном исследовательском и смысловом плане.

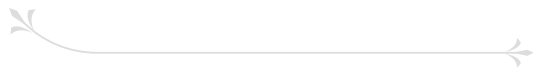
*Егор Михайлович Смирнов**

Институт философии РАН
Сектор философии российской истории
goshan926@yandex.ru

* <https://orcid.org/0009-0003-2184-2426>

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

- библеизмы 41
библейское выражение *земля обетованная* 41
билингв 198
- генератор 28
- двуязычный словарь 57
дослівний переклад 65
Достоевский 160
- этика 209
- жанр 160
- заимствования 57
- инофон 198
интернационализмы 57
искусственный интеллект 28
- Карел Тајге 16
колороніми 65
комуникација 209
конструктивизам 16
концепција уџбеника 221
крылатые слова 41
култура 209
- лексика 57
лексикографія 57
- лексикология 57
лингвистика 28, 160
литература 160
- мастер студије 209
метафора 28
мовна картина світу 65
морфинизам 91
мотив меџаве 91
- образность 28
описовий переклад 65
основно образовање 221
- П. Н. Игатьев 198
персонификација стихије 91
Петар II Петровић-Његош 110
пластичност израза 91
«Подросток» 160
поэтика 28
психолінгвистика 185
психология 160, 209
психолошки тип 91
- реторика 209
речь 160
РКИ 185, 198
Россика 198
руска авангарда 16
руски преводи 110
русский язык 57, 221

русский язык и литература 198
русское зарубежье 198

сербский язык 57, 170
символ 28
славянские переводы Библии 41
словесность 198
советска култура 16
спев *Шћепан Мали* 110
способи перекладу 65
Срби и Турци 110
стилистика 28

текст 28

усмено превођење 209
уџбеник руског језика 221

транскрипција 185

фразеологічний аналог 65
фразеологічний еквівалент 65
фразеологічні одиниці 65
ФФК 185

характеристика персонажа 160
Хорватия 185

цикличност 91

чешка авангарда 16

autoštylizácia 82

avantura 138

biografija 138

dobri vojniki Švejk 138

Jaroslav Hašek 138

kratke priče 138

kritickost' 82

Kysáč 170

Mičo Cvijetić 103

mistifikacija 138

Nikola Jeremić 103

písomné prejavy žiakov 170

přeložki do serbišćiny 103

Radoslav Bratić 103

satira 138

serbska literatura 103

slovenská próza 82

Soňa Uriková 82

stredoslovenské nárečie 170

svet mladých 82

Vojvodina 170

základná škola 170

KEYWORD INDEX

- adventure 138
artificial intelligence 29
autostylization 82
- biblical expression *promised land* 42
biblicalisms 42
bilingual 199
bilingual dictionary 57
biography 138
blizzard motif 91
borrowings 57
- Central Slovak dialect 170
characterization 160
color concept 65
communication 209
constructivism 16
criticism 82
Croatia 185
culture 209
cyclicity 91
Czech avant-garde 16
- descriptive translation 65
Dostoevsky 160
- elementary school students' written
expressions 170
ethics 209
- foreign language 199
- generator 29
genre 160
good soldier Švejk 138
- imagery 29
international words 57
interpreting 209
- Jaroslav Hašek 138
- Karel Teige 16
Kysáč 170
- lexicography 57
lexicology 57
linguistic image of the world 65
linguistics 29, 160
literature 160, 199
- master's program 209
metaphor 29
Mićo Cvijetić 103
morphinism 91
mystification 138
- Nikola Jeremić 103
- P. N. Ignatiev 199
- personification of the elements 91
Petar II Petrović-Njegoš II 110

- phonological competencies 185
- phraseological analogue 65
- phraseological equivalent 65
- phraseological units 65
- plasticity of expression 91
- poetics 29
- primary education 222
- psycholinguistics 185
- psychological type 91
- psychology 160, 209

- Radoslav Bratić 103
- RFL 185, 199
- rhetoric 209
- “Rossika” 199
- Russian abroad 199
- Russian avant-garde 16
- Russian language 57, 222
- Russian language and literature 199
- Russian language textbook 222
- Russian translations 110

- satire 138
- Serbian language 57, 170
- Serbs and Turks 110

- short stories 138
- Slavic translations of the Bible 42
- Slovak fiction 82
- Soňa Uriková 82
- Sorbian literature 103
- Soviet culture 16
- speech 160
- Stephen the Little* 110
- stylistics 29
- symbol 29

- text 29
- textbook concept 222
- The Adolescent* 160
- the world of young people 82
- transcription 185
- translations into Serbian 103

- vocabulary 57
- Vojvodina 170

- ways of translation 65
- winged words 42
- word-for-word translation 65

СПИСАК САРАДНИКА У КЊИЗИ ХVIII/1 ЧАСОПИСА
СЛАВИСТИКА

мр Сара Арва, истраживач сарадник
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

др Јелена Бајовић, редовни професор
Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност

др Светлана Гољак, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Дара Дамљановић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Кабинет за стране језике

др Људмила Дјачук, универзитетски наставник страног језика
Универзитет у Монси
Факултет за писмено и усмено превођење
Катедра за истраживање постсовјетског простора и словенских култура

др Владимир Живановић, виши дипломирани библиотекар
Институт за српски језик САНУ, Београд

др Јелисавета Захарова, научни сарадник
Институт за светску књижевност „А. М. Горки”, Москва
Међународна школа руског језика и књижевности „Literary_Russian”, Нови Сад

др Ана Јаковљевић Радуновић, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Марина Јајић Новоградец, постдокторант
Свеучилиште у Загребу
Филозофски факултет
Одсек за источнославенске језике и књижевности
Катедра за руски језик

др Јекатерина Ивановна Јакушкина, доцент
Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов“
Филолошки факултет
Катедра за словенску филологију

др Александра Корда Петровић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Ивана Кочевски, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Ана Маргарета Лачок, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Даниела Марчок, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

мр Стефан Милошевић, виши лектор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Владимир Михајлович Мокијенко, редовни професор
Државни универзитет у Санкт-Петербургу
Филолошки факултет
Катедра за словенску филологију

др Мелина Панаотовић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

др Маријана Папрић, доцент
Универзитет у Београду
Факултет за образовање учитеља и васпитања
Катедра за румунски језик (као матерњи језик) и стране језике

др Снежана Поповић, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Бојана Сабо, виши лектор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Адам Светлик, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

мр Јегор Михајлович Смирнов, истраживач сарадник
Институт за филозофију Руске академије наука
Одсек за филозофију руске историје

др Далибор Соколовић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Марина Спасојевић, виши научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд

мр Аријана Стинкели, докторант
Институт за књижевност „А. М. Горки”, Москва

мр Сузана Стојковић, виши лектор
Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност

др Бранко Тошовић, професор емеритус
Универзитет Карл-Франценс у Грацу
Институт за славистику

др Жељка Челић, редовни професор
Свеучилиште у Загребу
Филозофски факултет
Одсек за источнославенске језике и књижевности
Катедра за руски језик

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Славистика* је научно периодично издање које објављује оригиналне радове из области словенске филологије, теорије лингвистике и књижевности, историје славистике и сродних научних области, као и научну критику, хронику и библиографију.

Уредништво *Славистике* се састоји од еминентних стручњака-слависта из различитих словенских и несловенских земаља.

Сви прилози у часопису *Славистика* рецензирају се од стране најмање два компетентна стручњака од којих је један обавезно спољни рецензент. Рецензирање је анонимно у оба правца.

Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Славистици*.

Прилог који упућујете часопису ради објављивања треба да има јасно одређену тему и прецизно образложену мотивацију метода које су у њему коришћене. Тврдње које износите у њему морају бити теоријски потврђене и емпиријски проверене. Рад мора представљати оригинално научно дело, које се ни у ком погледу не може сматрати плагијатом или аутоплагијатом. Уредништво поздравља полемичке радове који се ослањају на убедљиву аргументацију.

Славистика објављује резултате истраживања на свим словенским језицима, као и на енглеском језику. Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. Треба такође обратити пажњу на следеће елементе:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) У тексту на српском језику страна имена која се помињу у раду пишу се транскрибовано према правилима *Правописа српског језика*, а када се страном име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Фердинанд де Сосир) или се изворно пише као у српском (нпр. Владимир Бондарко).

в) У парентезама презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Пипер 2015), (Апресјан 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

Елементи рада по редоследу

1. Име и презиме аутора, установа у којој је запослен, електронска адреса (у приказима и хроникама ови подаци се наводе испод текста, с тим што се име и презиме наводе курзивом).

Чланци:	Прикази или хронике:
Марија Николић Универзитет у Београду Филолошки факултет Катедра за славистику mnikolic@fil.bg.ac.rs	Марија Николић Универзитет у Београду Филолошки факултет Катедра за славистику mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Наслов рада верзалом (назив и број пројекта у оквиру којег је настао чланак навести у подножној напомени на дну странице, везаној звездицом за наслов рада).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Наслов приказа може бити библиографска одредница.

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА. Београд: Јасен, 2018, 271.

NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Београд: Филолошки факултет, Друштво за културну сарадњу Србија-Француска, 2007, 447.

Пример за хронике:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на језику рада.

5. Сажетак (до **20 редака**) и кључне речи (до 10) на енглеском језику.

6. Основни текст.

7. Цитирана литература (за рад написан ћирилицом прво дати литературу на ћирилици по азбучном реду презимена аутора, а затим литературу на латиници по абecedном реду презимена аутора; за рад написан латиницом редослед је обрнут, библиографске јединице које нису наведене ћириличним писмом обавезно се транслитеришу према упуствима која су наведена ниже).

8. Резиме: име и презиме аутора, наслов рада (испод наслова написати Резиме), текст резимеа, кључне речи; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на једном од светских језика (енглеском, немачком, руском, француском); уколико је рад на страном језику, резиме је на српском (страним ауторима Уредништво обезбеђује превод резимеа на српски језик). Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

Текст резимеа.

Кључеве слова: кључеве слово, кључеве слово, кључеве слово.

9. Прилози (фотографије, слике, табеле, факсимили и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Обим рада и слање

Обим рада треба да обухвата до 30.000 словних места.

Радове треба слати електронски у Word формату и, уколико је неопходно, у PDF-у на адресу Уредништва: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs.

9. Технички захтеви

Формат: *.doc или *.rtf.

Фонт: Times New Roman.

Величина слова основног текста, наслова рада, наслова *Цитирана литература*, *Извори* и целокупног резимеа – 12pt.

Величина слова подножних напомена, сажетака са кључним речима, као и списка цитиране литературе – 10pt.

Пасуси у основном тексту и подножним напоменама треба да буду увучени 1cm.

Интервал – 1.15.

Фонтови који не одговарају стандарду Unicode (нпр. фонетска транскрипција, црквенословенска азбука, старогрчки алфавет, симболи и сл.), морају се послати електронском поштом као посебан прилог уз рад у формату *.pdf.

Цитирање референци у тексту

1. Упућивање на монографију у целини (Пипер 2015) или студију у целини (Плунгян 2002).
2. Упућивање на одређену страницу или више суседних и несуседних страница (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).
3. Упућивање на студије истог аутора из различитих година – хронолошким редом (Падучева 2006, 2008).
4. Упућивање на студије истог аутора из исте године (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).
5. При упућивању на студију више аутора наводи се само презиме првог уз употребу скраћенице и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).
6. Упућивање на радове два или више аутора (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).
7. Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, осим ако је рукопис пагиниран.
8. Прилоге (фотографије, слике, табеле, факсимиле и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Одељак са цитираном литературом и изворима

Списак цитираних радова даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*.

Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

У одељцима *Цитирана литература* и *Извори* неопходно је уз референце које нису дате латиницом навести њихову **латиничку транслитерацију** ради што прецизнијег електронског утврђивања цитатности.

Латиничка транслитерација се наводи у угластим заградама одмах испод референце. Аутоматска транслитерација текста доступна је на следећој адреси: <https://www.translitteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (дат је пример за руски језик, у падајућем менију траже се други језици, нпр. за српски језик потребно је одабрати Serbian итд.). За референце у латиничком писму није потребно наводити транслитерацију.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]
Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.
[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]
Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) књига (више аутора):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]
Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) зборник радова:

Апресјан, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.
[Apresân, Ūrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Āzyki slavânskikh kul'tur, 2010]

г) рад у часопису:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.
[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015: 9–32]

д) рад у зборнику радова:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, актуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

ђ) речник:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

е) фототипско издање:

Смотрицький, Мелегій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

ж) рукописна грађа:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1'.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1']

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

Журнал «Славистика» является научным периодическим изданием, публикующим оригинальные работы из области славянской филологии, теории языкознания и литературоведения, истории славистики и других родственных научных областей, а также научную критику, хронику и библиографию.

В состав редакции «Славистики» входят выдающиеся специалисты-слависты из различных славянских и неславянских стран.

Все работы в журнале «Славистика» проходят рецензирование не менее двух компетентных специалистов, из которых один обязательно является внешним рецензентом. Рецензирование является анонимным (редакция не сообщает имени автора и имен рецензентов).

Работы, которые уже опубликованы или предложены к публикации в каком-либо другом издании, не могут быть приняты к публикации в журнале «Славистика».

Тема работы, направляемой в журнал для публикации, должна быть ясно сформулирована, используемые методы – четко обоснованы. Суждения, излагаемые в работе, должны быть обоснованы теоретически и проверены эмпирически. Работа должна представлять собой оригинальный научный труд, который никоим образом не может считаться плагиатом или автоплагиатом. Редакция приветствует полемические работы, опирающиеся на убедительную аргументацию.

«Славистика» публикует результаты исследований на всех славянских языках, а также на английском языке. Рукопись должна быть правильной с точки зрения правописания, грамматики и стилистики. Также следует обратить внимание на следующие элементы работы:

а) Названия отдельных публикаций (монографий, сборников, журналов, словарей и т.п.), упоминаемые в работе, печатаются курсивом на том языке и тем алфавитом, на которых опубликована цитируемая публикация, независимо от того, идет ли речь об оригинале или о переводе.

б) Иностранные имена, упоминаемые в работе, в тексте на сербском языке пишутся в транскрипции согласно правилам «Правописания сербского языка», а когда иностранное имя указывается первый раз, в скобках указывается оригинальное написание, за исключением случаев, когда имя широко известно (напр., Фердинанд де Соссюр) или когда оригинальное имя пишется так же, как в сербском языке (напр., Владимир Бондарко).

в) В скобках фамилия автора указывается в оригинале, например: (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитаты из произведений на иностранном языке, в зависимости от выполняемой ими функции, могут указываться на оригинальном языке или в переводе, однако необходимо последовательно придерживаться одного из указанных способов цитирования. Если цитаты приведены на языке оригинала, автор в примечании может дать их перевод.

Компоненты работы в порядке следования

1. Имя и фамилия автора, учреждение, в котором он работает, электронный адрес (в рецензии и хронике эти данные указываются после текста, а имя и фамилия выделяются курсивом):

Статьи:	Рецензия или хроника:
Мария Николич	<i>Мария Николич</i>
Белградский университет	Белградский университет
Филологический факультет	Филологический факультет
Кафедра славистики	Кафедра славистики
<i>mnikolic@fil.bg.ac.rs</i>	<i>mnikolic@fil.bg.ac.rs</i>

2. Название работы заглавными буквами (название и номер проекта, в рамках которого выполнена статья, следует указывать в комментарии внизу страницы, с отсылкой в виде звездочки после названия работы):

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА *

3. Названием рецензии могут быть библиографические данные о рецензируемой книге:

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА. Београд: Јасен, 2018, 271.

NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija-Francuska, 2007, 447.

Пример оформления названия хроники:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на языке работы.

5. Аннотация (до 20 строчек) и ключевые слова (до 10) на английском языке.

6. Основной текст;

7. Литература (для работы, написанной на кириллице, сначала следует указать литературу на кириллице в алфавитном порядке фамилий авторов, а затем литературу на латинице в алфавитном порядке фамилий авторов; в работе, написанной на латинице, сначала указывается литература на латинице, потом на кириллице, все библиографические единицы, которые даются не на латинице, обязательно транслитерируются буквами латинского алфавита в соответствии с правилами, приведенными ниже).

8. Резюме: имя и фамилия автора, название работы (под названием написать: Резюме), текст резюме, ключевые слова. Если работа на сербском языке, резюме может быть на одном из мировых языков (английском, немецком, русском, французском). Если работа на иностранном языке, резюме – на сербском (для иностранных авторов редакция обеспечивает перевод резюме на сербский язык). Резюме не может превышать 10% объема текста:

Имя Фамилия
НАЗВАНИЕ СТАТЬИ
Резюме
Текст резюме. <i>Ключевые слова:</i> ключевое слово, ключевое слово, ключевое слово.

9. Приложения (фотографии, рисунки, таблицы) пронумеровать, а в основном тексте указать место приложения (приложение 1, приложение 2 и т.д.).

Объем и отправка работы

Объем работы – до 30.000 знаков с пробелами.

Работы следует высылать в электронном виде в формате Word и, в случае необходимости, в формате PDF, по адресу: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

Технические требования

Формат: *.doc или *.rtf.

Шрифт: Times New Roman.

Размер шрифта основного текста, названия статьи, заглавия раздела *Использованная литература*, *Источники* и всего резюме – 12pt.

Размер шрифта подстрочных примечаний, аннотаций с ключевыми словами и списка цитируемой литературы – 10pt.

Отступ первой строки абзаца и сноски следует установить на 1 см.

Интервал – 1.15.

Шрифты, не соответствующие стандарту *Unicode* (напр., фонетическая транскрипция, церковнославянская азбука, древнегреческий алфавит, символы и т.п.), необходимо высылать по электронной почте в особом приложении к работе в формате *.pdf.

Цитирование литературы в тексте

а) Ссылка на монографию (Пипер 2015) или статью (Плунгян 2002);

б) ссылка на определенную страницу, на несколько страниц, следующих одна за другой, или на разные страницы (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) ссылка на работы одного автора, вышедшие в различные годы – в хронологическом порядке (Падучева 2006, 2008);

в) ссылка на работы одного автора, опубликованные в один год (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

д) в ссылке на работу нескольких авторов указывается только фамилия первого и используется сокращение и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

й) ссылка на работы двух или нескольких авторов (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

ж) при цитировании рукописи применяется фолиация (напр. 2а–3б), а не пагинация, за исключением случаев, когда рукопись пагинирована.

Раздел с использованной литературой и источниками

Список литературы подается в отдельном разделе, озаглавленном *Использованная литература*.

Если описание библиографической записи включает несколько строчек, все строчки, кроме первой, сдвинуты вправо на два знака.

В разделах *Использованная литература* и *Источники* все библиографические ссылки, которые поданы не латиницей, обязательно транслитерируются в целях обеспечения отслеживания цитируемости в международных базах данных.

Транслитерация подается в квадратных скобках, непосредственно под библиографической записью.

Транслитерация производится с помощью автоматического транслитератора, доступного по адресу: <https://www.transliteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (подан пример автоматической транслитерации для русской кириллицы, для других алфавитов необходимо найти в выпадающем меню название соответствующего языка).

Библиографические ссылки на латинице не транслитерируются.

Литература указывается следующим образом:

а) ссылка на монографию одного автора:

- Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]
- Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.
[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]
- Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) ссылка на монографию нескольких авторов:

- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]
- Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) ссылка на сборник работ:

- Апресјан, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.
[Apresân, Ūrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Âzyki slavânskikh kul'tur, 2010]

г) ссылка на работу в журнале:

- Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.
[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hravovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznanîâ 6, 2015: 9–32]

д) ссылка на работу в сборнике:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

е) ссылка на словарь:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

ж) ссылка на факсимильное издание:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kijv: Naukova dumka, 1979]

з) ссылка на рукопись:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1'.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1']

и) ссылка на публикацию, доступную on-line:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.
[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

При ссылке на определенные страницы, следующие одна за другой, в основном тексте и в разделе с литературой следует писать тире, а не дефис (напр., не 115-120, а 115–120).

Источники указываются под названием *Источники* в отдельном разделе после раздела *Использованная литература*. При этом применяются те же правила библиографического оформления, которые применяются в разделе *Использованная литература*.

Редколлегия журнала *Славистика*

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The journal *Slavic Studies* is the scientific periodical that publishes original papers in the field of Slavic philology, theory of linguistics and literature, history of Slavic studies and related scientific areas, as well as scientific criticisms, chronicles and bibliographies.

The Editorial Board of *Slavic Studies* consists of eminent experts-Slavists from diverse Slavic and non-Slavic countries.

All contributions submitted to the journal *Slavic Studies* will be peer reviewed by at least two competent experts one of which will obligatory be external reviewer. The process of peer review is anonymous in both directions.

Papers that have already been published or are submitted for publishing in another publication cannot be accepted for publication in *Slavic Studies*.

The contribution that you are submitting for publication in the journal should have a clearly defined topic and precisely reasoned motivation of methods that are used in it. The claims that you state within it must be confirmed theoretically and empirically validated. The paper must represent an original scientific work, which can not in any way be considered plagiarism or autoplagiarism. The Editorial Board welcomes polemical papers that rely on convincing argument.

Slavic Studies publishes the results of research in all Slavic languages, as well as in English. The manuscript should be correct in terms of spelling, grammar and style. The authors should also pay attention to the following elements:

a) Titles of special publications (monographs, anthologies, journals, dictionaries, etc.) that are mentioned within the paper are to be printed in italics in the language and alphabet in which the cited publication was published, whether in the original or in translation.

b) Within the text in Serbian language, foreign names that are mentioned in the paper are to be transcribed according to the rules of the Orthography of Serbian language, and in the case when a foreign name is mentioned for the first time, its form in the original language should be given in parentheses, unless that particular name is widely known (e.g. Фердинанд де Сосир) or originally written as in Serbian language (e.g. Владимир Бондарко).

c) The author's surname is to be cited in parenthesis in its original form and alphabet, e.g. (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

d) Citations from the works in foreign languages, depending on the function they may have, can be cited in the original language or in translation, but the authors must strictly follow one of the above ways of citation. If quotes are cited in the original language, the authors can give their own translation in the footnote.

Key elements of the paper in the order specified below

1. Author's name and surname, institutional affiliation, e-mail address (in reviews and chronicles this information is given below the text and the name and surname are printed in italics).

Articles:	Reviews or chronicles:
Marija Nikolić	<i>Marija Nikolić</i>
University of Belgrade	University of Belgrade
Faculty of Philology	Faculty of Philology
Department of Slavic studies	Department of Slavic studies
mnikolic@fil.bg.ac.rs	mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Title of the paper should be written in capital letters (the name and number of the project within which the paper was created should be indicated in the note at the bottom of the page, linked by the asterisk to the title of the paper).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Title of the (book/paper) review may consist of a bibliographic entry.

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА. Београд: Јасен, 2018, 271.

NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija-Francuska, 2007, 447.

An example for chronicles:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in the original language of the paper.

5. Abstract (**up to 20 lines**) and keywords (up to 10) in English language.

6. The main text.

7. Literature Cited (for the papers written in Cyrillic alphabet, literature should be primarily given in alphabetical order of authors' surnames in Cyrillic, and then in alphabetical order of authors' surnames in Latin; the reverse order applies to the papers written in Latin alphabet, bibliographical units which are not written in the Cyrillic alphabet must be transliterated according to the rules given below.

8. Summary: author's full name, article title (the word Summary should be written below the title), text of the summary, keywords; if the paper is written in Serbian, the summary can be submitted in one of the world languages (English, German, Russian, French); if the paper is written in a foreign language, the summary should be submitted in Serbian (the Editorial Board will provide translation of summaries into Serbian language to foreign authors). Summary should not exceed 10% of the length of the entire text.

Full name
TITLE of ARTICLE
Summary
Text of the summary.
<i>Keywords:</i> keyword, keyword, keyword.

9. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

Length of Submissions and Submission Procedure

The length of the paper: up to 32,000 characters.

Papers should be submitted electronically in Word format and, if necessary, in PDF to the following address: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs.

Technical requirements

Format: * .doc or * .rtf.

Font: Times New Roman.

Font size for the body of the text, the title and the title *Cited References, Sources* and the summary should be 12 pt. The size of footnotes, abstracts with keywords and the list of cited references should be 10 pt.

Paragraphs in the body of the text and footnotes must be indented 1 cm.

Line spacing - 1.15.

Fonts that do not conform to the standard Unicode (e.g. phonetic transcription, Church Slavic alphabet, Ancient Greek alphabet, symbols, etc.), must be sent by e-mail as a separate attachment along with the paper in *.pdf format.

In-text citation of references

1. A reference to a monograph in its entirety (Пипер 2015) or to a study in its entirety (Плунгян 2002).
2. A reference to specific pages or several adjacent and non-adjacent pages (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).
3. A reference to the studies of the same author published in different years – in chronological order (Падучева 2006, 2008).
4. A reference to the studies of the same author published in the same year (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).
5. When referencing to the study by multiple authors, only the surname of the first author is to be indicated along with the use of the abbreviation и др./ et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).
6. A reference to the papers of two or more authors (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).
7. Manuscripts are cited in accordance with the foliation (e.g. 2a–3b) and not in accordance with the pagination, except if the manuscript is paginated.
8. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

Cited References and Sources Section

The list of cited references is given in a separate section entitled *Literature*.

If a bibliographic record description contains several lines, all lines except the first one should be indented to the right two character spaces (hanging paragraph).

In order for the electronic citation number to be precisely established in the sections *Cited References* and *Sources* it is necessary to provide **transliteration in the Latin alphabet** of the references that have not been cited in the Latin alphabet.

Transliteration in the Latin alphabet is given in square brackets immediately after the reference. Automatic transliteration is available at the following address: <https://www.transliteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (the example provided is for the Russian language; other languages can be found in the drop-down menu). References given in the Latin alphabet should not be transliterated.

e) Reference to an article or a chapter in an edited book:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

f) Reference to a dictionary:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1.– Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

g) Reference to a phototype publication:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

h) Reference to a manuscript material:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1^р.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1^r]

e) Reference to an article or a chapter in an edited book:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

f) Reference to a dictionary:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragićević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

g) Reference to a phototype publication:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

h) Reference to a manuscript material:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1^г.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1^г]

i) Reference to a publication available on-line:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив пetersбургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.
[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

When providing the page range, both in parentheses and in cited references, it is necessary to use the em-dash (e.g. 115–12, not 115-120)

Resources are given under the title *Resources* as a separate section below the *Literature* section following the same principles of bibliographic description applied in the *Literature* section.

Editorial board of the *Slavic Studies*

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИСПЕЛИХ РАДОВА ЗА КЊИГУ XVIII/1
ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

- др Наташа Ајџановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
- др Неда Андрић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет
- др Јелена Бајовић, Универзитет у Приштини с привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет
- мр Ивана Божовић, Универзитет у Приштини с привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет
- др Петар Буњак, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
- др Вишња Вишњевац, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски
факултет
- др Дојчил Војводић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
- др Јелена Гинић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
- др Матија Ивачић, Свеучилиште у Загребу, Филозофски факултет
- др Велимир Илић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
- мр Драгана Керкез, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
- др Микоња Кнежевић, Етнографски институт САНУ, Београд
- др Ксенија Кончаревић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
- др Александра Корда Петровић, Универзитет у Београду, Филолошки
факултет
- др Сузана Кос, Свеучилиште у Загребу, Филозофски факултет
- др Ивана Кочевски, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
- др Јелена Лепојевић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
- др Биљана Марић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
- др Лазар Милентијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет
- др Биљана Мирчевска Бошева, Универзитет у Скопљу „Св. Кирило и
Методије”, Филолошки факултет

др Александар Мудри, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Стефана Пауновић Родић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

др Људмила Поповић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

др Анжела Прохорова, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Далибор Соколовић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

др Срето Танасић, дописни члан Академије наука и умјетности Републике Српске

др Ениса Успенски, Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности

др Зузана Чижикова, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

др Ева Шперлик, Универзитет „Адам Мицкјевич” у Познању, Факултет за пољску и класичну филологију

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE, FACULTY OF PHILOLOGY

СЛАВИСТИКА
SLAVIC STUDIES

XXVIII/1

ИМПРЕСУМ

Издају:

Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд,
Студентски трг 3

Лектор за енглески језик
Сергеј Мацура

Лектор за српски језик
Драгана Керкез

УДК класификација прилога
Ана Голубовић

Припрема за штампу
Ђорђе Секерезовић

Штампа
„Графичар”, Сеојно

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
811.16+821.16

СЛАВИСТИКА = Slavic studies / главни уредник Ирина
Антанасијевић. - 1997, књ. 1- . - Београд : Славистичко
друштво Србије : Филолошки факултет Универзитета
у Београду , 1997- (Севојно : Графичар). - 24 cm
Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму:
Славистика (Београд, Online) = ISSN 2738-1358

ISSN 1450-5061 = Славистика
COBISS.SR-ID 130380039